

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний економічний університет

*Державне регулювання сфери
туризму України
в контексті процесів євроінтеграції*

Монографія

За редакцією В.Г. Герасименко, О.Л. Михайлюк

Київ 2019

УДК: 338.48:005.591

Д 36

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного економічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 7 від 26.03.2019 р.)

Автори:

Герасименко В. Г. – вступ, висновки, підрозділ 1.1; Михайлюк О.Л. – підрозділи 4.1., 4.3., 6.4, 8.1., додатки Б, В, Г; Галасюк С.С. – підрозділи 3.1., 3.2., 3.4, додаток А; Гончаренко Я.Є. – підрозділ 1.4.; Давіденко І.В. – підрозділи 6.1. - 6.3.; Єгупова І. М. – підрозділ 7.1.; Іванов А.М. – підрозділ 5.2.; Лебедев І.В. – розділ 2; Наймарк К.А. – підрозділ 7.2.; Нездоймінов С.Г. – підрозділи 7.3, 8.2.; Нечева Н.В. – підрозділ 4.3.; Опанасюк Н.А. – підрозділи 1.3., 3.3.; Павлоцький В.Я. – підрозділ 5.1.; Семенов В.Ф. – підрозділ 1.2.; Ткаченко Т.І. - підрозділи 1.3., 3.3.; Шикіна О.В. – підрозділ 1.4; Ярмоменко С.Г. – підрозділ 4.2.

Рецензенти:

Н.І.Хумарова, доктор економічних наук, с.н.с., головний науковий співробітник відділу природокористування Інституту проблем ринку та еколого-економічних досліджень НАНУ

О.О.Меліх, доктор економічних наук, завідувач кафедри туристичного бізнесу та рекреації Одеської національної академії харчових технологій

Герасименко В.Г., Михайлюк О.Л.

Д 36 Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / За заг. ред. В.Г. Герасименко, О.Л.Михайлюк . — К.: ФОП Гуляєва В.М., 2019. — 332 с.

ISBN 978-617-7503-43-8

У монографії висвітлюється місце України на світовому туристичному ринку, аналізується туристична політика як основа державного регулювання, досліджуються механізми державного регулювання туризму в країнах ЄС, вивчається міжнародний досвід застосування основних підходів регулювання у сфері туризму, пропонуються напрями вдосконалення макроекономічного регулювання розвитку сфери туризму в Україні, проводиться порівняльна характеристика нормативно-правової бази країн ЄС і України у сфері туризму, виявляються і аналізуються джерела фінансування туристичної сфери України, наводяться механізми створення туристичних кластерів як об'єктів стратегічного регулювання розвитку туристичної галузі, досліджуються існуючі та перспективні кластери туристичної сфери країни.

Видання має стати у пригоді працівникам сфери туризму, рекреації, гостинності, студентам та аспірантам вищих навчальних закладів.

УДК 338.48:005.591

ISBN 978-617-7503-43-8

В. Герасименко, О.Михайлюк, С. Галасюк, І. Давиденко©, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	7
1.1. Туристична політика як основа регулювання розвитку туризму....	7
1.2. Макроекономічна проблематика регулювання сфери туризму ...	15
1.3. Державне регулювання туризму в Україні	23
1.4. Інструменти та індикатори регулювання національного туристичного бізнесу	29
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	52
2.1. Механізми державного регулювання туризму в країнах ЄС	52
2.2. Європейська система індикаторів стану розвитку туристичної діяльності	56
2.3. Показники соціально-економічної результативності макроекономічного регулювання туризму	59
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	65
3.1. Міжнародний досвід застосування основних підходів регулювання у сфері туризму.....	65
3.2. Ретроспективний аналіз повноважень профільних центральних органів виконавчої влади в структурі державного регулювання галуззю туризму в Україні.	78
3.3. Сучасна система органів управління, що здійснюють регулювання у сфері туризму, їх структура та повноваження	81
3.4. Напрями вдосконалення макроекономічного регулювання розвитку сфери туризму в Україні.	93
РОЗДІЛ 4. ТУРИСТИЧНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	100
4.1. Порівняльна характеристика нормативно-правової бази країн ЄС і України у сфері туризму.....	100
4.2. Нормативно-правова база регулювання лікувально-оздоровчого туризму в Україні і країнах ЄС	104
4.3. Імплементация досвіду країн ЄС для розвитку екологічного туризму в Україні.	126
РОЗДІЛ 5. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ	152
5.1. Фіскальне регулювання туристичної діяльності	152
5.2. Джерела фінансування туристичної сфери України	167

РОЗДІЛ 6. ТУРИСТИЧНІ КЛАСТЕРИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ 175

6.1. Кластери як об'єкт стратегічного регулювання розвитку туристичної галузі 175

6.2. Напрями кластерної політики держави 182

6.3. Правові засади створення та функціонування кластерів в Україні 184

6.4. Існуючі і перспективні кластери туристичної сфери країни . . . 187

РОЗДІЛ 7. АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНО-ІНФРАСТРУКТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ. 214

7.1. Порівняльний аналіз розвитку ресторанного бізнесу в Україні. 214

7.2. Сфера дозвілля та розваг як перспективний напрям туристичної діяльності 233

7.3. Аналіз динаміки макроекономічних показників туристичних перевезень на внутрішніх водних шляхах України 247

РОЗДІЛ 8. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРІОРИТЕТИ МАКРОРЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ. 267

8.1. Нормативно-правий досвід європейських країн у сфері екологічної безпеки туристичної діяльності 267

8.2. Особливості формування екологічного каркасу рекреаційних територій України 281

ДОДАТКИ 296

ВСТУП

У світі і Україні туризм став явищем, що увійшло до повсякденного життя майже третини населення планети. У багатьох країнах світу туризм є однією з найбільш пріоритетних галузей, а надходження від іноземного туризму є основним джерелом отримання валюти. Отже, галузь туризму не тільки приносить значну частину прибутку до бюджету туристично-розвинених країн, а й є надзвичайно перспективною і може стати одним з головних джерел надходжень до держбюджету України.

Туристична галузь відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, створенні додаткових робочих місць, забезпеченні зайнятості населення й активзації зовнішньоторговельного балансу. Туризм впливає на такі ключові сфери економіки як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання й інші, тобто виступає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку держави.

Виходячи з цього, є усі підстави вважати, що розвиток туристичної галузі потребує регулювання та підтримки з боку держави. Необхідність впливу державних органів на розвиток туризму доведена світовою практикою. Більшість країн світу не використовує методи централізованого управління туризмом, але й не покладається повністю на ринкове саморегулювання цієї галузі. Вважається, що повністю віддавши туризм у сферу ринкових відношень, неможливо забезпечити такий його розвиток, який би не спричиняв шкоди природним і культурним цінностям країни або регіону. Саме держава має передбачити у своїй політиці такі механізми, які б стримували стихійний розвиток галузі та спрямовували її еволюцію у такому напрямі, щоб зберегти природне і культурне середовище для прийдешніх поколінь.

Необхідність участі держави у формуванні та реалізації туристичної політики зазначається у багатьох провідних документах ЮНВТО. Зокрема, у Гаазькій декларації з туризму, яка була прийнята на Міжпарламентській конференції ЮНВТО у 1989 році, прямо визначається, що «туризм має плануватися державою на конкретній і послідовній основі та стати частиною комплексного плану розвитку будь-якої країни разом з іншими пріоритетними секторами, такими як промисловість, сільське господарство, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, освіта».

На сучасному етапі розвитку туристичної сфери України, особливо у період її реформування, актуальними стають питання формування ефективної туристичної політики держави, створення раціональних механізмів регулювання туристичного бізнесу, чіткого розподілення повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади у сфері туризму.

Окрім того, підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом потребує удосконалення не лише законодавчого забезпечення відносин у сфері туризму, а й упровадження європейських підходів до його макроекономічного регулювання, формування спільних

цінностей та сприятливих умов для життя людей, що забезпечується через розвиток туристичної сфери.

Саме зазначені обставини визначили вибір теми і зміст завдань нижче наведеного наукового дослідження. Його метою є теоретичне обґрунтування і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності механізмів державного регулювання сфери туризму України на національному та регіональному рівнях з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

Досягнення поставленої мети дослідження визначено необхідністю вирішення наступних завдань:

- з'ясувати загальну проблематику, пов'язану з державним регулюванням туризму, та визначити її зв'язок з туристичною політикою;

- проаналізувати особливості туризму як специфічного багатоцільового об'єкту макрорегулятивного впливу в національному та регіональному аспектах;

- розробити типологію й надати характеристику суб'єктам державного регулювання туристичної сфери, визначити основні їх функції і компетенції у даному процесі;

- узагальнити досвід країн ЄС у підходах до державного регулювання та вивчити можливість його впровадження у туристичну сферу України;

- визначити найважливіші механізми регулювання туристичної сфери з акцентом на стимулювання сталого туристичного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони розширюють наукову базу дослідження розвитку туристичної сфери України, її державного регулювання. Вважаємо, що результати дослідження можуть бути використані як у державно-управлінській сфері, так і у законотворчому процесі. Вони дають також змогу центральним і місцевим органам виконавчої влади підвищити важелі свого впливу на різноманітні аспекти туристичної діяльності в Україні.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

1.1. Туристична політика як основа регулювання розвитку туризму

Одним з центральних понять в туристичній галузі є поняття туристичної політики. Воно лежить в основі механізму управління сферою туристичних послуг на національному, регіональному та місцевому рівнях. Тому перш ніж перейти до розгляду методологічних питань регулювання сфери туризму, необхідно визначитись з тим, що собою уявляє туристична політика, з яких елементів вона складається, хто є її суб'єктом і що є об'єктом; на яких рівнях вона застосовується тощо.

Поняття «туристична політика» бере свій початок з того часу як туризм перетворився у масове соціально-економічне явище та став відігравати важливу роль в економіці багатьох країн, в тому числі і в Україні. За своїм етимологічним походженням воно пов'язано з грецьким словом «polis», за допомогою якого у стародавній Греції визначався простір, де стикаються різноманітні інтереси, і, відповідно, потребують термінового вирішення проблеми регулювання певних суспільних відношень. У наш час зазначене поняття позначає цілеспрямовані дії задля вироблення правил функціонування окремих соціальних груп і держави в цілому. Проте, незважаючи на його значущість та помітне місце серед інших базових понять туристичної науки і практики, визначення «туристична політика» не має узагальненого трактування у спеціалізованих інформаційних джерелах, що обумовлює різні його змістовні інтерпретації.

Так, В.Г. Герасименко у свій час (1997 р.) визначив туристичну політику як «систему методів, дій та заходів соціально-економічного, правового, зовнішньополітичного, культурного й іншого характеру, яка здійснюється державними і приватними організаціями, асоціаціями і установами, що відповідають за туристичну діяльність з метою регулювання і координації туристичної галузі, створення умов для розвитку туризму» [16, с.39].

Кількома роками пізніше інші автори приєднались до формулювань поняття «туристична політика». Так, російські автори Балабанов І.Т. і Балабанов А.І. визначають туристичну політику виключно як «діяльність держави із розвитку туристичної індустрії та суб'єктів туристичного ринку (туроператорів, турагентів), вдосконалення форм туристичного обслуговування громадян і змінення на їх основі свого політичного, економічного і соціального потенціалу [5, с. 40].

Їх колега московський професор В.О. Квартальнов, досліджуючи сутність туристичної політики, робить акцент винятково на її цілях [23]. Зокрема, він визначає, що туристична політика переслідує як економічні, так і неекономічні цілі. На його думку, до економічних цілей можна віднести заохочення деяких видів споживання із збільшення виробництва у специфічних секторах економіки, в особливих географічних зонах, контроль за зовнішньою торгівлею,

зайнятстю і економічним зростанням. До неекономічних цілей належать: свобода пересування людей, відродження природної і культурної спадщини тощо.

Досліджуючи сутність туристичної політики вважаємо за необхідне зробити акцент на декількох важливих положеннях.

По-перше, ми не «прив'язуємо» це поняття тільки до рівня державної політики. Навпаки, представлене нами трактування туристичної політики репрезентує ієрархічний підхід до її формування і реалізації.

Нами і раніше наголошувалось, що у залежності від рівня, на якому вона визначається і реалізується, слід розрізняти глобальну (міжнародну) туристичну політику, державну, регіональну (локальну) і туристичну політику окремих підприємств, які займаються наданням туристичних послуг. Кожен рівень туристичної політики характеризується певним змістом, набором пріоритетів, конкретним носієм або суб'єктом, правовою основою [16, с.39].

По-друге, щоб розкрити сутність туристичної політики, ми вважаємо доцільним скористатись системним підходом. Туристична політика уявляється нам як певна система, що включає такі елементи: суб'єкт (носій політики), об'єкт, цілі, засоби або інструменти політики, політичні рішення і регуляторні дії.

Дійсно, ні в кого не виникає сумнівів, що існує суб'єкт туристичної політики. Типовим для нього є те, що він:

- представляє інтереси певних громадських сил, які на конкретному історичному етапі очолюють владу в державі;
- володіє правами та повноваженнями для прийняття рішень і здійснення регуляторних дій;
- відіграє провідну роль при визначенні цілей політики як складової процесу регулювання і управління суспільним розвитком.

Коли ми розглядаємо сутність політики як системи, важливо мати на увазі, що суб'єкт знаходиться в основі розмежування її ієрархічного рівня на міжнародну, державну, регіональну та інші види. Крім того, він має відношення до динамічних змін у політиці як цілого.

Другим елементом є об'єкт політики – все те, на що спрямований регуляторний вплив суб'єкта. Якщо об'єктом регулювання є міжнародні відносини, йдеться про міжнародну політику, фінанси – фінансову політику, туризм – туристичну політику.

Третім компонентом політики виступають цілі. Зазначена частина туристичної політики як системи характеризує певні очікування, які мають перетворитися у реальність в результаті регуляторних дій. Розробка цілей притаманна будь-якому політичному суб'єкту та ним же реалізується.

Четвертим компонентом є засоби (інструменти) політики. За їх допомогою виконуються регуляторні дії й досягаються цілі політики. Засоби туристичної політики можна систематизувати у такі групи:

- а) економічні – державні субсидії, податкові, валютні пільги та інші економічні важелі для розвитку туризму;

б) соціальні – заходи щодо впливу на суспільну думку для змінення відношення населення до туризму, формування у нього туристичної культури;

в) правові – нормативні акти, розпорядження влади, які мають за мету стимулювання або обмеження туристичної діяльності;

г) технічні – спеціальні заходи для впливу на технічний стан готелів, ресторанів, транспортних засобів (накази, розпорядження, інструкції, правила експлуатації).

Остання складова політики – це політичні рішення і регуляторні дії. Зазвичай, ця складова системи має найдинамічніший характер. Вона являє собою «верхівку айсбергу», або те, що формує видиму частину політики. Регуляторні дії та рішення безпосередньо пов'язані з засобами політики і виконують роль їх каталізатора.

Таким чином, туристична політика має усі системні характеристики політики як цілого.

Отже, можна зробити висновок, що туристична політика – це система принципів, методів, рішень, впливів і заходів, які здійснюються уповноваженими на те суб'єктами (парламентами, урядами, державними та приватними інституціями) у зв'язку із свідомим та цілеспрямованим управлінням та регулюванням туризму і створенням умов для його розвитку.

Головне у туристичній політиці – це свідомий та цілеспрямований вплив на розвиток туризму з боку уповноважених на це органів.

Об'єктивна потреба у туристичній політиці виникла і зростає в результаті утвердження важливої ролі туризму у житті суспільства. Це сталося у певний історичний момент, коли вичерпалась реальна можливість саморегулювання туристичного розвитку.

З огляду на рівень процесів в ієрархічній структурі «туристична політика», можна виділити такі її види: міжнародну туристичну політику, державну, регіональну та туристичну політику окремого підприємства.

Міжнародна туристична політика включає так звані конвенціональні впливи і заходи, які здійснює Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) – міжурядова організація, створена під егідою ООН у 1975 році. Основними функціями ЮНВТО є розробка міжнародних туристичних програм і прогнозів, організація спеціалізованих конференцій та семінарів, проведення досліджень у сфері туризму, презентація статистичних, аналітичних, методичних матеріалів, участь у вирішенні кадрових питань для сфери туризму.

Разом з ЮНВТО у формуванні і реалізації глобальної туристичної політики беруть участь й інші міжнародні організації: Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня торгова організація, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародна організація праці, Міжнародна організація цивільної авіації, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація економічного співробітництва і розвитку, Європейський Союз тощо.

Принципами міжнародної туристичної політики керується й Україна. Її туристична політика являє собою своєрідний спектр загальної політики

держави. З переходом України від формального до реального суверенітету необхідність розробки державної туристичної політики набуває особливого значення.

Доцільним буде тут зазначити, що необхідність впливу державних органів на розвиток туризму доведена світовою практикою.

У Гаазькій декларації з туризму, прийнятій у квітні 1989 року, прямо сказано: «Туризм має плануватися державною владою і туристською індустрією на комплексній і послідовній основі з урахуванням усіх аспектів цього феномена».

У зв'язку з тим, що туризм має в національному житті щонайменше таке ж промислове значення, як й інші види економічної і соціальної діяльності, та оскільки роль туризму зростатиме в міру наукового, технічного прогресу і збільшення вільного часу, здається необхідним розширювати в усіх країнах права й обов'язки національних туристських адміністрацій, доводячи їх до того ж рівня, що мають адміністрації, які відповідають за інші найбільші економічні сектори [10].

Вважається, що можливості саморегулювання туристської галузі, характерні для раннього етапу її розвитку, на даний час вичерпані. Причинами цього є:

- масовість туристських подорожей унаслідок досягнень науково – технічного прогресу, підвищення рівня життя народів багатьох країн світу і дії інших сприятливих чинників;
- включення багатьох країн і регіонів у туристський бізнес і загострення конкурентної боротьби на міжнародному туристичному ринку;
- збільшення числа галузей, організацій і підприємств, зайнятих у сфері туризму;
- посилення економічної, соціальної, культурної і політичної ролі туризму у національному і міжнародному масштабах.

Суб'єктами державної туристичної політики слід вважати органи державної влади, які є відповідальними за її формування та реалізацію, а також недержавні структури, відповідальні за туристичну діяльність. Зокрема, в Законі України «Про туризм» прямо вказується на те, що визначення основних напрямів державної політики у сфері туризму належить до виключних повноважень Верховної Ради України. Відповідно, державне управління та забезпечення реалізації державної політики в галузі туризму належить до компетенції Кабінету Міністрів, центрального органу виконавчої влади в галузі туризму, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування.

Туристична політика має характерні риси загальної політики держави. Разом з тим існують і деякі специфічні чинники, під впливом яких вона формується: природні умови країни, розвиненість транспортних зв'язків, соціальні чинники (умови життя людей, система відпусток); чинники, пов'язані зі створенням економічної основи для розвитку туризму (стабільні валютно-

фінансові, зовнішньоекономічні відносини); правові чинники, пов'язані із створенням і функціонуванням туристичного законодавства.

Важливою складовою державної туристичної політики є її цільові орієнтири. Вони визначаються суб'єктом регуляторних дій, підпорядковуються загальній державній або міжнародній політиці та залежать від конкретних економічних й історичних умов розвитку країни і ступеню зрілості самої туристичної галузі.

Мається на увазі, що у період становлення туризму в країні та утвердження її на міжнародному туристському ринку можуть ставитися одні цілі, а у період досягнення високого ступеня розвитку туризму, коли необхідно відстоювати завойовані позиції – інші. Тобто, цілі туристичної політики характеризуються динамізмом і постійним розвитком. Підтвердження означеної тези можна знайти в українському законодавстві.

Так, у першій редакції Закону України «Про туризм», прийнятого у вересні 1995 року, у статті 3 «Державна політика в галузі туризму» серед основних напрямів державної політики в галузі туризму першими значилися такі положення: «залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організація оздоровлення населення; забезпечення раціонального використання та збереження туристичних ресурсів» [1].

Ці цілком правильні і логічні установки випали з тексту Закону України «Про туризм» у редакції 2003 року. В ньому сказано: «Основними пріоритетними напрямками державної політики в галузі туризму є:

- забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму;
- розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;
- створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб [2].

Отже, наскільки ми можемо судити, в новій редакції Закону України «Про туризм» соціальний пріоритет стосовно цілей державної туристичної політики змінився на правовий та економічний.

Окрім того, стаття 6 закону стверджує: «Основні способи та цілі державного регулювання в галузі туризму. Основні пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму», не дає, на наш погляд, чіткого розмежування між цілями туристичної політики та цілями державного

регулювання. З нашої точки зору, формування туристичної політики являє собою концептуальну діяльність з вироблення бачення майбутнього стану туристичної сфери на національному або регіональному рівні, а державне регулювання – це діяльність із створення та практичного застосування необхідних для цього механізмів.

Наступний рівень туристичної політики – це регіональна (локальна або місцева) туристична політика. Вона здійснюється у контексті загальної національної політики і в максимально враховує місцеву специфіку туристичної пропозиції і попиту, сучасний та перспективний рівень розвитку туризму в регіонах або окремих центрах.

Основними її цілями є:

- створення конкурентоспроможного туристичного продукту;
- використання високо привабливих елементів місцевої природної й історико-культурної спадщини для збільшення туристичних подорожей в регіон;
- включення нових об'єктів у сферу туристичної пропозиції регіону;
- поліпшення використання матеріальної бази туризму у відповідних регіонах;
- збільшення соціально-економічного ефекту від розвитку туристично-рекреаційної діяльності в регіоні (зростання доходів, виробництва, зайнятості населення, диверсифікація регіональної економіки тощо);
- збереження навколишнього середовища.

Деякі фахівці цілком правильно пропонують здійснювати диференціацію цілей регіональної туристичної політики. Так, львівський науковець

І.В. Кравчук виділяє економічні, соціальні, екологічні і політичні цілі. До економічних цілей вона відносить такі:

- збільшення економічної ролі туристичного комплексу у господарському комплексі регіону й створення регіонального мультиплікаційного ефекту;
- забезпечення участі регіону в системі міжнародного й міжрайонного поділу праці;
- підвищення конкурентоспроможності й економічної ефективності виробленого туристичного продукту на основі оптимізації внутрішньогалузевих пропорцій і змін режиму функціонування туристичного комплексу;
- підвищення ефективності використання та охорони наявних туристично-рекреаційних ресурсів;
- впровадження управління економічними результатами діяльності туристичного комплексу за допомогою ринкового регулювання цін на туристичні ресурси та пропоновані послуги;
- формування сприятливих умов залучення інвестицій у сферу туризму для її подальшого розвитку.

Соціальні цілі туристичної політики включають:

- створення умов для соціальної стабільності у регіоні;

- збереження у регіоні культурно-туристичної спадщини як найважливішого туристичного ресурсу регіону;
- забезпечення умов для відновлення здоров'я й відпочинку населення на основі подальшого розвитку форм і методів санаторно-курортного лікування, реабілітації, оздоровлення.

До екологічних цілей, за версією І.В. Кравчук, слід відносити такі:

- ефективне використання, охорона й відновлення природних рекреаційно-туристичних ресурсів регіону як важливої частини його природно-ресурсного потенціалу;
- мінімізація антропогенного впливу туристичного комплексу на стан навколишнього природного середовища, природних ресурсів і стан здоров'я населення;
- досягнення нормативної якості навколишнього природного середовища для розвитку курортного і рекреаційно-туристичного комплексу.

І, нарешті, до політичних цілей доцільно включати такі:

- сприяння ефективнішому входженню регіону в міжнародне співтовариство та розвиток міжнародних відносин;
- участь регіону в створенні привабливого образу України на міжнародній арені [24, с.12].

Регіональну туристичну політику можна розглядати у двох аспектах: як інституціональну, так і неінституціональну. Суб'єктами першої виступають державні регіональні органи влади, до компетенції яких входять:

- розробка й втілення у життя регіональної туристичної політики, її демократичне обговорення та контроль відповідно до особливостей регіону, цілей його розвитку;
- залучення національних та іноземних інвестицій у розвиток регіональної індустрії туризму, створення нових робочих місць;
- категоризація й реєстрація суб'єктів туризму, туристичних послуг, гарантування їхньої високої якості шляхом ліцензування й сертифікації;
- створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- інформаційне забезпечення, збір даних та їх аналіз для прийняття рішень;
- підготовка кадрів високої кваліфікації для роботи у сфері туризму;
- розвиток в'їзного і внутрішнього туризму в регіоні.

Другий аспект регіональної туристичної політики – це ті її напрямки, що впроваджується спілками (готелів, ресторанів, туроператорів і турагентів тощо); асоціаціями, туристичними товариствами, чия діяльність не залежить від державних інстанцій. Їх туристична політика охоплює вузьке, професіональне коло питань у сфері туристичної діяльності.

Важливим питанням туристичної політики на регіональному та місцевому рівнях є покращення взаємодії і кооперації між органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємцями, інвесторами, а також іншими

особами та організаціями, активне співробітництво яких може сприяти створенню привабливого регіонального туристичного продукту.

Існує певний комплекс механізмів залучення територіальних громад до розвитку туристичної галузі, зокрема дієвим механізмом співпраці органів місцевого самоврядування та підприємців у галузі туризму може стати регіональна туристична корпорація (туристичний кластер) як добровільне об'єднання юридичних осіб, створене з метою координації діяльності учасників, забезпечення захисту їхніх прав, інтересів у державних та інших органах, спільної реалізації учасниками різноманітних програм та проектів та розподілу прибутку, отриманого від їх здійснення.

Справою територіальних громад є також створення туристичних інформаційних центрів у формі підприємств, підпорядкованих органам місцевого самоврядування, які працюють на принципах самоокупності за рахунок отримання доходів від надання інформаційно-реklamних послуг подорожуючим та консультативних послуг виробникам туристичного продукту.

Ефективним механізмом залучення територіальних громад до розвитку туристичної галузі на регіональному і місцевому рівнях також видається створення робочої групи фахівців галузі, яка на основі розроблених на державному рівні типових положень, правил і рекомендацій, у контексті європейського досвіду, зокрема французького, розроблятиме конкретний план заходів для кожного окремого туристичного регіону. На першому етапі група має впроваджувати ці заходи в життя, а на наступних – контролювати і підтримувати їх для багатьох малих міст і сільських населених пунктів України, де туризм є найбільш перспективною галуззю, яка сприятиме їх соціально-економічному зростанню.

Брак досвіду, базисних традицій та знань уповільнює розвиток туристичної галузі, тому необхідна її державна підтримка:

- розробка методичних документів, які допоможуть місцевій владі розвивати туризм;
- проведення науково-практичних семінарів із залученням зарубіжних спеціалістів з цих питань;
- розробка комплексної програми розвитку малих історичних міст України разом з представниками Співки малих історичних міст України.

Для розвитку сільського туризму не потрібні державні кошти, але потрібна державна підтримка у нормативно-правовому забезпеченні (розробка та прийняття Закону України «Про сільський туризм»), впровадженні фінансових (позик і грантів) та розробці низки фіскальних (податкових, тарифних) механізмів.

Останній рівень туристичної політики – це туристична політика окремого підприємства. Її основною метою є ефективне використання свого потенціалу для збільшення прибутку і рентабельності від надання туристичних послуг шляхом підвищення їх якості, упровадження інновацій у процесі створення і просування туристичного продукту.

Різноманітність цілей на кожному рівні туристичної політики ставлять перед теорією і практикою проблему їх узгодження і забезпечення взаємодії суб'єктів туристичної політики в цілях всебічного розвитку сфери туризму.

1.2. Макроекономічна проблематика регулювання сфери туризму

Структурно економіка туризму за аналогією із загальною економічною теорією поділяється на: мікроекономіку, тобто економіку суб'єкта господарювання - туристичного підприємства, фірми; мезоекономіку, тобто економіку простору (регіону), в якому здійснюється туристична діяльність і макроекономіку.

Макроекономічна проблематика займає важливе місце у дослідженнях світового туристичного ринку і конкурентоспроможності країн. У цьому контексті одним з пріоритетних макроекономічних завдань є реалізація заходів, спрямованих на активну участь українського туризму в світогосподарській, особливо, європейській взаємодії з метою максимально ефективного використання рекреаційно-туристичного потенціалу держави, її регіонів і окремих підприємств [29, с.14].

Окремо, у середині країни, макроекономіка розглядає туризм як цілісну міжгалузеву сферу або як міжгалузевий комплекс, який характеризується низкою параметрів: економічним зростанням, фінансами, зайнятістю і безробіттям населення, динамікою загального рівня цін, валютного курсу, експорту й імпорту, рухом капіталу до країни і з країни, впливом на валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, сальдо платіжного балансу.

На макроекономічному рівні у зв'язку з об'єктивною територіальною неоднорідністю України у геополітичному, історичному, етнічному, ресурсному, екологічному та соціально-економічному контексті, вивчаються також внутрішні відмінності розвитку туризму, головним чином, в'їзного міжнародного і внутрішнього. Обумовлюються інтереси та стратегічні орієнтири сфери туризму в її регіонах, де внаслідок кризових ситуацій в економіці та суспільстві, звуження фінансових можливостей уряду, зростає депресивність територій, розрив у перевагах, рівнях і пожвавленні темпів розвитку регіонів. Про диференціацію показників, що демонструють роль і значення туризму в розвитку регіонів України свідчать такі факти: «п'ять перших за сукупним обсягом доходів від туристичної діяльності областей України (без урахування м. Києва) переважали п'ять останніх у 101,5 рази; за кількістю обслужованих іноземних туристів – майже у 60 тис. разів; внутрішніх – у 71,7 рази» [36, с.5]. Сучасні показники потоків іноземних та внутрішніх туристів характеризують Україну як сукупність вкрай неоднорідних територіально-адміністративних утворень з точки зору розвитку туризму. Держава, попри гучні декларації про пріоритетність сфери туризму і рекреації у розвитку національної економіки, не здійснює адекватних дій щодо створення сприятливого інвестиційного клімату для локальних туристичних ринків,

реформування і подальшого розвитку галузі в регіонах і зростання доходів туристичних підприємств.

Світовий туризм розвивається бурхливими темпами і на даний час як сфера світового господарства являє собою чи не найяскравіший приклад глобальної взаємодії, суб'єктів і об'єктів, що його репрезентують. За прогнозами Всесвітньої туристичної організації кількість туристів у світі до 2020 року зросте до 1,6-1,8 млрд. осіб на рік, що означає збільшення туристичних відвідувань у 2,4 рази у порівнянні з 2000-м роком. При цьому доходи до 2020 року сягнуть 2000 млрд. доларів США. Щорічно у цій сфері створюється близько 3 мільйонів робочих місць (наприклад, на ринку робочих місць Європейського союзу 13% займає туризм). Розвиток глобалізаційних процесів не може здійснюватися, керуючись лише ринковими інтересами, вони потребують необхідності реалізації регуляторної політики державними та міжнародними інституціями. Діяльність ЮНВТО має чітке спрямування на забезпечення лібералізації національних ринків туристичних послуг. Так, в «Осакській декларації тисячоліття» зазначається, що існує необхідність подальшого спрощення міжнародних туристичних потоків, запобігання непотрібним адміністративним або податковим обмеженням [9; 25, с.17; 32, с.11].

Україна має досить низький глобальний індекс конкурентоспроможності й імідж слаборозвиненої з огляду на розвиток власної сфери туризму. В цілому по Україні сьогодні спостерігається призупинення розвитку сфери туризму та її неготовність до повноцінної міжнародної конкуренції. Водночас, хоч Україна і належить до групи країн, сфера туризму якої практично не впливає на міжнародну конкуренцію, вона має її обов'язково враховувати і спричиняти максимум зусиль до глобальної взаємодії. Завдяки процесам глобалізації, можливості України, як туристичної держави невимірно збільшуються й тому макроекономічним інституціям, насамперед, потрібно звернути увагу на регулювання розвитку туризму з позицій макроекономіки і глобалізаційної парадигми взаємодії туристичних дестинацій. Забезпечення туристичної привабливості України для іноземних інвесторів за рахунок приєднання країни до загальноприйнятих у світі регулятивних норм також є однією з проблем вітчизняного туризму. Україна має бути залучена до процесу регулювання глобальних проблем туризму, оскільки світове співтовариство увійшло у нову фазу розвитку – фазу становлення нової системи міжнародних відносин, яка змогла б дати адекватні відповіді на нові виклики сучасності.

У сучасних реаліях функціонування сфери туризму змінюються уявлення про її економіку, а це означає, що треба змінювати, а не тільки вдосконалювати існуючі механізми регулювання, спрямовувати їх на пом'якшення протиріч стихійно-ринкової економіки, пошук компромісних шляхів організації та менеджменту на користь синхронізованого розвитку створеного ним різноманіття суб'єктів і об'єктів національної економіки, що разом з відособленням структурних одиниць, укріпленням зв'язків між ними, мають розбудовувати системи управління на національному, територіальному

та корпоративному рівнях. Сфера туризму, при певному пріоритеті макроекономічних вимог, потребує регулюючих дій, серед яких найважливішими є заходи взаємозумовленого регулювання.

Потреба у подібних заходах призвела до появи системи макроекономічного регулювання як результату взаємозумовленого розвитку макроекономіки, організаційних, законодавчих і особливо економічних зрушень. Єдина система макроекономічного регулювання національної економіки є переплетінням ринкових і державних механізмів і методів регулювання. Суб'єктами макроекономічного регулювання туризму є представники держави, місцевого самоврядування і ринку, й також громадські туристичні організації, мережа яких зростає, наповнюється радикальним змістом і є специфічною інституцією у сфері туризму. Подальші перспективи макроекономічного регулювання повинні будуватись шляхом формування активної взаємодії названих органів і публічного управління з боку громадськості.

Еволюція економічної сутності категорії «макроекономічне регулювання» має свою історію. Так, визначення «макроекономічне регулювання» до економічної науки ввійшло порівняно нещодавно. У свій час у радянській економічній літературі аналогом цього визначення був «господарський механізм». У світовій економічній науці, окрім визначення «макроекономічне регулювання», вживаються також вислів «макроекономічна координація», «механізм макроекономічного регулювання». До механізму макроекономічного регулювання, на думку багатьох авторів, слід включити економічну, політичну, правову, соціальну, культурну, екологічну складові, що з часом змінюватимуться. В узагальненому вигляді макроекономічне регулювання включає дві взаємопов'язані підсистеми: економічну й організаційну. В цілому ж можна погодитись з авторами, які вважають, що «об'єктивна необхідність макроекономічного регулювання пояснюється потребою подолання вад ринкового саморегулювання та виконання економічних функцій держави» [33, с.12].

Основною метою функціонування механізму макроекономічного регулювання є економічне регулювання всієї економіки. Таке регулювання через макроекономічні механізми поєднує ринково-кон'юнктурне регулювання і централізоване державне регулювання. Воно охоплює основні показники макроекономічної стабільності: стабільність темпів економічного зростання; утримання рівня інфляції; забезпечення стабільності зайнятості; збалансованість зовнішньої торгівлі.

Механізм макроекономічного регулювання розвитку туризму в ринковій системі господарства включає такі три базові започаткування: ринковий механізм, фірми і домогосподарства та державу. Ринковий механізм забезпечує доведення рішень окремих ринкових суб'єктів один до одного, а найголовніше, - він здійснює взаємозв'язок прийнятих рішень через систему цін та конкуренцію. У будь-якій економічній системі існує потреба у певній кількисній

збалансованості між окремими частинами, сферами, галузями, підгалузями тощо.

Аксіоматичними макроекономічними пропорціями є співвідношення між споживанням і заощадженням, між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Функціонування ринкового механізму ґрунтується на взаємодії між попитом і пропозицією, як на окремих ринках, що функціонують у національній економіці (ринки ресурсів, продуктів, фінансові ринки) так і у масштабі всього національного ринку. У ході взаємодії попиту та пропозиції встановлюється ціна. Сучасна сфера туризму, як змішана економіка, регулюється головним чином через ринкові регулятори. Перевагами ринкового механізму, як макроекономічного елементу регулювання сфери туризму, полягає в об'єднанні виробників і споживачів туристичних послуг в єдину економічну систему, підпорядкованні виробництва суспільним потребам у формі платоспроможного попиту. Ринок сприяє ефективному використанню ресурсного потенціалу сфери туризму. Це означає, що він спрямовує ресурси на виробництво тих послуг, які сьогодні є найбільш актуальними для споживачів, змушують підприємців застосовувати найбільш ефективні комбінації використання ресурсного потенціалу, сприяють розробці та впровадженню інновацій. Ринок також завдяки ринковій конкуренції, проводить селективний відбір серед виробників туристичних послуг, постійно змінюючи їх чисельний та якісний склад. Проте ринок не є ідеальною формою організації виробництва туристичних послуг. Як об'єкт макроекономічного регулювання він має певні обмеження, які можна об'єднати у три напрямки: ринок не має досконалого механізму, здатного протистояти таким явищам, як економічна нестабільність, кризи та невизначеність, які проявляються через затяжний спад виробництва товарів і послуг в країні, надмірне безробіття, коливання валютного курсу, високий рівень інфляції тощо; ринок здатний реагувати лише на індивідуальні потреби туристів, які фінансуються згідно з їхньою індивідуальною платоспроможністю. Тому ринок не має механізмів, які здатні забезпечувати людей суспільними благами, тобто послугами колективного споживання, потреба в яких не залежить від індивідуальної платоспроможності. До них належать послуги державного управління, національної армії, поліції, охорони здоров'я, освіти, науки, культури тощо. Недосконалістю ринкових відносин є наявність монополій практично у будь-якому виді економічної діяльності, у тому числі й у сфері туризму. Саме з цих причин сучасний світовий ринок туристичних послуг не може бути досконало конкурентним; ринок туризму, послуг індустрії туризму і рекреації не володіє надійним імунітетом, а значить поступається монополізму; монополісти, протистоячи ринку, впливають на обсяги туристичних послуг, зводять нанівець ефективність ринкової конкуренції і встановлюють свої правила, які враховують, найперше, власні інтереси і ні в якому разі не суспільні; виникають зовнішні ефекти ринкового механізму у вигляді негативних побічних наслідків, які не враховуються у процесі ринкових відносин. До зовнішніх ефектів належать незахищеність персоналу і постійна нерівність у доходах його складу, нерівність у розвитку

окремих туристичних регіонів, порушення природних умов ведення туристичного бізнесу, нерівномірна його екологізація, значне відхилення від стандартів якості туристичних послуг тощо.

Макроекономічне регулювання стимулює науково-технічний прогрес, сприяє структурним змінам сегментів сфери туризму, раціональному використанню ресурсів. Саме держава забезпечує свободу економічної діяльності, відповідальність останніх за результати своєї господарської діяльності, а також функціонування багатьох інститутів ринкової економіки.

Формування та реалізація механізму макроекономічного регулювання сфери туризму визначаються дією багатьох екзогенних та ендегенних детермінант. Чинне законодавство України не містить цілісного механізму регулювання ринкових економічних відносин. Дійсно, деякі засоби такого регулювання та відповідні механізми їх застосування врегульовано в окремих законах України, але системного органічного механізму, що був би ефективним й мінімізував можливості зловживати правом та корупційних дій, сьогодні не існує. Через це особливої уваги вимагає поліпшення законодавства щодо забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності в середовищі малого й середнього підприємництва, що одержало найбільше поширення у сфері туризму. Між тим, Конституція України фіксує обов'язок держави щодо забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності лише у ст. 42 про право на підприємницьку діяльність та захист прав споживачів.

Головною метою централізованого макроекономічного регулювання з боку держави є вирішення протиріч стихійно-ринкової економіки на користь стабільного розвитку всього суспільства в цілому. Існує безліч форм і методів прямого і непрямого регулювання економіки з боку держави, яке здійснюється через інституційний макроекономічний механізм. Особливості макроекономічного регулювання з боку держави полягають, з одного боку, у некомерційних цілях, соціальній орієнтації, іноді у директивному (обов'язковому) характері, підтримці приватних підприємств, безпосередньому стимулюванні їхнього розвитку, а з іншого - в орієнтації на закони й принципи ринку, використанні його атрибутів, форм і методів саморегулювання виробництва і товарообігу продукції. Важливого значення набуває раціональне поєднання ринкових і державних методів регулювання, оптимальне співвідношення між ними. Макроекономічне регулювання з боку держави відбувається на рівні галузей та сфер економіки і передбачає заходи загальноекономічної дії. Загалом, головна мета державного втручання в економічний розвиток – це забезпечення безперервності процесу відтворення національного господарства як єдиного цілого, досягнення економічної ефективності на макрорівні. Проте, з практичного погляду державне регулювання національної економіки - це також цілеспрямований вплив на поведінку учасників ринкових відносин із метою забезпечення пріоритетів суб'єктів локальних туристичних ринків на глобалізованих ринках. Ринковий механізм взаємовідносин локальних підприємців з великими світовими корпораціями має бути доповнений механізмом прямого державного

регулювання економіки. Власне, у результаті реалізації такого симбіозу ринкового механізму й державного регулювання складаються великі корпорації, що репрезентують сучасну глобалізовану економіку.

Макроекономічне регулювання призначене для утримання системи на траєкторії, заданої блоком управління, і підрозділяється на два види: регулювання - за неузгодженості (або відхилень від заданої траєкторії) та регулювання за критичними параметрами (коли досягається рівень певного параметра, визнаний критичним, неприпустимим). У широкому розумінні макроекономічне регулювання туристичної та рекреаційної діяльності - механізм, за допомогою якого досягається збалансованість сфери туризму й національної економіки в цілому. Механізм макроекономічного регулювання у цілому займає найважливіше місце в усій економічній системі і пов'язаний з такими її елементами, як продуктивні сили, соціально-економічні виробничі відносини, організаційно-економічні і техніко-економічні відносини.

Макроекономічне регулюванням з боку держави пов'язує макроекономіку (об'єкт), механізм регуляції (регулятор), сукупність завдань і засобів їх вирішення (цілі). Тут важливо зважати на те, що регулювання як на макроекономічному рівні, так і на рівні регіонів і підприємств відбиває і втілює структуру регульованого об'єкта, а тому його треба відрізняти від управління (вироблення та реалізація рішень), планування (постановка цілей, шляхів, способів і засобів їх досягнення), економічного програмування (підготовка й реалізація програм економічного розвитку) та економічного прогнозування (прогнози макроекономічних показників на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу), хоча плани, програми, прогнози водночас є інструментами державного регулювання.

До механізму макроекономічного регулювання належать конкретні заходи організаційного і економічного забезпечення, через які механізм може впливати на виробничі відносини на усіх рівнях як на окремих підприємствах, так і в регіонах, і в суспільстві в цілому. «Шляхом застосування організаційних, економічних важелів держава регулює поведінку підприємців в туризмі, визначає перспективу розвитку сфери туризму, виконує спрямовуючу функцію щодо реалізації довгострокових програм її розвитку. При цьому держава може впливати на підприємства, фірми, корпорації, кластери, альянси, асоціації вільних підприємців шляхом впровадження певної податкової, кредитно-фінансової політики, антимонопольного та інших юридичних законів, надання державних позик (субсидій, субвенцій), контролю за цінами тощо» [31, с. 53-57].

Організаційне забезпечення макроекономічного регулювання - це конкретна послідовність заходів, які спрямовані на створення, насамперед, формальних (регламентованих) і неформальних організаційних зв'язків між елементами організаційної системи глобального туристичного простору. Подібні заходи повинні дотримуватися певних принципів: організаційної цілісності, делегування повноважень, паритету повноважень і відповідальності, єдності цілей, функціональної регламентації, гнучкості організаційних

структур. Реалізація принципів організаційного забезпечення експансії діяльності національного туризму до глобальної взаємодії можлива лише за наявності відповідного економічного забезпечення макроекономічного регулювання.

Економічним забезпеченням є «економічні відносини, які виникають у процесі виробництва й реалізації благ (товарів, робіт, послуг) між окремими (самостійними) суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку і державою (регіоном), між самою структурою та її трудовим колективом, між власниками капіталу і найманими працівниками з приводу порівняння витрат із доходами, виявлення, розподілу та використання прибутку» [26, с. 25]. Мету регулювання економічного забезпечення можна визначити як упорядкування економічних стимулів до виходу підприємств на рівень міждержавних зв'язків і зовнішньоекономічної діяльності. Саме держава забезпечує свободу економічної діяльності фірм та домогосподарств, відповідальність останніх за результати своєї господарської діяльності, а також функціонування багатьох інститутів ринкової економіки. Макроекономічне регулювання розвитку туризму припускає створення умов для оптимального сполучення організаційних і економічних форм і заходів регулювання господарської діяльності у сфері туризму, спрямованих, зокрема, і на світогосподарську і європейську взаємодію локальних ринків сфери туризму (табл. 1.1).

Подальша модифікація сучасної системи організаційно-економічного забезпечення макроекономічного регулювання сфери туризму України повинна базуватись на створенні більш сучасного правового механізму макроекономічного розвитку сфери туризму, де домінуючим впливом на суб'єкти сфери туризму буде виступати чітке й обґрунтоване визначення прав та обов'язків власника в ході управління власністю. Для цього мають бути введені зміни, що посилять дію наступних чинників: співвідношення форм власності й організації форм управління; ступінь опосередкованої участі власника у розпорядженні власністю.

Особливої уваги вимагає поліпшення законодавства по відношенню активізації підприємництва у вигляді малих форм, яке є домінуючим в сфері рекреації і туризму. Ефект пріоритету макроекономічного регулювання в туризмі має, насамперед, регіональне значення, особливо це стає помітним у зв'язку з децентралізацією національного господарства, коли первинний дохід туристичних підприємств спрямовується в інфраструктуру регіону, його локальні населенні пункти, сприяючи тим самим збільшенню доходу і розвитку промисловості та сільського господарства. Стимулювання господарської туристичного підприємництва відбувається за допомогою, насамперед, податкової політики, реалізація якої визначається сукупністю організаційно-правових норм і методів оподатковування. Удосконалюванню організаційного механізму макроекономічного регулювання туристичної сфери відповідає наявність науково обґрунтованих методичних положень розробки й реалізації цільових комплексних програм які покликані сьогодні реалізовувати великі національні проекти, що сприяють проведенню

Таблиця 1.1

Організаційно-економічне забезпечення регулювання
сфери туризму України

Форми макроекономічного регулювання	Організаційно-економічні заходи макроекономічного регулювання
Фінансова	Фінансування локальних державних і муніципальних підприємств і організацій. Придбання акцій і вкладення коштів у частку статутного капіталу муніципальних підприємств. Поповнення оборотних коштів підприємств і насамперед державної й муніципальної власності. Дотації, субсидії й безоплатна допомога зі спеціальних грошових фондів. Пільгові кредити, подання гарантій по кредитах комерційних банків. Фінансування регіональних цільових програм туристичного профілю. Фінансовий лізинг.
Матеріально-технічна допомога	Безоплатна передача нерухомості або її продаж за пільговими цінами й на виплат. Надання в оренду держпідприємств, нерухомості тощо на пільгових умовах. Траст на пільгових умовах. Державне замовлення на розробки туристичних об'єктів у регіоні й за його межами.
Оподатковування	Створення м'якого й стимулюючого оподатковування. Податкові пільги на диференційованій основі. Спрощення системи обліку й звітності. Отримання інвестиційного та інших податкових кредитів. Визначення пріоритетів податкової політики з урахуванням змін у соціально-економічному розвитку галузі.
Інформаційна підтримка	Надання економічної, технічної та іншої інформації з питань туризму на платній і безоплатній основі. Формування банку моделей ринку туристичних послуг. Формування банку даних ринку туристичних послуг. Розвиток мережі «Інтернет» туристичних послуг сфери туризму.
Консультаційна допомога	Консультації з маркетингових досліджень, розробки бізнес-планів, лізингу й інших заходів. Методичне забезпечення підприємств і організацій за їхніми вимогами. Створення консультативних форм на базі малих підприємств. Надання допомоги у впровадженні нової техніки.

**Складено автором за джерелами [22;25;31;33]*

макроекономічної політики держави. На цій основі стає можливим застосування системи обов'язкових для суб'єктів ринкових відносин у сфері туризму рекомендацій через органи державної влади і органи місцевого самоврядування [30; 31; 33].

Висновки

У прагненні до виходу на світові взаємозв'язки та у напрямі експансії сфери туризму України до євроінтеграції, туристичні підприємства мають дотримуватися таких принципів, як:

- пріоритет споживача над виробником;
- першочерговість витрат на зовнішньоекономічну діяльність;
- економічна та соціальна доцільність зовнішньоекономічної діяльності;
- комплексність та спадкоємність планування зовнішньоекономічної діяльності;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- відповідність рівня матеріально-технічної бази вимогам, що висувається до якості й конкурентоспроможності продукції на міжнародних ринках;
- маркетингова спрямованість зовнішньоекономічної діяльності, економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

1.3. Державне регулювання туризму в Україні

Туризм є одним з державних пріоритетів розвитку економіки й культури України та створює умови для туристичної діяльності (ст. 6 Закону України «Про туризм»). Тим самим законодавчо визначено зміст діяльності держави щодо регулювання туризму. Туризм охоплює значну кількість людських, природних і фінансових ресурсів, а тому не може залишатися без спеціальних правових, організаційних, економічних важелів впливу, в тому числі й з метою обмеження негативних проявів конкуренції, а також забезпечення основ соціального захисту населення. Саме тому державне регулювання туризму має бути пов'язане, насамперед, з необхідними та достатніми вимогами, що відображають інтереси суспільства в цілому з огляду на сучасні реалії соціально-економічного розвитку.

Державна політика та державне регулювання у сфері туризму. У науковій літературі під *державним регулюванням туристичної діяльності* розуміється система дій та заходів держави щодо вибору і застосування сукупності інструментів, за допомогою яких здійснюється прямий або опосередкований вплив на об'єкти і суб'єктів туристичної діяльності та створюється сприятливе середовище для розвитку цього виду діяльності [19, 34].

Застосовуючи усталені положення теорії права, за аналогією можемо визначити, що відповідно до Закону України «Про туризм» *державним регулюванням туризму* є здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та контролю за діяльністю у сфері туризму з метою забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян, захисту навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування і забезпечення безпеки туризму.

У Законі України «Про туризм» закріплено найбільш важливі законодавчі установлення щодо місця й ролі туризму в державі, принципів державного

регулювання туризму, основні цілі, пріоритетні напрями й шляхи (засоби) реалізації державної політики у сфері туризму (ст. 6-12) [1].

Регулююча функція держави знаходить свій прояв у розробці та прийнятті законодавчих актів у сфері туризму, встановленні умов провадження туристичної діяльності (ліцензування, сертифікація, стандартизація у сфері туристичної діяльності, дозвільна система на право здійснення туристичного супроводу, обмеження діяльності іноземних суб'єктів господарювання тощо), у забезпеченні сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання, а також у створенні спеціального правового механізму, який забезпечує державний контроль за діяльністю у сфері туризму.

Окрім того, серед функцій держави, без здійснення яких неможливий ефективний розвиток туризму, можна також виділити:

- виконавчу, спрямовану на забезпечення застосування встановлених норм у відносинах між суб'єктами туристичної діяльності, що ґрунтується на владних повноваженнях і включає заходи заборони, дозволу та примусу;
- контролюючу, що здійснюється уповноваженими державними органами та суб'єктами туристичної діяльності з метою захисту прав та інтересів їх учасників.

Отже, відповідно до ст. 6 Закону України «Про туризм» реалізація державної політики у сфері туризму здійснюється шляхом:

- визначення і реалізації основних напрямів державної політики у сфері туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- визначення способу класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;
- спрямування бюджетних коштів на розробку та реалізацію програм розвитку туризму;
- визначення засад безпеки туризму;
- нормативного регулювання відносин у сфері туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);
- ліцензування у сфері туризму, стандартизації й сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- встановлення системи статистичного обліку і звітності у сфері туристичного та курортно-рекреаційного комплексів;
- організації і здійсненні державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;
- визначення пріоритетних напрямів і координація наукових досліджень та підготовка кадрів у галузі туризму;
- участі у розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму.

Державне регулювання у сфері туризму здійснюється й іншими способами, визначеними законом.

Формулюючи принципи державного регулювання туризму, вищезазначений Закон покладає на державу обов'язки сприяти туристичному бізнесу та створювати відповідні умови для його ефективного розвитку, визначати напрями туристичної діяльності, формувати уявлення про Україну як країну з величезними потенційними туристичними можливостями, здійснювати підтримку і захист українських туристів, туристичних підприємств та їх об'єднань.

Таким чином, *метою державного регулювання у сфері туризму є забезпечення умов для розвитку туризму, створення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг, безпека туризму та захист прав і законних інтересів туристів.*

Зважаючи на положення Закону України «Про туризм» та враховуючи вищезазначене, *державне регулювання туризму визначається кількома напрямками:*

1) пряма участь держави у розвитку туризму:

- визначення правових засад здійснення туристичної діяльності (ліцензування, сертифікація туристичних послуг тощо);
- надання гарантій щодо захисту споживачів туристичних послуг (запровадження обов'язкового фінансового забезпечення відповідальності туроператорів/турагентів перед туристами, здійснення обов'язкового страхування туристів (медичного та від нещасних випадків) тощо);
- залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць, забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України;
- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб;
- спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму тощо;

2) законодавче забезпечення становлення й розвитку туризму, захист національного ринку туристичних послуг і створення конкурентоспроможного національного турпродукту:

- нормативне регулювання відносин у сфері туризму;
- створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;

3) державний контроль за діяльністю в галузі туризму.

Система державного контролю за діяльністю у сфері туризму передбачає:

- визначення умов провадження туристичної діяльності (ліцензійних вимог), стандартизації та сертифікації туристичних послуг;

- визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- встановлення системи статистичного обліку і звітності у сфері туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- організація здійснення контролю за якістю наданих туристичних послуг;
- накладення стягнень і вжиття інших заходів за порушення законодавства в галузі туризму;

4) захист добросовісної конкуренції на ринку туристичних послуг й запобігання монополізму.

Слід також акцентувати увагу, що Законом «Про туризм» (ст. 6) визначено також і основні пріоритетні напрями державної політики у сфері туризму, серед яких:

- удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму.

При цьому, зазначивши у ст. 6 Закону про пріоритетність державного регулювання в'їзного та внутрішнього туризму, держава не створила реального механізму реалізації цієї настанови.

З огляду на це важливе як для розвитку туризму, так і для держави в цілому положення, слід акцентувати увагу на наступному. За роки незалежності України спостерігається тенденція значного превалювання виїзного туризму над в'їзним, тому державне регулювання повинно бути спрямоване понадусім на відновлення прийнятного балансу, а також стимулювання розвитку внутрішнього туризму, що сформує позитивний туристичний імідж держави.

Особливе значення має розвиток соціального туризму, який повинен підтримуватися й розвиватися за допомогою держави, керуючись положеннями Конституції України. Ці конституційні норми твердять, що Україна є соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, які забезпечують гідне життя людині та вільний розвиток особистості. Туризм, насамперед внутрішній, має бути доступним для усіх верств населення. Закріпленню пріоритету соціального туризму сприятиме прийняття спеціального законодавчого акта про соціальний туризм, який має створити реальні гарантії для реалізації людиною (насамперед, незахищеними верствами населення) свого права на туризм.

Окрім того, доцільно визначити реальні кроки державної підтримки пріоритетних для України видів туризму: в'їзного та внутрішнього (зокрема, спрощення та гармонізація податкового регулювання: звільнення від податку на додану вартість експорту послуг та зменшення ставки податку на прибуток; пропагування туристичних можливостей України за кордоном, у тому числі забезпечення за рахунок коштів державного бюджету часткового фінансування витрат участі туроператорів у престижних туристично-виставкових заходах, що

проводяться за кордоном тощо), а також створення територій пріоритетного розвитку туризму та формування сприятливого інвестиційного клімату.

Однак, варто зауважити, що попри певні проблеми у державному регулюванні туризму, на сьогодні державою створено усі законодавчі важелі впливу на становлення й розвиток вітчизняного туризму.

Державне регулювання діяльності у сфері туризму здійснюється органами законодавчої, виконавчої та судової влади за допомогою засобів і форм, визначених законом.

Засоби державного регулювання туристичної діяльності. Відповідно до законодавства держава для реалізації своєї політики, виконання програм економічного й соціального розвитку застосовує різноманітні засоби та механізми регулювання господарської діяльності (ст. 12 Господарського кодексу України).

Основними спеціальними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів туристичного підприємництва є:

- ліцензування;
- сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності;
- визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- обмеження щодо здійснення туроператорської та турагентської діяльності;
- надання податкових пільг тощо.

Серед наведених спеціальних засобів регулювання найбільш характерно розкривають специфіку туристичної діяльності наступні:

1. Ліцензування туроператорської діяльності (ст. 17 Закону України «Про туризм» та ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»).

2. Обмеження щодо здійснення туроператорської та турагентської діяльності. З набуттям чинності новою редакцією Закону України «Про туризм» № 1282-IV від 18.11.2003 р. суттєво змінився правовий статус суб'єктів туристичного підприємництва, порядок їх створення та реєстрації, встановлено нові умови й більш детальне законодавче регулювання щодо здійснення ними діяльності у сфері туризму, а також запроваджено спеціальний правовий режим для окремих видів туристичної діяльності.

3. Запровадження пільгового оподаткування готельних послуг. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку та підготовки готельної інфраструктури до проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» від 08.07.2010 р., яким звільнено на 10 років від оподаткування прибуток підприємств, отриманий від надання готельних послуг у готелях категорій «5 зірок», «4 зірки» і «3 зірки» у разі, якщо такі готелі введені в експлуатацію до 1 вересня 2012 року. Цей Закон набув чинності 1 січня 2011 р.

Відзначаючи позитивну роль державного регулювання туристичної діяльності, варто зазначити про необхідність більш виваженого підходу щодо

його обмеження у сфері туризму, оскільки специфіка провадження туристичної діяльності пов'язана насамперед з життям і здоров'ям людей, а отже, не може залишатися без спеціальних правових, організаційних та економічних важелів впливу.

Правові форми державного регулювання туристичної діяльності. У юридичній літературі відзначено, що форми державного регулювання є зовнішнім проявом змісту регулюючого впливу держави на певні суспільні процеси. Окрім того, в Юридичній енциклопедії визначення «форма» розглядається як устрій, вид, тип, структура суспільних (соціальних, економічних, правових, організаційних тощо) утворень або процесів (управління, судочинства тощо) [43].

Водночас слід зауважити, що регулюючий вплив держави реалізується за визначеними функціональними напрямками. Кожен з цих функціональних напрямків реалізується у певній формі. Так, наприклад, законотворча функція державного регулювання реалізується у такій формі, як прийняття нормативно-правових актів, а дозвільна функція – у формі видачі ліцензій, дозволів, сертифікатів тощо.

На думку В. Полуховича, господарсько-правові форми державного регулювання – це зумовлені здійсненням державними органами організаційно-господарських повноважень, безпосередні зовнішні прояви регулятивного впливу держави у вигляді конкретних дій, рішень, актів, заходів тощо, кожен з яких містить владне розпорядження організаційно-господарського характеру, що врегульовує господарські відносини у відповідній галузі та є виразом реалізації певного засобу державного регулювання виду господарської діяльності [5].

Оскільки туристична діяльність є особливим видом господарювання, можемо констатувати, що система державного регулювання туристичної діяльності здійснюється у формі:

- нормативно-правового регулювання діяльності суб'єктів туристичного підприємництва;
- ведення ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності;
- видачі паспорта туристичного об'єкта;
- ведення реєстрів свідоцтв про встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання);
- контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності;
- застосування уповноваженими державними органами заходів впливу.

Як видно з наведеного переліку, кожен із цих заходів, дій, рішень, нормативно-правових актів: а) містить владне розпорядження організаційно-правового характеру; б) врегульовує відносини, пов'язані зі здійсненням туристичної діяльності;

в) є вираженням реалізації певного засобу державного регулювання туристичної діяльності.

1.4. Інструменти та індикатори регулювання національного туристичного бізнесу

Для визначення конкурентного положення країни у сфері туризму експерти Всесвітнього економічного форуму разом з міжнародними туристичними організаціями (IATA, IUCN, UNWTO, WTCC) щорічно розробляють збірник індексу туристичної конкурентоспроможності. Методологія розрахунку індексу туристичної конкурентоспроможності у 2017 р. зазнала деяких змін у порівнянні з попереднім періодом, причиною цьому були останні події у світі. Тепер на основі 14-ти показників нова методологія (ТТСІ) складається з чотирьох субіндексів: «Сприятливе середовище», «Політика туризму і створення сприятливих умов», «Інфраструктура», «Природні та культурні ресурси».

Субіндекс «Сприятливе середовище» фіксує загальні параметри, необхідні для роботи у країні. Ці чинники безпосередньо пов'язані з економічним зростанням і важливі для розвитку бізнесу, в тому числі, але не виключно, для сектора туризму: 1. Бізнес середовище. 2. Безпека і захист. 3. Здоров'я і гігієна. 4. Людські ресурси і ринок праці. 5. ІКТ (Інформаційні та комунікаційні технології).

Субіндекс «Політика туризму і створення сприятливих умов» відображає конкретні стратегії або стратегічні аспекти, які впливають на індустрію туризму більш конкретно. Так, це можуть бути чинники, які безпосередньо впливають на рішення туристів щодо вибору пункту призначення: 6. Пріоритезація подорожей і туризму. 7. Міжнародна відкритість. 8. Цінова конкурентоспроможність. 9. Екологічна стійкість.

Субіндекс «Інфраструктура» відображає наявність і якість фізичної інфраструктури кожної економіки. Присвятивши повний субіндекс інфраструктур, автори методики оцінки індексу туристичної конкурентоспроможності спромоглися чіткіше оцінити місце цих питань у комплексному показнику: 10. Інфраструктура повітряного транспорту. 11. Наземна та портова інфраструктура. 12. Інфраструктура туристичних послуг.

Субіндекс «Природні та культурні ресурси» відображає основні мотиви подорожі. Крім ділових і особистих причин, культурна і природна спадщина, можливо, являють собою основні причини відвідати ту чи іншу країну. Деякі країни мають більшу привабливість, ніж інші, але деякі країни краще, ніж інші, зберігають свої ресурси: 13. Природні ресурси. 14. Культурні ресурси та ділові подорожі.

На рис. 1.1 наведені складові індексу згідно до їх підпорядкованості:

Рис. 1.1. Складові індексу туристичної конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором на основі [47]

Україна, згідно з індексом туристичної конкурентоспроможності, у 2017 році посіла 88-ме місце із 136 проаналізованих країн (рис. 5.2). До найнижчих позицій нашої країни можна віднести показники «Безпеки і захисту» (127 місце), «Бізнес середовище» (124 місце), «Природні ресурси» (115 місце), «Екологічна стійкість» (97 місце) та «Пріоритезація подорожей і туризму» (90 місце). До високих позицій України можна віднести показники «Здоров'я і гігієна» (8 місце), «Людські ресурси і ринок праці» (41 місце) та «Цінова конкурентоспроможність» (45 місце), що за умови грамотної стратегії розвитку позитивного інформаційного фону туристичного спрямування можна розвинути до ключових конкурентних переваг країни [47].

Якщо низькі позиції «Безпека і захист» та «Бізнес середовище» можна обґрунтувати нестабільною політичною ситуацією та віднести до зовнішніх чинників, на які важко впливати тільки важелями туризму як окремої галузі, то незадовільні позиції таких показників як «Природні ресурси», «Екологічна стійкість» та «Пріоритезація подорожей і туризму» можна віднести до внутрішніх чинників, що можуть піддаватися корегуванню завдяки позитивній роботі органів управління сфери туризму (рис. 1.2.).

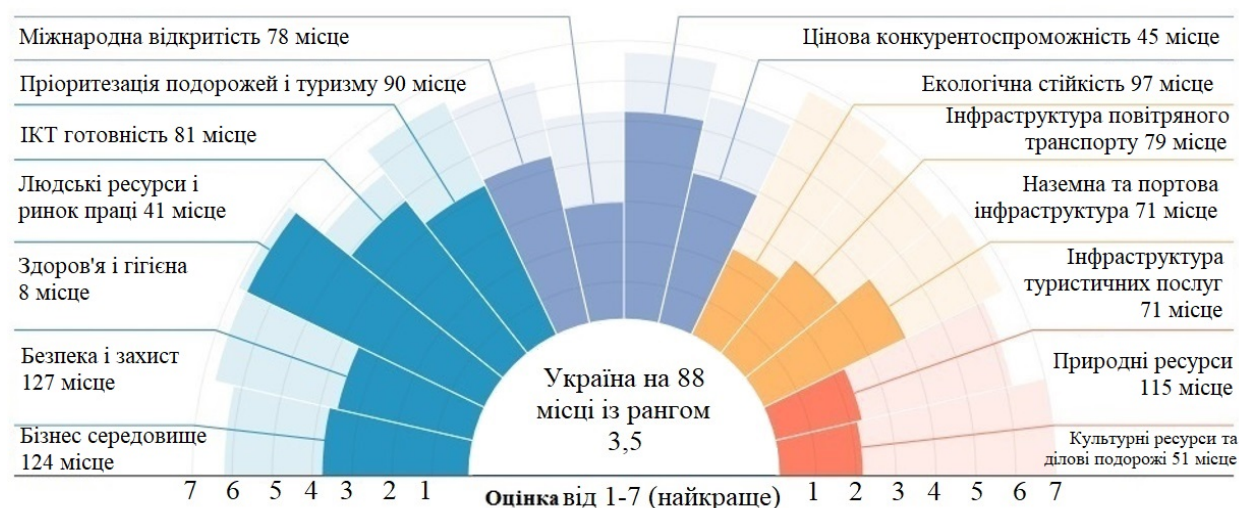

Рис. 1.2. Огляд продуктивності України за показниками індексу туристичної конкурентоспроможності у 2017 р.

Джерело: розроблено автором на основі [47]

Для обґрунтування цієї ідеї розглянемо динаміку змін місця України за показниками індексу туристичної конкурентоспроможності за 2007-2017 рр. (табл. 1.2).

Отже, можемо спостерігати позитивні зрушення за такими показниками України, як: «Людські ресурси і ринок праці» (у порівнянні з 2011 р. показник зміцнився на +77, у порівнянні з 2007 р. на +48), «Цінова конкурентоспроможність» (у порівнянні з 2011 р. зміцнився на +74, але у порівнянні з 2007 р. послабшав на -8), «Культурні ресурси та ділові подорожі» (у порівнянні з 2011 р. зміцнився на +35, у порівнянні з 2007 р. на +67), «Міжнародна відкритість» (у порівнянні з 2011 р. зміцнився на +29, у порівнянні з 2007 р. на +10). Ці зрушення мали загальну тенденцію та були стабільними впродовж останніх 10 років.

Але спостерігаються негативні зрушення за такими показниками України, як: «Наземна та портова інфраструктура» (у порівнянні з 2011 р. показник послабшав на -7, у порівнянні з 2007 р. на -14), «ІКТ готовність» (у порівнянні з 2011 р. послабшав на -13, у порівнянні з 2007 р. на -17), «Безпека і захист» (у порівнянні з 2011 р. послабшав на -45, у порівнянні з 2007 р. на -54), «Бізнес середовище» (у порівнянні з 2011 р. послабшав на -48, у порівнянні з 2007 р. на -51). Так два останні показники змінили свою динаміку після 2014 р.

Як свідчать дані таблиці 1.3., Україна серед інших держав за основними показниками індексу туристичної конкурентоспроможності не займає лідируючі позиції. Але цікавим є спостереження щодо розподілу найвищих оцінок серед країн світу. Такі країни як Іспанія, Франція, Німеччина, Велика Британія, США, Канада та Швейцарія впродовж останніх 10-ти років входили у 10 країн з найвищими оцінками індексу туристичної конкурентоспроможності. У 2017 р. зміцнила своє положення Іспанія, і займає перше місце. Стабільно себе проявляють Франція, Німеччина та США; показали стрімке зростання такі

Таблиця 1.3

**Інтегральні оцінки індексу туристичної конкурентоспроможності України
за 2007-2017 рр. [47]**

Показники		Роки						Зміна у оцінці / ранзі з 2011 р.	Зміна у оцінці / ранзі з 2007 р.
		2007	2009	2011	2013	2015*	2017		
Індекс туристичної конкурентоспроможності	оцінка	3,89	3,84	3,83	3,98	X	3,5	- 0,33	- 0,39
	ранг	78	77	85	76	X	88	- 3	- 10
Бізнес середовище	оцінка	3,21	3,37	3,53	3,62	X	3,7	+ 0,17	+ 0,49
	ранг	73	72	76	71	X	124	- 48	- 51
Безпека і захист	оцінка	4,2	4,7	4,5	4,7	X	3,5	- 1,00	- 0,7
	ранг	73	86	82	77	X	127	- 45	- 54
Здоров'я і гігієна	оцінка	5,5	6,4	6,5	6,6	X	6,6	+ 0,2	+ 1,1
	ранг	39	18	17	8	X	8	+ 10	+ 31
Людські ресурси і ринок праці	оцінка	4,4	3,5	3,3	3,6	X	4,9	+ 1,6	+ 0,5
	ранг	89	103	118	99	X	41	+77	+ 48
ІКТ готовність	оцінка	2,6	3,4	3,2	3,1	X	4,2	+ 1,00	+ 1,6
	ранг	64	51	68	70	X	81	- 13	- 17
Пріоритезація подорожей і туризму	оцінка	3,3	4,0	4,1	4,2	X	4,3	+ 0,2	+ 1,00
	ранг	90	87	101	84	X	90	+ 11	0
Міжнародна відкритість	оцінка	4,0	3,8	3,8	3,9	X	2,9	- 0,9	- 1,1
	ранг	88	104	107	114	X	78	+ 29	+ 10
Цінова конкурентоспроможність	оцінка	4,9	3,9	4,0	4,0	X	5,2	+ 1,2	+ 0,3
	ранг	37	116	119	110	X	45	+ 74	- 8
Екологічна стійкість	оцінка	3,0	4,3	4,2	4,3	X	3,9	- 0,3	+ 0,9
	ранг	109	79	88	92	X	97	- 9	+ 12
Інфраструктура повітряного транспорту	оцінка	2,6	2,6	2,6	2,8	X	2,4	- 0,2	- 0,2
	ранг	87	94	93	78	X	79	+ 14	+ 8
Наземна та портова інфраструктура	оцінка	3,4	3,3	3,4	3,5	X	3,0	- 0,4	- 0,4
	ранг	67	72	74	73	X	81	- 7	- 14
Інфраструктура туристичних послуг	оцінка	2,7	3,7	4,4	4,6	X	4,0	- 0,4	+ 1,3
	ранг	75	55	53	50	X	71	- 18	+ 4
Природні ресурси	оцінка	5,2	2,4	2,3	3,0	X	2,3	0,00	- 2,9
	ранг	46	112	119	102	X	115	+ 4	- 69
Культурні ресурси та ділові подорожі	оцінка	3,12	1,8	1,9	2,1	X	2,1	+ 0,2	- 1,02
	ранг	118	88	86	80	X	51	+ 35	+ 67

* жодного показника не було розраховано за 2015 р. з причини нестабільної ситуації

Джерело: розроблено автором

країни як Японія, Австралія та Італія, проте Швейцарія з першого місця у 2007 р. змістилася на 10-те у 2017 р.

Стабільно у п'ятірку кращих країн за показником пріоритезації подорожей і туризму за 2007-2017 рр. входять Мальта та Сінгапур; дещо з більшим діапазоном коливань показують свої результати Маврикій та Іспанія. Тобто, керівництвом зазначених країн було визначено туризм як провідну галузь не на декларативному рівні.

Інфраструктура туристичних послуг, без яких не можна уявити стабільний розвиток туризму в країні, констатує стабільний перелік країн-лідерів: Австрія, Іспанія, США, Хорватія.

Що стосується показника «Цінова конкурентоспроможність», то тут у лідерах представлено багато країн, що розвиваються. Стабільно у десятці найкращих країн за показником співвідношення ціна/якість - Єгипет та Індонезія. Стрімке зростання за цим показником показали Алжир та Казахстан.

Як вже зазначалося, Україна має декілька показників індексу туристичної конкурентоспроможності з високими значеннями. До них відноситься і співвідношення ціна/якість [47] (табл. 1.4).

У цілому можна відзначити формування певних тенденцій:

- за досліджуваний період Україна зазнала значних негативних зрушень після кризи 2008 р. та після подій 2014 р.. Показники «Безпеки і захисту» та «Бізнес середовище» тісно залежать від політичної стабільності у країні;

- було проаналізовано усі показники індексу туристичної конкурентоспроможності та виявлено, що такі показники як «Природні ресурси», «Екологічна стійкість» та «Пріоритезація подорожей і туризму» знаходились у неконкурентоспроможному положенні ще у 2007 р.;

- приклади таких країн, як Мальта, Сінгапур, Маврикій та Іспанія повинні спонукати реальне визнання туризму одним із основних пріоритетів держави;

- позитивний досвід впливу стану інфраструктури туристичних послуг на кількість туристів, що відвідує щорічно такі країни, як Австрія, Іспанія, США, Хорватія повинен слугувати прикладом для наслідування. Досить гостро стоїть питання якості доріг, наявності достатньої кількості міжнародних аеропортів не тільки у столиці країни;

- можна констатувати про наявність конкурентних переваг, таких як «Здоров'я і гігієна», «Людські ресурси і ринок праці» та «Цінова конкурентоспроможність», що має стати базисом для подальшого розвитку позитивного інформаційного фону туристичного спрямування.

Ефективне функціонування ринку туристичних послуг є важливим чинником соціально-економічного розвитку будь-якої країни, визначає об'єктивні закони розвитку людського суспільства в умовах глобалізаційних тенденцій у світовій економіці.

Зважаючи на специфіку своєї природи, ринок туристичних послуг спричиняє не тільки прямий економічний вплив на розвиток країни та регіонів, але й істотний непрямий вплив стан взаємопов'язаних галузей: транспорту і зв'язку, будівництва, сільського господарства, виробництва товарів народного споживання. Це оцінюється значущим мультиплікативним ефектом, виступає каталізатором соціально-економічного розвитку, прямо і побічно сприяє підвищенню якості життя населення [6, с. 7-8].

Туристичний потенціал України при правильному використанні може забезпечити швидкий розвиток ринку туристичних послуг у країні, а отже, отримання значних валютних надходжень, нарощування доходів бюджетів, розвиток виробництва споживчих товарів, підвищення рівня життя населення.

Таблиця 1.4

Місце України за показниками індексу туристичної конкурентоспроможності

Індекс туристичної конкурентоспроможності							Зміна у ранзі з 2011 р.	Зміна у ранзі з 2007 р.
Ранг	2007 рік		2011 рік		2017 рік			
	Країна	оцінка	Країна	оцінка	Країна	оцінка		
1	Швейцарія	5,66	Швейцарія	5,68	Іспанія	5,43	+ 7	+ 3
2	Австрія	5,54	Німеччина	5,50	Франція	5,32	+ 1	+ 10
3	Німеччина	5,48	Франція	5,41	Німеччина	5,28	- 1	0
4	Ісландія	5,45	Австрія	5,41	Японія	5,26	+ 18	+ 21
5	США	5,43	Швеція	5,34	Велика Брит.	5,2	+ 2	+ 5
6	Гонконг	5,33	США	5,30	США	5,12	- 1	- 1
7	Канада	5,31	Велика Брит.	5,30	Австралія	5,10	+ 6	+ 6
8	Сінгапур	5,31	Іспанія	5,29	Італія	4,99	+ 19	+ 25
9	Люксембург	5,31	Канада	5,29	Канада	4,97	0	- 2
10	Велика Брит.	5,28	Сінгапур	5,23	Швейцарія	4,94	- 9	- 9
-	Україна (78 місце)	3,89	Україна (85 місце)	3,83	Україна (88 місце)	3,50	- 3	- 10
Пріоритезація подорожей і туризму							Зміна у ранзі з 2011 р.	Зміна у ранзі з 2007 р.
Ранг	2007 рік		2011 рік		2017 рік			
	Країна	оцінка	Країна	оцінка	Країна	оцінка		
1	Туніс	5,59	Маврикій	6,44	Мальта	6,18	+ 4	+ 4
2	Сінгапур	5,57	Сінгапур	6,42	Сінгапур	6,03	0	0
3	Іспанія	5,54	Барбадос	6,41	Ісландія	6,03	+ 6	+ 13
4	Кіпр	5,49	Ямайка	6,36	Маврикій	5,96	- 3	+ 5
5	Мальта	5,37	Мальта	6,24	Іспанія	5,91	+ 6	- 2
-	Україна (90 місце)	3,25	Україна (101 місце)	4,06	Україна (90 місце)	4,29	+ 11	0
Інфраструктура туристичних послуг							Зміна у ранзі з 2011 р.	Зміна у ранзі з 2007 р.
Ранг	2007 рік		2011 рік		2017 рік			
	Країна	оцінка	Країна	оцінка	Країна	оцінка		
1	Австрія	6,92	Австрія	7,00	Австрія	6,67	0	0
2	Іспанія	6,80	Італія	7,00	Іспанія	6,66	+ 6	0
3	США	6,50	Кіпр	7,00	США	6,59	+ 10	0
4	Швейцарія	6,48	Хорватія	6,96	Португалія	6,37	+ 10	+ 5
5	Кіпр	6,10	Греція	6,89	Хорватія	6,26	- 1	+ 6
-	Україна (75 місце)	2,66	Україна (53 місце)	4,43	Україна (71 місце)	4,00	- 18	+ 4
Цінова конкурентоспроможність							Зміна у ранзі з 2011 р.	Зміна у ранзі з 2007 р.
Ранг	2007 рік		2011 рік		2017 рік			
	Країна	оцінка	Країна	оцінка	Країна	оцінка		
1	Індонезія	6,10	Бруней	5,75	Іран	6,66	+ 6	н.д.
2	Малайзія	5,89	Гамбія	5,66	Єгипет	6,18	+ 3	+ 3
3	Бахрейн	5,84	Малайзія	5,60	Малайзія	6,06	0	- 1
4	Таїланд	5,71	Індонезія	5,59	Алжир	6,03	+ 31	+ 5
5	Єгипет	5,68	Єгипет	5,59	Індонезія	6,00	- 1	- 4
6	Індія	5,61	Сауд. Аравія	5,56	Бутан	6,00	н.д.	н.д.
7	Філіппіни	5,59	Іран	5,53	Ємен	5,92	н.д.	н.д.
8	ОАЕ	5,53	Ботсвана	5,45	Казахстан	5,90	+ 84	+ 43
9	Алжир	5,52	Туніс	5,30	Туніс	5,89	0	+ 14
10	В'єтнам	5,47	Непал	5,28	Індія	5,85	+ 18	- 4
-	Україна (37 місце)	4,89	Україна (119 місце)	3,95	Україна (45 місце)	5,19	+ 74	- 8

Джерело: розроблено автором

Україна є об'єктом інтересу західних туристів, але відсутність належної інфраструктури стримує інтенсивний розвиток туристичної індустрії в країні.

Країна об'єктивно має усі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Разом з тим слід зазначити, що сучасний етап розвитку туризму, починаючи з початку 90-х рр., не має власної концепції, здатної вирішити нову систему протиріч, що проявилися саме в останні десятиліття.

Основною проблемою розвитку туризму в Україні є неефективне та нерациональне використання природних ресурсів, а також відсутність чіткої стратегії розвитку індустрії туризму і дієвого його регулювання [21, с. 130-131].

Недостатньо розвинена інфраструктура, а також застаріла система транспортного обслуговування туристів і населення перешкоджають швидкому піднесенню туристичної сфери країни. Тому розвиток туристичної інфраструктури та транспортних шляхів є одним із першочергових завдань для активізації діяльності туристичних підприємств і туристичної галузі в цілому.

Не менш важливим і болючим питанням залишається якість надання туристичних послуг. За цим показником Україна значно відстає від багатьох держав з подібним рекреаційно-туристичним потенціалом. Внаслідок цього багато жителів України обирають для відпочинку іноземні курорти, отримуючи фактично за ті ж гроші набагато більш високий рівень обслуговування і комфорту і стаючи при цьому інвесторами економіки інших держав.

Серед інших проблем туристичної сфери можна назвати недостатню інформованість населення про готелі, інші заклади відпочинку, про тури по країні, туристичні послуги, а також відчутний податковий тягар для об'єктів туристичної діяльності.

На думку одного з провідних фахівців туризму А. Браймер, на даний час найбільш гальмуючим чинником у розвитку туризму на суспільному рівні є відсутність уваги і підтримки з боку виконавчої влади [21, с. 136]. Коли на туризм не розраховують, його доходи не визначені, відсутнє ретельне планування і, як наслідок, відсутній і розвиток. Як тільки з'явиться глибока зацікавленість на законодавчому рівні, об'єднання зусиль для підйому статусу індустрії туризму на більш високий рівень не тільки у вигляді декларацій, а конкретних заходів щодо встановлення та підтримки зв'язків, почне ефективно діяти маркетинг у сфері туризму, можна розраховувати на видимі результати.

Відповідно до маркетингових досліджень ринку туристичних послуг, які проводила Всесвітня організація туристичних послуг, причини занепаду українського туризму наступні:

- 1) нехтування міжнародним досвідом розвитку туризму;
- 2) відсутність послідовної державної політики у галузі;
- 3) неефективна діяльність влади у сфері туризму;
- 4) відсутність належних умов для розвитку туризму, податкового і фінансового стимулювання державою експорту туристичних послуг і вітчизняних туроператорів;

5) незадовільна робота щодо формування та зміцнення туристичного іміджу України, розробки та просування національного туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому ринках [27].

Ознаки та наслідки занепаду:

1) зменшення кількості туристів у порівнянні з показниками 2012-2013 рр.;

2) значне скорочення питомої ваги туризму у ВВП країни;

3) падіння доходів від туристичних послуг і послуг готелів, туристичного збору, валютних надходжень від експорту туристичних і готельних послуг, інвестицій у туристичну інфраструктуру, робочих місць [27].

Частка туризму в українському ВВП становить лише 2%, а у розвинених країнах – цей показник сягає 8%.

У той час як на міжнародний туризм припадає 12% світового ВВП, 13% витрат споживачів, 260 мільйонів працюючих, ця сфера є однією з галузей світової економіки, що найдинамічніше розвиваються. У 2017 р. надходження від міжнародного туризму перевищили 1340 млрд. дол. США [48].

Україні вдалося переміститися з 27-го місця у рейтингу популярних напрямків, яке вона займала у 1995 році, на 11 місце у 2006 р. серед 214 туристичних ринків світу. Таким чином, Україна змогла збільшити у 5 разів обсяг в'їзного туристопотоку [11].

За даними UNWTO в Україні у 2017 р. прибуття іноземних туристів склало 14,2 млн. осіб, а у 2007 р. їх кількість становила 23,1 млн. осіб. Виходячи з цих даних, можна зробити висновок, що прибуття туристів знизилося майже на 40 %. Це звичайно, негативно впливає на розвиток туризму у країні. Відповідно, надходження від міжнародного туризму також знизилися – у 2017 р. вони склали 1,26 млрд. доларів США, тоді як у 2007 р. – 4,60 млрд. доларів США [48-49].

З 2007 по 2012 рр. спостерігається приріст іноземних громадян в Україну, у 2013 р. Україна посіла 14 місце за цим показником серед провідних країн світу (табл. 1.5). Після 2013 р. в Україні створилася нестабільна політична та економічна ситуація, яка, на жаль, негативно вплинула на зростання туристичного потоку і розвиток туризму в цілому. У 2014 р. прибуття іноземних громадян знизилося майже на половину. Якщо у 2013 р. кількість іноземних громадян складала 24,7 млн. осіб, то у 2014 р. - 12,7 млн. осіб. У 2017 р. спостерігався незначний приріст – 14,2 млн. осіб, що поставило Україну на 27-те місце у рейтингу [46].

Франція протягом 10 років посідає перше місце серед кількості іноземних туристів, які відвідали країну. Це обумовлено розвитком інфраструктури необхідної для функціонування сфери туризму та наявності як природних так і антропогенних ресурсів, що мають велику цінність з точки зору атракції.

Таблиця 1.5

Рейтинг 10-ти найбільш відвідуваних країн світу (млн. прибуттів) [48-49]

2007 рік			2013 рік		2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
Місце	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість
1	Франція	80,9	Франція	83,6	Франція	83,7	Франція	84,5	Франція	82,7	Франція	86,9
2	Іспанія	58,7	США	70,0	США	75,0	США	77,5	США	76,4	Іспанія	81,8
3	США	56,0	Іспанія	60,7	Іспанія	64,9	Іспанія	68,5	Іспанія	75,3	США	76,9
4	Китай	54,7	Китай	55,7	Китай	55,6	Китай	56,9	Китай	59,3	Китай	60,7
5	Італія	43,7	Італія	47,7	Італія	48,6	Італія	50,7	Італія	52,4	Італія	58,3
6	Вел. Брит.	30,9	Туреччина	37,8	Туреччина	39,8	Туреччина	39,5	Вел. Британія	35,8	Мексика	39,3
7	Німеччина	24,4	Німеччина	31,5	Німеччина	33,0	Німеччина	35,0	Німеччина	35,6	Вел. Брит.	37,7
8	Україна	23,1	Вел. Британія	31,1	Вел. Британія	32,6	Вел. Британія	34,4	Мексика	35,1	Туреччина	37,6
9	Туреччина	22,2	РФ	28,4	Мексика	29,3	Мексика	32,1	Таїланд	32,6	Німеччина	37,5
10	Мексика	21,4	Таїланд	26,5	Гонконг	27,8	Таїланд	29,9	Туреччина	30,3	Таїланд	35,4
-	-	-	Україна*	24,7 (14)	Україна	12,7 (23)	Україна	12,4 (25)	Україна	13,3 (25)	Україна	14,2 (27)
Частка 10 країн		46,2%	Частка 10 країн	43,5%	Частка 10 країн	43,1%	Частка 10 країн	42,8%	Частка 10 країн	41,6%	Частка 10 країн	41,6%
Усього у світі:		901	Усього:	1088	Усього:	1138	Усього:	1189	Усього:	1240	Усього:	1326

*24,7 (14) – кількість (місце)

Джерело: розроблено автором.

Зараз друге місце займає Іспанія, що значно збільшила кількість іноземних туристів за 2016-2017 рр., а третє – США, країна яка у 2017 р. показала не великий приріст. Цікавим є факт, що Китай нарощує кількість іноземних відвідувачів та за прогнозами UNWTO може зайняти перше місце серед усіх країн світу. Посилюють свої позиції Мексика та Таїланд. Таким чином, можемо констатувати зміну в пріоритетах відвідування за останні 10 років.

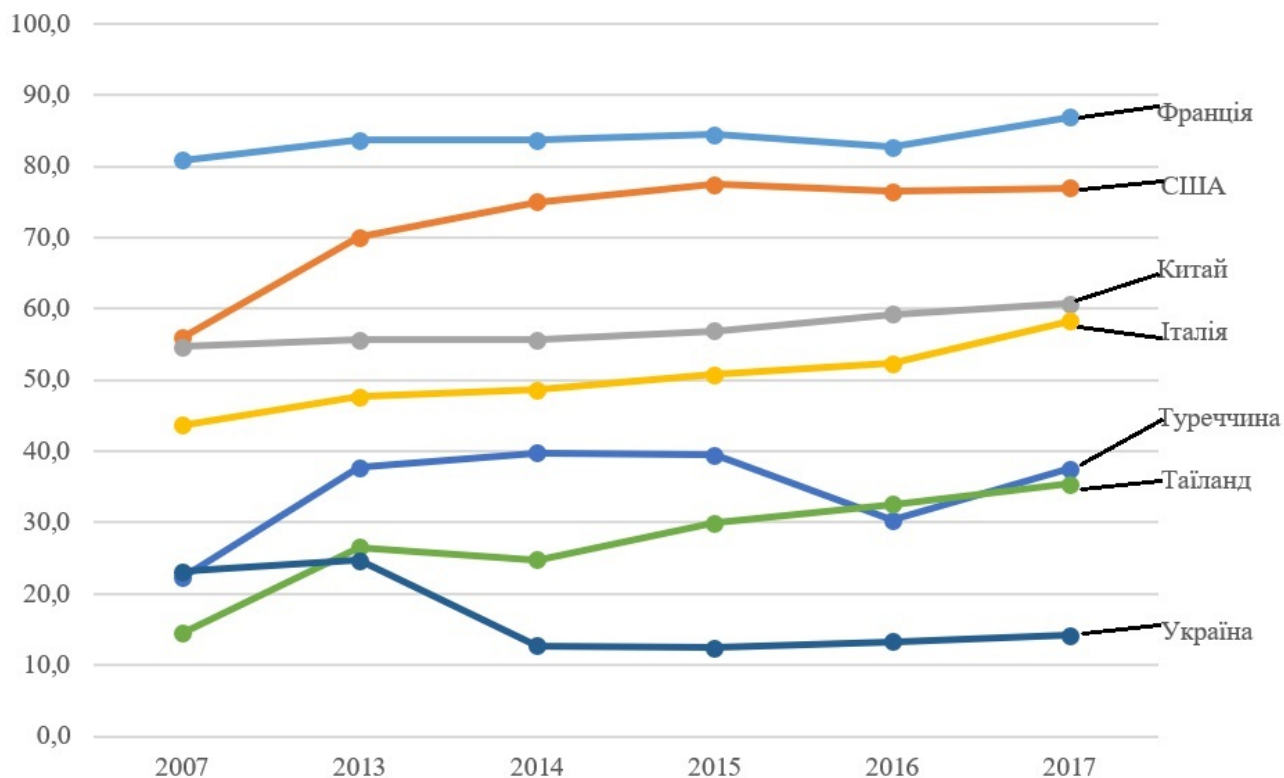

Рис. 1.3. Динаміка відвідування іноземними громадянами різних країн світу

Джерело: розроблено автором.

Логічним продовженням попередньої таблиці є таблиця з даними про доходи від міжнародного туризму (табл. 1.5). Відповідно, якщо після 2013 р. Україна зазнала різкого занепаду туристичного потоку, то скоротилися і доходи. Отже, у 2013 р. дохід становив 5,08 млрд. дол. США, а у 2014 р. він знизився до 1,61 млрд. дол. США. Цей показник зменшився майже на три четверти. У 2017 р. Україна зайняла 87-ге місце у світі за показником доходів від міжнародного туризму [45].

Таблиця 1.5

Рейтинг 10 країн світу з найбільшими доходами від міжнародного туризму, (млрд. дол.) [48-49]

2007 рік			2013 рік		2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
Місце	Країна	Дохід	Країна	Дохід	Країна	Дохід	Країна	Дохід	Країна	Дохід	Країна	Дохід
1	США	96,9	США	177,5	США	191,9	США	205,4	США	206,9	США	210,7
2	Іспанія	57,6	Іспанія	62,6	Іспанія	65,1	Іспанія	56,5	Іспанія	60,5	Іспанія	68,0
3	Франція	54,3	Франція	56,6	Франція	58,1	Китай	45,0	Франція	54,5	Франція	60,7
4	Італія	42,7	Макао	43,0	Вел. Британія	46,5	Таїланд	44,9	Таїланд	48,8	Таїланд	57,5
5	Китай	37,2	Китай	51,7	Італія	45,5	Вел. Британія	45,5	Вел. Британія	47,9	Вел. Брит.	51,2
6	Вел. Брит.	38,6	Італія	43,9	Китай	44,0	Франція	44,9	Китай	44,4	Італія	44,2
7	Німеччина	36,0	Таїланд	41,8	Німеччина	43,3	Італія	39,4	Італія	40,2	Австралія	41,7
8	Австралія	22,3	Німеччина	41,3	Макао	42,7	Німеччина	36,9	Німеччина	37,5	Німеччина	39,8
9	Австрія	18,7	Вел. Британія	41,6	Таїланд	38,4	Гонконг	36,2	Австралія	37,0	Макао	35,6
1	Туреччина	18,5	Гонконг	38,9	Гонконг	38,4	Макао	31,0	Гонконг	32,8	Японія	34,1
-	Україна	4,60	Україна	5,08 (41)	Україна	1,61 (73)	Україна	1,08 (84)	Україна	1,08 (82)	Україна	1,26 (87)
Частка 10 країн		49,3%	Частка 10 країн	50,0%	Частка 10 країн	49,0%	Частка 10 країн	49,0%	Частка 10 країн	49,0%	Частка 10 країн	48,0%
Усього у світі:		858	Усього:	1197	Усього:	1252	Усього:	1196	Усього:	1245	Усього:	1340

Джерело: розроблено автором.

Перше місце протягом 10-ти років незмінно займає США, їх доходи з кожним роком збільшуються. Слідом йде Іспанія з показником у 68,0 млрд. дол. США на 2017 р. Трійку лідерів замикає Франція (60,7 млрд. дол. США). За 2014-2017 рр. Таїланд демонструє стрімкий ріст у доходах від міжнародного туризму і за 2017 р. країна займає четверту позицію (57,5 млрд. дол. США).

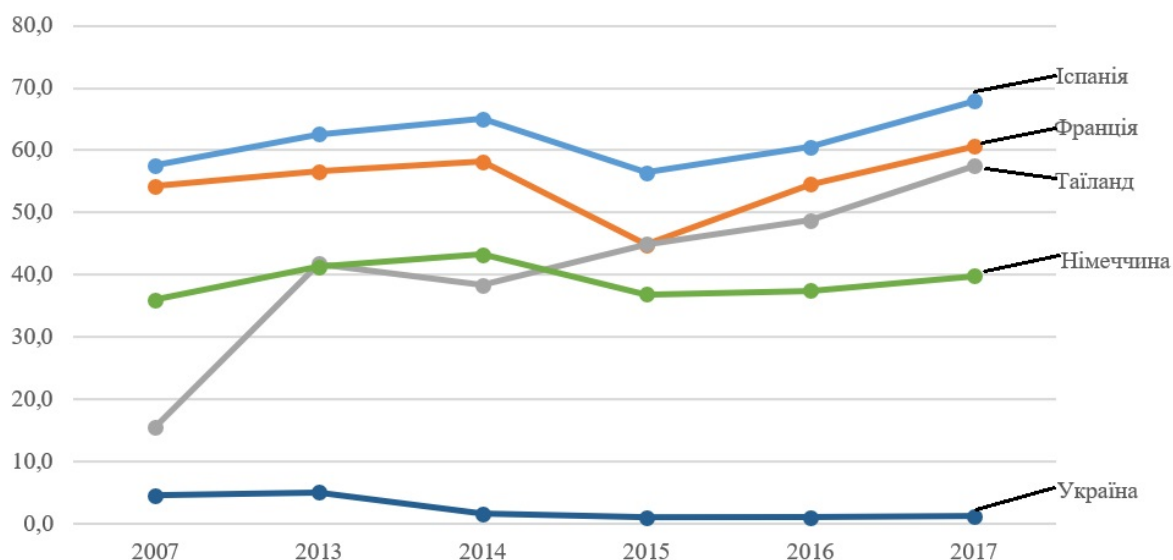

Рис. 1.4. Динаміка доходів від міжнародного туризму у різних країнах світу

Джерело: розроблено автором

Лідер по прибуттям – Франція – займає третє місце з показником у 60,7 млрд. дол. США (2017 р.). Деяке падіння у рейтингах спостерігається з 2015 р., це зниження доходів від туризму Франції можна пов'язати з початком міграційної кризи у Європі з квітня 2015 р. Підтвердженням цієї думки може бути зменшення у 2015 р. доходу від туризму також у таких країнах як Іспанія, Італія, Німеччина.

Таблиці 1.6 та 1.7 дають розуміння того, які країни витрачають більшу кількість грошей на розвиток міжнародного туризму. Лідером є Китай, у 2017 р. його витрати склали 257,7 млрд. дол. США.

Треба зазначити, що різке зростання витрат Китаю у 2014 р. у порівнянні з 2013 р. обумовлене переглядом методології ведення статистичних спостережень.

Друге і третє місце – США (135,0 млрд. дол. США) і Німеччина (89,1 млрд. дол. США) відповідно. Хоча, у 2007 р. Німеччина була лідером за витратами на міжнародний туризм, але у 2012 році лідирувати став Китай. Франція займає п'яте місце з витратами на розвиток міжнародного туризму в 41,4 млрд. дол. США [41].

Таблиця 1.6

Рейтинг 10 країн світу з найбільшими витратами на міжнародний туризм, (млрд. дол.) [48-49]

2007 рік			2013 рік		2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
Місце	Країна	Витрати	Країна	Витрати	Країна	Витрати	Країна	Витрати	Країна	Витрати	Країна	Витрати
1	Німеччина	83,1	Китай	128,6	Китай ¹	234,7	Китай	249,8	Китай	261,1	Китай	257,7
2	США	76,4	США	104,1	США	105,5	США	114,7	США	123,6	США	135,0
3	Вел. Брит.	71,4	Німеччина	91,4	Німеччина	93,3	Німеччина	77,5	Німеччина	79,8	Німеччина	89,1
4	Франція	36,7	РФ	53,5	Вел. Британія	62,6	Вел. Британія	63,3	Вел. Британія	63,6	Вел. Брит.	71,4
5	Китай	29,8	Вел. Британія	52,7	РФ	50,4	Франція	39,3	Франція	40,5	Франція	41,4
6	Італія	27,3	Франція	42,9	Франція	48,7	Канада	30,1	Канада	29,1	Австралія	34,2
7	Японія	26,5	Канада	35,2	Канада	33,8	Півд. Корея	25,3	Півд. Корея	26,6	Канада	31,8
8	Канада	24,7	Австралія	28,6	Італія	28,8	Італія	24,4	Італія	25,0	РФ	31,1
9	РФ	22,3	Італія	27,0	Австралія	26,4	Австралія	23,8	Австралія	24,9	Півд. Корея	30,6
10	Південна Корея	20,9	Бразилія	25,0	Бразилія	25,6	Гонконг	23,1	Гонконг	24,2	Італія	27,7

¹ Через зміни у методології Китай суттєво переглянув свою міжнародну статистику витрат на туризм протягом 2015 року та ретроспективно на 2014 рік, у той час як Сполучені Штати переглянули свою статистику з 2013 року

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1.7

Рейтинг 10 країн світу з найбільшими витратами на міжнародний туризм,
(млрд. дол.)

Місце	Країна	Витрати		Темпи росту 2017/2016	Населення (мільйонів), 2017 рік	Витрати на 1 особу (у.о), 2017 рік
		2016 рік	2017 рік			
1	Китай	261,1	257,7	-1,3	1386,4	186
2	США	123,6	135,0	9,2	325,7	414
3	Німеччина	79,8	89,1	11,7	82,7	1077
4	Вел. Британія	63,6	71,4	12,3	66,0	1081
5	Франція	40,5	41,4	2,2	67,1	617
6	Австралія	24,9	34,2	37,3	24,6	1390
7	Канада	29,1	31,8	9,3	36,7	866
8	РФ	н.д.	31,1	н.д.	144,5	215
9	Півд. Корея	26,6	30,6	15,0	51,5	595
10	Італія	25,0	27,7	10,8	60,6	457

Джерело: розроблено автором.

За 2017 рік витрати на міжнародний туризм скоротились у Китаю на 1,3 %, у порівнянні з цим скороченню найбільший темп приросту витрат на міжнародний туризм, серед розглянутих країн, спостерігався у Австралії – 37,3 %. Темп росту витрат на міжнародний туризм Південної Кореї склав 15,0 %, Великої Британії – 12,3 %, Німеччини – 11,7 %, Італії – 10,8 %, Канади – 9,3 %, США – 9,2 %, Франції – 2,2 %.

Китай має найнижчі середні витрати на міжнародний туризм у розрахунку на 1 особу місцевого населення – 186 дол., про що свідчать дані таблиці 1.8. Цей показник у 7,5 разів менший, ніж у Австралії, у 5,8 разів менший, ніж у Великій Британії та у 5,7 разів менший, ніж у Німеччині [39].

Результати аналізу структури в'їзного туристичного потоку в Україну за країнами походження протягом 2007–2017 рр. свідчать про переважання в'їзду громадян з країн СНД (табл. 1.8).

Традиційно, найбільша кількість туристів приїжджала з Російської Федерації, однак протягом аналізованого періоду відбулося їх зменшення до 1,4 млн. осіб, що становить 11% у загальній структурі в'їзного туристичного потоку. Першу позицію у 2017 р. за обсягами міжнародних туристичних прибуттів в Україну посідала Угорщина – 11,2 млн. осіб, друге місце займала Молдова – 4,4 млн. осіб, третє місце займала Білорусь – 2,7 млн. осіб. У 2017 р., порівняно із 2014 р., відбулося значне зростання міжнародних туристичних прибуттів з Угорщини (у 12 разів), Туреччини (у 2,3 рази), Білорусь (у 1,7 рази) та Німеччини (у 1,6 рази) [39].

Таблиця 1.8

Рейтинг 10-ти країн з найбільшим в'їзним туризмом в Україні (тис. осіб) [7, 35]

2007 рік			2013 рік		2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
Місце	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість	Країна	Кіль- кість
1	РФ	7258,2	РФ	10284,8	Молдова	4368,4	Молдова	4393,5	Молдова	4296,4	Угорщина	11194,5
2	Польща	4430,1	Молдова	5418,0	РФ	2363,0	Білорусь	1891,5	Білорусь	1822,3	Молдова	4435,7
3	Молдова	3998,7	Білорусь	3353,7	Білорусь	1592,9	РФ	1231,0	РФ	1473,6	Білорусь	2727,6
4	Білорусь	2918,7	Польща	1259,2	Польща	1123,9	Польща	1156,0	Угорщина	1269,7	РФ	1464,8
5	Угорщина	1251,7	Румунія	877,2	Угорщина	874,2	Угорщина	1070,0	Польща	1195,2	Польща	1144,2
6	Румунія	1010,1	Угорщина	771,0	Румунія	584,8	Румунія	763,2	Румунія	774,6	Румунія	791,1
7	Словаччина	664,6	Словаччина	424,3	Словаччина	416,2	Словаччина	412,5	Словаччина	410,5	Словаччина	366,2
8	Німеччина	235,5	Німеччина	253,3	Узбекистан	158,0	Німеччина	154,5	Ізраїль	216,6	Туреччина	270,7
9	США	132,4	Узбекистан	235,4	Німеччина	131,2	Ізраїль	149,4	Туреччина	199,6	Ізраїль	261,5
10	Туреччина	79,9	Туреччина	151,7	Туреччина	116,3	Туреччина	140,7	Німеччина	171,1	Німеччина	209,4
Загальний іноземний туристопотік		23122	Загальний іноземний туристопотік	24671,2	Загальний іноземний туристопотік	12711,5	Загальний іноземний туристопотік	12428,2	Загальний іноземний туристопотік	13333,1	Загальний іноземний туристопотік	14229,6

Джерело: розроблено автором

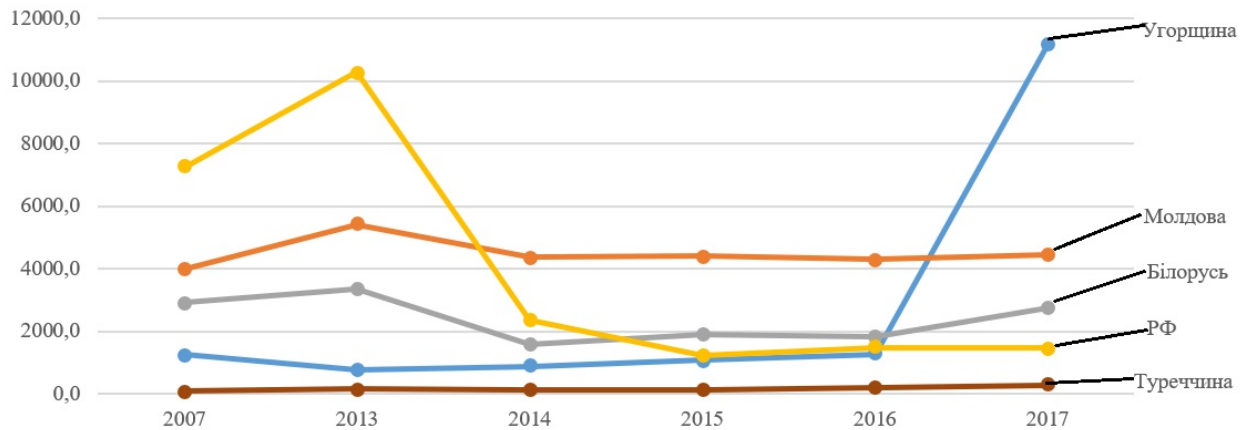

Рис. 1.5. Динаміка кількості іноземних громадян, що відвідували Україну

Джерело: розроблено автором

Україна останніми роками продовжує імпортувати туристичні послуги, а кількість наших громадян, що їде відпочивати за кордон постійно збільшується, незважаючи на негативну економічну ситуацію та падіння рівня доходів (рис. 1.6).

Переважання імпорту туризму над експортом негативно відбивається на загальному стані економіки. Розвиток міжнародного туризму в країнах, які переважно приймають туристів, обумовлений прагненням збільшити приплив іноземної валюти і створити нові робочі місця. Багато країн за допомогою міжнародного туризму намагаються вирішити проблеми платіжного балансу.

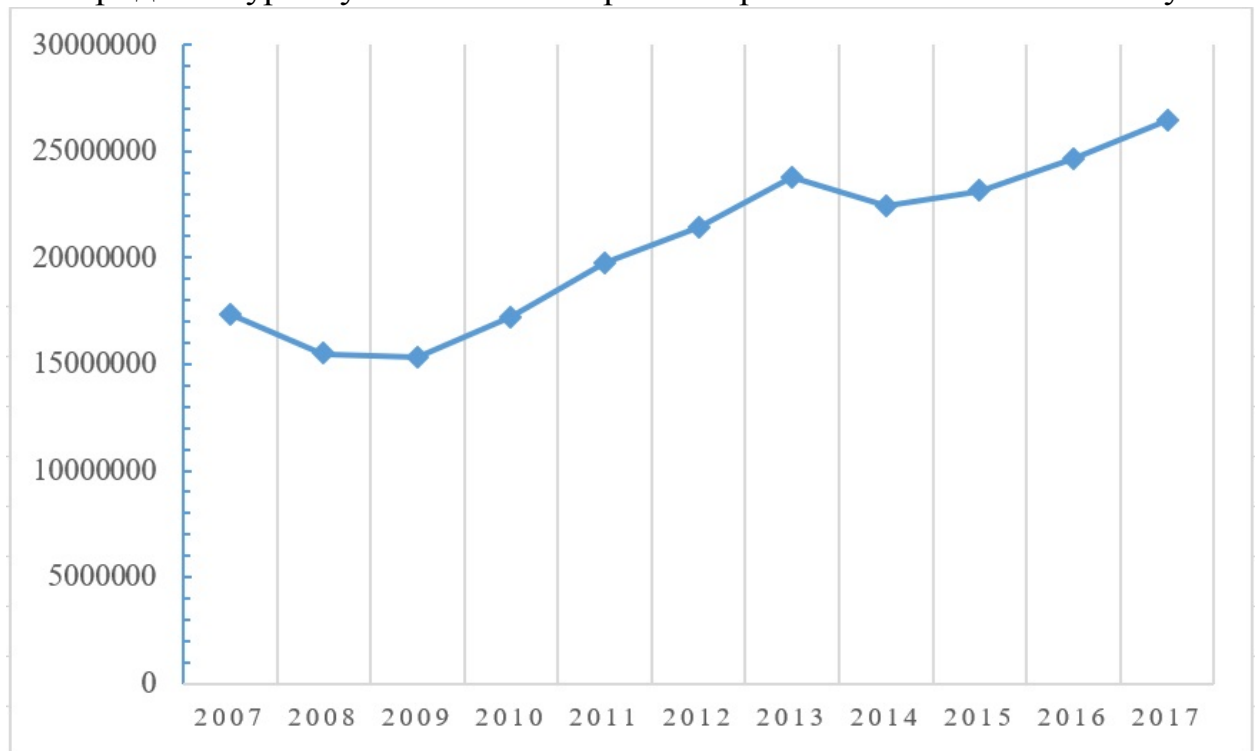

Рис. 1.6. Динаміка кількості туристів - громадян України, які виїжджали за кордон, 2007 – 2017 рр.

Джерело: розроблено автором

Співвідношення між доходами і витратами від міжнародного туризму у країнах та регіонах відрізняються. Позитивне сальдо має США (+75,7 млрд. дол.), Франція (+19,3 млрд. дол.), Італія (+16,5 млрд. дол.). Негативне сальдо має Китай (- 225,1 млрд. дол.), Німеччина (- 49,3 млрд. дол.) та Велика Британія (- 20,2 млрд. дол.) (табл. 1.9).

Завдяки ефективному розвитку туристичної індустрії перед Україною стоїть можливість виходу на новий якісний рівень розвитку туристичної сфери. Однак, для цього необхідно ввести високі стандарти економічної, політичної і соціальної сфер, забезпечити стабільність і досить високий рівень соціально-економічних показників у довгостроковій перспективі [38].

Таблиця 1.9

Сальдо туристичного балансу за 2017 рік, (млрд. дол.)

№	Країна	Доход	Витрати	Сальдо
1	США	210,7	135,0	+ 75,7
2	Франція	60,7	41,4	+ 19,3
3	Італія	44,2	27,7	+ 16,5
4	Австралія	41,7	34,2	+ 7,5
5	Вел. Британія	51,2	71,4	- 20,2
6	Німеччина	39,8	89,1	- 49,3
7	Китай	32,6	257,7	-225,1

Джерело: розроблено автором

Насамперед, в Україні необхідно створити чіткий механізм статистичних спостережень у сфері туризму та розробити методологічні основи правильного аналізу даних про туризм. Також треба стабілізувати політичне та економічне становище країни, тоді прибуття іноземних туристів може згодом збільшитись. Важливий аспект у розвитку туризму – розподіл бюджету країни на розвиток її туристичних ресурсів.

В епоху зростаючих політичних потрясінь сектор туризму стає суттєвим випробуванням. Політична стабільність та безпека – це передумови для туризму; навіть загроза таких подій, як громадянські заворушення та тероризм, може змусити туристів переосмислити своє рішення відвідати пункт призначення.

Вплив політичної нестабільності на туристський сектор призначення є як безпосереднім, так і потенційно тривалим. Окрім того, за певних обставин нестабільність в одній країні може мати вплив на туристичний сектор сусідніх країн. Хоча шлях до відновлення може бути довгим і важким, масштаб економічної користі від туризму робить інвестиції в подорожі та туризм (Т & Т) вартістю [47].

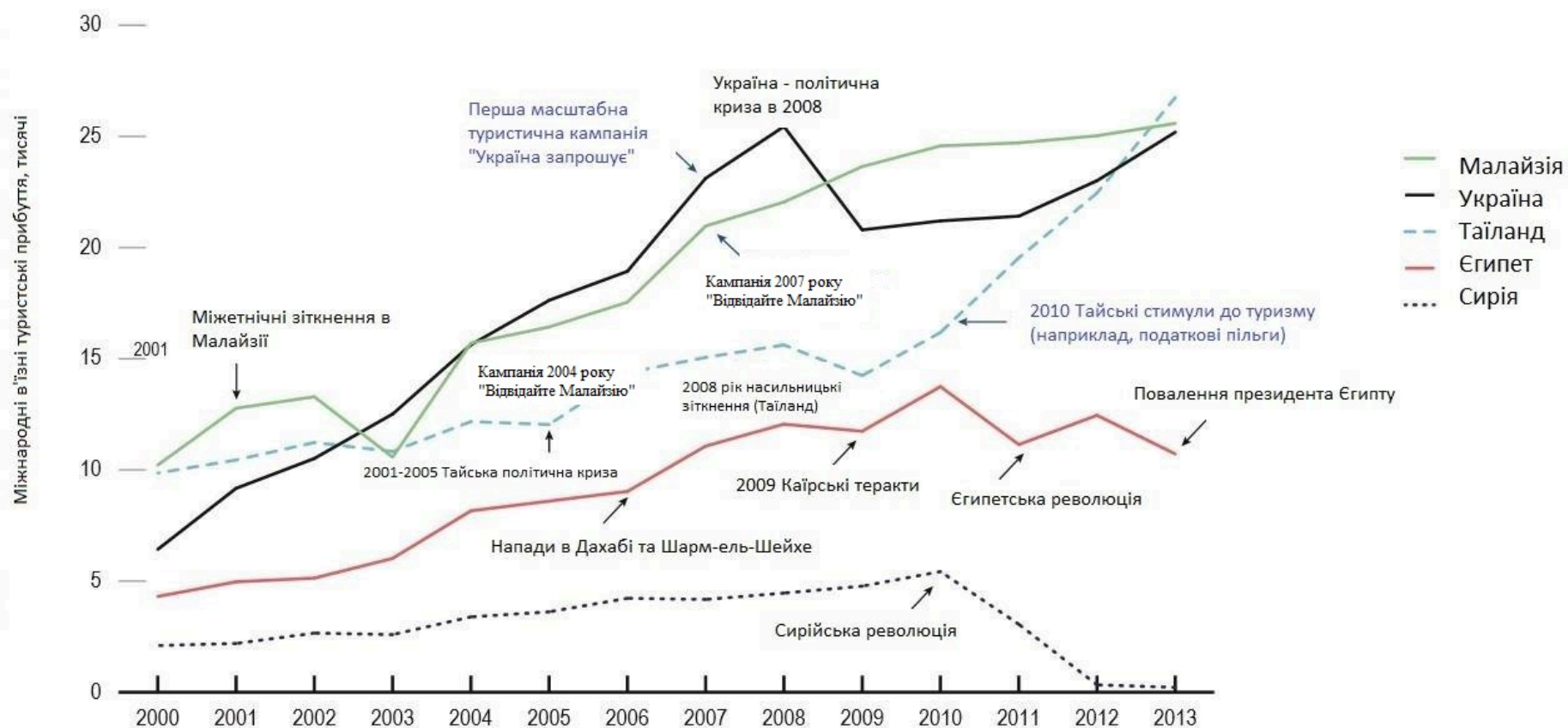
Країни, що постраждали від політичних незгод, неминуче зазнають зменшення кількості міжнародних туристів та доходів від туризму (рис. 1.7). Жодна країна не змогла захистити свій туристичний сектор від наслідків небезпеки. Досвід Єгипту за останнє десятиліття слугує яскравим прикладом. Напад на Шарм-Ель-Шейх та напад 2006 року на місто Дахаб, внаслідок чого надходження від іноземного туризму в 2006 році впало на 8%. Арабська весна та провал президента Мубарака у 2011 році – прибуток від туризму зменшився майже на третину порівняно з попереднім роком, до 9,5 млн. з 14 млн. дол. Історія повторилася двома роками пізніше, коли політичні потрясіння, що призвели до витіснення президента Морсі, викликали скорочення кількості приїздів туристів з 11,5 мільйонів поїздок у 2012 році до 9,5 у 2013 році. Ще один приклад – Ліван, де Ліванська Ізраїльська війна у 2006 році і серія насильницьких епізодів у 2008 році призвела до зменшення надходжень від іноземного туризму на 17,3%. Приклади можна знайти і в інших регіонах: Таїланд відчув брак туристів, починаючи з грудня 2008 року, коли міжнародні аеропорти почали закриватися, і багато іноземних агенцій виїхали з країни. Це призвело до зменшення прибутку від іноземного туризму на 3% у порівнянні з попереднім роком та зниження прибутку від іноземного туризму на 12% у 2009 році. Ефект продовжувався у 2010 році, коли сусідні країни отримали брак туристів.

Основні чинники, що переводять політичні потрясіння у зменшення прибутку від міжнародного туризму, пов'язані з повідомленнями у ЗМІ про політичні конфлікти, а також про будь-які повідомлення про негативний досвід. Негативні образи туристичного призначення, створені таким чином, можуть зберігатися протягом багатьох років і впливати на усю країну, навіть якщо політична нестабільність має місце у невеликому регіоні.

Туроператори та туристичні агентства можуть скорочувати операції внаслідок недостатнього бронювання або страху відповідальності. Наприклад, німецький турецький гігант TUI повідомив, що у першому кварталі 2012 року втратив 46,4 млн. євро в основному зарахунок зменшення попиту на поїздки до північної Африки. Після того, як Російська Федерація приєднала Крим у березні 2014 року, кілька круїзних ліній змінили свої чорноморські рейси, щоб обійти Одесу, Севастополь та Ялту. Внаслідок цього відбувається перерозподіл інвестицій (рис. 1.8).

Зміна напрямку від міжнародного туризму до внутрішнього є загальною мірою. Наприклад, у грудні 2008 року уряд Таїланду співпрацював з приватним сектором з метою організації «Тайської ярмарки подорожей», зниження цін на місцеві авіалінії та готелі, що збільшило кількість та частоту внутрішніх перевезень. У 2010 році Таїланд запровадив вирахування особистих податкових доходів для жителів Таїланду на внутрішні витрати, пов'язані з туризмом. Однак збільшення вітчизняного туризму зазвичай не компенсує втрати, понесені падінням міжнародних туристопотоків, оскільки іноземці, як правило, витрачають значно більше, ніж внутрішні туристи. Зусилля Балі щодо просування вітчизняного туризму після вибухів призвели

Кількість міжнародних в'їзних туристів у окремих країнах, 2000-2013

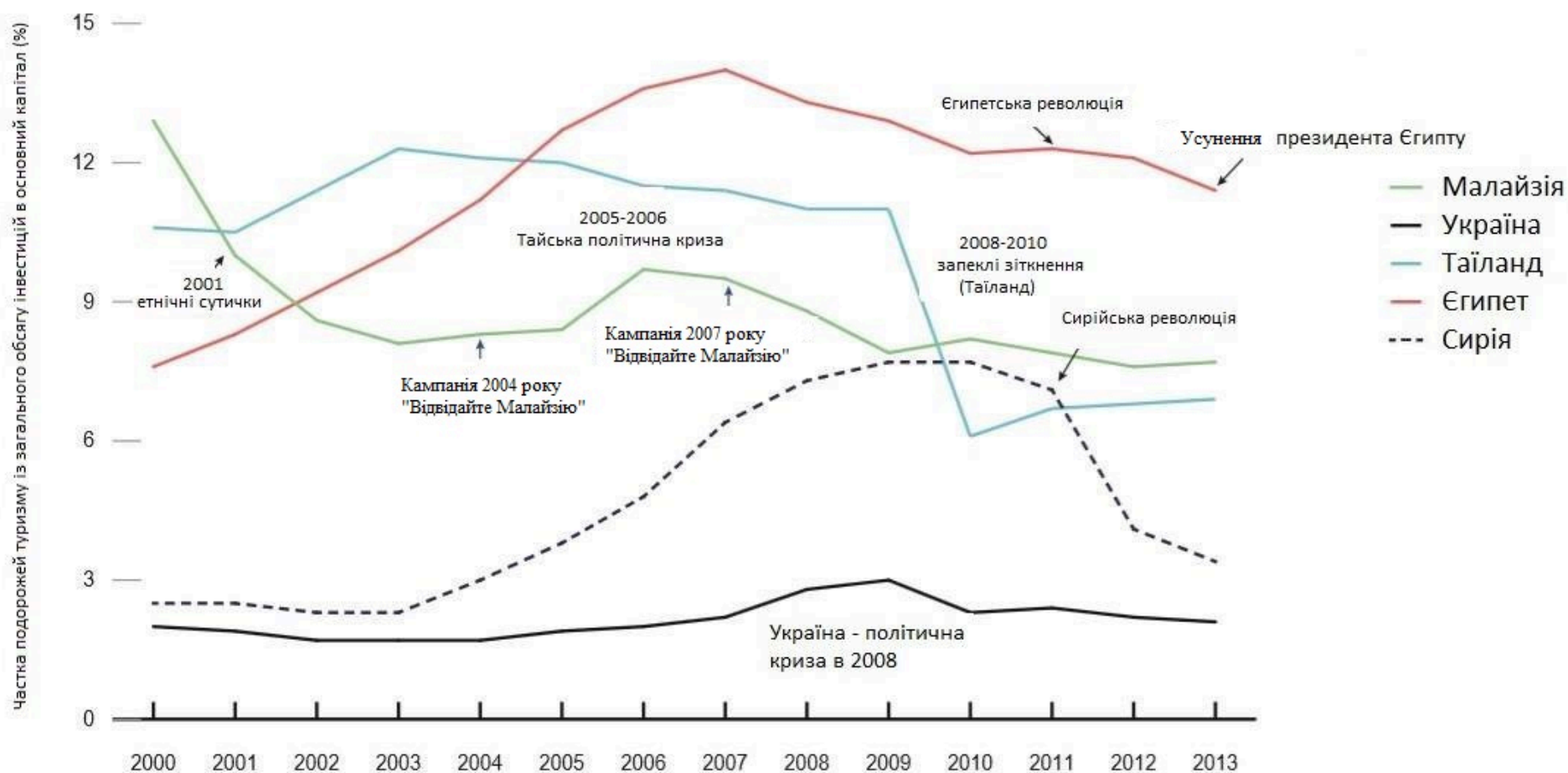

Джерело: аналітичний відділ Economist, Euromonitor.

Примітка: події чорного кольору вказують на "потрясіння" в галузі T&T; елементи у синьому вказують на рекламні заходи у галузі T&T.

Рис. 1.7. Аналіз динаміки в'їзних туристів у країнах з нестабільною політичною ситуацією

Капітальні інвестиції в подорожі та туризм за загальними капіталовкладеннями, 2000-2013 роки

Джерела: Euromonitor, відділ розвідки економістів, Рада з питань подорожей та туризму, Стратегія та аналіз.

Примітка: події чорного кольору вказують на "потрясіння" в галузі T&T; елементи у синьому вказують на рекламні заходи у галузі T&T.

Рис.1.8. Аналіз частки капітальних інвестицій на туризм у країнах з нестабільною політичною ситуацією

до залучення туристів, які витрачали лише третину на день у порівнянні з іноземними туристами.

Країни також можуть переорієнтувати увагу традиційних туристичних сегментів на нові сегменти, менш схильні до впливу політичних катаклізмів. Це включає в себе регіональних туристів, які мають більш реалістичний, менш перебільшений погляд на суворість політичної ситуації в країні та більше цінюють туристів. Наприклад, у світлі вибухів 2002 і 2005 рр., Балі відвернув свою увагу від своїх традиційних західних відпочиваючих до близьких сусідів з Японії та Тайваню. У Македонії, після багаторічних заворушень, уряд збільшив дотації для туроператорів, орієнтуючись на відвідувачів з Болгарії, Сербії та Боснії. Нещодавно Єгипет вирішив надати індійським туристам, історично не основним відвідувачам Єгипту, візи по приїзду і запустив прямий рейс між Каїром і Нью-Делі. Зусилля, спрямовані на досягнення нових туристичних сегментів, можуть включати в себе аналіз технологічних досягнень, таких як електронне замовлення та соціальні медіа, щоб полегшити взаємодію з відвідувачами та відвідування місця призначення.

Література:

1. Про туризм : Закон України від 15.09.95 № 324/95-ВР / Верховна Рада України. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Про внесення змін до закону України «Про туризм».- Закон України - Відомості Верховної Ради України, 2003р., №13, с. 434-452.
3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу .- Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // ВВР України. - 2004. - № 29. - С. 367.
4. Програма інтеграції України до Європейського Союзу / Затв. Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072 // Офіц. вісн. України. - 2000. - № 39. - С. 1648.
5. Балабанов И.Т. Экономика туризма: Учеб. пос./ И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов – М.: Финансы и статистика, 2000 .-176 с.
6. Балашова Р. Методичні засади аналізу та прогнозування ринку туристичних послуг в Україні з використанням математичного моделювання / Р. Балашова, Л. Івченко // Економіка. - 2011. - №3. - С.3-9.
7. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/tyr/tyr_u/vig2016_u.htm.
8. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на розвиток сучасного світу [Електронний ресурс] / Р.В. Войтович. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua>.
9. Восколович Н.А. Маркетинг туристских услуг. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2001. – 167 с.
10. Гаагська декларація з туризму: прийнята Міжпарламентським союзом і ЮНВТО 14 квітня 1989р. – Туризм в Україні: зб.норм.-прав. актів у п'яти томах. Т 5.- Ужгород : ІВА, 2000 .- 280с.
11. Галасюк С. С. Місце України в структурі світового туристичного ринку / С. С. Галасюк // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – Одеса: ОДЕУ, 2008. – Вип. 33. - С. 373-379.
12. Галасюк С.С. Основні напрями розвитку туристичного ринку Великої Британії / С.С.Галасюк // Індустрія гостинності в країнах Європи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Сімферополь: КІБ, 2009. – С. 31-33.

13. Галасюк С.С. Основні напрями розвитку туристичного ринку Німеччини / С.С.Галасюк // Індустрія гостинності в країнах Європи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Сімферополь: КІБ, 2008. – С. 42-44.
14. Галасюк С.С. Основні напрями розвитку туристичного ринку Франції / С.С.Галасюк // Індустрія гостинності в країнах Європи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Сімферополь: КІБ, 2008. – С. 43-46.
15. Гарбера О.Е. Розвиток міжнародного туризму у світовій економічній системі: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спеціальність 08.00.02 / О. Е. Гарбера. – Тернопіль, 2012. – 203 с.
16. Герасименко В.Г. Основи туристського бізнесу: Навч. посібник- Одеса: Черномор'я, 1997 -160с.
17. Герасименко В.Г. Методика визначення кількісних показників регіонального ринку туристичних послуг / В.Г. Герасименко, В.Я. Павлоцький // Регіональна економіка [Текст]. – 2011. – № 2. – С. 157-163.
18. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / В. Г. Герасименко, Г. К. Бедрадіна, С. С. Галасюк та інші / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.
19. Давидова О.Г. Державне регулювання розвитку туристичної діяльності в Україні : автореф. дис. ...канд. екон. наук : 08.00.03 / Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава, 2013. – 20 с.
20. Державне та муніципальне управління в галузі туризму [Електронний ресурс]. - www.tourism.if.ua.
21. Дишловий І.О. Новітні тенденції в стратегічному управлінні організаціями туристичної індустрії / І.О. Дишловий, Д.О. Светлична // Механізм регулювання економіки. - 2011. - №1. - С.128-137.
22. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу: навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 224 с.
23. Квартальнов В.А. Стратегический менеджмент в туризме : современный опыт управления / В.А. Квартальнов – М.: Финансы и статистика, 1999. - 490 с.
24. Кравчук І.В. Організаційно-економічний механізм управління розвитком сфери туристичних послуг України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03. «Економіка та управління національним господарством»/ І.В. Кравчук - Львів. - 2011.- 22 с.
25. Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання / С.В. Львовчкін // Фінанси України. - 2000. - С. 23-28.
26. Мацкевич Н.М., Калитка С.В., Овчаренко Т.Г. Структура міжнародного туристичного руху/ Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. - № 12 С.16-18.
27. Обзор рынка туристических услуг в Украине [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.rb.com.ua/rus/marketing/tendency/7296/>.
28. Оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону: монографія / За заг. редакцією В.Г. Герасименка. -Одеса: ОНЕУ, 2016-262с.
29. Семенов В. Ф. Географія туризму: Навч. посібник / В. Ф. Семенов, О. В. Назаренко. – Одеса: Атлант, 2016. – 405 с.
30. Семенов В. Ф. Основні схеми і напрями регулювання сфери рекреації і туризму в країнах ЄС/ Семенов В.Ф., Набієва А.Е.// Економічний аналіз, Тернопіль,ТНЕУ,Том 27, № 4 ,2017.С. 83-90.
31. Семенов В. Ф. Поняття і зміст організаційно-економічного забезпечення функціонування готельних підприємств малої місткості / В. Ф. Семенов, С. С. Галасюк, О. В. Шикіна // Актуал. пробл. економіки. – 2015. – С. 202.
32. Семенов В. Ф. Фінансове та ресурсне забезпечення відтворення еколого-виробничих систем: моногр. / В. Ф. Семенов, С. І. Логвіновська. – О.: Фенікс, 2011. – 314с.

33. Семенов В. Ф. *Макроекономічний контекст ефективного управління персоналом підприємств курортно-рекреаційної сфери: монографія* / В. Ф. Семенов, Н. В. Нєчева. – Одеса: Бондаренко М. О., 2019. – 258 с.
34. Ткаченко Т.І. *Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія* / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та допов. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
35. *Туристичні потоки (2000–2015) [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm.
36. Хлоп'як С.В. *Державне регулювання туризму в Україні, автореф канд. Екон. наук, кн. теу, 2015р.* – 24с.
37. Франжіаллі Франческо. *Тенденції розвитку міжнародного туризму. Лекція Генерального секретаря ВТО.* – Київ.: КУТЕП, 2002. – 25с.
38. Фалько Е.А. *Розвиток інформатизації міжнародного туристичного бізнесу в умовах глобалізації: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спеціальність 08.00.02* / Е. А. Фалько. – Дніпропетровськ, 2014. – 296.
39. Шикіна О. В. *Современные тенденции и перспективы развития международного туризма* / О. В. Шикіна, С. Ю. Загоруйко // *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип. 9. – С. 35-38.
40. Шикіна О. В. *Індекс туристичної конкурентоспроможності як показник туристичного потенціалу України* / О. В. Шикіна // *Вісник Хмельницького національного університету.* – 2017. – № 2. – Т.2. – С. 275-279.
41. Шикіна О.В. *Моніторинг туристичного потоку в контексті стратегії регіонального розвитку* / О. В. Шикіна, С. Г. Нездоймінов // *«Dezvoltarea sistemelor sociale și economice într-un mediu competitiv la nivel global», conferinta internationala știintifico-practica (2016 ; Chisinau). Conferinta internationala știintifico-practica «Dezvoltarea sistemelor sociale și economice întrun mediu competitiv la nivel global», 29 februar. 2016, Chisinau.* – Chisinau, 2016. – 167-171 p.
42. Шикіна О.В., Мережко К.А. *Аналіз індикаторів розвитку України в міжнародному туризмі [Електронний ресурс]* / О.В. Шикіна, К.А. Мережко // *Глобальні та національні проблеми економіки.* – 2017. – №20. – Режим доступу до статті: <http://global-national.in.ua/issue-20-2017>
43. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемишченко (голова редкол.) та ін.* – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 6. – С. 294.
44. Galasyuk S. *The European region in structure of the World tourist market* / S. Galasyuk // *Socio-economic research bulletin.* – Odessa: OSEU, 2011. - Issue 41. - Part 1.
45. Nezdoyminov S. *Prospects of development of tourist flow in Ukraine* / S. Nezdoyminov, O. Shykina // *Modern European Researches. Privatuniversität Schloss Seeburg.* – Salzburg, Austria, 2016. – № 4. – P. 82-90.
46. Nezdoyminov S. *Regional Trends of the Tourist Flow in Ukraine* / S. Nezdoyminov, O. Shykina // *International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities.* – 2016. - № 1 (1). – P. 12-18.
47. *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017* // *The World Economic Forum.* – 2017.
48. *UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2015.pdf.
49. *UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2017.pdf.
50. *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. Paving the way for a more sustainable and inclusive future* / *World Economic Forum.* – World Economic Forum, Geneva, 2017. – 387 p.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Механізми державного регулювання туризму в країнах ЄС

Досвід макроекономічного регулювання туризму в Європейському Союзі являє значний інтерес, обумовлений тим, що Європа є одним з глобальних центрів і лідерів світового туризму: п'ять з десяти країн, що найчастіше відвідуються туристами, є членами ЄС. Територія Європейського Союзу характеризується значним розмаїттям природних і антропогенних ресурсів, високою якістю туристичних послуг, значною кількістю унікальних пам'яток історії та культури, розвиненою інфраструктурою, стабільним платоспроможним попитом на туристичні послуги. Тому ЄС є найбільшим сегментом світового ринку туристичних послуг, а його туристична індустрія стала одним з ключових секторів європейської економіки.

Індустрія туризму в ЄС безпосередньо продукує понад 5% ВВП. Приблизно 1,8 млн. туристичних підприємств працевлаштовують близько 9,7 млн. осіб (5,2% загальної кількості робочих місць). Важливість туризму в економіці ЄС, ймовірно, продовжуватиме зростати, і у найближчі роки очікується річне зростання туристичного попиту більш ніж на 3% [1].

Європейське співтовариство з самого початку свого існування приділяє значну увагу макроекономічному регулюванню туризму. В Угоді про функціонування Європейських співтовариств (Рим, 25.03.1957 р.) зазначено, що «Співтовариство буде виконувати дії з підтримки, координації або доповнення дій держав-членів у сфері туризму (ст.6), сприяти формуванню сприятливого середовища для розвитку підприємств цього сектора, співпраці держав-членів шляхом обміну передовим досвідом» (ст. 195) [2].

Чинниками, що визначають характерні особливості туристичної політики ЄС, є політична стабільність, верховенство права, розвинене громадянське суспільство, ефективна соціально-орієнтована економіка, високий рівень життя населення, турбота про охорону культурної спадщини і навколишнього середовища.

ЄС проводить активну політику з макроекономічного регулювання туризму шляхом розробки рекомендацій, які не мають прямої юридичної сили і не втручаються у національну політику країн-учасниць, надаючи їм повну свободу дій у процесі створення і просування своїх національних туристичних продуктів.

Імпульсом для гармонізації законодавства у сфері макроекономічного регулювання туризму в країнах ЄС стала прийнята у 1990 р. Директива Ради Європейських Співтовариств № 90/314 / ЄЕС «Про комплексний туризм, комплексний відпочинок і комплексні тури», на основі якої були розроблені обов'язкові вимоги до туристичних продуктів, змісту інформації, що має надаватися туристам, визначені поняття «пакетний тур», «організатор», «продавець» тощо. Були встановлені загальні вимоги до фінансового

забезпечення туристських організацій, що стали основою для створення ефективно діючої системи фінансового захисту прав і законних інтересів туристів.

У подальшому політика ЄС з макроекономічного регулювання туризму зазнала чимало доповнень і пояснень у низці нормативних актів, найважливішими з яких є:

- Шенгенські угоди Європейського Союзу про скасування паспортного та митного контролю [3];
- Комюніке Європейської комісії «Порядок денний з питань стійкого та конкурентоспроможного європейського туризму» [4] та інші [5].

У документах, що публікувалися керівними органами ЄС, неодноразово вказувалося, що мета макроекономічного регулювання туризму - підтримувати Європу як найпопулярніше туристичне місце світу, сприяючи конкурентоспроможності, диверсифікації та якості послуг, інноваціям та стійкому розвитку, особливо стосовно малих і середніх підприємств, підсилювати взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами соціального, економічного і культурного розвитку [6].

Стратегія розвитку туристичної індустрії ЄС спрямована на отримання не лише економічних, але й соціальних результатів: підвищення рівня та якості життя населення, захист природного середовища, зменшення негативного впливу на нього, попередження його погіршення і деградації, збереження культурно-історичної спадщини – тобто на те, що входить до поняття стійкого туризму.

Реалізація концепції стійкого розвитку стала пріоритетним напрямом туристичної політики Європейського Союзу з кінця XX століття. Туристична діяльність, як відомо, спричиняє різнобічний вплив на суспільство і навколишнє середовище. Цей вплив може бути позитивним і негативним, прямим і опосередкованим. Позитивний вплив проявляється у стимулюванні економіки, поповненні державного і місцевих бюджетів, сприянні розвитку інфраструктури - транспорту, зв'язку, комунального господарства тощо, створенні робочих місць і підвищенні рівня життя місцевого населення, наданні соціально значущих послуг, збереженні культурної спадщини, охороні пам'яток природи, історії, культури, створенні національних парків і заповідників, захисті рослинного і тваринного світу.

Опосередкований вплив туризму на соціальні параметри життя населення є не менш значущим, ніж прямий. Збільшення доходів громадян, у свою чергу, стає чинником прискореного розвитку сфери рекреації та туризму. Тому особливо актуальним є дослідження впливу туризму на соціальні показники як окремих територій, так і країн у цілому.

Разом з тим туристична діяльність сприяє посиленню антропогенного навантаження на природне і соціальне середовище, деградації природних ландшафтів через надмірне споживання ресурсів, забудові земель, забрудненню відходами природних об'єктів, що веде до погіршення якості ґрунту, повітря і води у водоймах та морях внаслідок зростання викидів шкідливих речовин,

самовільного облаштування тимчасових місць відпочинку, самовільного розпалювання вогнищ, понівеченню історичних пам'ятників вандалами тощо. Деякі види туристського відпочинку, такі як полювання, риболовля, збирання рослин, завдають шкоди живій природі і призводять до зменшення чисельності або навіть до повного зникнення на певних територіях деяких видів фауни та флори. Зростання чисельності відвідувачів і населення у туристських регіонах, будівництво нових туристичних об'єктів потребує залучення додаткових природних ресурсів, що, у свою чергу, збільшує навантаження на навколишнє середовище.

Міжнародна спільнота все більше стурбована:

- забрудненням навколишнього середовища, погіршенням естетики ландшафтів;
- проблемами утилізації відходів і побутового сміття;
- шкодою історичним і природним пам'яткам;
- загрозою для дикої природи, втратою біорізноманітності, а також надмірною комерціалізацією;
- поширенням таких негативних явищ, як злочинність, наркоманія, алкоголізм, проституція;
- зміною способу життя, звичаїв і традицій місцевих громад.

Експерти вважають, що при збереженні тенденції зростання туризму до 2050р. споживання енергії збільшиться на 154%, води – на 152%, викиди твердих відходів – на 251%, викиди парникових газів – на 131%.

У зв'язку з цим для міжнародної спільноти взагалі, та ЄС зокрема, актуальним завданням є розробка нових моделей безпечного розвитку туризму в інтересах усього суспільства. У 2003 році Європейською Комісією було створено Комісію з питань стійкого туризму (КУТ), до складу якої увійшли члени міжнародних організацій і урядів країн ЄС, представники регіональних та місцевих влад, представники індустрії туризму, профспілок, екологічних та інших громадських організацій, а також дослідних та освітніх установ. До основних функцій цієї Комісії було віднесено розробку правил туристичної діяльності зацікавлених сторін, управлінням дестинаціями на місцях, визначення індикаторів стійкості туризму і систем моніторингу.

Комісія ЄС з питань стійкого туризму розробила Стратегію стійкого та конкурентного європейського туризму, яка була затверджена Європейською Комісією [4]. У ній проголошено в якості головної мети підвищення конкурентоспроможності європейського туризму шляхом забезпечення стійкості та доступності, визначено пріоритетні напрямки діяльності:

- спільне фінансування проектів з розвитку стійкого та конкурентного європейського туризму;
- розробка Європейської системи індикаторів туризму (ETIS) як інструмента управління дестинаціями, який допоможе їм здійснювати моніторинг, вимірювання, оцінку стану туристичної галузі та сприяти підвищенню її стабільності;

- підтримка кампанії з розробки транс'європейських і національних туристичних продуктів стійкого туризму.

Були визначені також пріоритетні завдання з реалізації Стратегії стійкого та конкурентного європейського туризму:

- забезпечити збалансованість економічної, соціокультурної та екологічної складових стійкого розвитку, які можуть зміцнювати, посилювати одна одну і тим самим створювати ефект синергії за умови взаємодії усіх зацікавлених сторін;

- посилювати роль туризму в досягненні економічного процвітання, соціальної справедливості та єдності, захисті довкілля і культур;

- регулювати туристичні потоки згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристичної організації у такій пропорції: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішніх туриста;

- підвищувати доступність туризму для різних груп населення без дискримінації за статтю, расою, релігією або будь-якою іншою ознакою;

- розширяти асортимент тематичних туристичних продуктів, таких як транснаціональні маршрути, природний («зелений», екологічно чистий) туризм, оздоровчий, велосипедний та спортивний, гастрономічний та винний види туризму, самодіяльний та фольклорний види туризму тощо;

- поліпшувати якість послуг для задоволення потреб людей у подорожах, дотримуватися прав та інтересів туристів;

- сприяти збільшенню попиту на туристичні послуги як всередині ЄС, так і ззовні шляхом диверсифікації видів і розширення сезону туризму, збільшенню туристичних потоків у низьких та середніх сезонах для старших та молодших цільових груп;

- забезпечити підвищення рівня життя місцевого населення шляхом отримання економічних вигод від туризму;

- мінімізувати забруднення і деградацію навколишнього середовища, раціонально використовувати обмежені ресурси;

- підтримувати і збільшувати культурне багатство та біорізноманіття шляхом здійснення внеску в їх пізнання і збереження тощо [7].

У цьому ж документі визначено принципи макроекономічного регулювання з метою досягнення стійкого розвитку туризму:

1. Комплексність (системність) - цілісний інтегрований підхід з врахуванням усіх можливих наслідків впливу туризму.

2. Стійкість - задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

3. Обґрунтованість, забезпеченість ресурсами, узгодженість планів розвитку з параметрами зовнішнього і внутрішнього середовища.

4. Залучення до участі у прийнятті рішень та їх реалізації усіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів) - держави, місцевих громад, підприємців, громадських організацій.

5. Відкритість – надання інформації про плани й очікувані результати їх реалізації, поширення позитивного практичного досвіду.

6. Постійний моніторинг і регулювання туристичної діяльності з метою зниження антропогенного навантаження на території.

7. Управління ризиками - попередження і мінімізація шкоди суспільству та навколишньому середовищу, відшкодування збитків у випадках завданої шкоди.

2.2. Європейська система індикаторів стану розвитку туристичної діяльності

Аналіз наведених вище документів ЄС дозволяє констатувати, що керівні органи співтовариства розглядають макроекономічне регулювання туризму як цілеспрямований вплив в інтересах суспільства у цілому на процеси формування і підтримки туристично-рекреаційного середовища, регулювання обсягів і напрямів туристичних потоків, створення туристичної інфраструктури, охорони рекреаційних ресурсів, організації відпочинку та оздоровлення населення, підготовки кваліфікованих кадрів для рекреаційно-туристичної діяльності.

Необхідність макроекономічного регулювання туризму обумовлена тим, що ринкове саморегулювання не здатне забезпечити баланс інтересів держави, місцевих громад, підприємців і працівників туристичної сфери, різних груп туристів стосовно економічної ефективності, соціальної результативності, збереження природи і культурної спадщини. Тому Стратегія розвитку туризму у ЄС передбачає розбудову механізму макроекономічного регулювання туризму на засадах як встановлення загальних правил функціонування, так і певну свободу господарської діяльності за умов взаємодії зацікавлених сторін [8].

Механізм макроекономічного регулювання туризму, як різновид механізму управління, являє собою систематизований набір (систему) елементів (органів, засобів і способів) для виконання певних управлінських дій. Система органів регулювання туризму в ЄС ґрунтується на притаманній європейській соціально-орієнтованій ринковій економіці моделі управління, заснованій на співробітництві державних і недержавних інституцій. Вислів «державно-приватне партнерство» у наведених документах ЄС не застосовується, тому що запроєктована модель управління виходить за його межі і передбачає також широку участь громадських організацій – профспілкових, культурних, екологічних, спортивних тощо.

Макроекономічне регулювання туризму в ЄС здійснюється перш за все за допомогою таких господарських важелів:

- гроші (цільові бюджетні асигнування, субсидії та дотації на розвиток туристичної інфраструктури, збереження навколишнього середовища, культурної та історичної спадщини);

– податкові пільги і преференції, кредити, підтримка соціального туризму, стимулювання туризму в період «низького сезону» шляхом різного роду знижок, пільг тощо.

Інвесторам надаються пільговий податковий режим і пільгові ставки амортизаційних відрахувань. У деяких країнах практикується звільнення від податку на прибуток у перші роки діяльності підприємств, а також зменшення податку на додану вартість. Надаються також митні пільги (аж до звільнення від сплати мит) під час ввезення обладнання для готелів і туристичних транспортних засобів. У деяких європейських країнах до 20% доходу від послуг, наданих іноземним туристам, звільняється від податку на прибуток.

Країни Європейського Союзу проводять політику, спрямовану на зрівняння ПДВ на туристичну і готельну діяльність, ставка якого варіюється від 6 до 25%. У Німеччині та Люксембурзі встановлений усереднений ПДВ розміром 15%, у Данії та Швеції найбільша ставка ПДВ - 25%. ПДВ на розміщення в Іспанії становить у середньому 7% і залежить від категорії готелю, витрат на харчування (ресторанні послуги), оренду автомобілів - 16%. У Греції ПДВ на розміщення і харчування складає 8%, і урядом розроблена система знижок турфірмам, які здійснюють прийом у неsezонний період. У Франції ПДВ на туристичну діяльність у середньому становить 10%, в тому числі на послуги розміщення – 6%, на послуги харчування - 19%. У Австрії ПДВ на послуги розміщення та харчування встановлені на рівні 10%. Однак, згідно з Федеральним законом про туристський податок, усі туристські підприємства платять місцевий збір за проживання одного туриста (на території громади - громаді, а на курортах - у курортний фонд). Сума збору залежить від сезону, при цьому пацієнти лікувальних закладів, а також діти до 6 років, школярі та студенти звільняються від сплати збору.

Урядами країн ЄС також стимулюється будівництво нових туристичних об'єктів шляхом продажу землі за низькими цінами і здачі її в оренду на певний термін (на Кіпрі до 99 років) з можливістю подальшого продовження оренди на такий же термін. У деяких європейських країнах туристичним організаціям надаються пільгові тарифи на комунальні послуги.

З метою реалізації Стратегії стійкого та конкурентного європейського туризму була розроблена і прийнята до виконання низка програм спільного фінансування конкретних проектів у рамках COSME (Europe's programme for the Competitive ness of Enterprise sand Small and medium-size denterprises - Європейська Програма підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств на період 2014 - 2020 років) із плановим бюджетом у розмірі 2,3 млрд. євро [9]. Серед цих програм слід відмітити такі:

Програма Європейського Союзу «Каліпсо» спрямована на полегшення подорожей у святкові дні для певних цільових груп (наприклад, для людей похилого віку), які представляють великий потенційний ринок.

«Перехрестя Європи» - щорічний захід, присвячений культурному туризму, висвітленню місць та маршрутів у Європі, пов'язаних із зустрічами різних культур.

«Європейські напрямки досконалості» (EDEN) сприяє розвитку традиційних і нових туристичних напрямків. Це передбачає проведення національних змагань для заходів з обміну передовим досвідом відповідно до тої чи іншої теми року.

«50 000 туристів» - програма співпраці країн Європейського Союзу і Південної Америки для сприяння подорожам у низькі сезони.

Щоб підкреслити якість європейського туризму та допомогти туристам порівнювати напрямки, Європейська Комісія запропонувала впровадити єдину європейську етикетку якості туризму на основі загальних європейських критеріїв [6].

Фінансові інструменти реалізації Стратегії стійкого та конкурентного європейського туризму представлені у вигляді єдиної системи спеціалізованих структурних фондів та Європейського інвестиційного банку, що є найбільшим джерелом інвестування в економічні та соціальні програми, у тому числі в індустрію туризму, в найменш розвинених європейських регіонах, до яких належить група країн Центральної та Східної Європи. За допомогою цих інституцій інвестиції спрямовується на вирішення певних завдань у таких напрямках:

- зближення рівнів соціально-економічного розвитку країн-членів ЄС;
- реалізація попередньо визначених цільових програм і заходів у різних сферах (охорона довкілля, підготовка кадрів, дослідження ринків, підтримка об'єктів культурної спадщини).

До основних структурних фондів Європейського Союзу, які беруть участь у макроекономічному регулюванні розвитку туризму, слід віднести такі:

Європейський соціальний фонд (European Social Fund), створений у 1958 р., фінансує проекти, спрямовані на боротьбу із безробіттям, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, вирішення інших соціальних проблем. Цей фонд забезпечує фінансову допомогу малим і середнім підприємствам, у т.ч. туристичним, що сприяє підвищенню економічної активності і рівня зайнятості населення [10].

Фонд згуртування (The Cohesion Fund), створений у 2000р., його діяльність спрямована на фінансову допомогу країнам-членам ЄС, чий валовий національний дохід на одного мешканця становить менше 90% від середнього показника по ЄС, має на меті скоротити економічні та соціальні розбіжності, сприяти стійкому розвитку.

У період 2014-2020 років діяльність Фонду згуртування стосується Болгарії, Хорватії, Кіпру, Чехії, Естонії, Греції, Угорщини, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини та Словенії. Фонд згуртування виділяє в цілому 63,4 млрд. євро на діяльність за такими напрямками:

- транс'європейські транспортні мережі, зокрема пріоритетні проекти європейського значення, визначені ЄС. Фонд згуртування буде підтримувати

інфраструктурні проекти у рамках програми «Підключення до Європи» (Connecting Europe);

- охорона навколишнього середовища: підтримка проектів, пов'язаних з енергетикою або транспортом, якщо вони поліпшують навколишнє середовище з точки зору енергоефективності, використання відновлюваної енергії, розвитку залізничного транспорту, підтримки інтермодальності, зміцнення громадського транспорту тощо [11].

Європейський фонд регіонального розвитку (The European Regional Development Fund - ERDF) створений у 2000р., його діяльність спрямована на зміцнення економічної та соціальної єдності в Європейському Союзі шляхом виправлення дисбалансу між його регіонами. ERDF зосереджує свої інвестиції на кількох ключових пріоритетних напрямках:

- розвиток інфраструктури;
- підтримка малих та середніх підприємств;
- інновації та дослідження;
- інформаційні технології, захист навколишнього середовища, низько вуглецева економіка, запобігання ризикам.

ERDF підтримує програми, спрямовані на регіональний розвиток, економічні зміни, підвищення конкурентоспроможності та територіальне співробітництво в усьому ЄС [12].

Фонд солідарності Європейського Союзу (The European Union Solidarity Fund - EUSF) був створений для реагування на великі стихійні лиха та виражає європейську солідарність з регіонами, що потерпіли від стихійних лих у Європі. Фонд був створений як реакція на серйозні повені у Центральній Європі влітку 2002 року. Допомога Фонду була використана для 80 ситуацій, що охоплюють різні катастрофічні події, включаючи повені, лісові пожежі, землетруси, буревії та посухи у 24-х європейських країнах на суму понад 5 мільярдів євро [13].

Екологічна складова також знайшла належне відображення у Стратегії стійкого та конкурентного європейського туризму і реалізується за допомогою дії різних директив і добровільних ініціатив, зокрема: директива Європейської комісії з охорони вод; директива про якість води; директива щодо збереження природних середовищ існування фауни і флори тваринного і рослинного світу; директива про Стратегічну екологічну експертизу тощо. У якості доповнення до цих директив Європейської комісії та національного законодавства держави-члени ЄС підписали низку міжнародних угод природоохоронної спрямованості: Паризьку кліматичну угоду 2015р., Угоду про збереження біологічного різноманіття та інші.

2.3. Показники соціально-економічної результативності макроекономічного регулювання туризму

Оцінка результативності макроекономічного регулювання туризму має важливе значення з теоретичної і практичної точок зору. Результативність є

комплексною категорією, яка відображає міру реалізації цілей діяльності та включає такі показники:

- дієвість - ступінь досягнення поставлених цілей і завдань;
- ефективність - співвідношення результатів і витрат.

Таким чином, ефективність – це один з показників результативності. Розрізняють також економічну і соціальну результативність.

Всесвітня туристична організація, інші міжнародні та національні туристичні інституції приділяють велику увагу питанням оцінки результативності туристичної діяльності, що є необхідним для:

- визначення напрямів розвитку туризму;
- вдосконалення механізмів управління туристичною діяльністю;
- розробки бізнес-планів і програм розвитку туризму на певних територіях;
- ухвалення оптимальних рішень та зниження ризиків;
- запобігання негативним наслідкам туристичної діяльності;
- підвищення відповідальності за розвиток туризму та залучення до цього громадськості;
- вдосконалення моніторингу стану туристичних територій [14].

Для цього потрібна відповідна система індикаторів, які здатні не тільки характеризувати ситуацію, що склалася, але й попереджати про зміни (кількісні і якісні, сприятливі і несприятливі), а також стануть підставою для планування. Індикатори можуть відігравати роль певної міри напруженості, сигналів, що дають змогу реагувати на зміну ситуації, критеріїв оцінки ризиків.

Перші методики з використання індикаторів стійкого розвитку туристичної дестинації були розроблені під егідою Всесвітньої туристичної організації у 1996 р. і пройшли апробацію у Канаді, США, Мексиці, Нідерландах, Аргентині та інших країнах.

Європейська комісія розробила Європейську систему показників туризму - ЕСПТ (The European Tourism Indicator System - ETIS). Це інструмент управління, моніторингу та інформування на рівні туристичної дестинації. Вона розроблена як керований процес збору та аналізу даних з загальною метою оцінки впливу туризму на певні території [15].

ЕСПТ має 43 основних і 33 додаткових показники. 43 показники охоплюють основні аспекти моніторингу стійкого розвитку туризму та забезпечують основу для ефективного управління дестинаціями, також дозволяють здійснювати порівняння за часом і простором. Система показників досить гнучка: можна використовувати не усі показники, а тільки ті, що найбільше відповідають ситуації.

Основні показники розділені на чотири розділи:

Розділ А. Управління дестинацією - містить 3 показники:

- відсоток туристичних підприємств/установ у дестинації, які використовують добровільну сертифікацію / маркування для екологічного / якісного / стійкого розвитку та/або корпоративної соціальної відповідальності;

- відсоток туристів та одноденних відвідувачів, які у цілому задоволені своїм перебуванням у дестинації;
- відсоток відвідувачів, що повторно відвідували дестинацію протягом 5-ти років;

Розділ В. Економічне значення – містить 10 показників, у т. ч.:

- внесок туризму в економіку дестинації (% ВВП);
- кількість туристичних ночівель на місяць;
- частка зайнятих у туристичній сфері від загальної зайнятості населення (%);
- частка робочих місць у туристичній сфері, які є сезонними (%);

Розділ С. Соціальний та культурний вплив - містить 13 показників, у т. ч.:

- кількість туристів/відвідувачів на 100 жителів;
- кількість місць у комерційних засобах розміщення на 100 жителів;
- відсоток приміщень у комерційних засобах розміщення, доступних для людей з обмеженими можливостями;
- відсоток мешканців, які задоволені наслідками туризму для дестинації;
- частка подій, які відбуваються у дестинації і зосереджені на традиційній/місцевій культурі та спадщині (%);

Розділ D. Вплив на довкілля –містить 17 показників, у т. ч.:

- відсоток туристів та одноденних відвідувачів, які використовують різні види транспорту, щоб прибути до місця призначення;
- середня кількість викидів вуглецю, що спричиняють туристи та одноденні відвідувачі, які подорожують з дому до пункту призначення;
- відсоток туристичних підприємств, залучених до програм пом'якшення наслідків зміни клімату - таких як компенсація CO₂; системи енергозбереження тощо;
- кількість сміття на туристську ніч у порівнянні з кількістю сміття на людину (кг);
- відсоток підприємств туризму, що розділяють різні види відходів;
- відсоток стічних вод з дестинації, що очищується до середнього рівня перед скиданням;
- відсоток туристичних підприємств, які вживають заходів щодо зниження енергоспоживання;
- споживання енергії за одну туристську ночівлю у порівнянні із споживанням енергії на одну ночівлю резидента;
- відсоток місцевих туристичних підприємств, які активно підтримують захист, збереження і управління місцевим біорізноманіттям та ландшафтами.

Додаткові показники дозволяють доповнювати основну інформацію та адаптувати систему показників до конкретних потреб дестинацій будь якої категорії – доступність туризму, морські, прибережні, гірські, міські, сільські,

острівні та інші території. Поточний список може бути доповнений додатковими показниками у майбутньому.

Розділ «Доступність туризму» містить 5 показників, у т. ч.:

- відсоток DESTИНАЦІЙ, які мають оприлюднену туристичну стратегію/план дій із моніторингом, організацією контролю та оцінки;
- відсоток кожної категорії транспортних засобів у доступному пункті призначення, тобто громадському транспорті та автобусах приватного прокату, автобусів, таксі та мікроавтобусів.

Розділ «Морський та прибережний туризм» містить 8 показників, у т. ч.:

- кількість прибулих і вибулих пасажирів у порт за місяць;
- відсоток пляжів, нагороджених «Блакитним прапором»;
- площа пляжів з піску;
- відсоток пляжів, доступних для усіх.

Розділ «Транснаціональні культурні маршрути» містить 20 показників, у т. ч.:

- чи є Ваша DESTИНАЦІЯ частиною культурного маршруту, затвердженого Радою Європи?
- чи відбуваються події, пов'язані з культурним туристичним маршрутом у Вашій DESTИНАЦІЇ?
- який відсоток туристичних пропозицій у Вашій DESTИНАЦІЇ, що підкреслюють тему культурного маршруту?
- які переваги має громада від включення DESTИНАЦІЇ у культурний маршрут?
- чи бере участь місцева спільнота в акціях, організованих у рамках культурного маршруту?
- вплив культурного маршруту на туристичні пропозиції у DESTИНАЦІЇ [15].

Європейська система показників туризму представляє певний інтерес для науки і практики, хоча вона, на наш погляд, не є досконалою за такими ознаками:

- перевантажена показниками, багато з яких є малозначущими;
- деякі показники дублюють один одного;
- не визначено ступінь впливу (вага) показників;
- відсутня методика визначення результируючих індексів по розділах і узагальнюючого індексу для здійснення порівнянь стану туристичної сфери у DESTИНАЦІЯХ.

Висновки і пропозиції:

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У Європейському Союзі напрацьовано значний позитивний досвід у сфері макроекономічного регулювання туризму. Сформований у ЄС механізм макроекономічного регулювання туризму ґрунтується на моделі управління, заснованій на співробітництві державних і недержавних інституцій, але виходить за межі моделі «державно-приватного партнерства», оскільки

передбачає широку участь зацікавлених громадських організацій – профспілкових, культурних, екологічних, спортивних тощо. Таким чином, ця модель регулювання впритул підійшла до моделі соціального партнерства, хоча це визначення у наведених офіційних документах ЄС не використовується.

Досвід ЄС макроекономічного регулювання туризму є джерелом передових підходів і практик, може і повинен ефективно використовуватися в українській практиці з урахуванням її реалій. Впроваджувана Європейська система показників туризму являє певний інтерес, але є далекою від досконалості і не може впроваджуватися в Україні без ретельного доопрацювання.

2. Запропонувати підприємницьким, науковим, профспілковим, природоохоронним, культурно-просвітницьким організаціям створити Координаційну Раду з розвитку туризму з метою розробки і впровадження стратегії конкурентоспроможного стійкого доступного туризму в Україні, головним завданням якої має стати збалансування пропорції туристичних потоків згідно з рекомендацією Всесвітньої туристичної організації: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішніх туристи.

Вважати пріоритетним напрямком розвиток соціального і самодіяльного туризму.

3. Координаційній Раді з розвитку туризму (у разі її створення) замовити на конкурсній основі розробку Системи показників стійкого туризму в Україні з виділенням гранту, кошти для якого мають надати зацікавлені туристичні організації.

4. Підтримати пропозицію Федерації профспілок України про включення у Генеральну Угоду про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні положення про передбачення у фінансових планах підприємств і організацій коштів на забезпечення оздоровчих, туристичних і спортивних заходів не менше ніж 0,3 % від фонду оплати праці.

Література:

1. *The European Union explained: Enterprise: A new industrial revolution - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014, p. 1* [Electronic resource]. – Mode of access: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/353e8d0a-3b15-4737-99bb-b5f98c211b89/language-en/format-PDF/source-74946622>. Title from the screen. – Published: 2014-11-13. – Date of appeal: 17.06.2018.

2. *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Part one [Electronic resource]. – Mode of access: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/eu_citizenship/consolidated-treaties_en.pdf. Title from the screen. – Date of appeal: 17.06.2018.

3. *Договор между Королевством Нидерландов, Королевством Бельгии, Федеративной Республикой Германия, Французской Республикой и Великим Герцогством Люксембург о поэтапной отмене контроля на общих границах* (Шенгенское соглашение от 14 июня 1985 года) с изм. и доп.

4. *Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common*

borders[Electronicresource]. – Modeofaccess:[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:42000A0922\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:42000A0922(02))Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 18.06.2018.

5. Agenda for a sustainable and competitive European tourism: Communication from the Commission of the European Communities (Brussels, 19.10.2007)[Electronicresource]. – Modeofaccess: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621>.Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018.

6. Council Resolution of 21.05.2002 on the future of European tourism (2002/C 135/01), Council conclusions on the sustainability of European tourism (8194/05, 19.04.2005), European Parliament Resolution on new prospects and new challenges for sustainable European tourism (2004/2229 INI)

7. TheEuropeanUnionexplained: Enterprise: A newindustrialrevolution - Luxembourg: Publications Office oftheEuropeanUnion, 2014, p. 1 [Electronicresource]. – Modeofaccess:<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/353e8d0a-3b15-4737-99bb-b5f98c211b89/language-en/format-PDF/source-74946622>.Titlefromthescreen. – Published: 2014-11-13. – Dateofappeal: 17.06.2018. Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe :Communication from the Commission to the european parliament[Electronicresource]. – Modeofaccess:<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0352>Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018

8. OverviewofEUTourismPolicy[Electronicresource]. – Modeofaccess:https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en.Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018

9. EuropeanCommission:ExecutiveAgencyforSMEs: COSME[Electronicresource]. – Modeofaccess: <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme>.Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018.

10.TheEuropeanUnion: European Social Fund[Electronicresource]. – Modeofaccess: <http://ec.europa.eu/esf/home.jsp>. Titlefromthescreen.–Dateofappeal: 17.06.2018.

11.TheEuropeanUnion: CohesionFund[Electronicresource]. – Modeofaccess: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund.Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018.

12.TheEuropeanUnion: EuropeanRegionalDevelopmentFund [Electronicresource]. – Modeofaccess: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf. Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018

13.TheEuropeanUnion: EuropeanUnionSolidarityFund [Electronicresource]. – Modeofaccess: http://ec.europa.eu/regional_policy/index.cfm/en/funding/solidarity-fund. Titlefromthescreen.– Dateofappeal: 17.06.2018.

14.Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: a Guidebook. World Tourism Organization. - Madrid, Spain, 2004. - 516 p.

15.The European Union: The European Tourism Indicator System :ETIS toolkit for sustainable destination management. - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016, P. 10 [Electronicresource]. – Modeofaccess:http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators/index_en.htm .- Titlefromthescreen.–Dateofappeal: 17.06.2018.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

3.1. Міжнародний досвід застосування основних підходів регулювання у сфері туризму

У розвитку туризму, який є одним з найдинамічніших секторів світової економіки, велике значення належить його державному регулюванню, спрямованому на досягнення збалансованості інтересів усіх учасників туристичного ринку.

Аналізуючи публікації за тематикою дослідження, було виявлено, що серед науковців дотепер існує термінологічний спір щодо понять «державне управління» [1; 2; 3; 4] та «державне регулювання» [5; 6; 7; 8; 9; 10] у сфері туризму. Так, ми погоджуємося з думкою проф. О. А. Мельниченко, що оскільки держава здійснює переважно непрямий вплив на суб'єкти туристичної діяльності, доречно вести мову саме про державне регулювання туризму [11].

Поняття «державне регулювання» знайшло відображення у наукових працях багатьох українських та зарубіжних вчених. Наприклад, Є. В. Козловський визначає сутність державного регулювання у сфері туризму, як «сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на діяльність суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації державних соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку туристичної сфери» [12].

На думку російського вченого В. С. Сеніна, державне регулювання у сфері туризму полягає у тому, що держава має сприяти розвитку туристичної діяльності, створювати сприятливі умови для її функціонування, визначати та підтримувати пріоритетні напрямки, рекламувати країну на міжнародному рівні, здійснювати захист вітчизняних туристів, туроператорів та турагентів [13].

Український дослідник Е. В. Щепанський зазначає, що «державне регулювання сфери туризму – це цілеспрямований вплив з боку держави та її органів, яким державою делеговані повноваження з формування та підтримки туристично-рекреаційної сфери, щодо регулювання обсягів та напрямів туристичних потоків, створення туристичної інфраструктури, охорони рекреаційних ресурсів та заповідних територій, організації відпочинку та вільного часу населення країни, підготовки кадрів для туристично-рекреаційних комплексів [14].

З нашої точки зору, державне регулювання – це цілеспрямований вплив держави на учасників туристичної діяльності для забезпечення сприятливих умов розвитку туризму. При цьому, як зазначено у статті 5 Закону України «Про туризм», до учасників туристичної діяльності належать як суб'єкти туристичної діяльності, так і споживачі туристичних послуг.

Вивчаючи сутність регулювання сферою туризму на макрорівні, варто відмітити, що, з одного боку, наявність потужного туристично-рекреаційного потенціалу є важливою, але не достатньою умовою для перетворення туризму на процвітаючу галузь економіки. З іншого боку, при всьому різноманітті фірм, підприємств, установ, організацій, що діють у туризмі, у даному секторі економіки існують певні обмеження, далі яких процес децентралізації та деконцентрації не відбувається. Тому будь-які потенційні можливості розвитку туризму будуть реалізовані повною мірою тільки у результаті сполучення ринкових механізмів господарювання з його державним регулюванням у вигляді необхідних юридичних, політичних, економічних, соціальних та інших гарантій. Тільки у цьому випадку можна забезпечити сталий розвиток індустрії туризму, не наносячи шкоди природним і культурним цінностям, які виступають об'єктами туристичних атракцій. У зв'язку з цим переважна більшість держав створюють у структурі власних урядів спеціалізований національний орган з координації роботи усіх підприємств туризму.

Доцільність державного регулювання туристичною галуззю обумовлена численними причинами, які разом із функціями держави наведені у табл. 3.1.

Таким чином, регулювання сфери туризму на макрорівні є процесом, необхідним для успішного розвитку туристичної діяльності в будь-якій країні світу.

Таблиця 3.1

Доцільність державного регулювання у сфері туризму

Причини доцільності державного регулювання	Функції держави
Комплексний характер сфери туризму	Розробка нормативно-правової бази у сфері туризму
	Розробка програм розвитку туризму
	Виділення бюджетних коштів на розвиток туризму
	Залучення інвестицій у сферу туризму
	Застосування пільг в оподаткуванні
	Розвиток периферійних районів
	Підготовка та підвищення кваліфікації кадрів
Захист інтересів споживачів туристичних послуг	Безпека надання туристичних послуг
	Фінансові гарантії відповідальності туристичних фірм
	Страхування туристів
	інформування про виникнення форс-мажорних обставин
	Забезпечення особистої безпеки туристів та їх майна
	Надання необхідної медичної, правової та інших видів допомоги при настанні надзвичайних пригод
	Захист інтересів туристів за межами своєї держави
Захист навколишнього середовища	Встановлення гранично припустимих норм навантаження на туристичні ресурси
	Забезпечення оптимального рівня пропускнуєї спроможності туристичної дестинації
	Створення і ведення реєстру туристичних ресурсів

	Уведення санкцій за порушення законодавства з питань охорони природи, культурно-історичних і архітектурних визначних пам'яток
	Рациональне планування забудови територій
Визначення порядку перетинання державного кордону	Спрощення процедури оформлення закордонних паспортів
	Спрощення правил видачі віз
	Уведення безвізового перетинання кордону з деякими країнами
	Спрощення митного і валютного контролю
Рекламно-інформаційне забезпечення туризму	Збір та обробка статистичних даних про розвиток туризму
	Випуск та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів про розвиток сфери туризму
	Проведення наукових досліджень в туристичній галузі
	Допомога в організації проведення міжнародних туристичних виставок у власній країні
	Організація участі країни в міжнародних туристичних виставках, проведених іншими державами
	Сприяння просуванню національного туристичного продукту країни на світовому туристичному ринку
	Розв'язання проблем подолання сезонності шляхом популяризації окремих видів туризму, які не залежать від пори року
Міжнародне співробітництво держави у сфері туризму	Сприяння поширенню і зміцненню міжнародного співробітництва у сфері туризму
	Ухвалення міжнародних договорів у сфері туризму
	Участь країни в діяльності міжнародних туристичних організацій
	Відкриття мережі туристичних представництв країни за кордоном
	Сприяння підвищенню престижу країни серед міжнародної туристичної громадськості

** Узагальнено автором за інформацією офіційних сайтів центральних органів виконавчої влади у сфері туризму різних країн світу, відомості про які представлені у Додатку А*

Розвиток туризму дозволяє багатьом країнам світу отримувати значні кошти у державний бюджет, підвищувати доходи суміжних галузей економіки завдяки мультиплікативному ефекту, поліпшувати загальний стан інфраструктури туристичних DESTINACIЙ. Всебічний вплив туризму на економіку регулюється у більшості країн спеціально визначеним центральним органом виконавчої влади у сфері туризму. Однак, ступінь державного управління туристичною галуззю неоднорідний по країнах світу і має залежність від загального стану їх економічного розвитку. Ця обставина спричинила виникнення декількох основних моделей державного регулювання туризмом, на підставі дослідження яких можна простежити певні закономірності організації туристичного бізнесу в різних країнах [9].

Серед науковців найбільш розповсюдженою є думка про існування трьох основних підходів до державного регулювання у сфері туризму. Незважаючи на різні назви цих підходів, українські та зарубіжні вчені [15; 16; 17; 18; 19; 20] спільні у думці, що:

– «перша модель» («децентралізоване управління», «модель саморегулювання») передбачає відсутність центральної державної туристичної адміністрації серед урядових органів виконавчої влади, а усі питання щодо розвитку туризму вирішуються на місцях на засадах та принципах ринкової «самоорганізації»;

– «друга модель» («централізоване управління», «модель пріоритетності туризму»), навпаки, передбачає наявність сильного й авторитетного центрального органу – міністерства, яке контролює діяльність усіх підприємств туристичної галузі у країні;

– «третя модель» («європейська модель управління», «модель міжгалузевого регулювання») переважає у розвинених європейських державах, у «надрах» певного багатогалузевого міністерства на рівні відповідного галузевого підрозділу.

Досвід різних країн свідчить, що успіх розвитку туризму прямо залежить від того, як на державному рівні сприймається ця галузь, наскільки вона користується державною підтримкою. При цьому світова практика свідчить, що ідеальної формули, яка дала б можливість державі створити оптимальну структуру управління туристичною сферою, не існує.

На наш погляд, можна стверджувати, що у міжнародній практиці сформувалися чотири основні моделі державного регулювання у сфері туризму [21] (табл. 3.2).

Сутність моделювання полягає у визначенні ступеню державного втручання в організацію діяльності туристичної галузі. Так, перша модель передбачає створення самостійного міністерства туризму, яке наділяється великими повноваженнями у розвитку означеної сфери. У кожній наступній моделі вплив центрального органу виконавчої влади на туристичну галузь зменшується, аж до його повної відсутності у деяких країнах [9].

За результатами дослідження системи державного регулювання у сфері туризму всіх 194 країн світу можна зробити висновок, що найбільш розповсюдженою є друга модель, яка передбачає створення комбінованого міністерства, яке поєднує туризм із суміжними галузями – 45% країн світу обирають саме її. Чверть держав (28%) дотримуються третьої моделі, при якій центральним органом виконавчої влади у сфері туризму може бути або багатопрофільне міністерство, або державна структура (адміністрація, комітет, департамент тощо), що прямо підпорядкована уряду. Майже кожна п'ята (23%) країна світу має окреме міністерство туризму, тобто знаходиться на першій моделі, і лише 4% держав не займаються регулюванням туристичної галузі на рівні центральної державної влади.

У табл. 3.3 наведено дані про розподіл країн, які обирають ту чи іншу модель державного регулювання у сфері туризму за макрорегіонами світу. Інформація про центральні органи виконавчої влади у сфері туризму по всіх країнах світу представлена у додатку А.

Таблиця 3.2

Моделі державного регулювання у сфері туризму

Модель	Центральний орган виконав. влади у сфері туризму	Характерні риси моделей державного регулювання
Перша	Міністерство туризму	– визнання в'їзного туризму як найбільш вигідного джерела отримання іноземної валюти в порівнянні з іншими галузями економіки; – залучення іноземних інвестицій у створення туристичної інфраструктури, яка є найбільш ефективною сферою для вкладення капіталу; – виділення значних фінансових коштів з державного бюджету на розвиток туризму; – забезпечення державної підтримки розвитку малого і середнього бізнесу в туристичному секторі; – необхідність організації дієвої системи безпеки туристів у разі існування високого рівня різноманітних видів ризиків в країні
Друга	Спільне міністерство туризму і суміжного виду діяльності	– визначення туризму як пріоритетного напрямку розвитку економіки та культури країни; – необхідність досягнення збалансованості в розвитку туризму та інших галузей економіки; – забезпечення розподілу повноважень між центральним та регіональними органами державного регулювання у сфері туризму; – широка реклама країни як найбільш популярного туристичного напрямку на зарубіжних туристичних ринках
Третя	Національна туристична адміністрація при багатопрофільному міністерстві або при КМ	– займання туризмом певного місця в структурі економіки; – зменшення ролі центрального органу виконавчої влади; – активний пошук можливостей для узгодження інтересів держави і приватного бізнесу, центру та регіонів; здійснення чіткого розподілу НТА на два підрозділи – «адміністративного» та «маркетингового»; – поступовий перехід «маркетингового» підрозділу НТА на змішане фінансування (за рахунок коштів із державного бюджету та від представників туристичного бізнесу)
Четверта	Відсутність центрального органу виконавчої влади у сфері туризму	- Дану модель обирають країни, які прагнуть вирішувати проблеми розвитку туризму на регіональному рівні. Для цього країна повинна: – мати високий рівень розвитку загальної та туристичної інфраструктури, забезпечення безпеки туристів, системи надання банківських, страхових, медичних послуг; – бути відомою на світовому туристичному ринку. - Дану модель обирають країни, які: – або не приділяють розвитку туризму належного значення; – або мають недостатній рівень соціально-економічного розвитку; – або знаходяться у стані політичної нестабільності.

* Складено автором

Таблиця 3.3

Розповсюдження моделей державного регулювання у сфері туризму
по макрорегіонах світу

Моделі		Кількість країн по макрорегіонах світу					Усього країн	
		Європа	Америка	АТР	Африка	Близький Схід		
Перша (окреме міністерство туризму)		6	17	8	9	5	45	
Друга	Комбіноване міністерство туризму та галузей матеріальної сфери	9	10	10	15	1	45	87
	Комбіноване міністерство туризму та галузей невиробничої сфери	6	3	9	22	2	42	
Третя	НТА при багатопрофільному міністерстві	25	2	2	4	1	34	55
	НТА при уряді країни	8	3	6	1	3	21	
Четверта (відсутність центрального органу виконавчої влади у сфері туризму)		1	0	4	1	1	7	
Усього країн		55	35	39	52	13	194	

* Складено автором за результатами дослідження інформації, представленої у Додатку А

Згідно з відомостями табл. 3.3, **першу модель** державного регулювання туристичною галуззю можна умовно назвати «латиноамериканською», тому що вона отримала найбільше поширення серед країн Південної та Центральної Америки. Так, самостійне міністерство туризму на даний час мають 17 із 35 країн американського континенту (або 49%): Гренада, Домініканська Республіка, Куба, Сент-Вінсент та Гренадіни, Тринідад і Тобаго, Ямайка (субрегіон «Кариби»), Беліз, Гватемала, Гондурас, Сальвадор (субрегіон «Центральна Америка»), Аргентина, Бразилія, Венесуела, Еквадор, Парагвай, Уругвай (субрегіон «Південна Америка») та Мексика, яка за методологією Всесвітньої туристичної організації віднесена до субрегіону «Північна Америка».

Серед африканських країн першої моделі дотримуються 9 країн (тобто 17%), розташованих переважно у Східній (Еритрея, Кенія, Мозамбік, Зімбабве) та Центральній Африці (Ангола, Камерун, Чад).

У макрорегіоні «Європа» першу модель застосовують лише 10% держав, серед яких: Болгарія, Греція, Ізраїль, Мальта, Румунія, Хорватія.

Майже 40% країн Близького Сходу (5 з 13) також знаходяться на першій моделі державного регулювання у сфері туризму – Єгипет, Ємен, Ліван, Оман, Сирія.

У Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) міністерства туризму існують серед країн Південно-Східної (Індонезія, М'янма, Філіппіни) та Південної Азії (Індія, Мальдіви, Пакистан), а також Океанії (Нова Зеландія), тобто загалом у восьми державах.

Таким чином, перша модель державного регулювання у сфері туризму характерна для країн, що розвиваються. Вона передбачає наявність сильного й авторитетного міністерства, у компетенції якого сконцентровано значний контроль над туристичною галуззю. За умови того, що у означених країнах туризм зведено у ранг державної політики, органи його управління мають дуже великі повноваження у сфері інвестицій та рекламно-інформаційної діяльності. Діяльність міністерства туризму також спрямована на заохочення туристичних подорожей і забезпечення їх безпеки, спрощення прикордонних і митних формальностей, стимулювання будівництва засобів розміщення та інших підприємств туристичної індустрії.

Зазвичай самостійні міністерства туризму повинні мати досить розгалужену структуру, яка, окрім національного туристичного офісу, що займається рекламою принадад країни за рубежом та маркетинговою діяльністю, включає різноманітні департаменти – інвестиційний, податковий, майновий, а також відділи – професійної освіти, економіки та статистики, сертифікації, ліцензування тощо.

Означений підхід до регулювання туризму ефективний у тих випадках, коли країна, що розвивається, як мінімум, володіє сприятливими для розвитку туризму природно-кліматичними умовами.

Варто відмітити, що специфічною особливістю країн, які обрали першу модель державного регулювання, є відставання їх у застосуванні новітніх технологій, придбанні нового обладнання, а також у підготовці кадрів. Просування національного туристичного продукту для держав, що розвиваються, у країни інших макрорегіонів вимагає значних фінансових ресурсів, тому вони змушені проводити політику регіональної кооперації для забезпечення заходів щодо збуту власних туристичних послуг.

Друга модель припускає створення спільного міністерства, що окрім туризму займається й іншими, суміжними видами діяльності. Так, наприклад, туризм зазвичай комбінується або з галузями матеріальної сфери (промисловістю, енергетикою, торгівлею, транспортом, зв'язком тощо) або з галузями невиробничої сфери (культурою, спортом, інформацією, охороною довкілля тощо).

У макрорегіональному розрізі ця модель найбільш властива країнам Африки (табл. 3.3), однак вважати її саме «африканською» немає сенсу. Не зважаючи на високі темпи росту прибуттів іноземних туристів у держави цього континенту, країни Африки в абсолютному вимірі приймають та обслуговують зараз ще дуже мало мандрівників. У більшості випадків африканські держави

не володіють досить розвинутою матеріально-технічною базою туризму, не мають можливості найняти на роботу справжніх фахівців з туристичного бізнесу, не можуть надавати туристам високоякісні послуги. Незважаючи на те, що іноземний туризм є одним з основних джерел отримання африканськими країнами валюти, бідність та економічна нерозвиненість цих держав змусила їх створювати не самостійні, а комбіновані міністерства, де туризм найчастіше поєднується з іншими галузями, які мають важливе значення для соціально-економічного розвитку. Слід звернути увагу, що 15 із 37 держав цього континенту створили спільні міністерства туризму з галузями матеріальної сфери, переважно з індивідуальним виробництвом (Бенін, Кот-д'Івуар, Малі, Марокко, Нігер, Сенегал, Мавританія, Гвінея, Коморські острови); друга половина – з культурою (Ефіопія, Гамбія, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Ліберія, Лесото, Екваторіальна Гвінея, Буркіна Фасо, Замбія), з охороною навколишнього середовища (Намібія, Південно-Африканська Республіка, Мадагаскар, ДР Конго, Свазіленд, Габон), а також з екзотичними галузями невиробничої сфери, наприклад, з дикою природою (Малаві, Ботсвана, Судан, Південний Судан) тощо.

Варто відмітити, що у цей час друга модель стає характерною для країн Південної, Центральної та Східної Європи, де розвиток інфраструктури, залучення інвестицій у туристичну галузь, просування національного туристичного продукту на світові ринки є найважливішими завданнями національних туристичних організацій цих країн. Серед європейських держав найбільше поширення отримало комбінування сфери туризму з галузями матеріальної сфери (Австрія, Чорногорія, Андорра, Сербія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Люксембург, Сан-Марино). Спільні міністерства туризму і галузей невиробничої сфери матеріальної сфери існують у 6-ти країнах Європи, де розвиток туризму поєднується з культурою (Італія, Туреччина, Киргизстан), спортом (Білорусь, Польща) та охороною навколишнього середовища (Албанія).

У Америці друга модель розповсюджена серед країн субрегіону «Кариби» (Багами, Барбадос, Сент-Люсія, Домініка, Суринам), де туризм комбінується з цивільною авіацією у межах спільного міністерства, а також у Південній Америці (Чилі, Перу, Гайана, Колумбія), де туристична діяльність розвивається разом з торгівлею, зв'язком, промисловістю тощо.

Представниками другої моделі у АТР є найрізноманітніші країни – від тих, що розвиваються (Бангладеш, Вануату, Кірибаті, Палау), тих, що належать до категорії нових індустріальних держав (В'єтнам, Малайзія, Таїланд), до тих, що давно відомі як високорозвинені (Південна Корея, Японія). Слід звернути увагу, що Японія перейшла з третьої моделі на другу та створила центральний орган виконавчої влади, який має назву «міністерство землі, інфраструктури, транспорту і туризму», саме для поширення державного впливу на розвиток іноземного туризму та для надання йому всілякої підтримки.

Серед країн Близького Сходу тільки три обрали другу модель. Так, Йорданія та Ірак створили спільні міністерства з туризму та стародавностей, що

підкреслює історичну спрямованість туризму. У Бахреїні працює міністерство промисловості, торгівлі та туризму.

Таким чином, друга модель державного регулювання у сфері туризму значною мірою властива як країнам, що розвиваються, так і країнам з перехідною економікою, а в поодиноких випадках – розвинутим країнам, які бажають приділяти туризму більше уваги. Чинником, що об'єднує усі ці держави, є їх намір позиціонувати себе на міжнародній арені як рецептивні туристичні ринки.

Третя модель характеризується створенням самостійної спеціалізованої структури – Національної туристичної адміністрації – у межах багатофункціонального міністерства або прямо підлеглої уряду країни структури. Варто зазначити, що третю модель доцільно називати «європейською», тому що вона найбільш розповсюджена саме серед країн цього макрорегіону (табл. 3.3). При цьому 25 країн Європи включають туризм до складу багатопрофільних міністерств – наприклад: міністерств з економічних справ (Нідерланди, Португалія, Латвія, Литва, Македонія, Швейцарія, Росія, Естонія, Монако, Вірменія, Німеччина, Грузія, Данія, Україна, Фінляндія, Боснія та Герцеговина, Словенія, Швеція), міністерств індустріально-торговельного напрямку (Угорщина, Норвегія, Словаччина), міністерства регіонального розвитку (Чехія), міністерства культури, ЗМІ й спорту (Велика Британія) та міністерства закордонних справ та міжнародного розвитку. Решта країн організовують НТА при уряді держав (Азербайджан, Ватикан, Кіпр, Ліхтенштейн, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан).

На африканському континенті, навпаки, існують лише поодинокі випадки, коли держави створюють НТА, які мають відносну самостійність. Так, НТА при багатопрофільному міністерстві створені у Кабо-Верде, Конго, Руанді та Нігерії, а НТА при уряді – у Гамбії.

У американському макрорегіоні, на Близькому Сході та АТР третю модель обирають країни, що знаходяться на різних стадіях економічного розвитку – від мега-держав (США, Канада, Китай) до маленьких острівних, які не мають великого впливу на міжнародні економічні стосунки (Федеративні Штати Мікронезії, Маршалові острови тощо), однак для яких туризм є найважливішою сферою господарювання, і НТА отримує достатні повноваження для виконання власних зобов'язань. Голова НТА у таких країнах найчастіше має статус так званого «міністра без портфелю» («minister without a portfolio»).

Таким чином, третя модель державного регулювання значною мірою властива країнам, у яких сфера туризму переважно належить до компетенції міністерств економічного спрямування, що є додатковим визнанням важливої ролі туристичного сектору в економіці.

До компетенції НТА, як центрального органу виконавчої влади у сфері туризму, належать:

- розробка та удосконалення нормативно-правової бази провадження туристичної діяльності;
- здійснення координації взаємовідносин між міністерствами, центральними відомствами та органами регіональної влади з питань розвитку туризму;
- налагодження зв'язків з іншими країнами і міжнародними організаціями щодо розвитку міжнародних туристичних обмінів;
- просування національного туристичного продукту за рубежем;
- провадження інформаційного обслуговування туристичного бізнесу.

Четверта модель припускає відсутність центрального органу виконавчої влади у сфері туризму. У даний час вона притаманна тільки 7 країнам світу, серед яких Бельгія (макрорегіон «Європа»), Бурунді (Африка), ОАЕ (Близький Схід), Соломонові острови, Тонга, Тувалу, Науру (АТР).

За результатами дослідження економічного стану перелічених країн виявлено, що означена модель об'єднує як високорозвинені країни, які мають солідний рівень ВВП на душу населення (Бельгія, ОАЕ), так і країни, які займають останні місця у рейтингу. Таким чином, відсутність центрального туристичного відомства у країнах також можна трактувати по-різному.

По-перше, четверту модель державного регулювання обирають країни, які передбачають вирішувати питання розвитку туризму або на регіональному рівні або самостійно суб'єктами господарювання на основі принципів ринкової економіки. Такий підхід ефективний у розвинених країнах, де переважають приватні туристичні підприємства різного розміру і спеціалізації. Важливе значення при цьому мають: розвинена загальна та туристична інфраструктура, дієва система забезпечення безпеки туристів, високий рівень надання банківських, страхових послуг і медичного обслуговування. Крім того, країна повинна бути приваблива для іноземних туристів у всіх відносинах і не потребувати особливої реклами її туристичного продукту на світовому ринку. У цьому випадку можна обійтися без спеціальних органів державного регулювання у сфері туризму. Однак, переважна більшість країн не користується такою можливістю – навіть США, де з 1997 р. було скасовано національну адміністрацію по туризму і подорожам, а зараз вони повернулися до третьої моделі державного регулювання і створили НТА при багатопрофільному міністерстві.

По-друге, четверта модель властива країнам, які або не приділяють розвитку туризму чималого значення, або мають недостатній рівень економічного розвитку, або знаходяться у стані політичної нестабільності тощо.

Варто відмітити, що залежно від моделі державного регулювання, прийнятої у тій чи іншій країні, змінюються підходи до контролю за провадженням підприємницької діяльності у сфері туризму. Так, встановлено, що країни, які створили окреме міністерство туризму, мають більше обмежень при організації туристичного бізнесу. Найчастіше це стосується застосування

принципів тотального ліцензування будь-якої діяльності, пов'язаної з обслуговуванням туристів, – наприклад, ліцензію повинні отримувати не тільки туроператори та турагенти, але й інші суб'єкти господарювання: засоби розміщення, транспортні компанії, заклади харчування тощо. При цьому діють достатньо суворі штрафні санкції за недотримання ліцензійних умов або за здійснення діяльності без ліцензії. Категоризація об'єктів готельного та ресторанного господарства найчастіше також знаходиться під юрисдикцією держави, яка затверджує стандарти та нормативи для проходження процедури сертифікації.

У країнах, які знаходяться на другій моделі державного регулювання у сфері туризму, значна частина повноважень зазвичай передається на регіональний (мезоекономічний) рівень. Як правило, ліцензуванню підлягає не уся діяльність, пов'язана з обслуговуванням туристів, а тільки посередницька. При цьому країна може запроваджувати декілька видів ліцензій. Наприклад, у Туреччині існують три типи ліцензій («А», «В» і «С») [22] залежно від видів послуг, які виконують туристичні фірми (з організації поїздок, з продажу транспортних квитків, з обслуговування внутрішніх туристів); у Японії – чотири типи ліцензій (для туроператорів 1-го, 2-го, 3-го класу та турагентів) [23]. Щодо готельного бізнесу, то законодавством найчастіше передбачена обов'язковість проведення процедури категоризації засобів розміщення та закладів харчування щодо застосування норм національних стандартів з певних видів діяльності.

Третя модель державного регулювання у сфері туризму у її класичному розумінні найбільш приваблива для країн, які мають досить досконале законодавство, виконання норм якого не передбачає додаткових втручань центрального органу виконавчої влади та обмежень у провадженні діяльності, пов'язаної з обслуговуванням туристів. Саме при використанні цієї моделі відбувається об'єднання зусиль державної влади та представників туристичного бізнесу на користь усіх. Прикладів взаємовигідного державного-приватного партнерства чимало. Так, у країнах з третьою моделлю державного регулювання практично відсутнє ліцензування туристичної діяльності або можуть ліцензуватися тільки окремі її види (наприклад, у Великій Британії – лише діяльність з організації авіатурів для британських туристів) [24]. Проте саме у таких країнах набуло значного поширення застосування механізму фінансових гарантій відповідальності туроператорських компаній. Окрім встановлення певної мінімальної суми фінансового забезпечення, її реальний обсяг залежить від щорічного обсягу продажів. У випадку значної зміни об'ємів реалізації туристичного обслуговування протягом року (наприклад, у зв'язку з відкриттям філій, розширенням спектра туристичних послуг тощо), ліцензіат зобов'язаний проінформувати про це свого гаранта (банківську установу, страхову компанію тощо) для перегляду суми фінансових гарантії [25].

Щодо категоризації готелів та інших місць для тимчасового розміщення, то ця процедура відбувається добровільно на підставі норм, прийнятих недержавними асоціаціями представників готельно-ресторанного бізнесу.

У країнах, що знаходяться на третій моделі державного регулювання, профільні асоціації у сфері туризму, як правило, об'єднують на добровільній основі різних учасників туристичної діяльності з метою захисту їх спільних прав і інтересів. Ці організації мають неурядовий статус, однак у туристично розвинутих країнах світу вони виконують частину функцій центрального органу виконавчої влади у сфері туризму [26]. Це є вигідним як для представників туристичного бізнесу, які отримують можливість впливати на формування туристичної політики держави, так і для самої держави, яка не фінансує діяльність професіональних об'єднань.

Наприклад, у багатьох країнах Європи, які створили єдину систему класифікації «Hotelstars Union» [27], саме на профільні асоціації готел'єрів – «Deutscher Hotel-und Gaststättenverband» («DEHOGA», Німеччина), «Czech Association of Hotels and Restaurants» («AHRCR», Чехія), «Royal Dutch Hotel Association» («RDHA», Нідерланди), «Swedish Hospitality Industry» («VISITA», Швеція), «Swiss Hotel Association» («SHA», Швейцарія), «Hungarian Hotel & Restaurant Association» («HHRA», Угорщина), «Estonian Hotel and Restaurant Association» («EHRA», Естонія), «Association of Hotels and Restaurants of Latvia» («AHRL», Латвія), «Lithuanian Association of Hotels and Restaurants» («LVRA», Литва), «Association for the hotel, restaurant, tourism industry» («HORESTA», Данія), «Liechtenstein Hotel & Gastronomy Association» («LHGv», Ліхтенштейн) – покладені функції з проведення категоризації засобів розміщення. Так, німецька асоціація представників готельно-ресторанного бізнесу «DEHOGA» визнана урядом держави як федеральний орган із встановлення категорій готелям, які мають членство у цій організації.

Аналогічно великий вплив на усіх суб'єктів сфери туризму в країнах з третьою моделлю державного регулювання мають асоціації представників туристичного бізнесу. Наприклад, найбільш впливовою недержавною туристичною організацією у Великій Британії є «Travel Association», яка виникла у 2008 р. у результаті об'єднання Британської асоціації туристичних агентств (АВТА) і Федерації туроператорів (FTO) [28]. У цей час «Travel Association» нараховує понад 5000 турагентств і близько 900 туроператорів, тобто представляє інтереси практично усіх туристичних фірм, які діють на території країни. У зв'язку із суворими вимогами, пропонованими Асоціацією до безпеки подорожей, антикризових заходів, а також фінансового захисту туристів, членство у цій структурі є гарантією високої якості обслуговування, надійності та стабільності. Разом із численними перевагами, які одержують члени «Travel Association», на них накладається низка серйозних зобов'язань у плані відповідності певним фінансовим і професійним стандартам. Запропонована Асоціацією система захисту прав споживачів на випадок банкрутства турфірми-члена «Travel Association» була визнана кращою у світі. Таким чином, Асоціація є аналогом органу ліцензування туристичної діяльності та органу сертифікації послуг туристичних фірм, який у інших країнах входить до функцій державного органу виконавчої влади у сфері туризму.

У туристичному бізнесі США діє «Американське товариство туристичних агентств» (American Society of Travel Agents, ASTA) [29] – найпотужніша у світі асоціація професіоналів туристичного бізнесу, заснована у 1931 р. для захисту комерційних інтересів своїх учасників. Місія ASTA полягає у сприянні встановленню ділових зв'язків між членами Товариства; в організації рекламного забезпечення діяльності організації; у розв'язанні суперечностей юридичного і фінансового характеру між членами Асоціації; у дотриманні правил сумлінного ведення справ та забезпечення політики конфіденційності при роботі з клієнтами; у боротьбі проти нечесної конкуренції; у лобіюванні інтересів представників туристичного бізнесу в Конгресі США; у підвищенні рівня кваліфікації персоналу туристичних компаній-членів Товариства за допомогою проведення професійних тренінгів та розробки навчальних програм. Таким чином, ASTA також виконує частину функцій органу державної влади у сфері туризму, особливо щодо розробки правових засад регламентування відносин у сфері туризму, контролю над туристичною діяльністю, розширення міжнародного співробітництва, утвердження країни у структурі світового туристичного ринку.

Функції будь-якого центрального органу виконавчої влади у сфері туризму зазвичай спрямовані на збільшення обсягів туристичного руху та надходжень іноземної валюти; на рекламу національного туристичного продукту на зовнішніх ринках; на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної індустрії туризму шляхом ініціювання запровадження сприятливої для туризму податкової політики, політики у сфері зайнятості населення, політики розвитку малого та середнього туристичного бізнесу; на підтримку міжнародної співпраці у сфері туризму; на всебічне використання та розвиток у туристичних цілях культурно-історичного надбання; на розвиток певних видів туризму тощо. Залежно від моделі державного регулювання частина функцій держави може бути передана на мезоекономічний (регіональний) рівень або на мікроекономічний рівень, тобто асоціаціям професіоналів у сфері туризму.

Таким чином, за результатами дослідження форм державного регулювання туризмом у 194 країнах світу виявлено, що більшість з них для нормалізації роботи туристичної сфери поєднують елементи державного управління і ринкового саморегулювання. Це призводить до утворення декількох основних моделей державного втручання у туристичну діяльність, які відображують повний спектр проблеми – від створення сильних міністерств туризму до надання туристичним підприємствам можливості представляти власні інтереси за допомогою регіональних структур [9].

У країнах з розвинутою економікою державне регулювання туристичної галузі може бути мінімальним. Країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою, навпаки, необхідна підвищена увага на державному рівні до розвитку туристичної сфери. Повне ж відсторонення держави від проблем розвитку туризму може згубно відбитися на усіх учасниках туристичної діяльності.

3.2. Ретроспективний аналіз повноважень профільних центральних органів виконавчої влади в структурі державного регулювання галуззю туризму в Україні

Вивчаючи та узагальнюючи міжнародний досвід державного регулювання туристичною сферою, варто перейти до розгляду специфіки його організації у нашій країні. Слід зазначити, що з часів перетворення України на суверенну державу здійснюється пошук раціональної системи управління туризмом. Протягом останніх років у країні спостерігається постійна реорганізація відомств, що забезпечують державне регулювання туристичної діяльності. Наочно це можна представити у табл. 3.4, яку розроблено на підставі дослідження нормативно-правових актів законодавства України про туризм.

Таблиця 3.4

Органи державного регулювання сферою туризму України

№ з/п	Роки	Центральний орган державної влади у сфері туризму	Модель
1	до 1989	Головне управління по іноземному туризму	Третя
2	1989 – 1993	Центральний орган виконавчої влади у сфері туризму відсутній	Четверта
3	1993 – 2000	Державний комітет України по туризму	Третя
4	2000 – 2001	Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму	Третя
5	2001 – 2002	Державний департамент туризму	Третя
6	2002 – 2006	Державна туристична адміністрація	Третя
7	2006 – 2010	Міністерство культури і туризму	Друга
8	2010 – 2014	Міністерство інфраструктури (НТА – Державне агентство з туризму та курортів)	Третя
9	2014 – по тепер. час	Міністерство економічного розвитку та торгівлі України (НТА – Департамент з туризму і курортів)	Третя

* Складено автором згідно відомостей про центральні органи виконавчої влади України

Згідно табл. 3.4, туристична галузь України за останній час перетерпіла дев'ять основних змін органів, відповідальних за її розвиток. Унаслідок чергової адміністративної реформи сфера туризму підпорядкована Міністерству економічного розвитку та торгівлі України.

На сьогоднішній день загальна система управління туристичною галуззю в Україні складається з трьох рівнів – макроекономічного, мезоекономічного та мікроекономічного.

1. Макроекономічний рівень. Слід зазначити, що згідно із Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 року (зі змінами та доповненнями), до структур, які здійснюють державне регулювання сферою туризму на макроекономічному рівні, відносяться: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та центральний орган державної влади у сфері туризму [30]. Повноваження перелічених органів полягають у наступному:

– Верховна Рада України: визначає основні напрямки державної політики у сфері туризму; формує правові засади регулювання відносин у цій сфері та забезпечує їх удосконалення й адаптацію із загальновизнаними нормами міжнародного права; розраховує обсяг фінансового забезпечення туристичної галузі на підставі закону про державний бюджет України;

– Кабінет Міністрів України: здійснює державне управління та забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму; розробляє та затверджує програми розвитку туризму в Україні і фінансує їх виконання відповідно до бюджетного законодавства; приймає нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері туристичної діяльності; забезпечує раціональне використання туристичних ресурсів і вживає заходи для їх збереження; сприяє розвитку індустрії туризму та створенню ефективної туристичної інфраструктури; вживає заходів щодо забезпечення безпеки туристів, захисту їх прав, інтересів і власності; організовує та забезпечує реалізацію державної інвестиційної політики у сфері туристичної діяльності; інформує Верховну Раду України про виконання програми розвитку туризму в Україні; створює державну систему наукового забезпечення у сфері туристичної діяльності; здійснює міжнародне співробітництво у сфері туризму тощо;

– Центральний орган виконавчої влади у сфері туризму організує та забезпечує реалізацію державної туристичної політики, виконання нормативно-правових актів про туризм; бере участь у підготовці проектів нормативно-правових актів у сфері туризму, у межах своєї компетенції розробляє і затверджує нормативно-правові акти, узагальнює практику застосування законодавства у сфері туризму, курортно-рекреаційної сфери, вносить пропозиції щодо його удосконалення; забезпечує реалізацію програм розвитку туризму в Україні; організує облік туристичних ресурсів України, забезпечує їх раціональне використання та охорону; організує здійснення контролю за якістю наданих туристичних послуг; реалізує державну інвестиційну політику в сфері туризму та курортно-рекреаційній сфері; бере участь у розробці програм облаштування транспортних магістралей об'єктами туристичної інфраструктури; бере участь у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів, визначенні пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері туризму та проведенні науково-дослідних робіт у цій галузі; проводить дослідження туристичного ринку, готує і поширює інформацію про Україну й її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку та в середині держави; у межах своєї компетенції розробляє, укладає і виконує міжнародні угоди у сфері туристичної діяльності, представляє країну у міжнародних туристичних організаціях і на міжнародних заходах щодо туризму; вживає заходів щодо розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; сприяє координації діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, їх об'єднань, що здійснюють діяльність у сфері туризму; надає суб'єктам туристичної діяльності методичну,

консультативну та іншу допомогу; пропонує для спільного використання юридичними особами та громадянами-підприємцями, які надають туристичні послуги, знаки для товарів і послуг; поширює соціальну рекламу у сфері туризму; для забезпечення реалізації своїх повноважень, узгодження та врахування інтересів суб'єктів туристичної діяльності утворює координаційно-дорадчий орган.

На даний час обов'язки центрального органа виконавчої влади у сфері туризму покладені на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, у межах якого діє Департамент туризму та курортів (ДТК), положення про який набуло чинності 22.07.2016 р.

2. **Мезоекономічний рівень** державного регулювання у сфері туризму України представлено регіональними органами влади – Верховною Радою АРК, Радою Міністрів АРК та Міністерством курортів і туризму АРК, 24 обласними державними адміністраціями, міськими державними адміністраціями Києва та Севастополя, а також органами місцевого самоврядування в межах їх компетенції.

3. **Мікроекономічний рівень** включає окремі підприємства й організації (союзи, асоціації), які функціонують у сфері туризму. Окрім того, суб'єкти туристичної діяльності з метою поліпшення обслуговування туристів, впровадження позитивного досвіду роботи можуть створювати свої об'єднання, асоціації, у тому числі й кластери, які діятимуть відповідно до чинного законодавства України.

Україні, яка зараз обрала третю модель державного регулювання у сфері туризму, варто враховувати, що світовий досвід з цього питання дає чимало прикладів конкретних форм партнерства між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями та підприємницькими структурами щодо розвитку туристичної галузі, які можуть здійснюватися у таких напрямках:

- державна і місцева влада – повинні створювати адміністративно-правове середовище у сфері туризму, представляти і захищати інтереси усіх учасників і соціальних груп, ініціювати створення і виконання довгострокових програм розвитку туризму на території регіону, гарантувати довгостроковий мультиплікативний ефект від реалізації різних проектів у сфері туризму;

- туристичний бізнес та інші підприємницькі структури, які прямо або опосередковано пов'язані з туризмом, – забезпечують матеріальні, фінансові і людські ресурси, представляють і захищають інтереси приватного капіталу, гарантують цільове і рентабельне засвоєння ресурсів і коштів, надають умови для роботи учасникам проектів, створюють туристичний продукт, який повинен бути привабливим для туристів і майбутніх інвесторів;

- громадські організації (асоціації, об'єднання та інституції у сфері культури, екології і захисту суспільних інтересів) – створюють умови для розвитку і затвердження громадянського суспільства, представляють і захищають інтереси соціальних груп та індивідуалів, контролюють неправомірну комерціалізацію, протистоять знищенню природних ресурсів і

культурних цінностей, гарантують соціальний ефект від туристичних проєктів [31].

Реалізація перелічених заходів дасть змогу підвищити темпи розвитку туристичної галузі, проводити активну загальнодержавну політику у цій важливій складовій економіки України, забезпечити координацію дій центрального і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, стимулюватиме місцеву ініціативу.

3.3. Сучасна система органів управління, що здійснюють регулювання у сфері туризму, їх структура та повноваження

Конституція України встановлює широкий спектр повноважень у сфері туризму фактично для усіх органів державної влади та місцевого самоврядування.

Органами, що здійснюють регулювання цієї сфери, є: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, інші органи у межах їх компетенції як органи загальної компетенції та галузевий центральний орган виконавчої влади як орган спеціальної компетенції.

Пріоритетне значення питанням державного регулювання розвитку туризму надається на міжнародному рівні. Так, ухвалена парламентарями 46 країн у квітні 1989 р. Гаагська декларація з туризму проголошує, що повинна існувати розумна деконцентрація та децентралізація у туристичній сфері, а тому без національного механізму, що забезпечує координацію туристичної політики держави на національному й регіональному рівнях, не обійтись [36].

На міжнародному форумі ЮНВТО у Кадісі (Іспанія) у 1995 р. наголошувалося на новітніх тенденціях у розвитку туризму та значній ролі парламентів, регіональних та місцевих органів влади у цих процесах. Серед головних положень форуму варто звернути увагу на проголошену відповідальність держави за розвиток туристичної сфери, забезпечення пільгового податкового й адміністративного режиму, просування туризму на міжнародних ринках, а також створення ефективних правових норм регулювання відносин у сфері туризму.

Таким чином, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері туризму України повинні спрямовуватися насамперед на забезпечення реалізації, охорону й захист прав людини, безпеку туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорону культурної спадщини та довкілля, створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, а також підтримку пріоритетних напрямів туристичної діяльності. Виконання цих повноважень можливо тільки за умов ефективної діяльності органів державної влади, правоохоронних і судових органів, органів місцевого самоврядування.

Залежно від того, який суб'єкт влади здійснює повноваження, вони поділяються на парламентські, президентські, судові, правоохоронні, центральні та місцеві. У свою чергу, з урахуванням статусу та засобів створення цих органів, відбувається їх поділ на державні й недержавні. До державних належать органи загальної та спеціальної компетенції.

Відповідно до світової практики до недержавних органів управління відносяться саморегулюючі організації, неурядові громадські об'єднання (наприклад, Французька асоціація «Maison de la France», 1987 р., яка на 60% фінансується з державного бюджету, державна субвенція у 2005 р. становила понад 30 млн. євро), різні форми національних туристичних організацій.

Отже, систему органів державної влади України, що здійснюють регулювання туризму, становить насамперед діяльність органів державної влади загальної компетенції відповідно до визначених Конституцією України повноважень з цих питань та спеціальної компетенції (ст. 7 Закону України «Про туризм») (рис. 3.1).

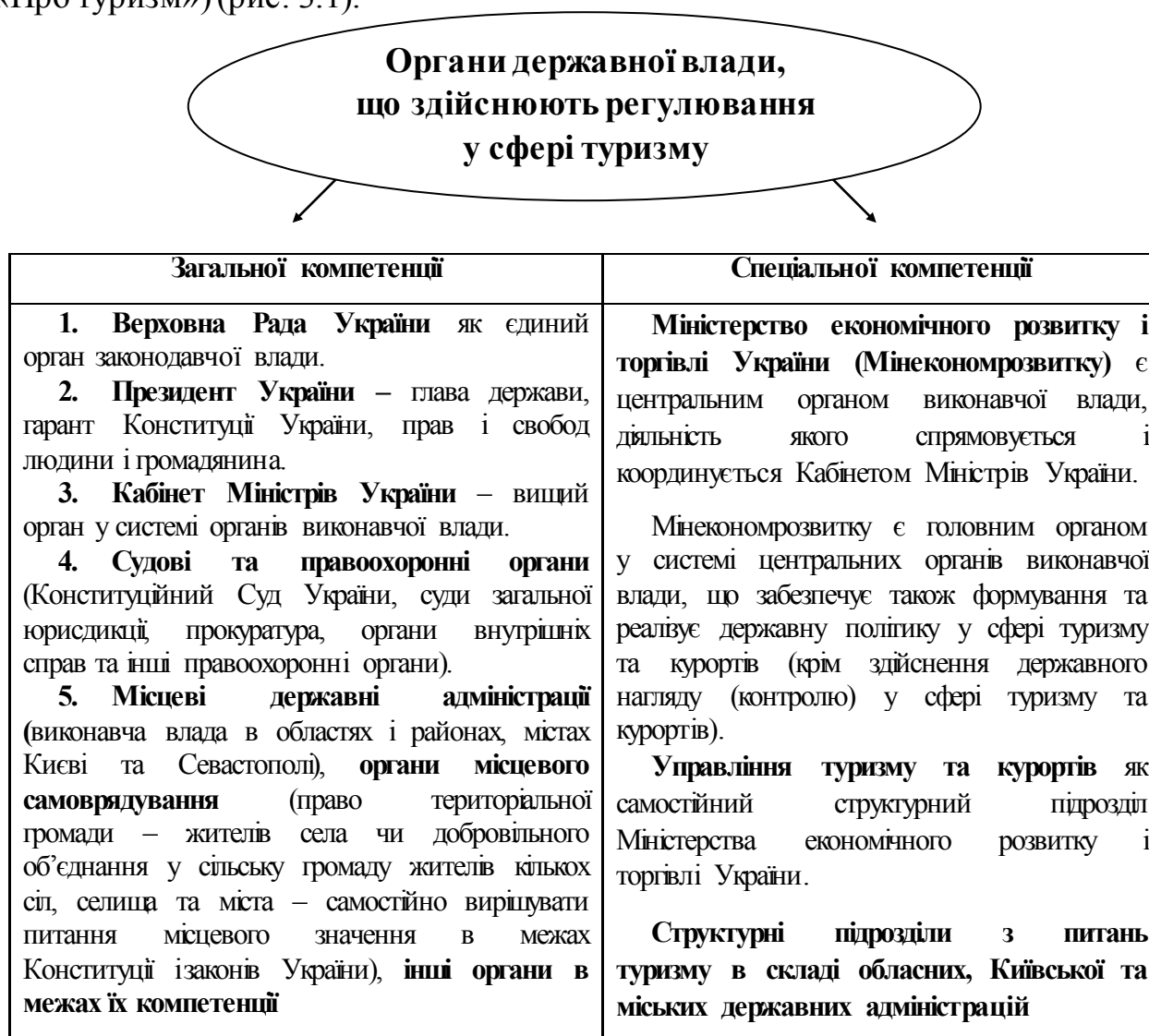

Рис. 3.1. Система органів державної влади, що здійснюють регулювання у сфері туризму

Верховна Рада України є єдиним законодавчим органом в Україні. Її діяльність спрямована на прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів у туристичній та суміжних сферах, визначених Конституцією України (ст. 85 і 92).

Конституцією передбачено, що виключно законами України, які приймає ВР України, визначаються (ст. 92):

- права, свободи і обов'язки людини і громадянина, а також гарантії дотримання прав і свобод (п. 1), які стосуються й суб'єктивного права на туризм; статус іноземців та осіб без громадянства (п. 2);
- засади використання природних ресурсів (п. 5); основи виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічна безпека (п. 6);
- засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи (п. 9);
- організація і діяльність органів виконавчої влади, організації державної статистики (п. 12) з питань туризму;
- правовий режим державного кордону (п. 18) в частині адміністративних формальностей перетину кордону з метою туризму та ряд інших.

Тим самим підсилюється роль законодавчого регулювання відносин, що виникають у процесі реалізації людиною суб'єктивного права на туризм, підкреслюється їх важливе значення для розвитку демократичного суспільства й держави в цілому.

До повноважень Верховної Ради України віднесено також визначення засад внутрішньої політики (п. 5 ст. 85), до якої відноситься і політика у сфері державно-туристичних відносин, здійснення парламентського контролю за дотриманням прав людини (п. 33 ст. 85).

Важливим кроком у цьому напрямі стало проведення у 2000 р. парламентських слухань з проблем розвитку туризму в Україні, дотримання прав і свобод людини і громадянина під час здійснення туристичних подорожей, окреслення першочергових завдань щодо усунення перешкод на шляху розбудови вітчизняного туризму, а також визначення державних пріоритетів ефективного розвитку туристичної сфери в Україні. За результатами слухань прийнято Постанову Верховної Ради України «Про підсумки парламентських слухань про стан та перспективи розвитку туризму в Україні» від 02.11.2000 р. № 2068-III [37], у якій доручено КМ України здійснити низку заходів щодо розбудови вітчизняного туризму. Передбачалося, підготувати і внести на розгляд сьомої сесії ВР України проект загальнодержавної програми розвитку туризму, в якій окреслити конкретні заходи щодо створення ефективною моделі інвестиційної політики у сфері туризму, вдосконалення структури управління, розвитку пріоритетних для держави видів туризму: в'їзного та внутрішнього, просування вітчизняного турпродукту на міжнародному ринку.

Одним із знакових повноважень ВР України (п. 17 ст. 85 Конституції України), що стосуються гарантування прав та свобод людини, зокрема і у сфері

туризму, також є призначення на посаду та звільнення з посади *Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* (далі – Уповноважений), заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні [38].

Слід зауважити, що вітчизняна практика не має прикладів звернення туристів до Уповноваженого за захистом або відновленням своїх порушених прав.

Президент України визначений Конституцією України (ст. 102) як глава держави, гарант додержання Конституції України і конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини і громадянина, які стосуються сфери туризму. Як глава держави Президент України через свої конституційні повноваження, перелік яких закріплено у ст. 106 Конституції України, вживає ряд заходів організаційно-правового характеру для забезпечення прав і свобод людини в туристичних правовідносинах.

Одним з характерних нормативно-правових актів з питань забезпечення прав людини у сфері туризму є Указ Президента України від 10.08.1999 р. №973 «Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» [39], який за визначенням мав стати концептуальною базою довгострокової державної програми розвитку туризму, створення організаційно-правових засад становлення туризму як високорентабельної галузі економіки, важливого засобу культурного й духовного виховання громадян, відтворення їх трудового потенціалу, забезпечення умов для реалізації громадянами свого суб'єктивного права на туризм (права на свободу пересування, відпочинок, охорону, відновлення та зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав).

З метою забезпечення реалізації конституційного права людини на свободу пересування та виконання міжнародних зобов'язань України у цій сфері видано Указ Президента України від 15.06.2001 р. № 435/2001 «Про додаткові заходи щодо реалізації права людини на свободу пересування і вільний вибір місця проживання» [40]. Означеним Указом передбачено низку адміністративних заходів щодо спрощення процедури перетину державного кордону України іноземцями, які на законних підставах тимчасово перебувають на території України з метою туризму.

У 2001 р. видано Указ «Про підтримку розвитку туризму в Україні»

№ 127/2001 [41], метою якого є стимулювання розвитку туризму в Україні, підтримка вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності та створення, зважаючи на міжнародну практику, сучасної системи управління шляхом широкого залучення громадських організацій до участі у розбудові туризму. У зв'язку з цим особливі повноваження щодо активної участі у вирішенні питань розвитку туристичної сфери були надані всеукраїнському громадському об'єднанню – Туристичній асоціації України, а також зобов'язано органи державної влади надавати підтримку Асоціації у здійсненні нею діяльності щодо розвитку туризму. Це була перша спроба деконцентрації повноважень у сфері туризму та

наближення до світового досвіду створення недержавних органів управління у цій сфері.

Безпосередній захист права на свободу пересування та інших прав, пов'язаних з туристичними подорожами, Президент України здійснює, розглядаючи звернення осіб з цих питань, що надходять на його адресу. Крім того, аналіз таких звернень є інформаційною базою щодо необхідності врегулювання певних аспектів конституційних прав, як це мало місце стосовно скасування системи реєстрації паспортних документів іноземців, які тимчасово в'їхали на територію України з метою туризму.

Серед системи органів державної влади загальної компетенції особливе місце посідає *КМ України*. Йому належить провідна роль у державному управлінні як вищому органу в системі органів виконавчої влади (ст. 113 Конституції України). КМ України також наділений правом утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Це стосується і центрального органу виконавчої влади з питань туризму, яким нині є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, визначати його правовий статус, функції та повноваження у сфері *державно-туристичної політики* (ст. 116 Конституції України).

Згідно з Конституцією України КМ України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України. Кабінет Міністрів вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина у сфері туризму.

КМ України та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади сприяють зміцненню законності та реалізують заходи щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина у сфері туризму, здійснюють діяльність, спрямовану на виконання Конституції України та інших законодавчих актів, пов'язаних з реалізацією, охороною і захистом прав людини на свободу пересування, відпочинок, охорону, відновлення й зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб. Ці органи виконавчої влади реалізують зазначені заходи разом з виконанням інших повноважень.

У системі органів виконавчої влади Постановою КМ України від 20.08.2014 № 459 «Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі України» *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України* (Мінекономрозвитку) визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері туризму та курортів, крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів.

З цією метою відповідно до Закону України «Про туризм» (ст. 10) міністерство наділене правом:

а) організовувати та забезпечувати реалізацію державної політики в галузі туризму, виконання цього Закону та інших нормативно-правових актів;

б) брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів у галузі туризму, у межах своєї компетенції розробляти і затверджувати нормативно-правові акти, узагальнювати практику застосування законодавства в галузі туризму, курортно-рекреаційної сфери, вносити пропозиції щодо його вдосконалення;

в) забезпечувати реалізацію програм розвитку туризму в Україні;

г) організовувати здійснення контролю за якістю наданих туристичних послуг;

д) реалізовувати державну інвестиційну політику в галузі туризму та курортно-рекреаційній сфері;

ж) брати участь у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів, визначенні пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі туризму та проведенні науково-дослідних робіт у цій галузі;

з) проводити дослідження туристичного ринку, готувати і поширювати інформацію про Україну і її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку та всередині держави;

і) у межах своєї компетенції розробляти, укладати і виконувати міжнародні договори в галузі туристичної діяльності, представляти країну у міжнародних туристських організаціях і на міжнародних заходах щодо туризму;

к) сприяти координації діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, їх об'єднань, що здійснюють діяльність у галузі туризму;

л) надавати суб'єктам туристичної діяльності методичну, консультативну та іншу допомогу;

м) для забезпечення реалізації своїх повноважень, узгодження та врахування інтересів суб'єктів туристичної діяльності утворювати координаційно-дорадчий орган.

Постановою КМ України від 20.08.2014 № 459 затверджено положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та визначено його права і сферу діяльності. Мінекономрозвитку України в установленому порядку вносить пропозиції з питань формування державної політики у сфері туризму та курортів, забезпечує її реалізацію, здійснює управління у цій сфері, а також міжгалузеву координацію та регулювання питань, віднесених до його компетенції.

У межах своїх повноважень Мінекономрозвитку України організовує виконання актів законодавства та здійснює систематичний контроль за їх реалізацією, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції про вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та КМ України, а також затверджує:

- перелік і форму подання відомостей, що включаються до Державного кадастру природних територій курортів;

- перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них;

- інструкцію щодо порядку ведення Державного кадастру природних територій курортів, визначення складу його даних, порядку обміну інформацією й вирішення інших питань;
- порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- порядок оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання;
- ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності;
- правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг тощо.

У складі Мінекономрозвитку утворено *Управління туризму та курортів як самостійний структурний підрозділ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.*

Відповідно до наказу Мінекономрозвитку від 27.01.2016 № 116 «Про затвердження Положення про управління туризму та курортів» до складу управління входять такі структурні підрозділи: відділ координації туристичної діяльності, відділ маркетингу та міжнародної діяльності.

Головною метою діяльності управління є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів.

Його основні завдання та повноваження визначені вищезазначеним Положенням, а саме: розробка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, у тому числі:

- 1) визначення та реалізація основних напрямів державної політики у сфері туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- 2) визначення основ безпеки туризму;
- 3) нормативно-правового регулювання відносин у сфері туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);
- 4) установлення системи статистичного обліку та звітності у сфері туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- 5) участі у розробленні та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму;
- 6) розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму;
- 7) створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання.

Управління:

- забезпечує розробку та виконання програм розвитку туризму і курортів в Україні;
- бере участь у межах повноважень, передбачених законом, у розробці, укладанні та виконанні міжнародних договорів у сфері туристичної діяльності;
- бере участь у представленні країни у міжнародних туристських організаціях і на міжнародних заходах з туризму;

- здійснює заходи щодо розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;
- бере участь в організації обліку туристичних ресурсів України, забезпеченні їх раціонального використання та охорони;
- забезпечує підготовку переліку посад фахівців туристичного супроводу та кваліфікаційних вимог до них;
- здійснює роботи зі створення та ведення Державного кадастру природних територій курортів;
- забезпечує встановлення порядку створення та ведення Державного кадастру природних територій курортів;
- бере участь у створенні та веденні Державного кадастру природних лікувальних ресурсів;
- забезпечує розробку порядку оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання;
- бере участь у розробці програм облаштування транспортних магістралей об'єктами туристичної інфраструктури;
- забезпечує встановлення відповідної категорії об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо);
- оформлює видачу свідоцтв про встановлення об'єктам туристичної інфраструктури відповідної категорії;
- забезпечує ведення Реєстру свідоцтв про встановлення категорій об'єктам туристичної інфраструктури;
- забезпечує відповідно до законодавства ліцензування туроператорської діяльності;
- забезпечує ведення Ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності Мінекономрозвитку;
- вживає заходів щодо підвищення конкурентоспроможності туристичного ринку, у тому числі заходів, пов'язаних з інтеграцією національного туристичного ринку до єдиного європейського туристичного простору;
- проводить дослідження туристичного ринку, підготовку і поширення інформації про Україну та її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку та всередині держави;
- здійснює роботи з питань організації поширення соціальної реклами у сфері туризму;
- бере участь у здійсненні стандартизації туристичних послуг та проведенні робіт з питань реалізації функцій технічного регулювання у сфері туризму: об'єктів туристичної інфраструктури (готелі, інші об'єкти, призначені для надання послуг з розміщення, заклади харчування, курортні заклади тощо) і туристичних ресурсів;
- бере участь у проведенні комплексного аналізу і прогнозуванні розвитку сфери туризму та курортів, організації наукових, маркетингових та інших аналітичних досліджень, пов'язаних з її розвитком;

- надає пропозиції у межах компетенції управління щодо залучення міжнародної технічної допомоги та інших грантів міжнародних та вітчизняних організацій для розвитку туризму і курортів та бере участь у здійсненні їх координації;

- проводить збір пропозицій відносно включення заходів з регіональних програм розвитку туризму до відповідних загальнодержавних програм;

- сприяє координації діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, їх об'єднань, які здійснюють діяльність у сфері туризму;

- забезпечує здійснення координації діяльності курортних закладів (незалежно від форм власності), пов'язаної з використанням лікувальних ресурсів, а також діяльності підприємств, установ та організацій, що обслуговують курорти;

- надає суб'єктам туристичної діяльності методичну, консультаційну та іншу допомогу;

- забезпечує підготовку пропозицій щодо розробки, запровадження і супроводження програмного забезпечення, інформаційних мереж і баз даних з питань діяльності управління;

- бере участь в організації та проведенні нарад, семінарів, вебінарів, конференцій, круглих столів та інших заходів з питань, що належать до компетенції управління;

- бере участь у підготовці пропозицій щодо погодження кандидатур на посади керівників структурних підрозділів з питань туризму та курортів обласних державних адміністрацій;

- бере участь у визначенні пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері туризму та проведенні науково-дослідних робіт у цій сфері, у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у сфері туризму та курортів, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації, підготовці проектів наказів, рішень, інструкцій та інших документів Мінекономрозвитку з питань, що належать до компетенції управління;

- розглядає в установленому порядку звернення громадян з питань, що належать до компетенції управління.

Таким чином, у системі органів виконавчої влади на підставі повноважень, наданих Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами, створений і діє спеціально уповноважений орган центральної виконавчої влади з підпорядкованими йому місцевими органами, які займаються питаннями туризму.

Зміст функцій і компетенція потребують суттєвого переосмислення, уточнення та координації, оскільки в існуючому вигляді вони не можуть забезпечити відповідне сучасне комплексне управління та створити умови для розбудови вітчизняного туризму, збільшення обсягів насамперед в'їзного туризму.

Однією з основних причин недостатньої ефективності державного впливу на туристичну галузь є неповнота правового регулювання та відсутність послідовної державної політики щодо розвитку пріоритетних напрямів у сфері

туризму і не лише шляхом їх декларування у законодавчих актах, але й дотримання та втілення у життя проголошених пріоритетів як гарантій забезпечення реалізації людиною права на свободу пересування та інших конституційних прав і свобод людини та громадянина під час здійснення туристичних подорожей.

Процеси покращання такого управлінського механізму в сфері туризму, на наш погляд, повинні здійснюватись з урахуванням таких чинників:

- рівня розвитку ринкових відносин;
- запровадження механізму саморегуляції підприємницької діяльності у сфері туризму;
- недосконалості туристичного законодавства та механізму його реалізації;
- відсутності координації діяльності законодавчої та виконавчої влади з питань туризму тощо.

Водночас принципово важливою проблемою сучасного управління туристичною галуззю є відсутність чіткого механізму та системності. Існують різні думки з цього приводу, обумовлені передусім різними точками зору про розмежування управлінських функцій держави та чинників ринкової саморегуляції. Так, російський вчений Г. Папірян серед інструментів державного регулювання туристичної галузі разом з іншими виділяє насамперед ціноутворення, просування й обмеження доступу (управління попитом) [42]. На противагу цьому підходу українські дослідники А. Мельник та О. Якубова до їх числа відносять розробку прогнозів, цільових комплексних програм та індикативне планування, тобто значно звужують управлінські функції туризму [43].

За твердженнями Н.С. Барчукової [44], питання планування, впорядкування та розвитку туристичних відносин у різних країнах знаходиться на нерівноцінних рівнях, а тому обсяг повноважень та заходи координації й впливу національних органів туризму цих держав відрізняються.

Необхідність існування єдиного державного органу регулювання туристичної галузі на рівні центрального органу виконавчої влади дискутується протягом останніх десяти років, а також підтверджується зарубіжним досвідом функціонування управлінської системи у галузі. Зокрема, у Франції, що посідає одне з провідних місць у Європі за обсягом наданих туристичних послуг; Єгипті, де туризм є одним із найголовніших секторів економіки, та Туреччині створено міністерства з туризму. Аналогічні установи діють в Італії, Австрії, Бельгії, Німеччині, Португалії, Мексиці. Водночас у більшості країн світу функції державного органу по туризму (організаційного керівництва) здійснюють об'єднання суб'єктів туристичного господарювання (Угорщина, Велика Британія, країни Балтії) та своєрідні національні туристичні організації комерційного спрямування (Греція, Словаччина, Таджикистан).

Водночас найефективнішим для нашої держави, на нашу думку, має бути запровадження так званої *змішаної моделі* управління, створення у складі Мінекономіки департаменту по туризму, який має виконувати лише повноваження

координатора й представництва держави у міжнародних зносинах з питань туризму. Також варто залучити галузеві громадські об'єднання, делегувавши одному з них (найвпливовішому та, з точки зору кадрового потенціалу, найпрофесійнішому) частину функцій державного органу, зокрема: участь у розробці законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань туризму, здійснення громадської експертизи проектів законів і регуляторних актів у сфері туризму, контроль за діяльністю суб'єктів туристичного підприємництва та за якістю наданих ними послуг, а також все, що необхідно для створення, так би мовити, туристичного обличчя нашої держави за кордоном (маркетинг і реклама, організація участі вітчизняних виробників туристичних послуг у міжнародних туристично-виставкових заходах тощо).

Державні туристичні адміністрації у розвинених європейських країнах тісно взаємодіють як з приватним бізнесом, так і місцевими органами. Отже, це підтверджує тезу щодо необхідності запровадження в Україні саме змішаної моделі державного управління галуззю на основі широкого залучення громадських об'єднань суб'єктів підприємництва з частковим покладенням на них державних функцій з розбудови туристичної галузі. Це дасть змогу не тільки поступово скорочувати видатки з державного бюджету на фінансування галузі й використання інвестицій приватного капіталу, але й їх практичного досвіду щодо врегулювання проблем здійснення туристичної діяльності, створення чіпкого балансу між запровадженням заходів адміністративного впливу за допомогою регуляторних актів та ринкових механізмів саморегулювання й самоорганізації.

Характеристика державних органів, під юрисдикцією яких перебуває управління туризмом, та забезпечення гарантій реалізації особою своїх прав і свобод під час здійснення туристичних подорожей була б неповною, якби не розглянули питання щодо *судового захисту прав і свобод людини і громадянина у сфері туризму*, що здійснюється відповідно до ст. 55 Конституції України. Кожній людині у разі порушення її прав і свобод гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Відповідно до ст. 8 Конституції України кожній людині гарантується можливість звернення до суду для захисту своїх конституційних прав, у тому числі й у сфері туризму, на підставі Конституції України, норми якої є нормами прямої дії.

Важливе значення для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина мають постанови Пленуму Верховного Суду України, що містять роз'яснення для судів з питань, які викликають труднощі на практиці.

Слід виокремити постанову Пленуму Верховного Суду України «Про стан здійснення правосуддя у 2000 році та заходи щодо його вдосконалення з метою реалізації положень Конституції України» від 19.01.2001 р. № 1. У ній звертається увага судів на недоліки у здійсненні судочинства і необхідність вжиття заходів щодо їх усунення, на недопустимість необгрунтованої відмови у прийнятті до судового розгляду заяв та скарг фізичних і юридичних осіб про порушення конституційних прав і свобод громадян.

Як передбачено у Постанові Верховного Суду України «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» від 30.05.1997 р. № 7 [48], уся діяльність судів повинна бути підпорядкована захисту зазначених прав і свобод. Не менш важливим є і те, що судові органи мають право вирішувати справи у сфері туризму як на підставі Конституції та інших актів законодавства України, так і міжнародних договорів. При цьому в разі відсутності закону, що регулює спірні відносини, суд має право застосувати закон, який регулює подібні відносини, а за відсутності останнього – на підставі загальних засад і змісту законодавства України.

Враховуючи те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства України, насамперед ті, що визначають права і свободи людини і громадянина, в тому числі у сфері туризму, суд може керуватися і їх змістом та загальними принципами.

Міжнародний захист прав людини у сфері туризму гарантується як Конституцією України, так і міжнародними актами з прав людини. Зокрема, частиною 3 статті 55 Конституції України передбачено, що кожна людина має право після використання усіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Можливість більш широкого використання міжнародних гарантій захисту своїх суб'єктивних прав і свобод, у тому числі і у сфері туризму, з'явилася у громадян нашої держави після вступу України до Ради Європи і прийняття Закону України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [49]. Відповідно до ст. 9 Конституції України з моменту ратифікації та набрання чинності зазначені Конвенція та Протоколи до неї стали для України частиною національного законодавства.

Для гарантування реалізації закріплених Конвенцією та Протоколами прав і свобод людини запроваджено особливий механізм міжнародного захисту – постійно діючий Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється і на Україну. Рішення цього Суду становлять систему прецедентного права Європейського суду з прав людини.

Згідно з вимогами вищезазначеної Конвенції Європейський суд має такі повноваження:

- може прийняти справу для розгляду в разі використання усіх національних засобів захисту, у тому числі звернення до Верховного Суду України, та не пізніше шести місяців від дати прийняття остаточного рішення відповідною національною установою;

- не розглядає заяви, що надійшли до того, як Україна стала членом Ради Європи; не розглядає індивідуальні заяви, якщо вони анонімні, та ряд інших.

Загальною вимогою також є й те, що до розгляду Європейського суду приймаються лише скарги, пов'язані з порушенням тільки тих прав, що

передбачені Європейською Конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Протоколом № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1963 р., який гарантує деякі права і свободи, що не включені до Конвенції та Першого протоколу до неї (4), передбачено положення про права людини на свободу пересування (ст. 2), що свідчить про можливість кожної людини звертатися за захистом своїх прав до Європейського суду.

Звернутися за міжнародним захистом своїх прав можна на підставі й інших міжнародних актів, що передбачають таке право людини. Це – Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р, а також Факультативний протокол до нього [50].

Таким чином, систему органів державної влади, що здійснюють регулювання у сфері туризму, становить насамперед діяльність органів державної влади загальної компетенції відповідно до визначених Конституцією України повноважень з цих питань (ВР України, Президент України, КМ України, центральні й місцеві органи виконавчої влади та інші органи в межах їх компетенції), та спеціальної компетенції (центральный орган виконавчої влади в галузі туризму, структурні підрозділи з питань туризму в складі обласних, Київської та міських державних адміністрацій).

3.4. Напрями вдосконалення макроекономічного регулювання розвитку сфери туризму в Україні

Незважаючи на велику кількість завдань, делегованих Департаменту туризму та курортів [32], визначений підрозділ Мінекономрозвитку України повністю позбавлений функції здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів, що зводить його дієздатність. Одна, у Законі України «Про туризм» цього обмеження немає. Тому пропонуємо вилучити його із «Положення про Департамент туризму і курортів» та надати йому широкі можливості повноцінно контролювати діяльність суб'єктів туристичного бізнесу у межах його компетенції.

Разом із тим, серед завдань, які стоять перед Департаментом туризму та курортів, є такі, виконання яких неможливо без удосконалення загальнооекономічного законодавства країни, наприклад:

- залучення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму;
- забезпечення умов для створення нових робочих місць;
- створення сприятливих умов для розвитку туризму шляхом спрощення та гармонізації податкового, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян.

Зміст деяких завдань, покладених на Департамент туризму та курортів, потребує більш ґрунтовного вивчення та вдосконалення. Перш за все це стосується забезпечення ліцензування туроператорської діяльності, встановлення відповідних категорій об'єктам розміщення, налагодження системи статистичних спостережень у сфері туризму.

Для збільшення обсягів туристопотоку, зростання надходжень від туристичної діяльності, підвищення внеску суб'єктів господарювання, діючих у сфері туризму, в економіку України, потрібно:

- Підпорядкувати Департамент туризму та курортів безпосередньо Кабінету Міністрів України. Розширити повноваження Департаменту як НТА, тому що саме така структура повинна займатися розробкою та вдосконалюванням нормативно-правової бази для організації туристичної діяльності, координувати взаємовідносини між міністерствами, відомствами й органами регіональної влади з питань розвитку туризму; налагоджувати зв'язки з іншими країнами та міжнародними організаціями щодо розвитку міжнародних туристичних обмінів, займатися просуванням національного туристичного продукту за рубежем, здійснювати інформаційне обслуговування туристичного бізнесу, мати функції контролю за провадженням діяльності у сфері туризму у межах своїх компетенцій. Характерними особливостями такої моделі державного регулювання у сфері туризму в економічно розвинутих країнах є: активний пошук можливостей щодо узгодження інтересів держави та приватного бізнесу, центру та регіонів; отримання відносної самостійності національної туристичної адміністрації у прийнятті рішень; перехід на змішане фінансування – за рахунок коштів державного бюджету й від представників туристичного бізнесу.

- Змінити підходи до гарантування туроператорами своєї цивільної відповідальності перед туристами шляхом установаження фінансових гарантій, розмір яких повинен залежати не тільки від виду туристичної діяльності, але й від обсягу надаваних туристичних послуг та отриманих доходів [33].

Для цього потрібно внести зміни до статті 15 Закону України «Про туризм», за вимогами якої мінімальний розмір фінансового забезпечення відповідальності туроператора з організації міжнародного туризму становить еквівалент 20 тис. євро, а туроператора з організації виключно внутрішнього та в'їзного туризму – 10 тис. євро. Не зважаючи на те, що означені суми встановлені як мінімальні, переважна більшість туроператорів України не коректує їх залежно від обсягів своєї діяльності.

Також варто зазначити, що саме вимога про наявність фінансової гарантії постійно порушується. Так, наприклад, за даними Ліцензійного реєстру туроператорів, в Україні отримали ліцензії понад 3000 турфірм, однак серед них тільки 392 туроператори (станом на жовтень 2018 р.), мають фінансове забезпечення. Тобто одну з найголовніших умов провадження туроператорської діяльності виконали лише 10-12% туроператорів від їх загальної кількості. При цьому причинами рішень про анулювання ліцензій на туроператорську діяльність, які приймаються вкрай рідко, є не відсутність фінансового

забезпечення, а заява самого туроператора про анулювання ліцензії або припинення ним підприємницької діяльності взагалі.

– Скасувати законодавчу норму щодо виключності туроператорської діяльності (стаття 5 Закону України «Про туризм»), згідно з якою туроператори не мають права надавати послуги з розміщення, харчування, перевезення та інші, що значною мірою впливає на погіршення якості обслуговування туристів та не дозволяє туроператорам отримувати додаткові доходи.

Слід акцентувати увагу на те, що застосування норми про виключну туроператорську діяльність і заборону займатися таким фірмам будь-якою іншою діяльністю порушує як статті Конституції України, Громадського та Господарського Кодексів, так і багато інших законодавчих актів України. Найсильніше це заважає діяльності туроператорів з організації внутрішнього та в'їзного туризму, а також туристам. Відомо, що у нашій країні туристичний сезон продовжується не більше чотирьох місяців, протягом яких туроператори можуть активно працювати, тому що у міжсезоння роботи для них значно менше, а проваджувати іншу діяльність вони не мають права. У результаті цього означені туроператори змушені значно підвищувати ціни на туристичний продукт, що супроводжується постійними скаргами споживачів щодо невідповідності ціни та якості туристичних послуг.

Окрім того, вимога про виключну туроператорську діяльність обмежує розвиток туризму, не дозволяє розширювати його матеріально-технічну базу, тому що фірма-туроператор не має права створювати власні транспортні підрозділи, засоби розміщення, заклади харчування тощо [34].

– Відновити ліцензування турагентської діяльності або запровадити на законодавчому рівні альтернативний механізм захисту прав споживачів та партнерів по бізнесу (наприклад, шляхом формування державного реєстру суб'єктів туристичної діяльності для обов'язкового внесення до нього даних про турагентів; створення національного стандарту про вимоги щодо провадження турагентської діяльності).

Досить суперечливою є також норма про встановлення фінансової гарантії відповідальності турагентів (мінімальний розмір – 2 тис. євро), враховуючи, що турагентська діяльність не ліцензується й Департамент туризму та курортів практично немає важелів, спрямованих на контроль за провадженням їх роботи.

Варто зазначити, що в Україні статистичні спостереження організовані за формою 1-Туризм «Звіт про туристичну діяльність», згідно з якою інформацію повинні надавати туроператори, турагенти та суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність. Проте, вважаючи, що навіть переважна кількість ліцензованих туроператорів не звітують перед органами статистики, то зайве сподіватися, що усі турагенти надають відомості про показники власної діяльності.

– Увести нульову ставку ПДВ при оподаткуванні послуг по в'їзному туризму, що дозволить збільшити в'їзний туристопотік; знизити податковий

тиск на суб'єктів підприємницької діяльності, діючих у сфері туризму, враховуючи міжнародний досвід з цього питання.

- Стимулювати створення потужних громадських організацій, об'єднуючих туроператорів та турагентів, представників готельного та ресторанного бізнесу, які спроможні впливати на розвиток туристичного бізнесу в країні.

- Переглянути вимоги до категорій готелів шляхом прийняття оновлених національних стандартів із готельного бізнесу, максимально наближених до європейської системи «Hotelstars Union», а також розробити нові правила провадження процедури категоризації.

- Подолати суперечності між законами України «Про туризм», «Про курорти», «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та іншими нормативно-правовими документами, регламентуючими діяльність у сфері туризму, для розвитку лікувально-оздоровчого туризму та таких засобів розміщення, як санаторії, профілакторії, пансіонати, будинки відпочинку тощо.

- Забезпечити своєчасне розроблення, узгодження та затвердження програм розвитку туризму в Україні, стратегій розвитку туристичних регіонів, та здійснювати контроль за їх виконанням.

- Сприяти розвитку галузевої науки, здійсненню досліджень у сфері туризму, вдосконалюванню підготовки фахівців з туризму; стимулювати вітчизняні підприємства туристичної галузі щодо створення умов для проходження студентами навчально-виробничої практики на їх базі, сприяти підвищенню престижу туристичних професій і заохоченню молоді до усвідомленого вибору кар'єри у сфері туризму тощо.

- Відновити власний сайт Департаменту туризму та курортів, наповнити його актуальними відомостями про стан розвитку туризму в Україні, забезпечити переклад інформації на іноземні мови.

Література:

1. Жадько К. В. *Понятійне визначення механізмів державного управління міжнародним туризмом* / К. В. Жадько // *Держава та регіони*. – 2008. – № 3. – С. 72–76. – (Сер. Державне управління).

2. Малишева О. В. *Державне управління сферою туризму та охороною культурної спадщини (регіональний аспект): автореф. дис. ... канд. держ. упр.: спец. 25.00.02 – механізми державного управління* / О. В. Малишева. – Х., 2008. – 20 с.

3. *Государственное и муниципальное управление в сфере туризма: учебник / колл. авт.; под общ. ред. Е. Л. Писаревского*. – М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. – 192 с.

4. Чечель А. О. *Удосконалення державних механізмів управління розвитком туризму в Україні: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління* / А. О. Чечель. – Донецьк, 2004. – 23 с.

5. Шупік Б. Б. *Поняття й ефективні методи державного регулювання міжнародного туризму в Україні* / Б. Б. Шупік // *Держава та регіони*. – 2010. – № 1. – С. 130–135. – (Сер. Державне управління).

6. Гурбик Ю. Ю. *Державне регулювання рекреаційно-туристичної сфери України: теоретичний аспект* / Ю. Ю. Гурбик // *Економіка та держава*. – 2010. – № 10. – С. 87–89.

7. Омельчак К. О. Державне регулювання туристичної галузі на національному, регіональному та місцевому рівнях / К. О. Омельчак // *Держава та регіони*. – 2010. – № 1. – С. 80–85. – (Сер. Державне управління).
8. Гусякова О. Ю. Інституційні засади державного регулювання туризму в Україні / О. Ю. Гусякова // *Держава та регіони*. – 2010. – № 1. – С. 13–20. – (Сер. Державне управління).
9. Галасюк С. С. Стандартизація, сертифікація туристичних послуг та ліцензування туристичної діяльності: навчальний посібник / С. С. Галасюк. – Одеса: Астропринт, 2011. – 208 с.
10. Галасюк С. С. Необхідність удосконалення державного регулювання сфери туризму України / С. С. Галасюк // *Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи*: Зб. наук. праць. – К.: Тонар, 2007. – С. 67–73.
11. Мельниченко О. А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання туризму / О. А. Мельниченко // *Державне будівництво*. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-2/index.html>.
12. Козловський Є. В. Державне регулювання в галузі туризму: становлення та розвиток в Україні: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / Є. В. Козловський. – К., 2008. – 18 с.
13. Сенин В. С. Организация международного туризма: учебник / В. С. Сенин. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 400 с.
14. Щепанский Э. В. Теоретические аспекты государственного регулирования развития туризма / Э. В. Щепанский // *East Journal Of Security Studies*. – 2017. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nuczu.edu.ua/sciencearchive/EastJournalOfSecurityStudies/14.
15. Биркович В. І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / В. І. Биркович. – К., 2007. – 18 с.
16. Карпова Г. А. Экономика и управление туристской деятельностью: учебное пособие в 2-х частях. Ч. 1 / Г. А. Карпова, Л. В. Хорева. – СПб: СПбГУЭФ, 2011. – 268 с.
17. Кипцевич Е. В. Государственное регулирование международного туризма в современных условиях / Е. В. Кипцевич // *Журнал международного права и международных отношений*. – 2007. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/kipceovich.htm.
18. Смирнов І. Г. Логістика туризму: навчальний посібник / І. Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
19. Арстанбек кызы Э. Особенности государственного регулирования туристической отрасли Кыргызстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://arch.kyrlibnet.kg/uploads>.
20. Козловський Є. В. Іноземний досвід регулювання міжнародного туризму та його використання в Україні / Є. В. Козловський // *Державне управління: теорія та практика*. – 2005. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kozlovsky.htm.
21. Галасюк С. С. Модели государственного регулирования в сфере туризма / С. С. Галасюк // *Научные исследования в сфере туризма: Труды Международной туристской академии*. Вып. 6. – М.: МТА, 2010. – С. 189–204.
22. Асоціація турецьких туристичних фірм «Türkiye Seyahat Acentalari Birliği» (TÜRSAB) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tursab.org.tr>.
23. Асоціація японських туристичних фірм «Japan Association of Travel Agents» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jnto.go.jp>.
24. Air Travel Organisers' Licensing / Управління цивільної авіації Великої Британії «Civil Aviation Authority» (CAA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.caa.co.uk>.

25. Герасименко В. Г. Ліцензування туристичної діяльності в Україні у контексті міжнародного досвіду / В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк // Журнал європейської економіки: науковий журнал. Том 10 (№ 4). – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – С. 402-414.
26. Галасюк С. С. Роль профільних асоціацій у розвитку туристичного бізнесу / С. С. Галасюк // Фінансово-економічні напрями розвитку менеджменту, обліку та аудиту: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21-22.03.2014 р. – Одеса: ЦЕДР, 2014. – Ч. 1. – С. 98-101.
27. Система категоризації готелів «Hotel Stars» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hotelstars.eu>.
28. Асоціація британських туристичних фірм «Travel Association» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://abta.com>.
29. Асоціація туристичних фірм США «American Society of Travel Agents» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asta.org>.
30. Закон України «Про туризм» в чинній редакції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95>.
31. Алексеева Ю. В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції: Автореферат дис. к.е.н.: 25.00.02 // Од. рег. інст. держ. управління. – Одеса: 2005. – 20 с.
32. Положення про Департамент туризму та курортів: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1202 від 22.07.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/PolozhenniaProUpravlinnia>.
33. Галасюк С. С. Формування туристичної політики України в контексті міжнародного досвіду / С. С. Галасюк // Розвиток сталого туризму: виклики і можливості для туристичного та готельно-ресторанного бізнесу: матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції (м. Одеса. 12 квітня 2017 р.). – Одеса: ОНЕУ, 2017. – С. 22-26.
34. Галасюк С. С. Проблеми ліцензування туристичної діяльності / С. С. Галасюк // Вісник соціально-економічних досліджень: збірник наукових праць. Вип. 26. – Одеса: ОДЕУ, 2007. – С. 71-77.
35. Полюхович В. Господарсько-правові форми державного регулювання фондового ринку України / В. Полюхович // Вісник № 4 (67). – 2011. – С. 137–143.
36. Туризм в Україні : зб. нормативно-правових актів у п'яти томах / за заг. ред. Б.І. Вихристенка. – Т.5. – Ужгород : ІВА, 2000. – С. 130–148.
37. Про підсумки парламентських слухань про стан та перспективи розвитку туризму в Україні : Постанова Верховної Ради України від 02.11.2000 №2068-III. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
38. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.97 / Верховна Рада України. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
39. Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року : Указ Президента України від 10.08.99 №973. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
40. Про додаткові заходи щодо реалізації права людини на свободу пересування і вільний вибір місця проживання : Указ Президента України від 15.06.2001 р. №435/2001. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/putfile.cgi>
41. Про підтримку розвитку туризму в Україні : Указ Президента України від 02.03.2001 №127/2001. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
42. Папирян Г.А. Международные экономические отношения: Экономика туризма / Г.А. Папирян. – М. : Финансы и статистика, 1998. – С. 146, 148.
43. Мельник А.Ф. К вопросу формирования механизма управления развитием туризма на Украине / А.Ф. Мельник, Е.В. Якубова // Организация и регулирование экономики. – Вып. 107. – Київ : Либідь, 1992. – С. 105–116.

44. Барчукова Н.С. *Международное сотрудничество государств в области туризма* / Н.С. Барчукова. – М., 1986. – 308 с.
45. Жукова М.А. *Управление индустрией туризма в современных условиях* : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05. / М.А. Жукова. – М, 2003. – 354 с.
46. *Secretaria de Estado de Turismo y Comercio*. – Режим доступу : <http://www.mcx.es/turismo/default.htm>
47. *What is VisitBritain's Role?* – Режим доступу : http://www.visitbritain.com/corporate/bta_role.htm .
48. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : Постанова Верховного Суду України від 30.05.97 № 7. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
49. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.97 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
50. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16.12.66. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

РОЗДІЛ 4. ТУРИСТИЧНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

4.1. Порівняльна характеристика нормативно-правової бази країн ЄС і України у сфері туризму

У межах ЄС не існує офіційного інституту, що займається окремо питаннями розвитку туризму в країнах-учасниках. Ці функції виконує вищий орган виконавчої влади Європейського союзу – Європейська комісія. Вона через діяльність структурних фондів здійснює діяльність щодо розвитку туризму у країнах ЄС.

До основних структурних фондів ЄС, що надають активну допомогу в розвитку туризму, слід віднести наступні:

- Європейський фонд регіонального розвитку;
- Європейський соціальний фонд;
- Європейський фонд управління сільським господарством;
- Європейська комісія подорожей;
- Європейський інвестиційний банк та ін.

Європейський фонд регіонального розвитку фінансує проекти з розвитку інфраструктури, вкладає інвестиції у створення нових робочих місць та реалізацію проектів розвитку окремих територій, надає фінансову допомогу малим підприємствам. Його діяльність охоплює багато сфер: транспорт, комунікаційні технології, дослідження та інновації, соціальну інфраструктуру, професійну підготовку, структурне перепрофілювання економіки міст та сільської місцевості тощо [51, с. 21].

Щодо реалізації політики зайнятості населення у туристській сфері - важливу роль відіграє Європейський соціальний фонд. Він фінансує проекти, спрямовані на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів з метою зростання продуктивності праці. У межах діяльності цього фонду здійснюється також стимулювання розвитку малих туристичних підприємств у країнах ЄС. Ці дії сприятливо позначаються на підвищенні економічної активності та збільшенні рівня зайнятості населення [20, с. 39].

Європейський фонд управління сільським господарством фінансує заходи з розвитку сільської місцевості та здійснює допомогу населенню, зайнятому у натуральному виробництві, в тому числі сприяє розвитку агро– та екотуризму [20, с. 40].

Окремо потрібно згадати таку некомерційну організацію, як Європейська комісія подорожей, членами якої є 39 національних туристських організацій країн Європи. Основна роль Європейської комісії подорожей полягає у розвитку туризму як в окремих регіонах континенту, так і по всій Європі.

Основними законодавчими актами, що регулюють питання європейської політики у сфері туризму, є:

- резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму», прийнята у травні 2002 р. У Брюсселі;

- Лісабонська стратегія у сфері розвитку туризму і збільшення зайнятості (лютий 2005 р.);
- прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку європейського туризму та оновлення туристської політики (квітень 2005 р., Брюссель);
- доповідь Групи сталого розвитку туризму (2006 р., Брюссель);
- прикінцеві положення Конференції міністрів туризму, що проводилася у Потсдамі у травні 2007 р.;
- повістка з питань сталого розвитку та конкурентоспроможності європейського туризму, прийнята Європейською комісією у жовтні 2007р. на Європейському туристичному форумі у Алгарве, Португалія [12, с. 34-67; 20, с. 41].

Означені документи не мають прямої юридичної сили у країнах-учасниках, але відіграють координуючу роль у процесі розвитку туризму. Таким чином, це означає, що ЄС, активно координуючи туристську діяльність, не втручається у національну політику кожної з країн-учасниць, залишаючи останнім повну свободу дій у процесі створення і просування своїх національних туристських продуктів на міжнародний ринок.

Союз визначає основні принципи вирішення проблем для забезпечення рівня розвитку туризму:

- захист туристів та їхнього вільного пересування, що включає: спрощення поліцейського і митного контролю на кордонах;
- підвищення безпеки туристів і захист їх від несумлінної реклами;
- гармонізація політики страхування туристів;
- інформування про їхні соціальні права;
- гармонізація правил діяльності в індустрії туризму: гармонізація податкової політики у різних країнах ЄС;
- взаємне визнання рівня кваліфікації і дипломів професійної підготовки;
- регіональний розвиток туризму з метою його просування у менш розвинені регіони союзу, що мають туристський потенціал [18, с. 8-16].

У більшості країн-учасниць ЄС сформувалася практика створення Національних Туристських Адміністрацій (НТА), які займаються розробкою національних програм розвитку туризму. Означені туристські адміністрації можуть по-різному називатися (Turespana – в Іспанії, BritishTouristAuthority – у Великобританії, ENIT – в Італії, MaisondelaFrance – у Франції тощо), але характер і сутність функціонування національних інституцій досить схожа. Саме НТА займаються розробкою і просуванням нових туристських продуктів на міжнародний туристський ринок [37, с. 99].

Європейський Союз надає всіляку допомогу, в тому числі і фінансову, для розвитку туристської інфраструктури країн-учасниць. Незважаючи на це, політика ЄС у сфері розвитку туризму будується на принципі повної самостійності самих країн-учасниць у питанні вибору вектора розвитку національної індустрії туризму. Численні програми міжрегіональної кооперації між країнами-учасницями ЄС з різним рівнем розвитку туристської

інфраструктури допомагають країнам, які мають менш розвинену інфраструктуру, впроваджувати нові технології для підвищення конкурентоздатності туристського продукту, що позитивним чином позначається на динаміці туристських прибуттів у країни Європейського союзу [18, с. 8-16].

Туристична індустрія ЄС складається з 1,8 млн. компаній, насамперед малих та середніх підприємств. Вони додають 5% до ВВП ЄС і складають 5,2% від загальної робочої сили (що відповідає приблизно 9,7 млн. робочих місць). Якщо врахувати зв'язки з іншими секторами економіки, зазначені цифри збільшуються до 10% ВВП і 12% від загальної зайнятості, що відповідає 13 мільйонам зайнятих.

Політика туризму є засобом, який ЄС може використовувати для досягнення більш широких цілей у сфері зайнятості й зростання. Екологічний аспект туризму також стає значущим і вже відображений у проектах, пов'язаних зі стійким, відповідальним та етичним туризмом. У 2017 році відбувся шістнадцятий Європейський туристичний форум. Основними темами були: цифрові інновації; транспортний зв'язок; стійкість туризму; баланс між безпекою і безперешкодними поїздками до Європи [47,64].

Туристична галузь в Україні відіграє надзвичайно важливу роль у соціально-економічному житті країни. Зростає її статус і зацікавленість держави у подальшому розвитку цієї галузі, зростає вплив туризму практично на усі сфери життя і діяльності людини. Прийнятий Верховною Радою України Закон «Про туризм» № 324/95-ВР від 15.09.1995 [9] констатує, що держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямків розвитку національної культури і економіки та створює сприятливі умови для туристичної діяльності.

Нормативно-правова база туристичної діяльності регулюється як спеціальним, так і загальним законодавством України. Правову базу діяльності туристичної галузі країни закладено Законом України «Про туризм» [9]. Він є основним законодавчим актом, який визначає загальні правові, організаційні, виховальні і соціально-економічні основи реалізації державної політики в галузі туризму, всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні, створює умови для стимулювання ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму. Закон України «Про туризм» став правовою підставою для розробки цілого комплексу галузевих нормативно-інструктивних документів, регламентуючих конкретні аспекти туристичної діяльності.

До норм загального законодавства, які регулюють розвиток туристичної галузі відносяться наступні: Конституція України [1], в якій закріплені основні права і свободи людини, їх гарантії; Закон України «Про захист прав споживачів» [2], який є основою державного регулювання безпеки товарів та послуг, з метою захисту людини, її майнової і природної середовища; Закон України «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» [6]; Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [7], Закон

України «Про підприємництво» [4], який визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, Закон України «Про підприємства в Україні» [5], який встановлює види та організаційні форми підприємств, правила їх створення, створює рівні правові умови для діяльності підприємств незалежно від форм власності та системи господарювання та інші.

Також слід зазначити наявність наступних документів, важливих для розвитку туристичної індустрії в Україні: Проекту Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» [8], внесений народним депутатом України IV скликання Кафарським В.І. та зареєстрованим у Верховній Раді 23.10.2003 за № 4299, а також законопроект о внесенні змін в Закон України «Про особисте селянське господарство» [3] № 742-IV від 15.05.2003 відносно розвитку сільського зеленого туризму.

Розглянемо порівняльні таблиці основних законодавчих актів України та однієї з країн ЄС (Чеської Республіки), які визначають фундаментальні поняття щодо туризму, його форм і видів, у т.ч. сільського зеленого туризму, суб'єктів туристичної діяльності, порядку регулювання туристичної діяльності (додатки Б і В). Нормативно-правові акти окремих країн ЄС гармонізовані до стандартів союзу і суттєво не відрізняються.

Розглядаючи порівняльні таблиці, можливо дійти наступних висновків:

- організація та розвиток туристичної галузі у Чеській Республіці контролюється, підтримується та у повному обсязі фінансується на державному рівні, враховуючи прийняття законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують усі етапи створення, функціонування і розвитку вказаної галузі, у т.ч. шляхом розробки довгострокової державної туристичної політики на 2014-2020рр., з визначенням певних цілей на короткострокові періоди (2017-2018) та обсягів їх фінансування і встановленням строків для їх реалізації. Відповідно до структури пріоритетів, держава приділяє величезну увагу туристичній галузі та активно сприяє збільшенню конкурентоспроможності усього сектору на міжнародному рівні, збільшенню якості туристичної пропозиції, включаючи культуру, бізнес-середовище, створення структури установ, які реалізують політику у сфері туризму, що у кінцевому рахунку підвищує економічну ефективність галузі за рахунок досягнення балансу між економічним, соціально-культурним, екологічним та регіональним розвитком;
- встановлений у Чеській Республіці порядок здійснення туристичної діяльності спрямований насамперед на захист прав та інтересів споживача, гарантуючи клієнту отримання у повному обсязі туристичних послуг.

Досвід Чеської Республіки у туристичній галузі для України може бути використаний шляхом підвищення державної підтримки, збільшення державного фінансування та залучення інвестицій, запровадженні більш жорстких вимог до суб'єктів туристичної діяльності щодо порядку й умов ведення бізнесу, встановлення відповідальності за порушення діючих норм та забезпечення контролю за здійсненням туристичної діяльності, у т.ч. з метою

гарантування захисту прав та інтересів клієнтів-отримувачів туристичних послуг.

4.2. Нормативно-правова база регулювання лікувально-оздоровчого туризму в Україні і країнах ЄС

Лікувально-оздоровчий туризм є важливою складовою міжнародного туризму, а частка туристів, головним мотивом яких є відпочинок та лікування, невинно зростає. Так, частка туристів з метою відпочинку, рекреації склала 55% у 2017 році, у той час, як у 2007 році складала 51% від загального обсягу. В абсолютних показниках ця частка також має значні валові значення. Якщо загальна кількість туристів у 2007 році складала 903 млн. осіб, то у 2017 році досягла позначки 1,32 млрд. осіб.

Визначення поняття «лікувально-оздоровчого туризму» в українській науковій літературі та публікаціях вчених країн ЄС, документах офіційних установ мають одночасно схожі підходи, а також відмінності у трактуванні та розумінні складових даного поняття.

Відповідно до Закону України «Про туризм» виділяється лікувально-оздоровчий туризм, як вид туризму за метою подорожі.

Низка вчених визначає цей вид туризму на межі між оздоровчими видами рекреації та лікуванням (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Підходи до визначення поняття лікувально-оздоровчого туризму за метою подорожі [14, 35, 63]

Джерело	Визначення поняття
Бабкін А. В.	Лікувально-оздоровчий туризм передбачає переміщення резидентів та нерезидентів у межах державних кордонів та за межі держави на строк не менше 20 год і не більше 6 місяців у оздоровчих цілях, цілях профілактики різних захворювань організму людини.
Кусков А. С., Джалаян Ю. А.	Рекреаційний туризм – відбувається з метою відпочинку, оздоровлення, відновлення фізичних, психічних та емоційних сил людини. Може включати видовищні та культурно-розважальні програми, зайняття спортом тощо. Лікувальний туризм – визначається потребою людини у діагностичних, профілактичних та лікувальних послугах, які можуть надаватись як на курортах з використанням природних лікувальних факторів, так і у спеціалізованих клініках та медичних центрах із застосуванням сучасного оснащення та новітніх медичних технологій. Поділяється на клінічний та курортний.
Шандор Ф.Ф., Кляп М. П.	Рекреаційний туризм – різновид масового туризму з метою оздоровлення, лікування і відпочинку, відновлення і розвитку фізичних, психологічних та емоційних сил. Медичний туризм (лікувально-оздоровчий) – різновид туризму, головною метою якого є лікування чи перебування у медичних закладах за межами своєї країни.

Визначення «лікувально-оздоровчого туризму» в офіційних документах ЄС теж має низку проблем, що пов'язані із веденням статистики туристів за означеним сектором туристичної діяльності, що також пов'язано із розбіжностями у визначенні видів діяльності, які відносяться до лікувально-оздоровчого туризму (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Визначення лікувально-оздоровчого туризму та суміжних понять у англomовній літературі [65]

Вчені	Визначення
Benhacine et al. (2008)	Оздоровчий туризм – це сума усіх відношень та явищ, що виникають у результаті подорожі та проживання людей, головною мотивацією яких є збереження, сприяння і, за необхідності, відновлення фізичного, розумового та соціального здоров'я за допомогою медичного обслуговування, а розміщення не є ні постійним місцем проживання, ні місцем роботи.
Smith M. (2015)	Оздоровчий туризм – це забезпечення оздоровчими закладами послуг з використанням природних ресурсів країни, особливо, мінеральних вод та клімату.
Smith M., Puczo (2015)	Оздоровчий туризм включає ті форми туризму, які зосереджені не тільки на фізичному здоров'ї, але також на поліпшенні психічного та духовного благополуччя та на підвищенні здатності людини задовольняти власні потреби, краще почуватися у природному середовищі та суспільстві.
Goodrich and Goodrich (1987)	Оздоровчий туризм – спроба об'єкта розміщення та місця призначення пропагування послуг, крім характерних туристичних послуг, послуг з оздоровлення та лікування із використанням відповідної інфраструктури,
Mainil et al. (2017), Cornell (2013)	Медичний туризм – поняття, що використовується для позначення феномену подорожі резидентів певної країни до іншої з метою отримання медичного лікування.
Hopkins, Labontè, Runnels and Packer (2010)	Медичний туризм – стосується транскордонного медичного обслуговування, яке вмотивоване нижчою вартістю, уникнення тривалості очікування, або послуги не доступні у країні перебування споживача.
Bookman and Bookman (2007)	Медичний туризм – вид економічної діяльності, що представляє собою торгівлю послугами та зрощуванням принаймні двох секторів – туризму та медицини.
Arelano and Ramirez (2007)	Медичний туризм – у широкому визначенні, подорож із метою отримання послуг з лікування за кордоном.
Cornell (2015)	Визначаючи всю транскордонну мобільність з медичного обслуговування як «подорож з метою лікування (medical travel)» або більш ширше «транснаціональні послуги з лікування», а не «медичний туризм», забезпечується «парасолька» для суміжних понять, і таким чином уникають оціночних суджень щодо інтернаціональності, складності та необхідності інших підходів до визначення поняття.
P. M. Carrera and Bridges (2006)	Медичний туризм – організована подорож за межі постійного проживання (юрисдикції системи охорони здоров'я) для поліпшення або відновлення здоров'я людини через медичне втручання.
M. Smith (2015)	Оздоровлення – подорожі, спрямовані для збереження здоров'я як основної мети, гармонізовані та збалансовані (у фізичному,

	психологічному, психічному та соціальному планах). Основний акцент – на профілактиці, а не лікуванні, але деякі процедури можуть доповнювати лікування.
Hritz et al. (2014)	Оздоровлення – багатовимірне поняття, яке визначається для опису хорошого здоров'я людини, як приклад якості життя та почуття благополуччя.
Voigt et al. (2011)	Оздоровчий туризм (wellness tourism) – визначається як підсумок усіх дій, результатом яких є подорож людей, мотивом яких є, повністю або частково, підтримання та просування здорового способу життя, а також тих, хто зупиняється хоча б на одну ніч на об'єкті, спеціально призначеному для поліпшення фізичного, психологічного та духовного або соціального добробуту людини.
Johnston et al. (2011)	Оздоровчий туризм – залучає людей до подорожі до іншого місця із проведенням активних заходів, які підтримують або покращують особисте здоров'я та благополуччя, а також тих, хто шукає унікальний, автентичний чи локалізований територіально досвід, що недоступний у місці постійного проживання.
Smith M., Puczko (2015)	Spas (курорти) – місця, що пов'язані із покращенням здоров'я завдяки різним послугам фахівців з відновлення фізичних, психічних та соціальних сил людини.
Smith M., Puczko (2015)	SPA-туризм – орієнтований на відпочинок, оздоровлення та покращення фізичного стану людини у курортних закладах, що використовують відповідні оздоровчі або лікувальні методи.

Отже, лікувально-оздоровчий туризм є поєднанням оздоровчого, медичного, лікувального туризму та курортного обслуговування. Частина вчених, наприклад, Корнелл (Cornell, 2013), слушно зауважують та піддають сумніву поняття «медичного туризму», що пов'язане із різними позиціями визначення туризму та послуг, пов'язаних із охороною здоров'я (рис. 4.1).

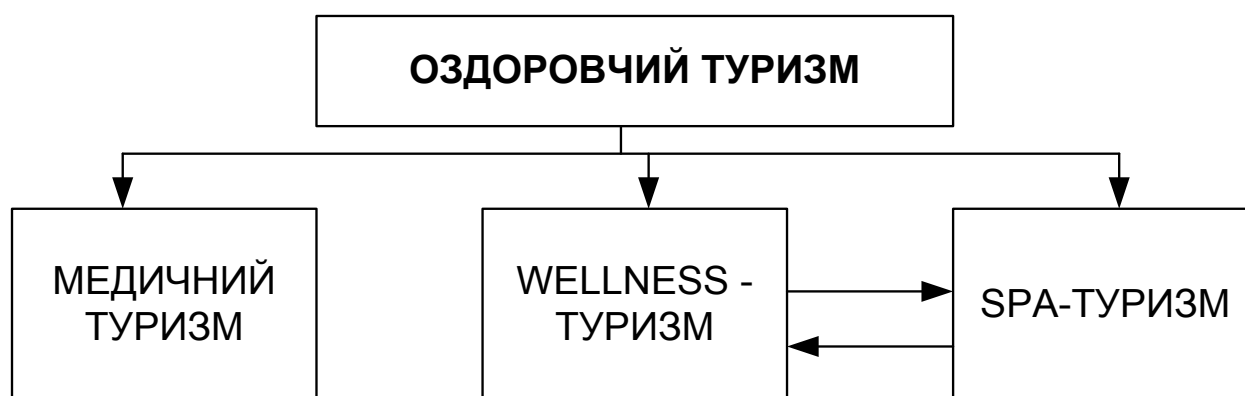

Рис. 4.1. Складові оздоровчого туризму (за ЄК, 2015) [65]

М. Сміт та Л. Пучко (2008) поділяють лікувально-оздоровчий туризм на під категорії та визначають типи розміщення та матеріальну базу для забезпечення надання даних послуг (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Секторальний поділ лікувально-оздоровчого туризму (за М. Сміт, Л. Пучко) [74]

Підготовлений звіт із лікувально-оздоровчого туризму у 2015 році Європейською комісією, передбачає наступні головні виклики щодо політики у сфері туризму:

– охорона та захист – екологічна, соціальна та політична безпека; безпека харчування та розміщення та соціально-культурні загрози для збалансованого розвитку;

– економічна конкурентоспроможність – сезонність, регуляторні та адміністративні складнощі;

– технологічні – залишатися у тренді розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), викликаних глобалізацією та досягненнями у сфері технологій (ІКТ інструменти для бронювання відпочинку, соціальних медіа для консультування з питань туристичних послуг тощо);

– ринок та конкуренція – зростання попиту на індивідуальний підхід до споживача, нові продукти та зростаюча конкуренція з боку інших дестинацій країн ЄС.

Європейський регіон складає найбільшу частку туристичних прибуттів серед інших туристичних регіонів світу [65] (табл. 4.3). Значним є туристичний потік до країн Європейського Союзу, а найбільш популярною є Південна та Західна Європа.

Таблиця 4.3

Міжнародні туристичні прибуття за туристичними регіонами світу [73]

Регіони за ЮНВТО	Міжнародні туристичні прибуття, млн.							Частка ринку, % (2017)
	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	
Європа	308,5	392,9	452,7	487,7	605,1	619,5	670,6	51
Північна Європа	36,4	44,8	54,7	56,6	69,8	73,8	78,0	6
Західна Європа	112,2	139,7	141,7	154,4	181,5	181,6	192,7	15
Центральна та Східна Європа	58,9	69,6	95,3	98,6	122,4	127,1	133,7	10
Південна Європа	100,9	139,0	161,1	178,1	231,4	237,1	266,2	20
з них ЄС-28	271,0	336,8	367,5	383,0	478,6	500,4	537,6	41
Азія та Тихий океан	82,0	110,4	154,1	208,2	284,1	306,0	323,1	24
Америка	108,9	128,2	133,3	150,4	193,8	200,7	208,7	16
Африка	18,7	26,2	34,8	50,4	53,6	57,7	62,7	5
Близький Схід	12,7	22,4	33,7	55,4	58,1	55,6	58,1	4
Світ	531	680	809	952	1195	1239	1323	100

Міжнародний туризм у сфері оздоровлення та лікування пов'язаний з такими ключовими регіонами, як Азіатсько-Тихоокеанський, Європа та Північна Америка. Європейський регіон складає 250 млн. прибуттів, що складає 193,4 млрд. дол. США витрат туристів на послуги оздоровлення та лікування [8] (табл. 4.4).

Динаміка розвитку оздоровчого туризму найбільш показова для Європи (101% зростання у 2015 році до 2012), Північної Америки (114%) та регіону Азії і Тихого океану (161%) та має тенденції до подальшого зростання.

Таблиця 4.4

Кількість прибуттів та показники витрат у сфері оздоровчого туризму за регіонами світу [67]

Регіони світу	Кількість прибуттів, млн. осіб			Показники витрат, млрд. дол. США		
	2012	2015	2017	2012	2015	2017
Європа	203	250	291,8	158,4	193,4	210,8
Азія та Тихий океан	120	194	257,6	69,4	111,2	136,7
Північна Америка	163	186	204,1	181,0	215,7	241,7
Латинська Америка	32	47	59,1	22,4	30,4	34,8
Близький Схід та Північна Африка	5	9	11,0	5,3	8,3	10,7
Африка	2	5	6,5	2	4,2	4,8
Світ	525	691	830,0	438,5	563,2	639,4

Окрім цього, супутні галузі, що забезпечують розвиток оздоровчого туризму, складають 3,7 трлн. дол. США. Частка оздоровчого туризму у даній структурі складає 14,5%, СПА-індустрія – 2,8% [67] (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Структура оздоровчого туризму та супутніх галузей за сегментами міжнародної економіки, 2013 та 2015 [67]

Сегменти	Обсяг ринку, млн. дол. США		Щорічне середнє зростання, % (2017 до 2013)
	2013	2015	
Косметичні заходи, заходи проти старіння	1026,3	999,0	1082,9
Здорове харчування, дієтологія	574,2	647,8	702,1
Оздоровчий туризм (Wellness)	494,1	563,2	639,4
Фітнес, лікувальна фізкультура	446,4	542,0	595,4
Профілактика, лікування	432,7	534,3	574,8
Традиційна та доповнююча медицина	186,7	199,0	359,7
Ринок нерухомості оздоровчих закладів	100,0	118,6	134,3
Бальнеологічні центри (СПА-центри)	94,0	98,6	118,8
Термальні та мінеральні лікувальні води	50,0	51,0	56,2
Здоровий образ життя	40,7	43,3	47,5
Економіка оздоровчого сегменту туризму та супутніх галузей	3367,8	3724,4	4220,2
			125,3

За даними Глобального інституту здоров'я, зростання у сфері послуг з оздоровлення та лікування у 2017 році склало 125,3% по відношенню до 2013 року. Найбільш динамічними та важливими залишаються послуги

бальнеологічних центрів, оздоровчий туризм, використання лікувальних мінеральних вод, організація здорового способу життя, а також проживання у оздоровчих закладах (нерухомості). Саме дані напрямки у сфері оздоровлення та лікування прогнозуються як такі, що будуть мати тенденції до подальшого зростання.

Так, за даними Інституту, СПА-послуги у 2020 році зростуть по відношенню до 2015 року на 6%, що складе близько 103,9 млрд. дол. США; послуги бальнеологічних центрів – на 4,8%; оздоровчого туризму – 7,5% тощо.

Ключовими країнами у оздоровчому туризмі та СПА залишаються перервано країни Західної Європи [67] (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Показники ринку оздоровчого туризму країн ЄС [67]

Країни	Кількість прибуттів, тис. осіб			Витрати, млн. дол. США
	міжнародні	внутрішні	всього	
Німеччина	6197,3	59855,8	66053,1	65746,3
Франція	6840,3	25573,4	32413,7	30714,6
Австрія	7008,3	9848,6	16849,3	16509,8
Сполучене Королівство	613,1	19579,1	23192,2	13478,1
Італія	2530,5	10574,0	13104,5	13428,4
Іспанія	4109,4	14735,7	18845,1	9885,6
Португалія	1552,9	3010,0	4562,9	3405,2

Найбільшу частку ринку оздоровчого туризму, за даними Глобального інституту здоров'я, складають такі країни, як Німеччина, Франція, Австрія, Сполучене Королівство, Італія, Іспанія тощо.

Так, до 20 країн світу та показниками оздоровчого туризму потрапили також країни Західної Європи, складаючи конкуренцію США, Китаю, Індії, Мексиці, Бразилії тощо (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Країни ЄС у 20-ці країн ринку оздоровчого туризму у 2017 році [67]

Країни	Кількість прибуттів, млн. осіб	Зайняті безпосередньо у секторі, млн. осіб	Витрати, млн. дол. США	Ранг, місце
Німеччина	66,1	1,13	65,7	2
Франція	32,4	0,31	30,7	4
Австрія	16,8	0,16	16,5	6
Сполучене Королівство	23,2	0,20	13,5	9
Італія	13,1	0,15	13,4	10
Іспанія	18,8	0,10	9,9	15

Сфера лікувально-оздоровчого туризму та регулювання ринку послуг санаторно-курортного господарства має кілька аспектів: лікувальний сектор оздоровчого туризму пов'язаний із питаннями охорони здоров'я, оздоровчий сегмент – ближче до питань туристичної діяльності.

Основою діяльності лікувальних послуг серед країн Європейського Союзу є Директива 2011/24/EU «Про застосування прав пацієнтів у транскордонній охороні здоров'я». Дана Директива дає змогу споживачам однієї з країн ЄС отримувати послуги лікувального туризму на базі гармонізації законодавчих питань, питань обслуговування, а також принципів безпеки та якості даних послуг [68] (табл. 4.8).

Директива пов'язана із системою охорони здоров'я, проте дотична до лікувального туризму.

Окрім Директиви про транскордонну мобільність пацієнтів, посилення на три компоненти оздоровчого туризму (лікувальний, оздоровчий тощо) розглядається у комюніке Європейської комісії (2010) «Європа – міжнародний туристичний напрямок №1 – нові політичні рамки для туризму у Європі» та «Поточний план з туристичної діяльності» (2010).

Таблиця 4. 8

Етапи становлення транскордонної мобільності у сфері оздоровлення [69]

Роки	Законодавчі ініціативи
1971	Постанова Ради №1408/01 від 14.06.1971 про застосування схеми соціальної безпеки для зайнятих, само зайнятих осіб та членів їх сімей, що пересуваються всередині Спільноти
1998	Рішення про можливість отримувати доступ до послуг з лікування у межах інших країн з використанням умов доступу до послуг країни відправлення
2002	Створення Європейської карти медичного страхування (Європейська Рада, м. Барселона) для періодичного лікування у країнах-членах ЄС
2004	Адаптація Постанови №883/2004 про координацію системи соціального захисту, що замінила Постанову Ради ЄС №1408/71
2008	Європейська Комісія пропонує директиву про застосування прав пацієнтів у сфері транскордонного медичного обслуговування
2010	Постанова ЄС №883/2004 про координацію дій щодо введення до національного законодавства системи соціального захисту
2011	Директива 2011/24/EU «Про застосування прав пацієнтів у транскордонній охороні здоров'я

У «Поточному плані» розглядаються такі напрямки діяльності:

- визначення, просування продуктів спеціалізованого туризму на транснаціональному (регіональному) ринку;
- проведення заходів із просування тематичних продуктів із зацікавленими сторонами (стейкхолдерами) у сфері оздоровчого туризму;
- сприяння малих та середніх підприємств туризму у цифровому середовищі ринку туристичних послуг;
- сприяння мобільності у галузі навчання та трудової міграції фахівців;
- постійний моніторинг ринку туристичних послуг (перевезення, проживання, туристичні тури тощо);
- розробка стратегії розвитку туризму приморських територій;
- розробка бренду «Європа» на національному та регіональному рівні тощо.

У комюніке «Європа – міжнародний туристичний напрямок №1» визначено проблеми, з якими зіштовхнулись країни ЄС:

- посилення конкуренції з іншими туристичними напрямками та регіонами світу;
- демографічні зміни, що спричиняють старіння населення ЄС, підштовхують до адаптування відповідної інфраструктури та туристичних продуктів для громадян країн ЄС;
- туристичні продукти мають бути більш стійкими, на які впливають зміни природних факторів, соціально-економічних умов;
- активне використання інформаційних та комунікаційних технологій.

У відповідності до стратегії зростання «Європа 2020» у плані дій ЄС у сфері туризму основна увага приділяється чотирьом пріоритетам [65]:

1) конкурентоздатність у європейському секторі туризму:

- стимулювання інновації у туризмі, адаптація до інформаційно-комунікаційних технологій;
- підвищення професійних навичок, задоволення сезонного характеру попиту;
- підтримка диверсифікації у туристичних послуг;

2) розвиток стійкого, відповідального та якісного туризму:

- організація маркетингових заходів для інформування туристичних напрямків;
- посилення співробітництва з країнами ЄС, інтеграція і координація політики у сфері туризму з іншими країнами ЄС (транспорт, конкуренція, митна політика, захист прав споживачів, зайнятість, оточуюче середовище);

3) посилення іміджу ЄС та розвиток політики ЄС з фінансування розвитку туризму.

Окремого законодавчого поля щодо означеного напрямку туризму немає, проте Європейська комісія постійно підтримує проекти, які пов'язані із лікувально-оздоровчим туризмом. Так, наприклад, європейські проекти «WelDest» та «SOWELL» (можливості соціального туризму в оздоровленні та відпочинку), «OFF TO SPAS», які направлені були на співробітництво між суб'єктами, які задіяні в організації оздоровчого туризму. Означені проекти були пов'язані із розвитком оздоровлення та формування благополуччя громадян ЄС, відкритості доступу до послуг оздоровлення для молоді та старшої вікової групи, створення нових міжнародних продуктів (пов'язаних із бальнеологічними ресурсами: мінеральна лікувальна та термальна вода) на курортах країн-членів ЄС Східної та Центральної Європи.

Проект «WelDest» фінансувався при підтримці ЄС з обсягом інвестицій у 300 тис. євро у співробітництві з навчальними закладами з Австрії, Чехії, Фінляндії, Німеччини, Великої Британії. Метою було створення інструментарію для управління курортними територіями, державними органами влади та приватними компаніями у регіонах, які бажають розвивати чи посилювати напрямком оздоровчого туризму.

Лікувальний туризм може фінансуватись також із Європейського фонду регіонального розвитку (Генеральний директорат з підприємництва та промисловості, 2016), оскільки підтримує розробку якісних продуктів та послуг на нішевих ринках шляхом мобілізації місцевих ресурсів та формуванню регіональної спеціалізації.

Такими проектами, серед усього, є «Hohe Tauern Health» (Австрія), «ІТ-спа-туризм» (Греція, Болгарія), «Ревіталізація парки Брін» (Польща) [65].

Розвиток сфери лікувально-оздоровчого туризму: регіональний аналіз. Аналіз країн Європейського Союзу показує переважно країни Західної Європи, що мають відмінні економічні, історичні та соціальні аспекти розвитку оздоровчого туризму. У регіональному огляді розглянемо країни, що є і можуть бути безпосередніми конкурентами України на ринку оздоровчого туризму у Чорноморському регіоні, мають схожі соціально-економічні та історичні аспекти розвитку лікувально-оздоровчого туризму та переживають трансформацію своєї економіки, гармонізацію законодавства до вимог та директив ЄС. Даний аспект важливий для України, оскільки сфера лікувально-оздоровчого туризму знаходиться у перманентній трансформації з переходом до ринкових механізмів управління. Залучення іноземних, у першу чергу, європейських споживачів до українського ринку, потребуватиме гармонізації законодавчого поля, відповідного рівня інфраструктури та стратегічного розвитку та інтеграції до ринку оздоровчого туризму ЄС.

Румунія. Управління у галузі індустрії туризму здійснюється державним органом Румунії – Національним агентством з туризму, що з 2013 року входить до складу Міністерства регіонального розвитку та публічного адміністрування Румунії. У «Законі про туризм» [75] наведено визначення курортів – це «місто, частина міста, територіально-адміністративна одиниця, яка має природні лікувальні ресурси та кліматичні чинники, і науково доведено їх лікувальну здатність, що забезпечує лікування та профілактику захворювань при відповідному медичному обслуговуванні». Курорти поділяються на кліматичні, кліматобальнеологічні та бальнеологічні.

Відповідно до Постанови Уряду Румунії № 1122/2002 «Про умови затвердження та порядок атестації туристичних курортів, оголошення деяких населених пунктів як туристичних курортів національного та місцевого значення» [70] туристичні та бальнеологічні курорти мають проходити атестацію за певними критеріями, щоб відповідати статусу національного або місцевого курорту. Для цього подаються документи до Національного агентства з туризму, яке протягом 30 днів перевіряє даний курорт та затверджує його статус. Управління курортами та курортними місцевостями здійснюють місцеві органи влади. У додатку 1 Постанови наводиться 27 показників для визначення статусу курорту, які можна об'єднати у такі групи: природні лікувальні чинники, наявність розвинутої туристичної інфраструктури (транспорт, заклади ресторанного господарства, заклади розміщення та анімаційних послуг).

Природно-рекреаційні ресурси для розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Румунії мають значний потенціал для залучення не тільки у внутрішньому туризмі, а й для формування спеціалізації країни на міжнародному туристичному ринку.

За даними Інституту статистики Румунії, у 2017 році кількість розміщених осіб склала 12,1 млн., з них іноземних туристів – 2,7 млн. осіб [72] (табл. 4.9). Найбільшу частку складають туристи з країн Європейського Союзу – Німеччини, Великої Британії, Франції, Нідерландів тощо.

Головними чинниками розвитку лікувально-оздоровчого туризму є клімат, ресурси рельєфу та розташування на узбережжі Чорного моря, бальнеологічні ресурси – лікувальні грязі, мінеральні води. А. В. Бабкін [14] визначає лікувально-оздоровчий туризм як такий, «що передбачає переміщення резидентів та нерезидентів у межах державних кордонів і за межами державних кордонів на період не менше 20 годин і не більше 6-ти місяців у оздоровчих цілях, з метою профілактики різних захворювань людини». Основою діяльності цього виду туризму є курортологія, що має певну організацію обслуговування туристів, їх розміщення та застосування природних лікувальних чинників за рахунок різних медико-лікувальних технологій та бальнеологічного устаткування.

Таблиця 4.9

Кількість розміщених туристів за країнами світу в Румунії за 2013 р. і 2017 р. [72]

<i>Регіон / країна</i>	<i>Кількість розміщених туристів, осіб</i>		<i>Регіон / країна</i>	<i>Кількість розміщених туристів, осіб</i>	
	<i>2013</i>	<i>2017</i>		<i>2013</i>	<i>2017</i>
Всього в т.ч.:	7943153	12143346	Нідерланди	47448	66625
- румуни	6225798	9383266	Польща	64225	108746
- іноземці	1717355	2760080	Велика Британія	92811	155170
Європа	1383513	2048697	Іспанія	66398	117128
Європейський Союз	1186506	1756041	Угорщина	100072	156924
Австрія	58840	60952	Україна	17229	34963
Болгарія	43847	65379	Азія	166577	416121
Франція	118959	168269	Америка	117660	204961
Німеччина	229089	325331	Африка	13754	18999
Італія	182128	241787	Австралія та Океанія	9809	18867
Греція	39362	59921	Інші держави та території	26042	52435

Зародження курортології у Румунії припало на другу половину XIX століття. Активний розвиток та наукові дослідження природно-лікувальних ресурсів (лікувальні грязі, мінеральні води, біоклімат) припали на 1930-ті та 1950-1970-ті роки. Мінеральні води, що використовуються як лікувально-столові та лікувальні, займають майже 20% площі Румунії.

З початком трансформування економіки Румунії, глибокою соціально-економічною кризою початку 1990-х років зменшується сегмент лікувально-оздоровчого туризму, що відобразилось у кількості закладів, а також загальної кількості ліжок-місць у закладах санаторно-курортного господарства [14] (табл. 4.10). Спад у сфері санаторно-курортного господарства спостерігався у 1990-2004 роках, проте в подальшому кількість закладів санаторно-курортного спрямування має тенденції до зростання – зростання на 107,8% порівняно з 1990 роком.

Таблиця 4.10

Заклади розміщення санаторно-курортного господарства Румунії за період з 1990 по 2017 рік (вибірково) [72]

Рік	Кількість закладів		Кількість ліжок-місць	
	Румунія, в цілому	Курорти	Румунія, в цілому	Курорти
1990	3213	535	453236	47310
1994	2840	532	292479	50484
1998	2127	487	287268	48460
2002	3332	347	272596	42735
2004	3900	360	275941	40894
2010	5222	386	311698	36706
2011	5003	413	278503	37810
2012	5821	488	301109	39279
2013	6009	499	305707	39953
2015	6821	479	328313	35342
2017	7905	577	343720	36631

У статистиці розміщених туристів у Румунії виділяються наступні дестинації (туристичні зони): Чорноморське узбережжя, бальнеологічні та гірські курорти, дельта Дунаю, Бухарест з околицями та інші регіони. На бальнеологічні курорти припадає 8,5%, на кліматичні курорти Чорного моря та гірські території - майже 26%. Найбільшу частку розміщених туристів займає Бухарест з околицями – 50,14% (повіт Ілфов) [72] (табл. 4.11).

У 2007 році було розроблено низку стратегічних програм з розвитку національного туризму Румунії, а також окремих видів туризму, в тому числі, і лікувально-оздоровчого. Пов'язано було це з інтеграцією країни до ЄС та необхідністю приведення галузі до потреб туристичного ринку.

У «Майстер-плані з розвитку національного туризму на 2007-2026 роки» [71] вказується, що Румунія має 1/3 запасів мінеральних вод у Європі. Більше 117 курортів та курортних місцевостей мають потенціал для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, з них 34 – національного, 29 – місцевого значення. 245 км узбережжя Чорного моря від дельти Дунаю до кордонів з Болгарією мають придатні пляжі для рекреаційної діяльності. Окрім цього, активно задіяні соляні копальні для туристичної діяльності, якими опікується державна компанія «Salrom». У 2012 році було розроблено стратегію розвитку соляних шахт та їх інтеграцію у туристичну діяльність Румунії.

Таблиця 4.11

Кількість розміщених туристів за туристичними дестинаціями Румунії [72]

Туристичні дестинації	2010		2013		2017	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Чорноморське узбережжя	702566	11,5	728748	9,2	1049970	8,6
Бальнеологічні курорти	568257	9,4	678536	8,5	945257	7,8
Гірські території	814973	13,4	1241133	15,6	2019142	16,6
Дельта Дунаю	68414	1,1	80885	1,0	100423	0,82
Бухарест з околицями	3011681	49,6	3983497	50,2	5992403	49,3
Інші регіони	906859	14,9	1230354	15,5	2036151	16,8
Всього	6072750	100	7943153	100	12143346	100

У 2014 році було розроблено окрему програму розвитку оздоровчого туризму Румунії на період до 2020 року. Означена програма передбачає 4 основних напрямки:

1) запровадження інноваційного підходу у державно-приватне партнерство, а саме: розвиток бальнеотуристичних кластерів на національному рівні;

2) підтримка розвитку оздоровчого туризму: створення організації з управління дестинаціями оздоровчого туризму Румунії;

3) інноваційне позиціонування на основі нового екологічного продукту «лікувально-оздоровчий туризм»: розробка додаткових послуг, в т. ч. анімації на курортах;

– визначення податкових заходів для стимулювання та, за можливості, фінансування для підтримки модернізації засобів розміщення та лікувальних центрів;

– розробка та запровадження плану з комунікаційної політики просування продукту;

– встановлення критеріїв для планування міських та туристичних ареалів;

4) розробка методів лікування для боротьби зі старінням: визначення основних заходів для сегмента боротьби зі старінням у лікувальному туризмі;

– заохочення розробки анти вікових продуктів на базі природних лікувальних ресурсів [78].

Основними учасниками у розвитку оздоровчого туризму Румунії є Міністерство охорони здоров'я, Національний фонд соціального страхування (CNAS), Міністерство праці та соціального захисту, Національний фонд державних пенсій (CNPP) та Міністерство туризму Румунії, а також Національна агенція природних ресурсів, Національний інститут відновлення, фізичної медицини та бальнеокліматології.

Міністерство охорони здоров'я Румунії визначає основні форми інституційної організації послуг оздоровчого та лікувального спрямування:

– **санаторії** – заклади, при якій використовуються природні лікувальні фактори, а також інші заходи, які пов'язані із використанням природних факторів та ресурсів для лікування, методики та лікувальні засоби;

– **медичні центри** – заклади, які призначені для надання медичної допомоги населенню, що проживає поряд, з мінімум двома спеціалізаціями з оздоровлення та лікування;

– **клінічні інститути та медичні центри** – заклади, в яких також ведеться діяльність, пов'язана з навчанням та науковими медичними дослідженнями, розробкою методичних рекомендацій та координації освітнього процесу медичних працівників;

– **спеціалізовані лікарні** – заклади які надають медичну допомогу, за певною спеціалізацією, з доповнюючи ми супутніми спеціалізаціями з лікування та оздоровлення [78].

Такий підхід у термінології є достатньо розмитим. На це звертає увагу «Майстер-план з розвитку оздоровчого туризму Румунії на 2014-2020 роки». Так, система фінансування даних закладів та інвестування у розвиток оздоровчого туризму мають певні законодавчі труднощі, у першу чергу з системою приватного страхування. Проте прийняття Директиви 2011/24/EU «Про застосування прав пацієнтів у транскордонній охороні здоров'я» має вплинути на трансформацію системи соціального страхування на державно-приватній основі співробітництва.

Великі готельні мережі, що спеціалізуються на оздоровчому туризмі Румунії, змогли створити систему страхування споживачів та сформувати ринок інвестицій, розвитку медичних досліджень та забезпечили процес оновлення інфраструктури.

CNAS, відповідно до Закону 95/2006 «Про реформу охорони здоров'я», має забезпечувати фінансування споживачів для лікування та оздоровлення у закладах лікувально-оздоровчого спрямування, які мають відповідну сертифікацію та відповідають вимогам форм інституційної організації закладів, які викладені вище. Приватні підприємства, які задіяні у лікувально-оздоровчому туризмі, повинні ати дозвіл на здійснення такого виду діяльності [82].

Відповідно до Закону 19/2000 «Про державну пенсійну систему та інші права соціального забезпечення» [81] застраховані громадяни Румунії мають право на санаторно-курортне лікування, яке фінансується зі страхового бюджету. Крім цього, тривалість санаторно-курортного лікування має бути встановлення на термін від 15 до 21 дня. Тимчасово непрацездатні особи можуть мати більш тривалий термін відновлення здоров'я до 90 днів із бальнеологічним лікуванням та медичною реабілітацією. Надаються також так звані «білети» для лікування та оздоровлення, які за відповідними критеріями та квотами видаються Національним фондом державних пенсій (CNPP).

CNPP розподіляє «білети» для лікування та оздоровлення різних категорій громадян Румунії, а також за територіально-адміністративними одиницями країни.

Міністерство туризму займається питаннями розвитку лікувально-оздоровчого туризму Румунії, а саме:

- реалізує стратегію розвитку туризму, туристичного продукту та туристичних регіонів, стратегію приватизації та розвитку туризму на регіональному і національному рівні;
- проводить політику просування та розвитку туризму на основі розроблених стратегічних планів;
- проводиться державна політика у сфері лікувально-оздоровчого туризму, що включає моніторинг природних лікувальних ресурсів та лікувальних місцевостей, оцінка стану інфраструктури тощо.

Важливим стейкхолдером у розвитку лікувально-оздоровчого туризму є також Організація працевдавців лікувально-оздоровчого туризму Румунії. Дана організація була створена у 1993 році 19 представниками компаній, які займались послугами оздоровчого туризму. Основним завданням були контакти з державною та регіональною владою, іншими зацікавленими сторонами для просування інтересів та розвитку оздоровчого туризму. Засновниками організації були представники курортів, як, наприклад, Беїле-Геркулане, Беїле-Фелікс, Беїле-Говора, Ватра-Дорней, Синджорз-Бей, Сленік-Молдова тощо.

Основними задачами Організації є просування оздоровчого продукту, членство у міжнародних та національних організаціях з оздоровчого туризму, створення державно-приватного партнерства у галузі, формування маркетингової політики.

Нормативна база розвитку лікувально-оздоровчого туризму керується Законом Румунії № 343/2002 «Про бальнеологічні, кліматичні та бальнеокліматичні курорти та бальнеологічного лікування і оздоровлення», Постановою Уряду Румунії №109/2000 «Про бальнеологічні, кліматичні та бальнеокліматичні курорти і бальнеологічне лікування та оздоровлення», в яких зазначається класифікація курортів, основні задачі роботи Національного інституту з оздоровлення (відновлення), фізичної медицини та бальнеокліматології, використання природних лікувальних факторів та ресурсів, основ медичного лікування та оздоровлення [70,82,84,85].

Уряд Румунії через певні періоди (наприклад, у 2011, 2013, 2018 рр.) вносить постановами список курортів, що мають статус національного або місцевого значення. Відповідні законодавчі основи спираються на Постанову Уряду Румунії №852/2008 «Про затвердження правил та критеріїв сертифікації туристичних курортів»: якість природного середовища, транспортна доступність та рівень розвитку інфраструктури, вимоги до закладів розміщення, туристична інформація та просування продукту, а також додаткові, але не обов'язкові умови, які включають особливості природного та соціального середовища курорту, розвиток соціальної інфраструктури, супутніх галузей, які забезпечують послуги у сфері туризму (банківська сфера, культури та розваг тощо) [85].

Директива 2011/24/EU «Про застосування прав пацієнтів у транскордонній охороні здоров'я» має на меті прибрати бар'єри для надання

послуг з оздоровлення та лікування серед країн ЄС, спростити адміністративні аспекти медичного страхування та розвитку транскордонної системи охорони здоров'я. Директива передбачає врахування особливості надання послуг з лікування (перелік пропонованих послуг, сертифікація та акредитація, ціноутворення, моделі фінансування, приватні постачальники та державні провайдери, схеми фінансування державного медичного страхування тощо), тому не регулює напряду, а забезпечує основні принципи надання послуг з транскордонного медичного співробітництва.

Таким чином, директива структурована на основі трьох принципів: повернення фінансування (реімбурсація) за послуги, що доступні за кордоном; відповідальність держави за якість та рівень надання послуг з лікування та оздоровлення; посилення співробітництва держав-учасників у галузі транскордонної системи охорони здоров'я.

Значна підтримка розвитку лікувально-оздоровчого туризму Румунії відбувається за рахунок структурних фондів та операційних програм Європейського Союзу.

Переважає більшість туристів з лікувально-оздоровчою метою перебуває у курортних місцевостях та містах у готелях, мотелях, пансіонатах та туристичних віллах [72] (табл. 4.12). За структурою власності у державній власності близько 18% закладів лікувально-оздоровчого туризму, близько 81% – у приватній, при цьому більшість розміщених припадає на приватний сектор.

Реформування санаторно-курортної сфери Румунії вимагало визначення місця країни на ринку послуг у галузі лікувально-оздоровчого туризму у Європі, можливість залучення інвесторів, розширення видів приватної ініціативи для зниження бюджетних коштів для розвитку галузі. Галузь розглядається у рамках трьох секторів: лікувальний, профілактики та оздоровлення для широкого кола

туристів, спорт та SPA-туризм. Пропонується структурувати послуги у лікувально-оздоровчому туризмі за продуктовою складовою:

- у лікувальному секторі – лікувальний (з максимальним залученням іноземних громадян), SPA-туризм (як комерційний, так і соціальний), купально-пляжний туризм (регіон Констанца);

- у оздоровчому секторі – позиціонування продуктової складової на регіональному та міжнародному ринку послуг лікувально-оздоровчого туризму, сегментування на соціальний та лікувально-профілактичний домени. Стратегія передбачає перехід частини регіональних курортів у сегмент лікувального туризму з обслуговуванням міжнародних туристів (Беїле-Фелікс, Беїле-1 Май, Ватра-Дорней, Сленік-Молдова, Беїле-Херкулане, Совата), скороченням частки соціально орієнтованих продуктивних пропозицій лікувально-оздоровчого туризму та вихід на національний рівень (Беїле-Говора, Келіменешть, Синджорз-Бей, Амара, Беїле-Оленешть). Наприклад, такі курорти, як Мангалія, Текіргьол пропонується розвивати як міжнародні з привабленням іноземних туристів та скороченням соціального сегменту туристів.

Таблиця 4.12

Туристичні прибуття за закладами розміщення Румунії в 2017 році [72]

Заклади розміщення	Всього	Класи					
		5*	4*	3*	2*	1*	Некласифіковані
Готелі	721652	22742	183911	300398	213863	738	-
Мотелі	14508	-	-	8360	6148	-	-
Хостели	12556	-	-	4206	8350	-	-
Туристичні вілли	46023	250	1415	29983	14136	239	-
Бунгало	2006	-	-	470	62	1474	-
Туристичні котеджі	1843	-	-	862	63	918	-
Кемпінги	3824	-	-	-	2703	1121	-
Шкільні та дитячі табори	5076	-	-	-	-	2551	2525
Туристичні зупинки	7988	-	-	-	2544	5444	-
Пансіонати туристичні	88894	1891	13353	50621	22507	522	-
Пансіонати агротуристичні	39037	-	1638	35488	1911	-	-
Туристичні будинки	1850	-	-	240	143	1120	347
Всього	945257	24883	200317	430628	272430	14127	2872

Для відновлення якості послуг санаторно-курортних підприємств вбачається перехід до санітарних правил та норм, розроблених міністерством охорони здоров'я та Національним інститутом реабілітації, фізичної медицини тібальнеокліматології (рис. 4.3).

У сфері професійної підготовки медичного персоналу пропонується формування програм підготовки для університетів медичного профілю. На даний момент такими закладами вищої освіти є медичні університети у Бухаресті (імені Кароля Давілі), Крайовій, Яссах (університет імені Грігоре Т. Попа), Тиргу-Муреш, Тімішоарі (університет імені Віктора Бабеш), Клуж-Напокі (університет імені Юліу Хацегану).

У курортних містах передбачається програма із залучення нових форм організації вільного часу відпочиваючих, впровадження дієтичних столів, розробка анімаційних заходів відповідно до потреб певної категорії туристів. Фінансується Національним агентством туризму Румунії у розмірі 25 тис. євро [71].

Пропагування відпочинку на курортах складається з трьох основних складових: здоровий спосіб життя (не тільки лікування, але й оздоровлення),

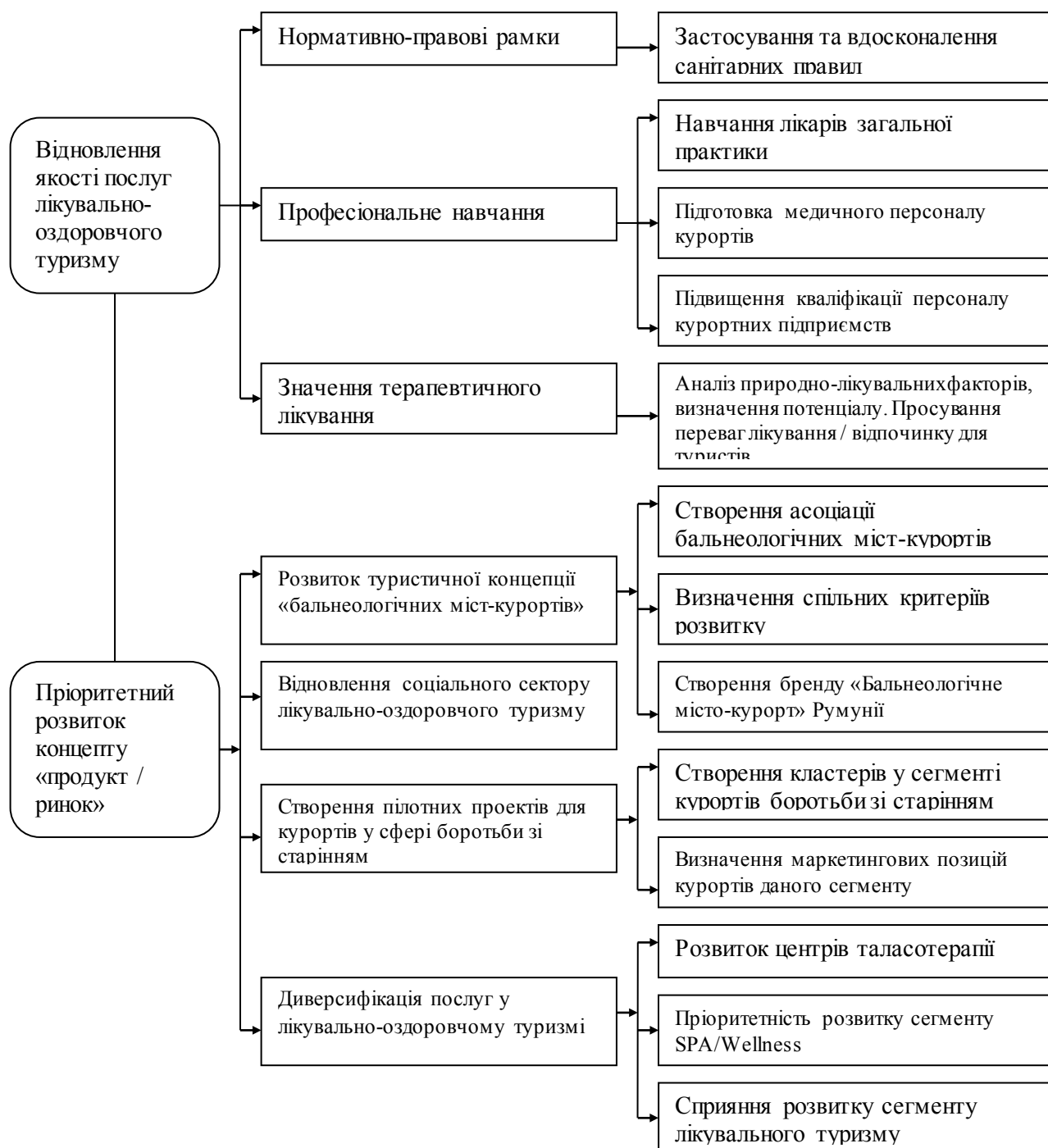

Рис. 4.3. Стратегічні напрямки розвитку лікувально-оздоровчого туризму Румунії [71]

розвиток інфраструктури курортів, інформаційна підтримка курортних міст через ЗМІ та мережу Internet.

Створення бренду бальнеологічних міст-курортів та визначення критеріїв їх виділення передбачає залучення як природно-лікувальних, так і інфраструктурних аспектів, а також наявність культурно-історичних об'єктів, що вкладається у схему: лікування/оздоровлення, відпочинок, комфортність перебування.

Відновлення соціального сегменту лікувально-оздоровчого туризму неодмінно пов'язане з державною підтримкою. Спрямована на підтримку пенсіонерів, осіб з обмеженими фізичними можливостями, осіб з «професійними» хворобами. Бюджет у 110 тис. євро закладений міністерствами охорони здоров'я та праці.

Ще одним елементом розвитку лікувального сегменту означеного виду туризму є створення центрів з боротьби зі старінням. Така ініціатива є наслідком поступового старіння жителів країн Європи. Наприклад, у обґрунтуванні створення таких центрів визначається, що у 2050 році населення віком старше 60 років у Німеччині складатиме 37% (у 2000 – 23%), Франції – 31% (20%), Італії – 38% (24%) тощо. Окрім цього, зростає активність осіб віком 55-64 роки, які віддають перевагу відпочинку на курортах з лікувальними та оздоровчими закладами.

Розвиток центрів SPA/Wellness спирається на фінансування проєктів, переважно з приватною ініціативною, з розвитку таких центрів, комплексів (30 тис. євро). Передбачається зміна акценту управління закладами - не як лікувальні, а саме оздоровчі заклади з використанням естетики прилеглої території, фітнесу та фізичних вправ тощо. У сфері лікувального сегменту туризму передбачається підтримка клінік та санаторно-курортних комплексів з лікування як внутрішніх, так і іноземних туристів. Зазначається, що на цей час означений сегмент ринку туристичних послуг не задіяний у повній мірі і потребує активного залучення туроператорів для просування рекреаційних послуг лікувально-оздоровчого туризму.

У регіональному аспекті для Бухареста та регіону Ілфов пропонується залучення приватних інвестицій для розвитку SPA-готелів та центрів, що надають послуги SPA та Wellness для жителів міської та приміської зони, для туристів – із залученням приватних клінік для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Узбережжя Чорного моря має ядро для розвитку туризму – район озера Текірґьол та низка приморських курортів. Пропонується залучати іноземних туристів, а також туристів для нетривалого проживання і користування послугами закладів санаторно-курортного господарства у якості додаткових послуг.

У регіоні Трансільванії лікувально-оздоровчий туризм має потужну ресурсну базу та тривалі традиції формування курортних міст. Пропонується формування районів пріоритетного розвитку, створення туристичних кластерів. У макрорегіоні Центр з 2014 р. був створений регіональний бальнеотуристичний кластер «Трансільванія», до якого увійшли 15 фірм, 3 університети, 2 дослідницькі інститути, 8 державних органів влади тощо. Територіально до кластеру увійшли курорти Беїле-Тушнад, Ковасна, Вилчеле, Базна, Ідечу-де-Жос, Совата. Науковими установами та дослідницькими інститутами стали: університет Трансільванії (м. Брашов), факультет медицини, громадського харчування і туризму, Академія економічних досліджень, Університет Бабеш-Боляй (м. Клуж-Напока), факультет географії, Національний інститут досліджень та розвитку в туризмі (м. Бухарест),

Національна агенція мінеральних ресурсів. Відповідні кластери також створено в інших регіонах Румунії: туристичний кластер «Олтенія», кластер «Нижній Дунай» (2013), приморський кластер та кластер регіону Буковина (2008). У регіоні Буковини пілотний проект переоснащення матеріально-технічної бази та формування нової стратегії розвитку бальнеологічного курорту планується у Ватра-Дорней.

У зоні Дунаю пріоритетним є розвиток курорту Беїле-Херкулане із залученням туристів з Болгарії та Сербії, просування продукту лікувально-оздоровчого туризму для туристів, задіяних у річкових круїзах Дунаєм.

Таким чином, стратегія розвитку лікувально-оздоровчого туризму визначає пріоритетні курорти, які першими пропонуються реформувати. Міста-курорти, що розвиватимуться на основі бальнеологічних ресурсів (мінеральні води, лікувальні грязі), матимуть традиційну концепцію курортології (санаторно-курортні заклади, лікувальні клініки, анімаційні послуги) – Ватра-Дорней, Сленік-Молдова, Беїле-Херкулане, Совата, Орадя, Беїле-Фелікс. Окремо виділяються курорти приморського оздоровчого характеру (таласотерапія та геліотерапія) – Констанца, Мангалія. Іншим напрямком є створення центрів оздоровлення для населення похилого віку (боротьби зі старінням), SPA- та Wellness-послуг (Снагов, Бухарест, Совата, Ковасна, Мангалія).

«Майстер-план з розвитку лікувально-оздоровчого туризму на 2014-2020 роки» передбачає кілька ключових напрямків [78]:

1) конкурентоздатність малих та середніх підприємств з бюджетом у 723 млн. євро для менш розвинутих регіонів Румунії та 21,3 млн. євро для розвинутих регіонів;

2) диверсифікація розвитку економіки через розвиток стійкого (збалансованого) туризму – розвиток інфраструктури курортів, модернізація діючих закладів державної та комунальної власності, маркетингова діяльність з консолідованим бюджетом у 101, 06 млн. євро.

Значна частка природних лікувальних факторів та ресурсів розміщена у сільській місцевості, тому також розвиток лікувально-оздоровчого туризму пов'язаний із Національною програмою Румунії з розвитку сільських територій на період 2014-2020 рр. Наприклад, програма передбачає стимулювання місцевого бізнес-середовища з розвитку нових видів діяльності, у тому числі, розвитку оздоровчого туризму: відновлення та реставрація пам'яток культурної та природної спадщини, модернізація інфраструктури відповідних об'єктів тощо.

Розвиток лікувально-оздоровчого туризму також зазначений у міждержавних програмах розвитку, як «СВС Румунія – Угорщина 2014-2020», «Румунія – Сербія IPA СВС 2014-2020», «Румунія-Болгарія транскордонна програма 2014-2020», де також зазначаються основні рамки розвитку даного сектора туризму та рамки співробітництва [79].

У цілому, Міністерство туризму Румунії визначило основні переваги, недоліки та загрози розвитку лікувально-оздоровчого туризму та можливості для розвитку (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

SWOT-аналіз лікувально-оздоровчого туризму Румунії [78]

Сильні сторони	Слабкі сторони
✓ Природні лікувальні ресурси мають достатню базу для розвитку даного виду туризму ✓ Значні історичні традиції розвитку курортології ✓ Наявність компетентного персоналу для обслуговування ✓ Наявність курортів, які диверсифікували свої послуги та мають ринкові механізми функціонування (уникли державних програм «білетів» з оздоровлення) ✓ Наявність асоціацій, що представляють сектор оздоровчого туризму ✓ Збільшення туристичних прибуттів за метою оздоровлення та лікування	✓ Наявність курортів, що залежать практично повністю від державного розподілу системи «білетів» і не можуть самостійно інвестувати у розвиток інфраструктури ✓ Персонал потребує кращої підготовки для надання послуг з лікування та оздоровлення ✓ Недостатність медичного персоналу на підприємствах лікувально-оздоровчого туризму ✓ Зменшення соціальної складової оздоровчого туризму: скорочення державної системи «білетів» та зростання приватної системи ✓ Слабка конкурентоздатність продукту на міжнародному ринку (низька частка іноземців) ✓ Незбалансований розподіл споживачів: сезон 2-3 місяці переважно влітку
Загрози	Можливості
✓ Роздроблена політика у сфері лікувально-оздоровчого туризму, соціальної сфери та охорони здоров'я ✓ Складність доступу місцевих органів влади до європейських фондів із підтримки розвитку лікувально-оздоровчого туризму: низький рівень якості управління, недостатність ресурсів для спів фінансування проектів ✓ Зміщення розвитку лікувально-оздоровчого туризму на оздоровлення, SPA та Wellness, падіння доходів туроператорів у даному секторі туризму ✓ Потреба в необхідній інфраструктурі не дозволяє інвестувати у розвиток лікування та оздоровлення на курортах	✓ Розробка продуктів оздоровчого туризму, зосередження на споживачах інших країн ЄС, залучення приватних страхових компаній у контексті впровадження Директиви ЄС 2011/24 ✓ Наявність структурних фондів ЄС на 2014-2020 рр. для розвитку інфраструктури лікувально-оздоровчого туризму ✓ Забезпечення гармонізації законодавства, підтримка у розвитку співробітництва між центральними та місцевими органами влади, закладами та організаціями лікувально-оздоровчого туризму та координування стратегічних інвестицій у розвитку даного сектору туризму

Не зважаючи на значні перспективи розвитку санаторно-курортного господарства, у Румунії існує низка проблем щодо реалізації підвищення ефективності надання якісних послуг закладами санаторно-курортного господарства. Так, у «Національній стратегії розвитку туризму в Румунії» (2007) [71] зазначено, що складною залишається ситуація з матеріально-технічною базою: застаріла бальнеотехніка, відсутність кваліфікованих кадрів для обслуговування нової техніки та активне залучення іноземного досвіду у

лікуванні та оздоровленні рекреантів. Цьому також сприяє відсутність зацікавленості приватного капіталу для фінансування даного сегменту туризму через незначні прибутки, необхідність значних обігових коштів для модернізації матеріально-технічної бази закладів та залучення кваліфікованих кадрів.

Болгарія. Прийнята «Стратегія стійкого розвитку туризму в Болгарії на 2014-2030 рр.». Ключовими цілями Стратегії є:

- створення позитивного іміджу туризму Болгарії на міжнародному ринку туристичних послуг;
- підвищення конкурентоздатності туристичних регіонів Болгарії, якості туристичних послуг, диверсифікації продукту та туристичної спеціалізації регіонів;
- упровадження світових практик та європейських рекомендацій, розробка інноваційного продукту, його позиціонування у сфері міжнародного туризму тощо.

Серед пріоритетів, які визначені у Стратегії, значної уваги приділено розвитку оздоровчого туризму, а саме подолання сезонності лікувального та оздоровчого сектору, надання СПА-послуг.

Прогнозується, що до 2030 року туристичний потік зросте з 6,5 млн. туристів у 2012, до 9 млн. осіб у 2020 році та у 2030 році буде складати 12 млн. осіб. Основними відвідувачами у 2012 році залишались країни Європейського Союзу (67%), а саме Румунія, Греція, Німеччина тощо [46].

Забезпечення бальнеологічними ресурсами для оздоровчого туризму має регіональні відмінності. Курорти, на базі яких розробляються мінеральні лікувальні води, розміщені у Північній та Південній Болгарії та у Західних Родопах. Таких джерел нараховується близько 600. Серед бальнеологічних центрів виділяються Бургас, Сливен, Благоевград, Хісаря тощо.

Лікувальні грязі представлені муловими сульфідними та торфовими. Найбільшими грязьовими курортами є: регіон Чорного моря – Шабла, Атанасово, Варна, Балчишка Тузла, Поморіє; у західній частині країни – Кюстенділ, Баня-Карловська, Санданськи, Марикостиново.

У цілому Болгарія має 58 бальнеологічних та 55 кліматичних курортів у гірській місцевості, 47 курортів у Чорноморському регіоні. Спираючись на Концепцію туристичного районування Болгарії (2015) [34] виділяються такі туристичні регіони, які спеціалізуються на реалізації оздоровчих та лікувальних послуг:

- Чорноморська курортна зона – у складі Бургаського та Варненського Чорномор'я – пріоритетним є розвиток оздоровчих видів туризму;
- район Долина троянд (з центром м. Казанлик) – розвиток лікувального туризму, СПА-послуг та оздоровчих видів туризму;
- район Родопи – розвиток кліматолікування та бальнеологічних курортів у сфері лікувально-оздоровчого туризму;
- район Рила-Пірін – бальнеологічні курорти, кліматичні гірські курорти; розвиток передовсім лікувального туризму.

Лікувально-оздоровчий туризм складає 6,6% серед усіх видів послуг туристичних продуктів у Болгарії. Опираючись на рекомендації ЄС, що передбачає поступове зростання населення третьої вікової групи, Болгарія передбачає ріст попиту на лікувальні та оздоровчі послуги. При розробці Стратегії передбачалась лібералізація транскордонного переміщення пацієнтів для лікування та оздоровлення (Директива 2011/24/EU «Про застосування прав пацієнтів у транскордонній охороні здоров'я»). Крім цього, оздоровчий туризм пов'язує супутні напрямки туризму (48% туристів користуються додатковими послугами туристичних підприємств), а 27% туристів купують продукт як мінімум ще з одним видом туризму.

Основними споживачами лікувально-оздоровчого туризму Болгарії є туристи з Балкан та Європи: 38% – Балканські країни, 23% – Західна, 22% – Східна Європа. Серед країн цільовими ринками є Росія, Греція, Німеччина, Велика Британія, Македонія, Румунія та Туреччина.

Основними конкурентами на ринку лікувально-оздоровчих послуг є Греція, Туреччина, Іспанія та Румунія.

Основні стратегічні цілі Концепції:

- розробка Програми плану дій на стійкий розвиток туризму в Болгарії на 2017-2020 рр., яка передбачає: інтеграцію нормативної бази та рекомендацій ЄС і національного законодавства, здійснення підтримки болгарських та міжнародних партнерів, в першу чергу, країн ЄС у сфері охорони здоров'я та послуг лікувального спрямування, пріоритетний розвиток оздоровчого туризму як одного з ключових напрямків Болгарії на ринку міжнародного туризму;

- забезпечення цілорічного функціонування бальнеологічних курортів та кліматичних приморських курортів;

- формування програми маркетингу для просування оздоровчого продукту на ринку цільових країн;

- забезпечення професійними кадрами курортних центрів, підвищення кваліфікації персоналу в умовах інтеграції до ринку ЄС тощо.

4.3. Імплементация досвіду країн ЄС для розвитку екологічного туризму в Україні

Природно-ресурсні та екологічні передумови для розвитку екологічного туризму в країнах ЄС. На даний час у світі переважає теорія стійкого розвитку, яка відноситься і до туризму. Стійкий туризм – це такий туризм, який задовольняє усі існуючі потреби людей у подорожах, але при цьому розвивається таким чином, щоб забезпечити відповідними можливостями прийдешні покоління. Стійкий туризм включає ресурсозбереження, як дбайливе ставлення до біорізноманіття, (рис. 4.4.) збереження усього (1) навколишнього середовища, враховує (2) культурні та соціальні відносини, що склалися у межах сучасної (3) економічної моделі та

економічного розвитку. У концепції стійкого розвитку ці три складові є передумовою будь-якого діяння/концепту та є рівноцінні.

Екологічний туризм розглядається як приклад стійкого туризму, оскільки реалізує на практиці головні принципи і концепції стійкого розвитку, зокрема, «несуперечливе» природокористування, що не призводить до деградації ресурсів, оскільки для відновлення та охорони останніх використовується частина прибутків від розвитку екотуризму.

Таким чином, екологічний туризм – це природоорієнтований сталий туризм, який відповідає цілям стійкого розвитку (*Sustainable Development Goals* – *SDGs*– рис. 4.4.) установленими ООН у 2015 році з перспективою до 2030р.

Рис. 4.4. Складові природоорієнтованого сталого туризму[20]

Об'єктами екотуризму можуть бути як природні, так і культурні визначні пам'ятки, природні й природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура становить єдине ціле з навколишнім середовищем. Об'єктами екотуризму можуть стати й екзотичні рослині співтовариства, або біоценози, наприклад, тропічні ліси, що цвітуть, літня тундра тощо. Але частіше туристів приваблюють унікальні ландшафти в цілому [19].

За умови мети подорожі (відпочити й одержати певний обсяг знань) можна виділити наступні чотири види екологічного туризму:

- науковий туризм. Туристичними об'єктами у таких турах виступають природні території особливої охорони: заповідники, заказники, національні парки. У процесі наукових екологічних турів туристи приймають участь у різноманітних дослідних експедиціях, ведуть польові спостереження;

- тури історії природи. Це сукупність навчальних, науково-культурних і туристичних екскурсій, які пролягають за спеціально створеними екологічними маршрутами. Найбільш часто такі екологічні тури організовуються на території заповідників, національних парків, на туристичних територіях і акваторіях;

- пригодницький туризм. До нього можливо включити наступні тури: *discoveryamp*; *adventureholidays* (віддалені регіони); *shortdestinations* (короткострокові тури на велосипедах); *walkingamp*; *trekking* (пішохідні маршрути по складній місцевості); *multi-activityholidays* (подорожі із значними фізичними навантаженнями); *overlandtours* (подорожі на спеціально переобладнаних для житла автомобілях). Цей вид екотуризму об'єднує усі подорожі, пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі. До нього відносяться: альпінізм, скелелазіння, гірський і пішохідний туризм, водний, гірськолижний, кінний туризм, дайвінг, парашутизм. Деякі з цих видів туризму відносяться до екстремальних;

- подорожі у природні заповідники і резервати. Висока привабливість унікальних і екзотичних природних об'єктів та явищ, які знаходяться у заповідниках, привертають безліч туристів [14].

За деякими оцінками, екологічний туризм охоплює понад 10-15% туристичного ринку, а темпи його росту перевищують відповідні темпи по всій індустрії туризму.

Екотуризм розповсюджується по всьому світу. Багато таких об'єктів вже внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. На даний час лідером зазначеного сегменту туристичного ринку можна назвати Європу. Країни Європи переживають внутрішній “екотуристичний бум”, а також вони генерують попит на цей вид туризму.

ЄС є унікальним економічним і політичним союзом між 28 європейськими країнами, які разом охоплюють більшу частину континенту. ЄС займає понад 4 млн. км² та має 508 мільйонів жителів. Розвитку екологічного туризму в країнах ЄС сприяють природні чинники: багаті та різноманітні природно-рекреаційні ресурси, наявність великої кількості бухт, заток, внутрішніх морів, тисячі кілометрів морських пляжів, густа річкова мережа, мозаїчність ландшафтів та поєднання територій прибережних і гірських пейзажів.

На зазначеній території знаходяться невеликі за площею та висотою гори: Центральний Французький масив, Vogesi, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори, Північно-Шотландське нагір'я. Альпи – найвищі гори Європи, їх довжина – 1200 км, ширина – до 260 км. Гори порізані долинами, заселені та освоєні, через перевали прокладені залізничні і автомобільні дороги.

Рівнинні території розташовані переважно у прибережних районах. Найбільшими низовинами є: Північнонімецька, Північнопольська та інші. Майже 40% площі Нідерландів знаходиться нижче рівня моря, це так звані «польдери» - низинні землі.

Європа – це морський континент з береговою лінією, яка простягається від Арктики до Середземного моря і від Атлантики до Чорного моря. Його морські басейни та прибережні райони є унікальним джерелом природних і культурних багатств. Прибережний і морський туризм є найбільшою морською діяльністю в Європі та тісно пов'язаний з багатьма іншими частинами економіки. У ньому зайнято майже 3,2 мільйона людей, внаслідок чого загальна валова додана вартість становила 183 млрд. EUR, що становить понад третини морської економіки. До 51% потужностей у готелях по всій Європі зосереджено в регіонах з морським кордоном [45].

Країни ЄС мають один із самих високих екологічних стандартів у світі. Сучасна політика відносно навколишнього середовища, імплементована у ЄС, ґрунтується на концепті екосистемних служб (*ecosystem services*), який бере до уваги “послуги” природи, розділяючи їх на чотири категорії (підтримка, забезпечення, регуляція та культура) і оцінюються їх вартістю в економічному сенсі.

Європейською комісією були прийняті Директива про птахів (№ 2009/147/ЄС) і Директива про довкілля (№ 92/43/ЄЄС), які є основними законодавчими актами збереження і стійкого використання природи у ЄС, зокрема через мережу «Natura 2000», яка має велику цінність з точки зору різноманіття. «Natura 2000» - це комплекс охоронюваних територій, які створюють усі країни ЄС на своїх територіях відповідно до єдиних принципів [27].

Сприяють розвитку екологічного туризму Європи і культурно-історичні чинники: багатство різноманітних історичних і архітектурних пам'яток, високий рівень духовної і матеріальної культури, мозаїчність національного і релігійного складу населення, високий рівень освіти, давні культурні та інші зв'язки як у межах регіону, так і з іншими регіонами світу.

ЄС сприяє збалансованому підходу до потреб для стимулювання росту туризму з одного боку і збереження артефактів, історичних місць та місцевих традицій - з іншого. Європейська комісія активно співпрацює з Радою Європи, Європейською комісією з подорожей, Всесвітньою туристичною організацією ООН та іншими міжнародними партнерами з метою сприяння розвитку європейських культурних маршрутів. 90% культурних маршрутів проходить через сільські райони [45].

Аналіз сучасного стану розвитку екологічного туризму в країнах ЄС. Сучасний екологічний туризм поділяється на декілька напрямків відповідно до цілей подорожі (табл. 4.14).

Важливо відмітити, що у багатьох випадках, остання категорія (сільський туризм) на європейському ринку включає елементи перших трьох категорій: наукового, активного та історичного, особливо третьої, тому що сільський туризм має в Європі давні традиції. Саме в ньому Європейський Союз вбачає основний важіль економічного підйому своїх сільських територій. У Західній Європі нараховується приблизно стільки ж ліжок-місць для відпочинку у сільській місцевості у приватних агрооселях, скільки місць в інших

Таблиця 4.14

Види екологічного туризму за стандартами країн ЄС [54]

Вид туризму	Характеристика
Науковий	Орієнтований на вивчення природи, проведення польових досліджень, спостережень.
Активний	Піші походи, альпінізм, велопогулянки тощо. Вказаний вид екотуризму об'єднує усі подорожі, пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі.
Історичний	Підтримує національну самобутність, знайомить з культурними традиціями.
Природничий	Подорож до природних резерватів - різного роду заповідників, національних парків.
Сільський туризм	Відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами.
Агротуризм	Спрощена форма сільського зеленого туризму, являє собою відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає використання сільського (фермерського) господарства з метою рекреації, освіти чи активного залучення до традиційних форм господарювання.

європейських готелях [54,с.176]. Усі національні організації сільського туризму та агротуризму країн Європи наприкінці 90-х рр. об'єдналися в Європейську федерацію фермерського та сільського туризму (*European Federation for Farmand Village Tourism*). Скорочена назва федерації – "*EuroGites*". Членами федерації *Eur oGites* є організації з Австрії, Бельгії, Болгарії, Грузії, Греції, Іспанії, Кіпру, Литви, Люксембургу, Польщі, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Чехії, Швейцарії та інші, усього 27 країн, які представлені 35 професійними організаціями. Euro Gites розглядає питання щодо входження до федерації на правах повноправного членства від України Всеукраїнської спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

Що стосується четвертої категорії (подорож до природних резерватів) – вона є другою за привабливістю серед напрямків екологічного туризму та до неї також часто включають перші три категорії напрямків екологічного туризму: науковий, активний та історичний. Тобто, природні резервати у більшості європейських країн включають й історичну спадщину у рамках концепту культурної країни. При цьому є можливість займатись науковими дослідженнями (наприклад, спостереженням за птахами – *birdwatching* чи, за китами – *whalewatching*).

Окрім національних природних резерватів, які встановлюються відповідно до стандартів охорони навколишнього середовища та видів, відповідно до стандартів кожної країни самостійно, на пан-регіональному рівні, в ЄС існує мережа біокоридорів та заповідників Natura 2000, яка опирається на Директиви про Птахів (1979) та Природне середовище (1992). Natura 2000 - центральний елемент в охороні біорізноманіття на території країн-членів

Європейського Союзу. Станом на 2017 рік мережа охоплює 787 606 км² суходолу (близько 18 % території ЄС) та 360 350 км² морської території (майже 6% морської території ЄС) та є найбільшою скоординованою мережею охоронюваних районів у світі. Мережа охоплює дев'ять біогеографічних регіонів: Альпійський, Атлантичний, Чорноморський, Бореальний, Континентальний, Макаронезійський, Середземноморський, Паннонський та Степовий. Цей вид регулювання є найбільш ефективним у сенсі відсутності кордонів та цілісності резервації відповідно до природних факторів [45] (рис. 4.5.).

Екологічний туризм	Подорож до природних резерватів:	Natura 2000	В Європейському Союзі
	Науковий Історичний Лімітований активний		
	Сільський чи агротуризм:	EuroGites	
	Науковий Історичний Активний		

Рис. 4.5. Особливості екотуризму країн ЄС

Для екологічного туризму також характерні регіональні об'єднання: EUROPARC чи MEET.

Франція екологічний туризм вбачає як вид сільського туризму. У 70-ті роки ХХ сторіччя сільський туризм отримав самостійний статус. Зараз він приносить 1 млрд. дол. прибутку до держбюджету Франції та 3 млрд. дол. - до бюджетів регіонів [64].

У Франції паралельно реалізуються різні концепції агротуризму: приморські агрооселі; кінні ферми; винні агросадиби; гірськолижні шале; панда-агроекокотеджі; замки у сільській місцевості; рибальські оселі [54, с.179].

Сільський туризм цієї країни представлений Національною організацією будинків відпочинку і зеленого туризму (*Maisondes Gitesde Franceetdu Tourisme Vert*). Агрооселі сертифіковані за високими національними стандартами сервісу.

Оселі аграрних регіонів Франції різняться не лише зірко вістю - це можуть бути прості сільські будиночки, вілли, приватні історичні замки (*chateaux*). Враховано також етногеографічні ознаки: оселі Шампані, Провансу,

Гасконії, Нормандії, Савойї. При цьому, до вартості проживання зазвичай входить сніданок, який також відображає місцеві кулінарні традиції – включення історичного та культурного елементів до агротуризму, як одного із напрямків екотуризму.

Існує спеціальна категорія агроосель для інвалідів, сертифікованих організацією "A. P. F.", а також розроблена спеціальна програма дитячого відпочинку в сільській місцевості впродовж шкільних канікул. Для тих категорій туристів, які люблять подорожувати країною на власному авто, у Франції значного розвитку набула мережа автотуристичних кемпінгів, "прив'язаних" до сільської місцевості, де туристи можуть отримувати свіжі екологічно чисті продукти домашнього приготування. Усі кемпінги країни постійно перевіряють на відповідність національним стандартам сервісу.

У Франції налічується понад 700 замків і палаців вишуканих архітектурних стилів, сертифікованих для приймання туристів. Іншу альтернативу відпочинку у сільських господарів становлять курортні селища, які облаштовуються у місцевостях з мальовничою природою національних і регіональних ландшафтних парків. Діє спеціальна інвестиційна програма "*Gotes de France programme, chalets-loisirs*" розбудови інфраструктури "курортних селищ" та панда-готелів (*Panda-Gotes*), сертифікованих WWF, що відповідають таким вимогам:

- "вписуються" у природний ландшафт і мають помірний рівень сервісу, що не вимагає значних витрат ресурсів;
- дотримуються умов захисту навколишнього природного середовища;
- пропонують гостям програми: екотуристичний супровід, оренда біноклів, довідники-ідентифікатори фауни, топокарти з нанесеними екотуристичними маршрутами тощо.

Відповідно до угоди між власниками "панда-готелів" і WWF Франції, вчені-експерти цієї організації здійснюють регулярні перевірки закладів щодо дотримання ними правил природоохоронного режиму [54, с.179].

Іспанія. "Turismo rural" в Іспанії перевищує внутрішні агротуристичні потоки. Власники агроосель об'єднані в асоціації, основне завдання яких полягає в тому, щоб здійснювати категоризацію сільських осель залежно від рівня наданих послуг і контролювати їхню відповідність вимогам асоціації.

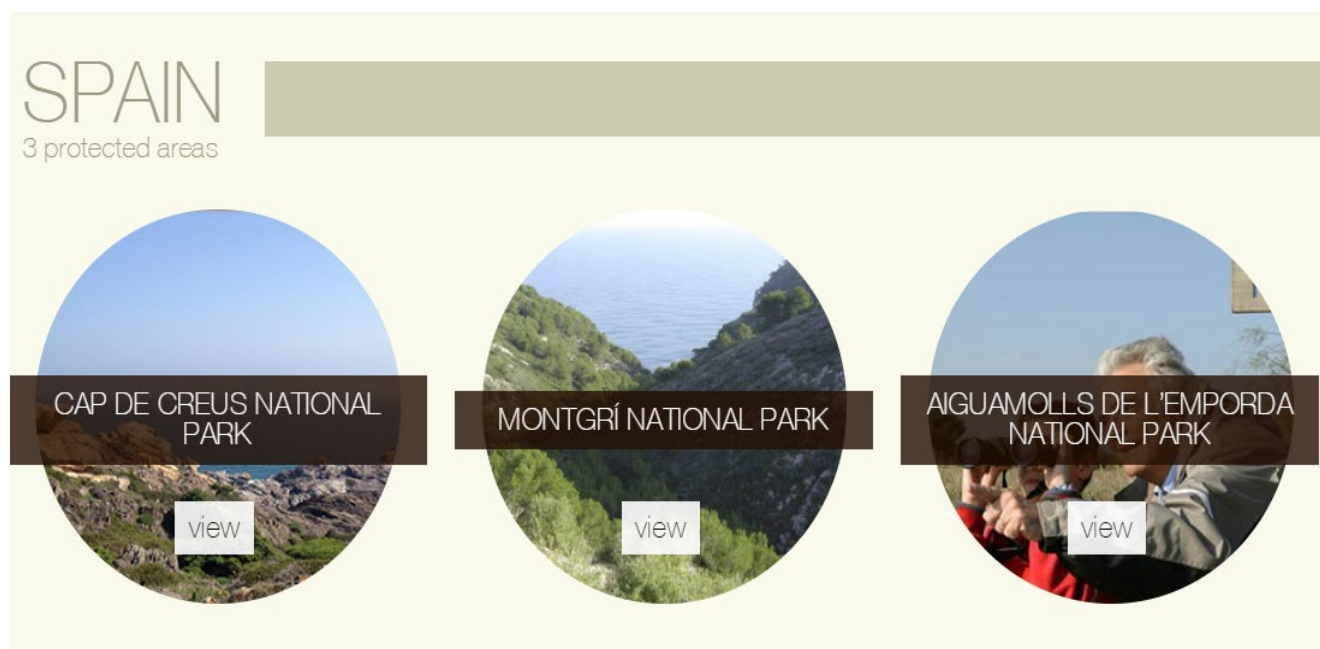
Працівники агротуристичних офісів країни займаються бронюванням авіаквитків, оформленням віз, орендою автомобілів тощо. Щорічно послугами сільського туризму Іспанії користується близько 1,2 млн. осіб.

Суб'єкти агротуристичного підприємництва поділяються на такі три класи:

- HR (hotelrural) – сільський готель;
- CA (castillo) – замок, історичне помістя;
- CR (casarural) – сільський будинок.

Аналогічну класифікацію доцільно офіційно затвердити і в Україні, де поряд з агрооселями в курортно-рекреаційних місцевостях (Карпати, узбережжя морів) існують затишні агрокотеджі та пансіони, а також

налічується понад півтисячі законсервованих у напівзруйнованому стані (а інакше кажучи – просто занедбаних) замків і поміщицьких палаців [54, с.180].

Італія акцентує увагу гостей на славетних історичних традиціях сільського відпочинку у горах і передгір'ях Альп, Апеннін та уздовж смуги морських узбереж. У цій країні екотуристичний сектор тісно переплетений з курортним. Так, наприклад, завдяки пільговому режиму оподаткування для сільського підприємництва, в Італії останніми роками з'явилася розгалужена мережа престижних котеджів і пансіонів не нижче ніж тризіркового рівня, які мають усю необхідну рекреаційну інфраструктуру.

Розглянувши три країни Середземномор'я, доцільно згадати регіональний проект під назвою Середземноморський досвід екотуризму (The Mediterranean Experience of Ecotourism – MEET), який зосереджується на розвитку стійкого екотуризму певного регіону. Крім цих трьох країн до проекту також залучені Греція, Мальта, Кіпр – а за межами ЄС - Йорданія, Ліван і Туніс.

Польща. За польськими законами, надання послуг зеленого туризму не належить до підприємницької діяльності. Тому, прибутки селянських господарств за такі послуги не обкладаються податком на додану вартість. Крім того, законодавство передбачає також звільнення від оподаткування доходів, які отримані завдяки наданню послуг ночівлі за чітко встановлених умов (наприклад: кімнати здаються туристам, а не сезонним працівникам чи третім особам; кількість кімнат, що здаються туристам, не перевищує п'яти).

Можна також виділити промоційну систему: десятки тисяч каталогів та рекламних буклетів із агротуристичними послугами для усіх територіальних рівнів, насичені інформацією стосовно цін, адрес та категорій осель.

EUROPARC. Мережа EUROPARC включає природні зони та парки з 37 країн та поділяє їх на відповідні секції (рис. 4.6.). Щоб обрана локація отримала статус сертифікованого місця для стійкого туризму, вона повинна відповідати певним критеріям та пройти достатньо складну процедуру при поданні заявки на цей статус. При успішному закінченні та отриманні сертифікації, територія може користуватись безліччю переваг та швидко розвиватись на міжнародному рівні.

У Польщі налічується 23 національні парки, 8 з яких акредитовані програмою EUROPARC. Серед них, Полісся, що на відміну від українського, має багату шкалу послуг. На території парку відвідувачі можуть консультуватись у інформаційних центрах, де також мають можливість придбати тематичні тури, взяти в оренду спортивне спорядження для активного туризму чи, навіть, забронювати ночівлю у резиденціях, з якими парк безпосередньо співпрацює.

Крім цього, до парку організують спеціальні шкільні та закордонні тури, у межах яких відвідувачів залучають до наукового туризму, яким на професіональному рівні займаються науковці та студенти природоохоронних спеціальностей. Ще однією особливістю парку є унікальна аплікація, яку кожний відвідувач може завантажити до свого смартфона, щоб безпечно й цікаво проходити стежки парку самотужки.

EUROPARC SECTIONS

- Nordic-Baltic
- Atlantic Isles
- Central and Eastern Europe
- Low Countries
- Germany
- France
- Italy
- Spain

Рис. 4.6. Мережа EUROPARC

На відміну від сільського туризму, екотуризм у вигляді подорожей до резерватів є найбільш сприятливим для розвитку в регіональних чи пан-регіональних інтеграціях.

В Україні, базуючись на польському досвіді, також діє система екологічної сертифікації та добровільної категоризації «Зелена садиба», яка розроблена всеукраїнською Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Схема сертифікації побудована на принципах зменшення шкідливого впливу агротуристичного об'єкту на довкілля, підтримку народних традицій та ремесел, підтримку місцевої економіки, розвиток екологічно-сприятливих видів розваг і відпочинку [16; 52].

Чехія. Незважаючи на досить невеликі розміри, на її території організовано 1350 державних заповідників, у т.ч. 4 національних парки, площа яких становить 1,5% від загальної площі країни. Таким чином, статус заповідної території присвоєно більше 13% території Чехії. Слід зазначити, що усі 4 національних парки є повноправними членами мережі EUROPARC. Екотуризм у Чехії – це не тільки один з видів туризму, але й своєрідна філософія подорожей, яка базується на знанні і повазі до природних цінностей території. Подорожі можуть здійснюватися у будь-яку пору року пішки або на лижах, а у залежності від ландшафту і пропускну здатності екосистеми – на велосипедах, конях, водному транспорту, на екологічних видах автотранспорту.

Екотуризм аналогічний культурно-ознайомчому та сільському туризму (екскурсії по історичних об'єктах і місцях – замках, палацах, по історичних маршрутах тощо), тобто, це оплачена послуга, суть якої полягає у кваліфікованій інтерпретації природних і ландшафтних цінностей території гідом-екскурсоводом, який найчастіше є місцевим жителем і добре знає свій регіон. Екотуризм, як правило, розвивається на заповідних територіях, але його об'єктами можуть бути й інші цікаві ландшафти, у т.ч. розташовані безпосередньо або поблизу сільської місцевості.

У Чехії послуги екологічного туризму надають два різновиди підприємств: агрофірми та «зелені готелі». У агрофірмах туристи мають можливість ознайомитися з сільським життям та безпосередньо прийняти активну участь у ньому: годувати тварин, працювати на городі, у саду. Крім того, у агрофірмах пропонується екологічно чиста сільська їжа.

Екоферми розташовані у найбільш привабливих для туристів місцях, де окрім красивих пейзажів, чистого повітря, ландшафтного різноманіття є і старовинні замки. Найбільш популярні екоферми знаходяться на Шумаві і у Південній Чехії. У «зелених готелях» регулюється подача тепла, фасади та вікна термоізовані, освітлення приміщень організовано за допомогою енергоефективних джерел енергії, витрата води обмежена на рівні 10 літрів на хвилину, здійснюється сортування відходів. Найбільш відомі «зелені готелі» розташовані у Південній і Центральній Чехії. Також, слід зазначити, що приблизно 14% споживаної Чехією електроенергії у 2016р. було отримано за рахунок відновлюваних джерел енергії, а ЄС прагне до повного переходу на відновлювану енергетику до середини поточного сторіччя.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що у країнах ЄС екологічний туризм, зокрема такі його напрямки як сільський туризм та подорожі до природних резерватів мають найбільшу популярність і затребуваність як серед внутрішніх туристів – громадян країн ЄС, так й серед іноземних туристів, які відвідують ці країни. ЄС приділяє значну увагу розвитку вказаних напрямків екотуризму, враховуючи наявний позитивний вплив на інші галузі економіки (підйом сільських територій, сільське господарство, транспортну інфраструктуру, будівництво, торгівлю тощо), на збереження природно-ресурсного потенціалу, на екологічну політику, на стан довкілля та прибутковість цих напрямків.

Україна має великий і різноманітний природно-ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму. Країна розташована у Східній і Південно-Східній Європі, на перетині важливих транзитних шляхів. З заходу на схід територія країни простягається від Карпат до Середньоруської височини більш ніж на 1300 км, а з півночі на південь – від річки Прип'ять до чорноморського та азовського узбережжя більш ніж на 900 км.

Важливою складовою рекреаційних ресурсів є водні ресурси, до яких відносяться моря, озера, водосховища, річки, придатні для організації відпочинку і оздоровлення. Найважливішими з них є Азовське і Чорне море.

Серед природно-рекреаційних ресурсів важливу роль відіграють бальнеологічні, до яких відносяться мінеральні води, лікувальні грязі. Значні запаси лікувальних грязей зосереджені у південних і північно-західних областях. Значну роль в рекреації, оздоровленні та лікуванні відіграють також лісові ресурси. Для туризму значну цінність мають ландшафти, які відзначаються оздоровчими або пізнавальними особливостями, включаючи рельєф, мальовничі пейзажі, печери. Особливу групу ландшафтів створюють: національні парки, державні заповідники, заказники, пам'ятники природи, парки, дендропарки, ботанічні сади, зоологічні парки, заповідні урочища.

В Україні нараховується більше 6700 природно-заповідних територій, у т.ч. 19 природних заповідників. До найбільш відомих природних заповідників відносяться: «Горгани», Дніпровсько-Орільський, Канівський, Поліський, «Розточчя» та інші. Крім цього, Україна володіє 4 біосферними заповідниками (резерватами): Асканія-Нова, Дунайський, Карпатський, Чорноморський, в яких зберігається еталонна дика природа [42; 45].

Відповідно до Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, а також програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні, актуальним та пріоритетним для державної політики є організація міждержавних біосферних резерватів. Перший такий заповідник – «Східні Карпати» - створений на території трьох країн: Польщі, Словаччини та України. З української території він включає Ужанський національний природний парк.

Із загальної кількості об'єктів природно-заповідного фонду, який досягає приблизно 7 тисяч, статус загальнодержавних мають 558 об'єктів, серед яких 4 біосферні резервати, 19 природних заповідників, 12 національних природних

парків, 292 заказники, 132 пам'ятки природи, 88 парків - пам'яток садово-паркового мистецтва, 20 дендрологічних парків, 17 ботанічних садів, 7 зоологічних парків. Загальна площа природно-рекреаційних ландшафтів України становить 9,4 млн. га, що дорівнює 15,6% території держави [36; 48].

Окрім того, Україна має багаті національні і культурні традиції, які також сприяють розвитку екологічного туризму, який часто поєднується з культурно-пізнавальним видом туризму. Культура України збагачується присутністю білоруської, польської, єврейської, болгарської, угорської, грецької, татарської та інших діаспор. Етнічне різноманіття позначилося і на формуванні багатой культурної спадщини України, в якій на протязі епох хитромудро переплелися національні мотиви і історія народів, які її населяють – скіфські кургани, античні грецькі поселення, мінарети татарських мечетей, сліди єврейської культури, архітектурні шедеври давньоруського зодчества та багато іншого.

Незвичайні культурні традиції народу, автентична природа і ремесла, можливість поєднання активного відпочинку з екскурсіями та народними майстер-класами, незвичайні варіанти для проживання - стилізовані дерев'яні хатини, збудовані з урахуванням місцевого колориту, харчування, що складається із страв національної кухні, які приготовлені з місцевих продуктів – усе це є джерелом для розвитку екологічного туризму як самостійного напрямку, так і в поєднанні з іншими видами туризму.

Економічні, нормативно-правові, маркетингові і управлінські механізми успішного розвитку екологічного туризму в Україні. У 2017р. Україна зайняла 88-ме місце за привабливістю для туристів за версією експертів Всесвітнього економічного форуму в Давосі. Цей показник погіршився у порівнянні з 2013р., коли країна займала 76-те місце. При складанні рейтингу враховувалися такі чинники, як наявність збройних конфліктів на території держави, рівень злочинності і терористична загроза. На думку експертів ВЕФ, у плані безпеки до України на відпочинок їхати не рекомендується, також як і до Пакистану, Нігерії, Венесуели, Єгипту, Кенії і Гондурасу, що увійшли до топ-10 країн-аутсайдерів за цим показником.

У питанні ціноутворення для європейського туриста Україна виявилася не найдорожчою країною, зайнявши 45-місце. Найбільш «дешевими» були визнані Іран, Єгипет і Малайзія, а найдорожчими для перебування – Велика Британія і Швейцарія. По інших позиціях Україна опинилася набагато нижче: за рейтингом міжнародної відкритості посіла 78-ме місце. Ще більш низьке, 98-ме місце зайняла у питанні якості довкілля, 79-те – за рівнем розвитку авіа-інфраструктури, 81-ше – за рівнем розвитку портової і наземної інфраструктури, 71-ше – за рівнем розвитку туристичного сервісу. Культурні ресурси країни у Давосі оцінили у 2,14 бали, що відповідає 51-му місцю. Вкрай низьке місце Україна зайняла у питанні інвестицій у туристичний бізнес – 124 місце.

Вищевказана офіційна інформація свідчить про наявність багаточисленних проблем у туристичній галузі, а також у пов'язаних з нею інших секторах економіки, які потребують належної уваги з боку держави

шляхом прийняття відповідних заходів і дій щодо їх регулювання, контролю та остаточного вирішення з метою поступового поліпшення ситуації, що склалася та збільшення світового рейтингу країни за основними показниками.

Розглянемо детальніше причини, які перешкоджають ефективному розвитку в Україні туристичної діяльності в цілому й зокрема екологічному туризму, а також можливі шляхи для їх вирішення.

Події в Україні, які почалися у 2013-2014 роках та тривають зараз, суттєво змінили економічну ситуацію. Ці події стали вагомим чинником значного посилення негативних тенденцій у динаміці в'їзного туризму. Тобто, економічна криза і політична нестабільність чинять негативний вплив на імідж країни.

Недосконалість законодавства, особливо – податкової політики, візової системи, правил землекористування не сприяють інвестиціям у розвиток туризму. Удосконалення податкової політики і законодавства у сфері землекористування є першочерговою умовою для залучення іноземного капіталу. У багатьох випадках розвиток екотуризму не вигідний територіям, що охороняються, тому що вони змушені відраховувати значну частину коштів у якості податків та інших виплат, і лише мала частка доходів залишається на місцях.

Відсутня сформована державна політика сталого розвитку туризму в Україні. Необхідна сформована на державному рівні єдина стратегічна концепція, при якій екотуризм інтегрувався б у плани регіонального соціально-економічного розвитку в комплексі з розвитком сільського господарства, лісової промисловості, гірничодобувної промисловості, транспорту, культури, спорту, курортно-готельної індустрії, охорони здоров'я, утилізації відходів тощо.

Відсутні скоординовані ефективні системи дій з виведенням національного туристичного продукту України на світовий ринок. Необхідна розробка якісних рекламно-інформаційних матеріалів, створення центрів туристичної інформації, популяризація туристичного продукту через засоби масової інформації.

Маркетингові проблеми є серйозним чинником, що ускладнює розвиток екотуризму в Україні. Досі світова спільнота не має адекватної інформації про українські охороняємі природні території, їх значимості і можливості їх відвідування.

Також слід відзначити відсутність або низьку комфортність наявної інфраструктури – умов проживання, транспортних засобів, організованих туристичних маршрутів, обладнаних екостежок, спостережних вишок та інших пристосувань і невідповідність туристичної інфраструктури світовим стандартам. Ефективним засобом прискорення розвитку туристичного бізнесу в Україні може стати розвиток туристичної інфраструктури у мережі міжнародних транспортних коридорів.

У більшості охороняємих природних територій не налагоджені механізми визначення припустимих рекреаційних навантажень і моніторингу екологічних

наслідків туризму. Це робить їх уразливими перед можливими екологічними проблемами, які несе туризм, здійснюваний без належного планування і контролю.

На багатьох перспективних територіях не розроблені комплекси маршрутів і програм для різних категорій туристів, тобто відсутній туристичний продукт, відповідний стандартам міжнародного туристичного ринку.

Українські природні території не в змозі надати туристам достатнє розмаїття платних послуг та продукції, тому доходи від туризму поки значно нижчі, ніж могли б бути. Відсутні єдині цивілізовані стандарти формування цін на послуги, що надаються об'єктом охороняємої природною територією для туристів.

Економічні механізми

1. На даний час головною проблемою стійкого розвитку туризму є брак інструментів реалізації принципів стійкості на практиці. Необхідне ретельно сплановане управління організацією туристичної діяльності, спрямоване на позитивні результати, для досягнення яких важливо вивчення та осмислення зарубіжного досвіду в цій сфері.

Розглядаючи методи державного регулювання стійкого розвитку у зарубіжних країнах, можливо виділити наступні:

Примусові, до яких відносяться: екологічні мита і збори; санкції і заборони; екологічні платежі і штрафи; екологічна сертифікація; екологічний аудит.

Заохочувальні, які включають два напрямки - економічний та соціально-психологічний. Економічний передбачає: пряме бюджетне фінансування (з використанням механізму конкурсів, тендерів для отримання бюджетних коштів; пільгове оподаткування; субсидії, дотації, гранти; відповідна кредитна політика). Соціально-психологічні: правова та інформаційна підтримка підприємств; нагородження спеціальними знаками; маркетингове сприяння (безкоштовна реклама).

2. Створення механізмів, при яких частина фінансових надходжень від екотуризму спрямовувалася б на потреби місцевих поселень.

3. Більшість охороняємих природних територій недооцінюють необхідність участі місцевого населення у розвитку екотуризму, а це могло б стати позитивною можливістю змінити ставлення до цієї природної території, залучити співпраці, отримати підтримку.

4. Для розвитку екологічного туризму важливе значення має також і внутрішній туризм, який на даний час розвинений не в достатній мірі. Причиною цього може бути те, що у засобах масової інформації активно проводиться реклама виїзного туризму і майже відсутня реклама внутрішнього туризму, за винятком загальновідомих зон туризму та рекреації, таких, як Карпати і морське узбережжя.

Таким чином, розвиток туристичної галузі в цілому та його виду - екологічного туризму – мають в Україні великі перспективи, що обумовлено

наявністю відповідного природно-ресурсного потенціалу та багатими національними і культурними традиціями, за умови сприяння на державному рівні шляхом створення відповідного законодавчого забезпечення, формування державної політики, спрямованої на підтримку зазначених напрямків на усіх рівнях та практичною реалізацією дій, необхідних для їх розвитку, у т.ч. враховуючи організаційну та інвестиційну підтримку.

5. Питання розвитку туризму в Україні є і завжди буде актуальним, оскільки він сприяє створенню робочих місць, розвиває сектори економіки, пов'язані з наданням туристичних послуг, розбудовує соціальну та виробничу інфраструктуру, збільшує надходження валюти.

Нормативно-правові механізми

1. Необхідно розробити на державному рівні чітко встановлені правила діяльності суб'єктів туристичної сфери: туроператорів та турагентів, які продають туристичні послуги споживачу. Вказані правила повинні забезпечувати, насамперед, захист інтересів споживача, гарантуючи отримання ним у повному обсязі оплачених туристичних послуг.

Тут доречно використати зарубіжний досвід, зокрема, Чехії, згідно нормативно-правових актів якої необхідною умовою для можливості здійснення туристичної діяльності турагенством, шляхом отримання відповідної ліцензії, є наявність чинного страхового забезпечення чи банківської гарантії з відповідною сплатою страхових або гарантійних внесків турагенством. Обов'язкове страхування на випадок банкрутства турагенства забезпечує його клієнтам - споживачам туристичних послуг гарантоване державою право на отримання компенсації у випадках, коли агентство винне в ненаданні повного обсягу туристичних послуг. Для реалізації вказаного механізму зазначений страховий договір може бути укладений турагенством лише з певними страховими компаніями, які уповноважені державним органом, що здійснює ліцензування туристичної діяльності на виконання такого виду страхування. При цьому, оплата страхових внесків турагенством повинна бути не менше 30% від запланованого річного доходу від продажу турів, а якщо вказаний показник менший, ніж за попередній рік, то враховується числове значення попереднього року. Наведений механізм дозволить збільшити кількість користувачів туристичними послугами, отримати додаткові надходження до бюджету.

Доцільно запровадження більш жорстких вимог до суб'єктів туристичної діяльності щодо порядку й умов ведення бізнесу, встановлення відповідальності за порушення діючих норм та забезпечення контролю за здійсненням туристичної діяльності, у т.ч. з метою гарантування захисту прав та інтересів клієнтів-отримувачів туристичних послуг. Якщо брати до уваги досвід Чехії, то у зазначеній країні, при ретельному контролі держави, передбачена відповідальність за порушення порядку організації та ведення туристичної діяльності у вигляді накладення штрафу у розмірі від 100 000,00 крон (еквівалентно 128 000,00 грн.) до 1 млн. крон (еквівалентно 1 280 000,00 грн.), в залежності від порушення.

2. При запровадженні механізму обов'язкового страхування суб'єктів туристичної діяльності - туроператорів та турагентів, необхідно також встановлення на законодавчому рівні чіткої взаємодії між ними, страховою компанією та державним органом, що здійснює ліцензування туристичної діяльності.

На прикладі Чехії, доцільно надання суб'єктом туристичної діяльності щомісячного звіту страховій компанії, з якою укладений договір, і у якому відображені докази проданих поїздок щодо кількості пасажирів, проданих турів, загальної суми за продані поїздки тощо. Туроператор та турагент несе відповідальність за дотримання лімітів на строк дії договору із страховою компанією. У разі зміни страхового ризику (особливо при збільшенні продажу), вони повинні у встановлений термін повідомити про це свою страхову компанію з наданням необхідної інформації. Страхова компанія, у свою чергу, зобов'язана у визначений законодавством термін повідомити про зазначену ситуацію державний орган, що здійснює ліцензування, для прийняття ним рішення про збільшення певним суб'єктом туристичної діяльності страхових виплат, на визначену державним органом суму та у встановлений ним строк.

Таким чином, здійснюється постійний державний контроль за сумлінною діяльністю суб'єктів туристичної діяльності та їх фінансовими можливостями.

3. Необхідно, приймаючи до уваги досвід деяких країн ЄС, змінити чинну податкову політику України, встановивши пільговий режим оподаткування для суб'єктів туристичної діяльності або навіть звільнити їх від податків на деякий час, наприклад, на 3 роки. Вказаний крок надасть можливість для стрімкого розвитку та зміцнення туристичного напрямку в країні, шляхом здійснення суб'єктами певних дій, спрямованих на поліпшення туристичної інфраструктури, що сприятиме популяризації туризму із залученням значного обсягу іноземних туристів.

Також необхідно сформулювати податкову політику таким чином, щоб значна частина податків від туристичної діяльності у певному регіоні/об'єкті залишалася на місцях. Це надасть можливість підтримувати об'єкти туристичної діяльності у належному стані, поліпшувати інфраструктуру.

4. Доцільно внесення змін до візової політики країни, які спростять існуючі норми, орієнтуючись на практичний досвід країн ЄС, а саме: зменшать час перебування на кордоні в очікуванні проходження черги, прискорять дії щодо проходження митного контролю, скасують обов'язковість отримання віз громадянами деяких іноземних країн, які проявляють інтерес до нашої країни та намір її відвідування з одночасним дотриманням балансу між безпекою та безперешкодними поїздками, з використанням на митних пунктах пропуску країни сучасних цифрових інновацій.

5. Внести зміни до діючих законодавчих актів у сфері екології з метою приведення їх до європейських стандартів і норм. Необхідно здійснити перехід до нової екологічної економічної моделі, що матиме низький рівень викидів CO₂ з подальшою перспективою приєднання України до програми «Європа – 2020», спрямованої на екологічну стабільність.

Доцільно, у рамках зазначених змін, встановити вимоги щодо екологізації господарської діяльності: використання при будівництві туристичних об'єктів і інфраструктури екологічно безпечних матеріалів і технологій, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій в процесі виробництва туристичних товарів та послуг, а також ввести екологічну сертифікацію в туризмі, яка буде слугувати своєрідним «знаком якості» об'єкту, гарантуючи відповідність його діяльності принципам стійкого розвитку.

Враховуючи шлях України до євроінтеграції, слід прагнути у подальшому приєднання до основних законодавчих актів щодо збереження і стійкого використання природи, а саме до Директиви про птахів (№ 2009/147/ЄС) та Директиви про довкілля (№ 92/43/ЄС).

6. Важливим завданням є розробка державної політики сталого розвитку туризму в Україні. Необхідно на державному рівні сформувані єдину стратегічну концепцію, при якій екотуризм інтегрувався б у плани регіонального соціально-економічного розвитку в комплексі з розвитком сільського господарства, лісової промисловості, гірничодобувної промисловості, транспорту, культури, спорту, курортно-готельної індустрії, охорони здоров'я, утилізації відходів тощо.

7. Необхідно розробити системи стандартизації та сертифікації підприємств туристичної сфери в Україні, які могли б відповідати міжнародним стандартам та нормам Європейського Союзу.

Також корисним, на прикладі Чехії, є ведення державним органом, що здійснює регулювання туристичної діяльності, переліку суб'єктів туристичної діяльності, які отримали відповідну ліцензію на надання туристичних послуг. Вказана інформація повинна бути загальнодоступною на веб-сайті державного органу та містити основні данні щодо цього суб'єкту (назву, місцезнаходження, строк дії ліцензії тощо). Вказані дії спрямовані, насамперед, на захист державою прав та інтересів споживача.

Маркетингові механізми

1. У багатьох охоронюваних природних територіях сміття та інші відходи, що залишаються туристами, впливають на санітарний стан природних водойм і ґрунтових вод, а також ґрунту, рослинності і повітря. Найкращий спосіб запобігти накопиченню сміття – не використовувати такі матеріали, які можуть перетворитись у сміття. Наприклад, замість використання одноразових стаканів та банок перейти на посуд та пляшки багаторазового використання тощо.

2. Можливі зміни естетичних особливостей ландшафту під безпосереднім впливом туристів. Найпоширенішим впливом подібного роду є засмічення, особливо вздовж доріг і стежок. Висока концентрація туристів знижує естетичну цінність території, як наслідок, послаблює бажання відвідувати ці місця згодом і готовність платити за таке відвідування.

3. Основним принципом екологічного туризму є збереження та захист природних і естетичних особливостей місць туристичних дислокацій. Найголовнішим принципом проектування екокурортних будівель і селищ є

екологічна чутливість. Концепція екологічної чутливості має досить специфічну інтерпретацію у сфері розвитку екокурортів. Присутність екокурортного комплексу не повина домінувати у навколишньому середовищі

Необхідно на постійній основі контролювати вплив туристичної діяльності на культурне середовище. Екологічний туризм впливає на самобутні культури корінних народів. Вторинення цивілізації може значно змінити їх традиційний спосіб життя. Тому при плануванні екотуризму особливе місце має приділятися охороні культурно-етнографічних особливостей.

4. Прикладом стійкого туризму може служити екологічний туризм, що розвивається у Чехії. Координація діяльності туріндустрії на локальному, регіональному і національному рівнях носить комплексний і довгостроковий характер, а ефективність дій обумовлена залученням місцевого населення до туріндустрії, систематичним моніторингом наслідків від розвитку туризму, встановлення величини і ступеня пропускної спроможності території.

Для забезпечення стійкості туризму в Чехії важливу роль відіграє маркетинг, який спирається на відповідні дослідження. Серед маркетингових інструментів прогресивним інструментом є так звана карта туриста. Купуючи її, турист набуває можливості користуватися низкою знижок (на вхід до національних парків, послуги гідів тощо). Карта туриста може мотивувати його до певних змін у просторово-часовій поведінці (наприклад, рекомендуючи маршрути з позначенням атракційних пунктів, де можливо отримати знижку) і до змін у споживчій поведінці. Однак, створення карти туриста потребує скоординованих дій суб'єктів туріндустрії, а також організації команди дестінаційного маркетингу. Маркетингова діяльність повинна ґрунтуватися на результатах попереднього моніторингу стійкості туризму, зокрема, шляхом визначення пропускної здатності рекреаційно-туристичної території.

До важливих маркетингових інструментів можна віднести так звані добровільні інструменти стійкого туризму, наприклад екомаркування і екологічну сертифікацію. У Чехії існує Національна система маркування послуг, дружніх навколишньому середовищу, з двома відносно новими категоріями послуг: місця для проживання і кемпінги. Сертифікація цих послуг повністю сумісна з прийнятою ЄС та позначається європейським логотипом «Квітка».

5. Впроваджена також і система екологічної сертифікації з метою маркування місцевої продукції. Цю систему вводить Регіональний центр захисту навколишнього середовища. Мета маркування місцевої продукції – обмежити виробників з інших регіонів у можливостях «зловживання» назвами та символами, пов'язаними з певною унікальною територією, де збережена первісна природа і ландшафти якої включені до комплексу Natura 2000. Маркування допомагає візуалізувати місцевих підприємців та регіон в цілому, створює рекламу їх продукції, забезпечує переваги у конкурентній боротьбі. Маркування можуть отримати лише ті продукти, які є якісними, екологічно чистими, виготовленими на означеній території, відображають її специфіку, а також національний колорит і традиції місцевого населення.

Управлінські механізми

1. Стосовно реалізації державної підтримки у туристичній галузі, доцільно говорити про те, що владі України необхідно приділити більше уваги розвитку співпраці з країнами ЄС у сфері туризму. Це дасть можливість просунути вітчизняні туристичні послуги на європейський ринок та підвищити їх конкурентоспроможність, залучитися до міжнародного інформаційного простору, отримати досвід туристичної діяльності успішних підприємств країн ЄС.

Співробітництво України з країнами ЄС надасть можливість підвищити економічну ефективність національної туристичної сфери. Пропонується вирішити так питання, які сприяли б співпраці України з Європейським Союзом у туристичній галузі:

- спростити прикордонні та митні формальності в оформленні документів;
- сприяти підвищенню якості та вдосконаленню туристичних послуг, розробити системи стандартизації та сертифікації підприємств туристичної сфери в Україні, які могли б відповідати міжнародним стандартам та нормам ЄС;
- створити відповідну систему підготовки, перепідготовки, підбору персоналу та підвищення їх кваліфікації шляхом навчання і стажування у країнах Європейського Союзу;
- популяризувати позитивний туристичний імідж України на європейському ринку.

2. Співпраці України з ЄС у туристичній галузі можуть сприяти міжнародні семінари та наукові конференції з участю іноземних колег, вивчення досвіду організації туристичної діяльності від країн ЄС, розробка інновацій у наданні туристичних послуг, формування відповідних до ЄС стандартів та норм обслуговування туристів. Необхідно налагодити систему обміну досвідом на постійній основі з відповідними структурами ЄС, адаптувати вітчизняне законодавство у сфері туризму до відповідних норм ЄС, організувати систему сертифікації у туристичній галузі, розробити механізм запровадження міжнародних стандартів якості туристичних послуг на українському ринку.

Висновки і пропозиції:

1. Економічна та соціальна значущість туризму в сучасних умовах визначається тим, що туристичний бізнес сприяє розвитку економіки, розвиваючи такі галузі промисловості як: сільське господарство, торгівля, будівництво, зв'язок, виробництво товарів широкого вжитку; сприяє зайнятості населення, зростанню потенційного та реального валового внутрішнього продукту країни, є вагомим джерелом валютних надходжень та засобом забезпечення позитивного сальдо платіжного балансу країни. Взагалі, туризм перерозподіляє ресурси між регіонами та є одним з перспективних напрямків структурної перебудови економіки країни. Окрім прибутку, туризм також є значущим чинником посилення престижу країни на світовому рівні.

2. На даний час переважає теорія стійкого розвитку, яка відноситься і до туризму. Стійкий туризм – це такий туризм, який задовольняє усі існуючі потреби людей у туризмі, але при цьому розвивається таким чином, щоб забезпечити такими ж можливостями прийдешні покоління. Стійкий туризм включає ресурсозбереження, як дбайливе ставлення до біорізноманіття, збереження навколишнього середовища, враховує культурні та соціальні відносини, що склалися.

3. Екологічний туризм розглядається як приклад стійкого туризму, оскільки даний вид туризму реалізує на практиці головні принципи і концепції стійкого розвитку, зокрема, «несуперечливе» природокористування, що не призводить до деградації ресурсів, оскільки для відновлення і охорони останніх використовується частина вигод від розвитку екотуризму. Таким чином, екологічний туризм – це природоорієнтований сталий туризм.

Екологічний туризм – це єдиний напрямок в індустрії туризму, зацікавлений у збереженні її головного ресурс - природного середовища або його окремих компонентів (пам'яток природи; видів тварин чи рослин, що є під загрозою зникнення, тощо).

4. Успіх країн-учасниць ЄС на міжнародному туристському ринку пояснюється не скільки успішною політикою на загальноєвропейському рівні, скільки грамотною політикою країн-учасниць у галузі розвитку і просування національних турпродуктів на місцевому рівні. У більшості країн-учасниць ЄС, за рідкісним винятком, сформувалася практика створення Національних Туристських Адміністрацій, які займаються розробкою національних програм розвитку туризму.

5. Розглядаючи основні законодавчі акти, що регулюють питання європейської політики у сфері туризму, слід відмітити, що ці документи не мають прямої юридичної сили у країнах-учасницях, а відіграють координуючу роль у процесі розвитку туризму в країнах ЄС. Таким чином, це означає, що ЄС активно координуючи туристську діяльність, не втручається у національну політику кожної з країн-учасниць, залишаючи останнім повну свободу дій у процесі створення і просування своїх національних туристських продуктів на міжнародний ринок туристських товарів і послуг. Політика ЄС у галузі туризму будується на принципі повної самостійності самих країн-учасниць у питанні вибору вектора розвитку національної індустрії туризму.

6. Європейський Союз надає всіляку допомогу, в тому числі і фінансову, в розвитку туристської інфраструктури країн-учасниць. Численні програми міжрегіональної кооперації між країнами-учасниками ЄС з різним рівнем розвитку туристської інфраструктури допомагають країнам, які мають менш розвинену інфраструктуру, впроваджувати нові технології для підвищення конкурентоздатності їхнього туристського продукту, що позитивним чином позначається на динаміці туристських прибуттів у країни ЄС.

7. Аналіз закордонного досвіду дозволяє виділити у сфері забезпечення сталого розвитку діяльності підприємств туріндустрії наступні стратегічні напрямки:

*Екологізація господарської діяльності: використання при будівництві туристичних об'єктів та інфраструктури екологічно безпечних матеріалів і технологій, впровадження екологічно ефективних енерго- і ресурсозберігаючих технологій у процесі виробництва туристичних товарів та послуг.

*Екологічна сертифікація стимулює розробку нових якісних турпродуктів і послуг, найбільш екологічно дружніх навколишньому середовищу. Екологічний сертифікат виступає як ексклюзивний екологічний лейбл, своєрідний «знак якості».

*Екологічний аудит є не тільки процедурою, необхідною для проведення екологічної сертифікації туристичних об'єктів і підприємств, а й методом контролю за екологічною відповідністю їх діяльності принципам стійкого розвитку. Екологічний аудит стимулює зниження витрат (за рахунок скорочення кількості відходів, енерго- і водоспоживання), поліпшення якості вироблених товарів і послуг, посилення відповідальності виробників і, в кінцевому рахунку сприяє збільшенню конкурентоспроможності підприємств туріндустрії.

8. У результаті порівняння основних діючих законодавчих актів у сфері туризму України та Чеської Республіки встановлена доцільність використання досвіду Чеської Республіки, зокрема щодо організації та розвитку туристичної галузі, яка у зазначеній країні контролюється, підтримується та у повному обсязі фінансується на державному рівні, враховуючи прийняття законодавчих й нормативно-правових актів, які регламентують усі етапи створення, функціонування та розвитку вказаної галузі, у т.ч. шляхом розроблення довгострокової державної туристичної політики, з визначенням певних цілей на короткострокові періоди (два роки, з урахуванням поточного) і обсягів їх фінансування із одночасним встановленням строків для їх реалізації та здійснення певних дій на державному рівні, враховуючи запровадження більш жорстких вимог до суб'єктів туристичної діяльності щодо порядку й умов ведення бізнесу, встановлення відповідальності за порушення діючих норм та забезпечення контролю за здійсненням туристичної діяльності, спрямованих насамперед на захист прав та інтересів споживача.

9. Вигідне географічне розташування України, багата природна та історико-культурна спадщина країни є важливими передумовами залучення туристичних потоків, у т.ч. в межах розвитку екологічного туризму. Однак, сучасний стан екоресурсів в Україні, наявна транспортна інфраструктура до цих об'єктів та їх сформована цінність - повинні поліпшуватися і вдосконалюватися з метою набуття певним об'єктом належної йому цінності, розвитку на його основі екотуризму, який забезпечить отримання прибутку та розвиток інших галузей економіки.

10. Розвиток екологічного туризму в масовому масштабі в охоронюваних природних територіях України можливий виключно за наявності налагоджених механізмів визначення припустимих рекреаційних навантажень на ці об'єкти і постійного моніторингу екологічних наслідків туризму. Вказана умова є обов'язковою та необхідна для уникнення в майбутньому можливих

екологічних проблем, які несе з собою туризм, який здійснюється без належного планування і контролю.

11. Необхідно внести зміни та удосконалити податкову політику, візову систему, правила землекористування, з метою приведення їх до європейських стандартів, що є необхідною умовою для залучення іноземного капіталу.

12. Розробити державну політику сталого розвитку туризму в Україні. Сформувати на державному рівні єдину стратегічну концепцію, при якій екотуризм інтегрувався б у плани регіонального соціально-економічного розвитку в комплексі з розвитком сільського господарства, лісової промисловості, гірничодобувної промисловості, транспорту, культури, спорту, курортно-готельної індустрії, охорони здоров'я, утилізації відходів тощо.

Література:

1. Конституція України - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

2. Про захист прав споживачів - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 12.05.1991 № 1023-XII – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

3. Про особисте селянське господарство - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 15.05.2003 № 742-IV – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

4. Про підприємництво - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 07.02.1991 № 698-XII – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

5. Про підприємства в Україні - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 27.03.1991 № 887-XII – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

6. Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 21.01.1994 № 3857-XII – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

7. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 23.09.1994 № 185/94-ВР – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

8. Про сільський та сільський зелений туризм - [Електронний ресурс] : Проект Закону України, зареєстрований у Верховній Раді 23.10.2003 № 4299 – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

9. Про туризм - [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою 15.09.1995 № 324/95-ВР – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

10. Про умови ведення бізнесу та ефективності окремих видів діяльності туризму (oněkterýchpodmínkáchpodnikání aovýkonuněkterých činností voblasticestovníhoruchu) - [Електронний ресурс] : Закон Чеської Республіки № 159/1999 Sb. від 30.06.1999, прийнятий Парламентом Чеської Республіки – Режим доступу: <http://www.mmr.cz/cs/Ministerstvo/Ministerstvo/Legislative-v-priprave/Platne-pravni-predpisy/Oblast-cestovniho-ruchu> - офіційний сайт Міністерства Регіонального розвитку Чеської Республіки.

11. Антонюк Н.В., Микієвич М.М. Європейський Союз: політика, економіка, право: навч. посіб. / Антонюк Н.В., Микієвич М.М. – К.: Видавничий центр: Львів, 2005. – 532 с.

12. Арабей Є. Нова європейська стратегія «Європа 2020» століття / Арабей Є. // - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/content/307>

13. Арсеньєва Е.И. Екотуристський потенціал особо охороняємих природних територій та проблеми його використання/ Е.И. Арсеньєва, А.С. Кусков. // Туризм и культурное наследие: Сб. науч. ст. Вып. 3., СГУ. – 2005.

14. Бабкін А.В. Спеціальні види туризму: підручник / Бабкін А.В. – К.: Видавничий центр Ростов-на-Дону:Фенікс, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/babkin08.htm
15. Бондарь В.В., Ганжа Я.Л. Екологічний туризм як складова розвитку сільського туризму // http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_127/11.pdf
16. Бочкарьова Т.В. Екотуризм: аналіз існуючого міжнародного досвіду // <http://infotour.in.ua/bochkareva.htm>
17. Види туризму - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> - Вікіпедія.
18. Волков С.К., Попкова О.Г. Сучасна економіка: проблеми та рішення. Єдина політика Європейського союзу в галузі туризму. – 2010. - № 9 (9). –с. 8-16.
19. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / Воробйова О.А.// Екологічні науки. – 2012. - №2. – с. 119-129.
20. Гайдукевич Л. Туристська політика в розширеному Європейському союзі /Гайдукевич Л.// Журнал міжнародного права і міжнародних відносин. – 2008. - №4. – с. 39-41.
21. Галушкіна Т. Розвиток екотуризму в Україні: Збірник наукових праць ІПРЕЕД НАНУ / Т.Галушкіна - Одеса: 2016 - Вип. 1. С. 24-29.
22. Дмитрук, О. Ю., Екотуризм [Текст] : Навчальний посібник / О.Ю. Дмитрук, С.В.Дмитрук - К.: Альтерпрес, 2015. - 358 с.
23. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу.-http://tourlib.net/books_green/dmytruk1.htm.
24. Драчева Е.Л., Забаєв Ю.В., Ісмаєв Д.К. Економіка і організація туризму: Міжнародний туризм: навч. посібник [Текст]/Драчева Е.Л., Забаєв Ю.В., Ісмаєв Д.К.; за ред. Рябової І.А. – 3-е вид., випр. та допов. –М.: КНОРУС, 2009. – С.35
25. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області. – Електронний ресурс :<http://eco23.gov.ua/ru/30>.
26. Доступ до законодавства Європейського союзу. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52007DC0621>;- офіційний сайт ЄС.
27. Дунайський біосферний заповідник.- [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dbr.org.ua/search/label/conditions_ua - офіційний сайт Дунайського біосферного заповідника.
28. Екологічний туризм - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> - Вікіпедія.
29. Екотуризм. Сучасна концепція екотуризму - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ecodelo.org/>.
30. Екотуризм у Карпатському біосферному заповіднику - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cbr.nature.org.ua/ecot_u.htm
31. Законодавство для туризму - [Електронний ресурс]: Програма, розроблена Міністерством регіонального розвитку Чехії від 2006р., яка фінансується Європейським соціальним фондом (ESF) і державним бюджетом Чеської Республіки - Режим доступу: www.tmmr.cz.
32. Інформація щодо відвідування України іноземними туристами - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=be44a1a7-69b3-4a77-a86a-447499abcdd6&tag=Analitika> - Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.
33. Інформація щодо структури і діяльності Європейського союзу. - [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en – офіційний сайт Європейського союзу.
34. Концепція на туристическо райониране на България / Министерство на туризма Република България [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/raionirane/konceptia.pdf>

35. Кусков А. С., Джаланян Ю. А. Основы туризма: Учебник. – М.: КНОРУС, 2008. – 400 с.

36. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні - Чернівці: Книги-XXI, 2013. - 300 с.

37. Корсак Р.В., Берец А.В. Розвиток туризму в країнах Європейського союзу та досвід організації для України на початку ХХІ століття / Корсак Р.В., Берец А.В.// Журнал Гілея: Науковий вісник. – 2016.- випуск 108 (№5). – с. 98-101.

38. Кудла Н.Є. Про застосування комплексу маркетингових заходів у сільському туризмі // Економіка України. – 2014. – № 2. – С. 79–85.

39. Медлик С., Інграм Х. Готельний бізнес: підручник / Медлик С., Інграм Х. – М.: Видавничий центр: Юніті-Дана, 2012. – с. 175.

40. Михайлюк О.Л. Екологічний ризик розвитку сільського (зеленого) туризму в Одеській області // Економічні інновації/ Збірник наукових праць.-ІПРЕІ. - 2014.- Вип. 58.- С.208-217.

41. Михайлюк О.Л.Екологічні ризики розвитку оздоровчого туризму в Одеській області // Науковий вісник ОНЕУ.-2015, №1 (221).- С.104-116.

42. Національний природний парк Тузловські лимани - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tuzlim.org.ua/about-us/general> - офіційний сайт 43.Нездоймінов С.Г., Андрєєва Н.М. Концептуальні підходи до «зеленого регіоналізму» як екологічного імперативу розвитку рекреації та туризму в Україні // Регіональна економіка: Науково-практичний журнал. - Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. – № 2(64).

44. Нездоймінов С.Г. «Зеленый» туризм как фактор процессов глобализации в Украинском Придунавье // Век глобализации. – 2017. – № 1 (21). – С. 63-72.

45. Огляд туристичної політики Європейського союзу. - [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en; https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/maritime-coastal_en;

46. План за действие за периода 2017-2020 г. към актуализирана Национална стратегия на устойчиво развитие на туризма в Република България 2014-2030 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/documents/2018-01/plan_nsurtb_2017-2020.pdf

47. Природно-рекреаційні ресурси України - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.recreation.ecotour.com.ua/home/recreation/102-2012->

48. Природні цінності Шацького Національного природного парку - [Електронний ресурс] – Режим доступу: офіційний сайт Шацького Національного природного парку.

49. Розвиток сільського туризму в Польщі: досвід для України - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wp.viem.edu.ua/konf11/art.php?id=0214>.

50. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: навч. посіб. / Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. – К.: Видавничий центр Знання, 2006 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5265679/>

51. Сільський туризм, його специфіка і умови для розвитку-[Електронний ресурс]: Програма, розроблена Міністерством регіонального розвитку Чехії від 2007, яка фінансується Європейським соціальним фондом (ESF) і державним бюджетом Чеської Республіки - Режим доступу:www.mmr.cz

52. Стан та перспективи розвитку туризму в Україні. Щоріч. доп. (2015 р.) / Авт. кол.: Цибух В.І., Матвієнко А.Т., Самарцев Є.В. та ін. — К.: ДП Нац. турист. організація, 2015. — 182 с.

53. Стратегия за устойчиво развитие на туризма на България 2014-2030 / Министерство на икономиката и енергетиката [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/strategy-policy/strategy_2014-2030_13_05_2014-sled_ms_26_05_2014.pdf

54. Столярчук П., Домінюк В. Аналіз Європейського досвіду організації сільського зеленого туризму та його категоризація/ Столярчук П., Домінюк В.//Вимірювальна техніка та метрологія. – 2010. - №71. – с. 175-184

55. Трохимець О. І. Розвиток туризму в Україні та його стратегічне значення для національної економіки / О. І. Трохимець // Держава та регіони: наук.-виробн. журнал. – 2015. – № 3. – 259 с. - (С. 62-67).

56. Фролова Т.А. Економіка та управління в галузі соціально-культурного сервісу і туризму: конспект лекцій / Фролова Т.А. – К.: Видавничий центр Таганрог ТТИ ЮФУ, 2012. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aup.ru/books/m204/>.

57. Цебалос-Ласкуран Ектор Туризм, екотуризм і охорона території: становище природного туризму у всьому світі і керуючі принципи його розвитку /Цебалос-Ласкуран Ектор. – К.: Всесвітній центр охорони природи, 1996.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/styles/publication/public/book_covers/BC-1996-009.jpg

58. Черниш І.В., Глебова А.О., Маховка В.М. Конспект лекцій з дисципліни «Сільський та зелений туризм» //Полтавський Національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. – 2015 – 101 с.

59. Фактологічні бюлетені по Європейському союзу. Галузева політика у туризмі. - [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.6.13.html – офіційний сайт Європейського Парламенту

60. Хумарова Н.І., Голікова О.С. Розвиток туристичної галузі в контексті реалізації міжнародних проектів // Економічні інновації: збірник наукових праць. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2015. - Випуск 60. – Т. 3.- С. 216-226.

61. Хумарова Н.І. Загальний стан та перспективи розвитку туристичної діяльності в зоні Українського Причорномор'я .- «Соціально-економічний розвиток Українського Причорномор'я: виклики і можливості»: кол. монографія / За наук. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. Б.В. Буркинського; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-еколог. досл. - Одеса: ІПРЕД НАНУ, 2016.- сс.. 573-628.

62. Хумарова Н.И. Формирование конкурентоспособных услуг в туристическом секторе рекреационной деятельности .- [Електронний ресурс]/ Н.И. Хумарова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. –№ 3-4 (4-5). С. 233-236 . – Режим доступу до журн.: <http://economics.opi.ua/files/archive/2012/n4-5.html>

63. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. – К.: Знання, 2013. – 334 с.

64. Як ЄС допомагає розвивати «зелений» туризм в Україні .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://ukranews.com/ua/publication/817-yak-yes-dopomagaє-rozvyvaty-zelenyy-turyzm-v-ukraini>

65. Mainil, T, Eijgelaar, E, Klijs, J, Nawijn, J, Peeters, P, 2017, Research for TRAN Committee – Health tourism in the EU: a general investigation, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. – 150 p.

66. The Global Wellness Economy Report 2013-2014 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.globalwellnesssummit.com/images/stories/gwi/GWI_2014_Global_Wellness_Tourism_Economy_Report_Final.pdf

67. Global Wellness Economy Monitor. – Miami, GWI, 2017. – 90 h.

68. On the application of patients' rights in cross-border healthcare / Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council // Official Journal of the EU. L 88/45-65.

69. Footman K. et al. *Cross-border health care in Europe / European Observatory on Health Systems and Policies*. – Copenhagen, 2014, WHO. – 47 p.
70. Hotărârea Guvernului nr. 1122/2002 pentru aprobarea condițiilor și a procedurii de atestare a stațiunilor turistice, precum și pentru declararea unor localități ca stațiuni turistice de interes național, respectiv local. *Режим docmyny*: http://www.sutalasutaturism.ro/legislatie/hg1122_2002.pdf
71. Master Planul dezvoltarea turismului național 2007-2026. Concluzii principale. *Режим docmyny*: <http://www.mdrt.ro/turism/studii---strategii>
72. Turismul României. Breviar turistic / Coordinator publicației Iagăr Elena-Mihaela. – București: Institutul Național de statistica, 2014. – 68 p.
73. *Tourism Highlights UNWTO 2018*. – Madrid: WTO, 2018. – 20 p.
74. Smith M., L. Puczko. *Health and Wellness Tourism*. London, New York. Routledge 2013. 399 p.
75. Legea turismului / Ministerul Turismului României. *Режим docmyny*: <http://turism.gov.ro/web/wp-content/uploads/2017/12/LEGEA-TURISMULUI.pdf>
76. *Tourism Highlights 2008*. UNWTO. 12 p.
77. *Tourism Highlights 2017*. UNWTO. 20 p.
78. Master plan pentru dezvoltarea turismului balnear. Ministerul turismului [Офіційний сайт]. *Режим docmyny*: <http://turism.gov.ro/web/wp-content/uploads/2018/11/MASTER-PLAN-PENTRU-DEZVOLTAREA-TURISMULUI-BALNEAR.pdf>
79. Planul de Marketing strategic și operațional pentru România 2011-2015. Raportul final. București, 2011. – 404 p.
80. Hotărârea nr. 852/2008 pentru aprobarea normelor și criteriilor de atestare a stațiunilor turistice. *Режим docmyny*: <https://lege5.ro/Gratuit/geytgobxha/hotararea-nr-852-2008-pentru-aprobarea-normelor-si-criteriilor-de-atestare-a-statiunilor-turistice>
81. Privind sistemul public de pensii și alte drepturi de asigurări sociale. Lege nr. 19/2000. *Режим docmyny*: [https://www.casadepensiiibv.ro/pdf/legislatie/stabiliri-si-plati-pensii/LEGE%20nr.%2019%20din%2017%20martie%202000%20\(actualizata\).pdf](https://www.casadepensiiibv.ro/pdf/legislatie/stabiliri-si-plati-pensii/LEGE%20nr.%2019%20din%2017%20martie%202000%20(actualizata).pdf)
82. Lege Nr. 343 din 31 mai 2002 pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 109/2000 privind stațiunile balneare, climatice și balneoclimatice și asistența medicală balneară și de recuperare. *Режим docmyny*: <http://www.mdrap.gov.ro/userfiles/turism legislatie lege343 2002.pdf>
83. Legea nr. 95/2006 privind reforma în domeniul sănătății. Parlamentul României. *Режим docmyny*: <https://lege5.ro/Gratuit/geydamrugi/legea-nr-95-2006-privind-reforma-in-domeniul-sanatatii>
84. Hotărâre Nr. 1.154 din 23 iulie 2004 privind aprobarea Normelor tehnice unitare pentru realizarea documentațiilor complexe de atestare a funcționării stațiunilor balneare, climatice și balneoclimatice și de organizare a întregii activități de utilizare a factorilor naturali. *Режим docmyny*: http://www.mdrap.gov.ro/userfiles/turism legislatie hg1154_2004.pdf
85. Ordonanță Nr. 109 din 31 august 2000 privind stațiunile balneare, climatice și balneoclimatice și asistența medicală balneară și de recuperare. *Режим docmyny*: http://www.mdrap.gov.ro/userfiles/turism legislatie oug109_2000.pdf

РОЗДІЛ 5. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

5.1. Фіскальне регулювання туристичної діяльності

Застосування податкових та інших фіскальних інструментів державного регулювання обґрунтовано вважається основною формою прямого економічного впливу на функціонування туристичного сектору економіки. Оскільки у вітчизняній фаховій літературі досі не сформоване загальновизнане трактування поняття фіскального, та зокрема, податкового регулювання туристичного бізнесу, наведемо власне тлумачення, що має задати дискурс нашим розвідкам із означеної проблеми. При цьому спираймося на перелік пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму, викладений у статті 6 Закону України «Про туризм», де до таких напрямів віднесено «забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць» [1]. Відповідно до цього, ми вважаємо фіскальним регулюванням туристичної діяльності здійснювану за допомогою фіскальних інструментів систему заходів держави, центральних та місцевих органів влади, яка сприяє збільшенню доходів громад туристичних регіонів, зростанню інвестиційних потоків та створенню робочих місць у туристичній сфері.

Розмір, структура та динаміка податкових надходжень, які генеруються учасниками туристичної діяльності, зумовлюють ефективність туристичної політики країни, щонайменше у двох аспектах. З одного боку обсяг коштів, акумульованих до бюджетів різних рівнів, віддзеркалює відносну значущість туристичного бізнесу, характеризує стан політико-правового середовища та якість секторального регулювання. З іншого погляду, податкова система, у частині, що стосується туристичної сфери, суттєво впливає на успішність господарювання на туристичному ринку і, одночасно, дозволяє отримувати від суб'єктів туристичної діяльності систематизовані дані для аналізу наслідків попередніх заходів регулювання. Спираючись на це, ми вважаємо вкрай важливим дослідити кількісні та якісні параметри податкових надходжень від усіх груп учасників туристичної діяльності.

Оскільки туристична політика країни здійснюється на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, ще одним завданням має стати аналіз розподілу створених у туристичному секторі потоків фіскальних платежів між відповідними бюджетами.

Визначення категорії «туристичний податок» присутнє у нормативних документах Всесвітньої туристичної організації з 1998 року. Згідно з ними, «туристичні податки – це податки, які можуть бути охарактеризовані як такі, що спеціально застосовуються до туристів та сектору туризму, або податки, що не є специфічними для сфери туризму, але мають особливі режими справляння у туристичних дестинаціях» [27, с. 5]. У табл. 5.1. наведемо класифікацію

туристичних податків, запропоновану Всесвітньою туристичною організацією.

Таблиця 5.1

Типологія туристичних податків Всесвітньої туристичної організації

Сфера застосування	Тип податку, збору або платіжу	Платники
1	2	3
повітряний транспорт	податок на авіаційне паливо	суб'єкти туристичного бізнесу (СТБ)
	збір з авіапасажирів	туристи
	збір з авіаквитків	туристи
	збір за обслуговування пасажирів	туристи
	збір за охорону та безпеку	туристи
	збір за шум літаків (використання аеропорту у неробочий час)	туристи
	платіж за приземлення літаку (аеронавігаційне обслуговування, посадку-зліг повітряних суден)	СТБ
	платіж за паркування літака	СТБ
	платіж за використання терміналу аеропорту	СТБ
прикордонний контроль	податок на виїзд (міжнародні подорожі)	туристи
	в'ізвий збір (збір за надання дозволу на подорожування)	туристи
	платіж за переміщення пасажирів	туристи
готелі та інші засоби розміщування	податок з ліжка (податок з ліжка за ночівлю)	туристи
	податок із зайнятої кімнати	туристи
	готельний податок	туристи
	податок на розміщення (проживання)	туристи
	податок на додану вартість (на товари та послуги)	туристи
	податок з продаж	туристи
	податок з оптових продаж	туристи
	податок з обігу бізнесу	СТБ
	податок з доходів підприємств	СТБ
	податок на заробітну плату	СТБ
	земельний податок (податки на нерухомість)	СТБ
	митні збори	СТБ
підприємства ресторанного господарства	податок на додану вартість (на товари та послуги)	туристи
	податок з оптових продаж	туристи
	податок (акцизний податок) на алкоголь та табак	СТБ
	податок для вирівнювання винного акцизу	СТБ
	митні збори	СТБ
азартні ігри	податок на організацію азартних ігор	СТБ
	податок на букмекерську діяльність	СТБ

охорона навколишнього середовища	збір на управління охороною навколишнього середовища	туристи
	еко-туристичний податок	СТБ

	податок на викидівуглецю	СТБ
автомобільний транспорт	податок на оренду автомобілів	туристи
	податок (акцизний податок) на паливо	СТБ
	збір за проїзд	туристи
	додатковийзбір за вдале розташування (розміщення паркінгу готелю)	туристи
	збір за паркування поблизу аеропорту	туристи
відвідування туристичних пам'яток	податок на відвідування туристичних пам'яток	туристи
	податок з продаж	туристи
	податок на додану вартість (на товари та послуги)	туристи
туроператорський та турагентський бізнес	податок на додану вартість (на товари та послуги)	СТБ

Закінчення табл. 5.1

Складено автором за: [28, с. 14; 29, с.3; 30, с. 20-41]

Друга частина цього визначення є вкрай важливою, оскільки долучає до процесу податкового регулювання туристичного сектору економіки найбільш значущі для формування бюджету податки – перш за все – податок на додану вартість. Згодом до туристичних податків почали відносити будь-які фіскальні платежі, що мають особливості нарахування у туристичному секторі економіки.

Оскільки міжнародна практика передбачає п'ять основних типів фіскальних платежів, будемо використовувати звичні для вітчизняного податкового законодавства переклади: *tax, duty* – податок; *levy, charge* – збір; *fee* – платіж.

Система оподаткування туристичної діяльності у світі, так само як і в Україні, перебуває у постійній динаміці. Наслідком цього є значне розмаїття фіскальних платежів, пов'язаних із сектором туризму, про яке свідчить інформація з таблиці. У ній зібрані та розподілені по сферах застосування або галузях усі існуючі у світі типи таких платежів. Оскільки нерідко ідентичні за змістом туристичні податки у різних країнах мають відмінні назви, в окремих випадках, у дужках, ми наводили їх назви. Також важливим є визначення платників відповідних фіскальних платежів. Хоча усі вони, у підсумку, прямо чи опосередковано мають бути сплачені споживачами туристичних послуг, переважний обсяг платежів надходить від суб'єктів туристичної діяльності, що формує базу для податкового регулювання у галузях туристичного сектору.

Безумовно, жодна країна одночасно не використовує більшість з наведених туристичних податків, керуючись національною податковою політикою до якої інтегровані інструменти фіскального регулювання туристичної діяльності. Відтак, у табл. 5.1 містяться як широко розповсюджені у світі і, зокрема, у країнах Європейського Союзу податки, так і ті, що мають обмежене, а іноді – вузько національне або регіональне використання. Прикладом останніх є діючий в Австралії податок для вирівнювання винного акцизу. З метою підтримки малих виноробень та місцевого винного туризму

винний акцизний податок у 2017 р. був зменшений до 29% (суттєво нижче, порівняно із іншими алкогольними напоями). При цьому постачальники оптових партій вина до торговельних мереж, або експортери повинні сплачувати до бюджету цей податок, який розраховується як різниця між стандартним, розрахованим відповідно до вмісту алкоголю, акцизним податком та 29% [31].

У протилежність цьому, податок на додану вартість використовується у більшості країн. Основні відмінності щодо цього податку полягають у розмірі ставок, які значно диференціюються по країнах та галузях туристичної індустрії [30, с. 32-35; 32, с. 10-136].

Наведені у табл. 5.1. збори та платежі, пов'язані із регулюванням діяльності повітряного транспорту, також застосовуються майже скрізь, оскільки більшість з них базується на керівних документах Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), перш за все на Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (Чиказькій конвенції 1944 р.) [19]. Звісно, окремі національні особливості і тут мають місце. Так, присутній у таблиці збір за шум літаків або за використання аеропорту у неробочий час, як окремий фіскальний платіж діє лише у частині країн. Інші, включаючи Україну, диференціюють відповідно до часу доби розмір збору за посадку-зліт повітряних суден [20]. Іноді, уряди країн вводять додаткові збори, що впливають на діяльність підприємств цивільної авіації та відповідної інфраструктури. Одним з прикладів, у цьому сенсі, є діючі в Україні збори до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність [12]. Додаткові податкові обтяження галузі викликають неодмінну негативну реакцію з боку ІКАО, як такі, що суперечать політиці цієї організації.

Фіскальні платежі, віднесені у табл. 5.1. до сфери прикордонного контролю, можуть справлятися як за в'їзд іноземних туристів, так і за виїзд резидентів з власної країни. Останні становлять, скоріше, виключення та застосовуються у невеликій кількості країн. Їх мета – або суто фіскальна, або пов'язана із особливостями національної зовнішньої політики. Всесвітня туристична організація ООН протягом тривалого часу відстоює спрощення візових формальностей та піддає критиці будь-які фінансові бар'єри для виїзду подорожуючих.

Найбільша кількість фіскальних платежів припадає на галузь розміщення туристів. Однак, головна причина цього – різні підходи до обрання бази оподаткування. У різних країнах використовують податки на розміщення, із зайнятої кімнати, з ліжка, готельний податок тощо. Усі вони є аналогом українського туристичного збору і справляються з туристів за фактом перебування у засобах розміщення. У більшості країн до вартості розміщення туристів включають непрямі податки – податок на додану вартість або податок з продаж. Присутній у таблиці податок з оптових продаж не є поширеним і застосовується у кількох країнах із інтенсивним в'їзним туризмом при поселенні туристичних груп. Також засоби розміщення, як і інші підприємства туристичної індустрії, є платниками передбачених законодавством

корпоративних податків.

Податки, пов'язані із охороною навколишнього середовища також можуть справлятися як з туристів так і з суб'єктів туристичної діяльності. У першому випадку платниками податку навикиди вуглецювиступають підприємства авіаційного та автомобільного транспорту, а еко-туристичного податку – туроператори, що організують тури до природних об'єктів, які потребують обмеження антропогенного навантаження. У кількох країнах, окремих регіонах і містах відповідний збір (його розповсюджена, проте, не єдина назва – на управління охороною навколишнього середовища) – застосовується безпосередньо до туристів. Мета цього збору – надання муніципалітетам популярних у туристів міст додаткових коштів на прибирання території і реалізацію пов'язаних з цим інфраструктурних проектів. У м. Венеція з травня 2019 р. аналогічний збір у розмірі 3 євро вводиться за в'їзд до історичної частини міста. Представники місцевої влади стверджують, що серед 25 мільйонів відвідувачів міста у 2018 р. близько 14 млн. були екскурсантами, що не оплачували послуг розміщення і – відтак – готельного податку. При цьому географічні особливості Венеції потребують значно більших, порівняно з іншими туристичними центрами, витрат на прибирання вулиць та очистку каналів. Серед прикладів застосування збору наявні досить оригінальні. Так, муніципалітет Берліну справляє його з туристів, які подорожують з домашніми тваринами, та розміщуються у пристосованих для цього готелях. Від сплати збору звільнені володарі службових собак [33]. Незважаючи на збільшення кількості країн та дестинацій, що вводять податки на управління охороною навколишнього середовища, їх дія залишається обмеженою. В Україні такі податки з туристичних підприємств або з туристів не збирають.

У фаховій науковій літературі превалює думка, що аналізуючи податкові потоки, генеровані учасниками туристичної діяльності, разом з розглянутими туристичними податками, слід враховувати окремі фіскальні платежі, позбавлені секторальної специфіки, які сплачуються за загальними принципами, але мають безпосереднє відношення до туризму [34, с. 379; 35, с. 141]. До таких податків, у першу чергу, відносять податок на прибуток туристичних підприємств та податок з доходів фізичних осіб, зайнятих на підприємствах туристичної індустрії. Означений підхід дозволяє більш об'єктивно оцінити внесок туристичного сектору до бюджетного процесу. Виходячи з цього розглянемо систему фіскальних платежів, які справляються в Україні з туристів та суб'єктів туристичної діяльності.

Основним нормативно-правовим документом, який регламентує процес оподаткування в нашій країні, є Податковий кодекс України [25]. Податки та збори, передбачені для учасників туристичної діяльності Податковим кодексом України (ПКУ) прийнято називати податковими платежами. Паралельно з ПКУ також використовується низка інших законодавчих актів, які визначають порядок сплати важливих для сфери туризму зборів та платежів – зокрема, пов'язаних з портовим, аеронавігаційним, аеропортовим обслуговуванням. Їх слід ідентифікувати як інші фіскальні платежі, що регулюються

нормативно-правовими актами, відмінними від ПКУ.

У табл. 5.2 наведемо склад податкових платежів, які сплачують суб'єкти туристичної діяльності та туристи. На наш погляд, для об'єктивної оцінки ефективності податкового регулювання, першочергове значення має визначення кінцевих платників кожного з податків. Тому у табл. 5.2, для суб'єктів туристичної діяльності, вказана їх податкова роль – реальних платників або податкових агентів, які мають перераховувати до бюджету окремі податки.

Таблиця 5.2

Система податкових платежів, які справляються з учасників туристичної діяльності на підставі Податкового кодексу України

Кінцеві платники (п) та податкові агенти (а)		Загальна система оподаткування								Єдиний податок
		Податок на прибуток підприємств	Податок на доходи фізичних осіб	Податок на додану вартість	Військовий збір	Акцизний податок	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	Туристичний збір	Земельний податок	
Суб'єкти туристичної діяльності	Туроператори та турагенти	п	а	а	а		п			п
	Колективні засоби розміщування	п	а	а	а	а	п	а	п	п
	Підприємства ресторанного господарства	п	а	а	а	а	п		п	п
	Пасажирський транспорт	п	а	а	а	п	п		п	п
	Інші підприємства туристичної інфраструктури	п	а	а	а	а	п		п	п
	Фізичні особи, що надають послуги туристам		п				п	а	п	
Споживачі туристичних послуг				п		п		п		

Складено автором за: [25]

У ПКУ ці функції нерідко ототожнюються – наприклад, юридичні особи віднесені до складу платників податку на додану вартість, акцизного податку, податку на доходи фізичних осіб. З метою позбавитись такого протиріччя у п. 18.2. ст. 18. ПКУ, навіть, вказано, що «податкові агенти прирівнюються до

платників податку і мають права та виконують обов'язки, встановлені ... для платників податків» [25]. Ми, тим не менш, будемо чітко розрізняти вказані податкові повноваження.

Важливою особливістю вітчизняної податкової системи є можливість, за певних обставин, обрати спеціальний режим оподаткування. Завдяки цьому значна кількість підприємств туристичної індустрії, зокрема, майже усі турагенти та фахівці туристичного супроводу, більшість туроператорів, невеликі за обсягами діяльності засоби розміщення та заклади ресторанного господарства обрали спрощену систему оподаткування, що передбачає сплату єдиного податку. Відповідно до п. 297.1. ст. 297. ПКУ, платники єдиного податку звільняються від сплати податків на прибуток підприємств, на доходи фізичних осіб (у частині доходів, отриманих фізичною особою-підприємцем), на додану вартість та на майно (у частині земельного податку) [25].

Ті туристичні підприємства, що перебувають на загальній системі оподаткування, як показано у табл. 5.2, сплачують податок на отриманий ними прибуток та перераховують, як податкові агенти, податок на додану вартість, а також податок на доходи фізичних осіб та військовий збір за найманих працівників.

Акцизний податок, у частині, що має відношення до туристичної діяльності, справляється з вироблених та реалізованих алкогольних напоїв, тютюнових виробів та палива. Таким чином, платниками цього податку є підприємства-виробники алкогольних напоїв (зокрема броварні, виноробні, деякі ресторани), туристи, що споживають підакцизні товари та підприємства автомобільного та авіаційного транспорту, які купують пальне. Підприємства ресторанного бізнесу, готелі та розважальні заклади визнаються податковими агентами та перераховують акцизний податок, отриманий у ціні реалізованих їх клієнтам алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

У таблиці представлені два майнові податки – земельний та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Земельний податок сплачують підприємства туристичної індустрії та фізичні особи, які є власниками земельних ділянок. Платниками цього податку, зокрема, є готелі, ресторани, розважальні заклади, розміщені в окремих будинках – за земельні ділянки під ними. Також земельний податок мають сплачувати фізичні особи – власники будинків, де розміщуються туристи; агроосель тощо. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, справляється з власників житлової та нежитлової нерухомості. Відповідно, його платниками є усі суб'єкти туристичної діяльності, що володіють приміщеннями, у яких здійснюється їх господарська діяльність.

На рис. 5.1. наведемо інформацію про надходження коштів до зведеного бюджету України від розглянутих податків, сплачених суб'єктами туристичної діяльності у 2014-2017 рр.

Представлені дані були отримані за запитом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від Державної фіскальної служби України. При цьому інформація, щодо сплачених податків, охоплювала підприємства тільки

тих видів діяльності, доходи від яких повністю зумовлюються обслуговуванням туристів. Отримані показники податкових надходжень стосувались туроператорів (код, відповідно до Класифікатору видів економічної діяльності – КВЕД – 79.12), турагентів (КВЕД – 79.11), готелів і подібних засобів тимчасового розміщування (КВЕД – 55.10), засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (КВЕД – 55.20), кемпінгів та підприємств, що надавали місця на стоянках для житлових автофургонів і причепів (КВЕД – 55.30), інших засобів розміщування (КВЕД – 55.90), санаторно-курортних закладів (у складі КВЕД – 86.10 – діяльність лікарняних закладів). За оцінкою МЕРТ частка підприємств санаторно-курортного комплексу у загальних обсягах податкових надходжень від лікарняних закладів складає 20% [18].

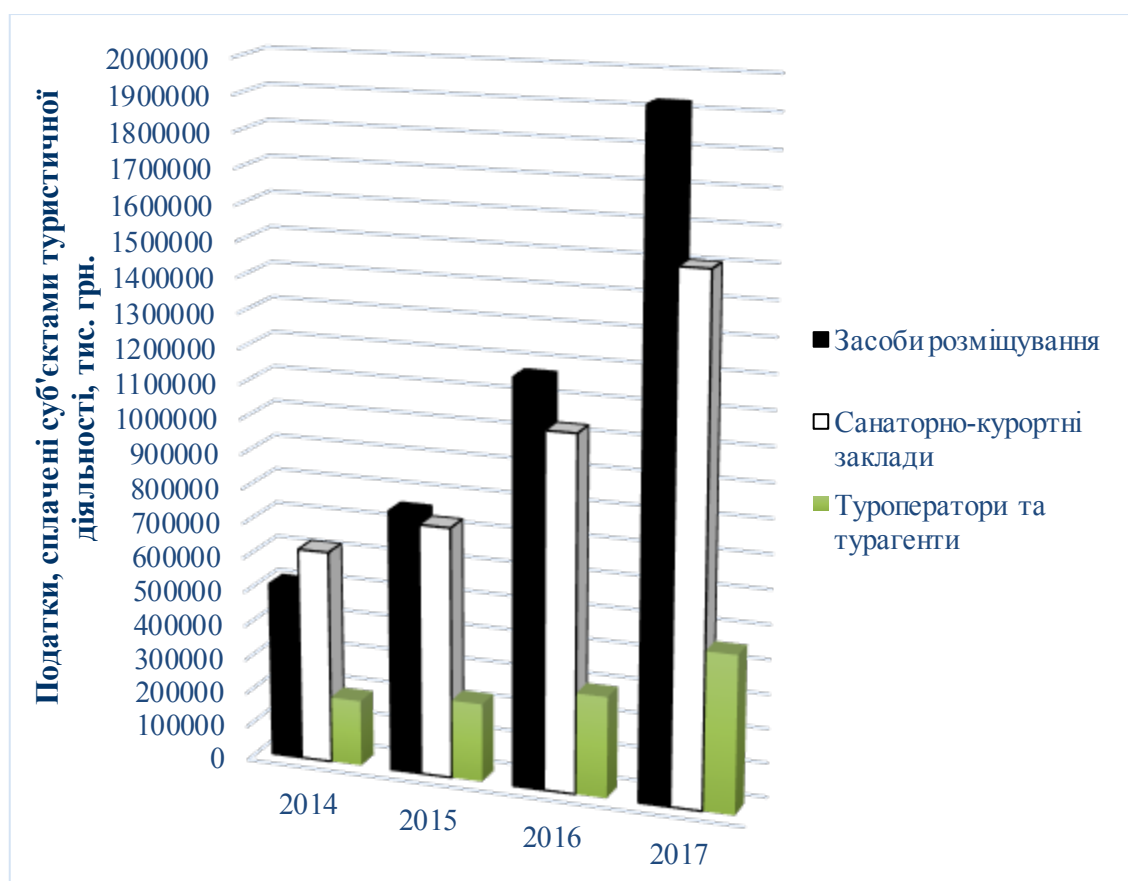

Рис. 5.1. Надходження до зведеного бюджету України від суб'єктів туристичної діяльності у 2014-2017 рр.

Складено автором за: [18]

Безумовно, наведені показники не можуть претендувати на повне розкриття податкового значення туристичної сфери. По-перше, поза увагою залишились цілі сектори індустрії туризму, такі, як ресторанний бізнес, пасажирський транспорт, організація відпочинку і розваг, заклади культури та інші. Зрозуміло, що у діяльності цих галузей непросто виокремити саме туристичний попит, хоча певні методики для цього існують. Так, у керівних

документах Світової організації торгівлі містяться рекомендації, щодо розподілу, в цілях статистичного обліку, пропозиції туристичних та пов'язаних з ними послуг між туристами та місцевим населенням [23, с. 116-120]. Користуючись ними можна, щонайменше приблизно, визначити розмір обумовлених туристичним споживанням податкових надходжень від ресторанів та підприємств, що надають послуги мобільного харчування (КВЕД – 56.10), закладів обслуговування напоями (КВЕД – 56.30), організацій театральної та концертної діяльності (КВЕД – 90.01), музеїв (КВЕД – 91.02), ботанічних садів, зоопарків та природних заповідників (КВЕД – 91.04), атракціонів і тематичних парків (КВЕД – 93.21).

Для врахування фіскального внеску транспортної галузі варто зосередитись на показниках підприємств пасажирського залізничного транспорту міжміського сполучення (КВЕД – 49.10), іншого пасажирського наземного транспорту (КВЕД – 49.39), пасажирського морського транспорту (КВЕД – 50.10), пасажирського річкового транспорту (КВЕД – 50.30) та пасажирського авіаційного транспорту (КВЕД – 51.10). Також неврахованим залишилось податкове навантаження на транспортну інфраструктуру, де теж помітний туристичний чинник. За підсумками 2017 р. до першої п'ятірки найбільш прибуткових державних підприємств увійшли ДП «Адміністрація морських портів України» та ДП «Міжнародний аеропорт Бориспіль», високий прибуток отримало ДП «Укראерорух» [24].

По-друге, на даний час відсутні інструменти оцінки розміру непрямих податків, сплачених туристами у складі ціни неспецифічних для туризму товарів та послуг. Можливість підрахунку цих показників з'явиться тільки за умов впровадження у систему національних статистичних спостережень сателітного рахунку туризму.

Навіть незважаючи на вказані обставини, фіскальне значення туристичного сектору економіки є дуже важливим для держави і абсолютно не відповідає низькому рівню уваги, що приділяється до нього з боку останньої. Як свідчить рис. 5.1, у 2014-2017 рр. простежувалась тенденція до суттєвого збільшення податкових надходжень від туристичної діяльності. Попередні дані свідчать про збереження означеного тренду у 2018 р. Загальний обсяг сплачених підприємствами перелічених видів діяльності податків до зведеного бюджету країни у 2017 році склав 3,89 млрд. грн. Збільшення порівняно із показниками 2016 р. становило – 55,8%, а до 2014 р. – 194%. Зрозуміло, що майже трикратне зростання суми перерахованих податків за чотири роки не можна пояснити тільки інфляційним чинником. В останній час у туристичній сфері спостерігається значне пожвавлення, яке сприяє поступовому відновленню сектору після тривалої кризи. У галузевій структурі податкових надходжень протягом розглянутого часу також відбулись певні зміни. Частки туроператорів і турагентів, а також санаторно-курортних підприємств зменшились, відповідно на 2,7 та 8,2 відсоткових пункти. Натомість, питома вага перерахованих засобами розміщування податків зросла з 38,5 до 49, 5%. Внесок цієї галузі в абсолютних показниках сягнув у 2017 р. 1,92 млрд. грн.

Як вже зазначалось, разом з податковим регулюванням туристичного сектору, в нашій країні діє система інших фіскальних регуляторів, джерелом яких є нормативно-правові акти, відмінні від Податкового кодексу України.

Розглянемо у табл. 5.3. систему таких фіскальних платежів, що стосуються учасників туристичної діяльності.

Таблиця 5.3

Система фіскальних платежів, які справляються з учасників туристичної діяльності на підставі нормативно-правових актів, відмінних від Податкового кодексу України

Фіскальні платежі		Кінцеві платники (п) та податкові агенти (а)						
		Туроператори та турагенти	Колективні засоби розміщування	Підприємства ресторанного господарства	Пасажирський транспорт	Інші підприємства туристичної інфраструктури	Фізичні особи, що надають послуги туристам	Споживачі туристичних послуг
Платежі за аеронавігаційне та аеропортове	Плата за послуги з аеронавігаційно-го обслуговування повітряних суден у повітряному просторі України				п			
	Збір за посадку-зліг повітряних суден				п			
	Збір за обслуговування пасажирів в аеровокзалі				а			п
	Збір за забезпечення авіаційної безпеки				а			п
	Збір за наднормативну стоянку повітряного судна				п			
Портові збори	Корабельний збір				п			
	Причальний збір				п			
	Якірний збір				п			
	Канальний збір				п			
	Маяковий збір				п			
	Адміністративний збір				п			
	Санітарний збір							
Ввізне мито			п	п	п	п		
Частина чистого прибутку державних унітарних підприємств та їх об'єднань					п	п		
Плата за ліцензії на певні види господарської діяльності		п		п	п			
Адміністративний збір за проведення державної		п	п	п	п	п	п	

реєстрації							
Візний збір							п
Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України				п			
Збори до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність	п			п			п
Плата за проїзд платними автомобільними дорогами загального користування державного значення				п			п

Складено автором за: [12; 13, 14, 20, 23]

Варто зазначити, що не всі наведені у таблиці фіскальні платежі потрапляють до бюджету. Так, портові збори та платежі за аеронавігаційне та аеропортове обслуговування, з формальної точки зору, становлять оплату послуг із використання портової або аеропортової інфраструктури та устаткування, забезпечення належного прикордонного та митного контролю, підтримання необхідних умов морської, річкової та повітряної навігації та інших послуг. Відповідно, її отримують підприємства (переважно державної форми власності), що надають такі послуги. Проте розміри та режим справляння цих зборів визначаються на державному рівні, що зумовлює безумовне їх віднесення до числа фіскальних регуляторів туристичної діяльності.

Збори, які стосуються пасажирських авіап перевезень регламентуються наказами Міністерства транспорту та зв'язку України «Про встановлення Ставок плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден у повітряному просторі України», «Про встановлення аеропортових зборів за обслуговування повітряних суден і пасажирів в аеропортах України» та Постановою Кабінету міністрів України «Про створення Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях» [12;20; 22]. Відповідно до цих документів, платниками окремих зборів, як показано у табл. 5.3, виступають як авіап перевізники, так і їх пасажирів.

Портові збори у нашій країні сплачуються на підставі Закону «Про морські порти України» [13], а їх розмір визначений наказом Міністерства інфраструктури України «Про портові збори» [21]. Усі портові збори, як зазначено у табл. 5.3, носять прямий характер, тобто сплачуються безпосередньо судновласником. З метою стимулювання в'їзного круїзного туризму для круїзних пасажирських суден закордонного плавання передбачені певні пільги: у період з 15 листопада по 15 березня при виконанні рейсу до будь-якого морського порту, застосовується знижка з усіх видів портових зборів у розмірі 50%; для портів, розташованих у гирлі та на річці Дунай діє аналогічна знижка, за винятком адміністративного збору; у портах Одеса та Ялта у період з 15 березня по 15 листопада передбачена знижка з усіх видів портових зборів у розмірі 20% [21]. Нажаль, в останній час кількість суднозаходів круїзних суден до українських портів різко знизилась, що

зумовлює другорядне значення портових зборів у державній туристичній політиці. Тим не менш, нагадаємо, що ДП «Адміністрація морських портів України» є одним з найбільших платників податків у країні. У 2018 р. ним було перераховано до бюджету 653,4 млн. грн. податку на прибуток підприємств, а 2017 року – 837,5 млн. грн. [16].

Підприємства автомобільного транспорту представлені у табл. 5.3 як платники Єдиного збору, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України. Цей збір встановлений відповідним законом з метою отримання плати за проїзд транспортних засобів автомобільними дорогами України. Він має компенсувати витрати держави на відновлення автомобільних шляхів, здійснення митного, фітосанітарного, ветеринарно-санітарного контролю та контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти [14]. Основними платниками збору є власники вантажних, великовагових та великогабаритних автомобілів. Його також сплачують підприємства, які здійснюють транскордонні автобусні перевезення туристів. Ці ж підприємства і туристи, що подорожують власним автотранспортом вносять ще один фіскальний платіж – плату за проїзд платними автомобільними шляхами загального користування державного значення.

Традиційним джерелом поповнення державного бюджету залишаються митні збори. Ввізне мито сплачують туристичні підприємства, що імпортують необхідні їм товари, сировину та устаткування. Слід нагадати, що під час підготовки до проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 р. підприємства готельного господарства, які будувались, або реконструювались звільнялись від сплати мита на ввіз необхідного для цього обладнання. За оцінками власників таких підприємств, ця пільга виявилась більш дієвою, ніж звільнення від сплати податку на прибуток.

Серед інших фіскальних платежів, що потребують коментарів, зупинимось на частині чистого прибутку державних унітарних підприємств та їх об'єднань або так званому «податку на дивіденди». Відповідно до діючого законодавства, підприємства, що знаходяться у виключній власності держави, зобов'язані перераховувати до бюджету частину чистого прибутку, який залишається після сплати податків. Це, зокрема, стосується згадуваних підприємств транспортної галузі.

Важливо зазначити, що усі надходження до бюджетів різних рівнів від сплати туристичними підприємствами та туристами фіскальних платежів з табл. 5.3, за об'єктивних причин, не враховані у складі оприлюднених МЕРТпоказників.

У ході бюджетного процесу України, усі податки та інші фіскальні платежі перераховуються учасниками туристичної діяльності до бюджетів відповідних рівнів. Проілюструємо це за допомогою наступної таблиці.

Як показано у табл. 5.4., фіскальні платежі туристичних підприємств та туристів розподіляються між бюджетами усіх рівнів. Завдяки процесу бюджетної децентралізації значні фінансові ресурси залишаються на місцевому

Таблиця 5.4

Розподіл фіскальних платежів, які справляються з учасників

Фіскальні платежі	Частка, що надходить до бюджету відповідного рівня, %		
	Держ. бюджет	Місцеві бюджети	
		АРК, облас. тей	міст респ. у АРК та обл. знач., м. Київ, Севастополь, районів, ОТГ, міст район. знач., сільських, селищних громад
Податок на доходи фізичних осіб	25	15	60
Податок на доходи фізичних осіб, отриманий у м. Києві	60	-	40
Податок на доходи фізичних осіб, отриманий у м. Севастополі	-	-	100
Військовий збір	100	-	-
Податок на прибуток підприємств державної форм власності	100	-	-
Податок на прибуток підприємств приватної форм власності	90	10	-
Податок на прибуток підприємств приватної форми власності отриманий у м. Києві	90	-	10
Податок на прибуток підприємств, засновником яких є Верховна Рада АРК, обласні ради	-	100	-
Податок на прибуток підприємств комунальної форм власності	-	-	100
Податок на додану вартість	100	-	-
Акцизний податок з вироблених на території України підакцизних товарів	100	-	-
Акцизний податок з вироблених на території АР Крим підакцизних товарів	-	100	-
Акцизний податок з реалізованих у роздрібній торгівлі підакцизних товарів	-	-	100
Ввізне мито	100	-	-
Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України	100	-	-
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	-	-	100
Частина чистого прибутку державних унітарних підприємств та їх об'єднань	100	-	-
Частина чистого прибутку комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань	-	-	100

Складено автором за: [15]

рівні. З іншого боку, доцільним видається акумулювання у державному бюджеті переважної частки податку на прибуток підприємств.

Наприклад, в Одеській області працює багато філій або інших відокремлених підрозділів вітчизняних та закордонних туроператорів. Серед найбільш помітних за обсягами наданих послуг можна назвати: ТОВ «Тревелпрофешнл груп», Дочірнє підприємство «А.Е.Т. Джоїнап!», ТОВ «Туристична Компанія «Анекс Тур», ТОВ «Корал Тревел», ТОВ «ТЕЗ ТУР», ТОВ «М.І.Б.С. Тревел», ТОВ «Агентство «Пан-Україн», ТОВ «АСНА Тревел», ТОВ «МузенідісТревел», ТОВ «Пегас Туристик», ТОВ «ТТБК».

Майже усі перелічені туристичні компанії зареєстрували власні головні офіси або представництва в Україні у місті Київ [23, с. 125-126]. Вони ведуть консолідовану звітність та сплачують податки за місцем реєстрації головних офісів. І, якщо податок на доходи фізичних осіб – найманих працівників підприємств має перераховуватись до бюджетів громад, на території яких ці доходи були отримані, то на податок на прибуток ця норма не розповсюджується. Відтак, виникали б передумови очевидних бюджетних диспропорцій між столицею та регіонами. Також до державного бюджету країни повністю спрямовується податок на додану вартість, питома вага якого є найбільшою серед усіх фіскальних платежів.

Незважаючи на це, місцеві бюджети отримують значну частину податків та зборів від учасників туристичної діяльності. Підтвердженням цьому є дані, оприлюднені на Офіційному сайті МЕРТ (табл. 5.5).

Якщо порівняти загальний обсяг податкових надходжень від учасників туристичної діяльності до місцевих бюджетів із коштами перерахованими ними до зведеного бюджету України (тобто табл. 5.5 та рис 5.1), то видається, що частка місцевих бюджетів у 2016-2017 рр. складала близько 90%. Коментуючи цей показник, слід ще раз нагадати про значні обсяги неврахованих податкових платежів, що здебільшого припадають саме на державний бюджет.

Існують також інші причини, пов'язані з відносно низькою кількістю платників ПДВ серед підприємств туристичної індустрії та відносно високою зарплатомісткістю у структурі їх собівартості. Така ситуація, навіть, видається справедливою, з огляду на те, що саме місцева влада несе основні витрати, пов'язані з утриманням туристичної інфраструктури.

Висновки:

Підводячи підсумки підрозділу, слід ще раз наголосити на непропорційно низькій, порівняно з обсягами зібраних фіскальних платежів, увазі з боку держави до проблем туристичного сектору економіки. Частково це пояснюється тим, що лише 10% податків, які однозначно пов'язуються з туристичною діяльністю, потрапляють до Державного бюджету України – решта надходить до місцевих бюджетів. Втім, більша частина генерованих туристичною активністю бюджетних доходів помилково не пов'язується з туристичним процесом, а відноситься до таких галузей, як транспорт, торгівля, культура та інших.

Таблиця 5.5

Інформація щодо сплати податків суб'єктами туристичної діяльності до місцевих бюджетів регіонів України [15]

Назва області	2016 р.	2017 р.	Відхилення, %
Вінницька	43 519,3	74 447,7	71,1
Волинська	32 729,7	46 658,6	42,6
Дніпропетровська	141 624,1	196 095,1	38,5
Донецька	66 662,5	90 984,7	36,5
Житомирська	34 599,9	53 155,7	53,6
Закарпатська	47 925,7	71 073,2	48,3
Запорізька	105 261,7	149 135,3	41,7
Івано-Франківська	61 948,4	118 559,8	91,4
Київська	96 630,0	162 392,4	68,1
Кіровоградська	30 447,5	45 872,9	50,7
Луганська	20 242,3	29 741,1	46,9
Львівська	236 472,7	351 153,5	48,5
Миколаївська	43 734,7	64 646,6	47,8
Одеська	163 670,8	251 863,5	53,9
Полтавська	53 412,9	85 010,1	59,2
Рівненська	37 105,8	54 188,4	46,0
Сумська	33 578,1	50 764,5	51,2
Тернопільська	29 810,9	47 034,7	57,8
Харківська	108 724,5	165 532,2	52,2
Херсонська	48 421,6	74 329,7	53,5
Хмельницька	45 124,9	65 880,9	46,0
Черкаська	37 237,3	58 114,3	56,1
Чернівецька	29 521,4	43 981,4	49,0

Виправити цю ситуацію, що є одним з наслідків недосконалої системи статистичних спостережень у сфері туризму, можна шляхом здійснення комплексних заходів із впровадження сателітного рахунку туризму у вітчизняну систему національних рахунків.

Система податків та інших фіскальних платежів, що справляються в українському туристичному секторі, в цілому, відповідає світовим та європейським аналогам. Найбільше питань виникає, щодо ефективності їх адміністрування. Останнім часом суттєві зміни Податковий кодекс України були внесені стосовно туристичного податку. У Верховній Раді зареєстрований законопроект, який передбачає застосування пільгової ставки ПДВ до готельних послуг. І, хоча, обґрунтованість таких нововведень не завжди видається очевидною, певного оптимізму додає наявність державних ініціатив із покращення податкового регулювання туристичної сфери.

5.2. Джерела фінансування туристичної сфери України

Інституціональний механізм фінансування туристичної сфери на державному рівні має дуже важливе значення, оскільки туризм як сфера національної економіки України займає одне з провідних місць за темпами зростання, зайнятістю населення, важливістю з точки зору оновлення виробничих сил. Аналіз сучасного стану фінансування туристичної сфери України доводить, що у цій сфері існує низка проблем, які потребують негайного вирішення з урахуванням практичного досвіду та новітніх досліджень української й зарубіжної науки.

Сьогодні туристична сфера фінансується за остаточним принципом, оскільки на державному рівні побутує думка, що туризм є похідним, другорядним сектором економіки України. При цьому ігноруються його переваги і світові тенденції позитивного впливу на макроекономічні показники. Саме тому вважаємо за доцільне розглянути сучасні механізми державного фінансування туристичної сфери України, а також запропонувати ефективні економічні підходи до її фінансування.

Туристична сфера в Україні фінансується з таких джерел як доходи державного бюджету, державні гранти, державні замовлення під спеціальні туристичні проекти, надходження від міжнародних фінансових установ, програми допомоги від міжнародних організацій та фінансових інститутів, а також приватні фінансові надходження. Але головним джерелом державного фінансування туристичної сфери України є державний бюджет України. Слід зауважити, що аналіз бюджетного фінансування туристичної сфери у нашій країні ускладнюється тим, що ця сфера чітко не відображена у переліку статей витратної частини державного бюджету України. Оскільки туризм як сфера господарювання регулюється діючим Законом України «Про туризм» [2], він має більш-менш чіткі механізми державного фінансування (на відміну від рекреації як виду діяльності).

Бюджетні кошти, що виділяються для сфери туризму, спрямовуються на:

- підвищення якості та рівня безпеки національного туристичного продукту шляхом розроблення і впровадження стандартів та технічних регламентів у сфері туризму;
- підготовку та доведення інформації про Україну, її туристичні можливості на міжнародному ринку;
- забезпечення ведення обліку та проведення моніторингу туристичних ресурсів шляхом розроблення і ведення реєстрів природних територій курортів, об'єктів відвідувань, туристичної інфраструктури, турагенств і туроператорів;
- проведення за участю вітчизняних фахівців семінарів, конференцій, засідань за круглим столом з питань туризму та курортів, засідань міжвідомчих двохсторонніх, багатосторонніх та міжнародних робочих груп з туризму;
- здійснення оплати витрат, пов'язаних з відрядженнями членів офіційних делегацій держави, експертів, науковців, залучених для організації та участі у міжнародних туристичних виставках, заходах у сфері туризму, конференціях, міжурядових комісіях, у засіданнях міжнародних організацій з метою поширення

інформації про Україну та її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку й усередині держави, які проводяться в Україні та за кордоном [3].

Державне фінансування туристичної сфери впродовж 2011-2016 рр. було нестабільним, що пов'язано з постійним процесом інституційних змін у системі органів державного регулювання сфери туризму, а також із впливом світової фінансової кризи та політичною нестабільністю державної влади в Україні. Також на це вплинули і зміни у структурі статей бюджету, за якими передбачено виділення державних коштів на туристичну сферу.

У 2012 році у Державному бюджеті України відбулося об'єднання деяких статей бюджету, які мають відношення до туризму та створення нових. Фінансування здійснювалося за такими статтями: керівництво та управління у сфері туризму і курортів, фінансова підтримка розвитку туризму, створення умов безпеки туристів та розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку національної транспортної мережі та туризму [5].

На основі дослідження державного бюджетного фінансування туристичної сфери в Україні за 2011-2017 роки можна зробити певні висновки. У 2011 році сума бюджетних видатків у порівнянні з 2012 роком була меншою на 5,9 млн. грн. Найпозитивнішим щодо державного фінансування сфери туризму став 2012 рік, оскільки державним бюджетом було виділено найбільшу кількість коштів для фінансування туризму - 7 млн. 211 тис. грн. Проте за період 2013-2015 років сума видатків була зменшена з 6 млн. 678 тис. грн. до 960,2 тис. грн., тобто в 6,9 разів. У 2016 році на фінансування туризму з бюджету було виділено 967,7 тис. грн., а у 2017 році – 1127,34 тис. грн. [4-10].

Структура державного бюджетного фінансування туристичної сфери у 2011-2017 рр. наведена у табл. 5.6.

Як бачимо з табл. 5.6, держава неналежним чином здійснює фінансування туристичної сфери, оскільки питома вага бюджетного фінансування останньої у загальних видатках державного бюджету України за період 2011-2017 років є досить незначною. Проблемною залишається ситуація і у сфері розподілу державних коштів у межах профільних міністерств та органів виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання туризму. Обсяг та питома вага державних видатків з фінансування центрального органу виконавчої влади у сфері туризму, на наш погляд, є вкрай малими і не відповідають реальним вимогам розвитку туризму в Україні (2011 р. – 0,02%, 2012 р. – 0,64%, 2013 р. – 0,53%, 2014 р. – 0,31%, 2015 р. – 0,023%, 2016 – 0,031%, 2017 – 0,08%). Такі цифри підтверджують нашу думку про те, що поєднання державного регулювання сфери туризму з іншими сферами та галузями господарства України призводить до того, що більша частка державних коштів спрямовується не на туризм, а на інші сфери – культуру, транспорт, спорт та інші.

Таблиця 5.6

Структура державного бюджетного фінансування туристичної сфери України у 2011-2017рр. [4-10]

Роки	Видатки державного бюджету України, тис.грн.	Бюджетне фінансування туристичної сфери		Бюджетне фінансування профільного міністерства, тис. грн.	Державні видатки на центральний орган виконавчої влади (служба, агентство, департамент)	
		тис. грн.	частка, %		тис. грн.	частка, %
2011	342690347,50	1294,93	0,0003	2117263,0	433,83	0,02
2012	413605316,00	7211,7	0,0017	1045827,9	6765,9	0,64
2013	372282634,50	6677,8	0,0018	1201410,5	6370,9	0,53
2014	384597377,30	3560,1	0,0009	1135305,7	3544,8	0,31
2015	516980130,30	960,2	0,00015	4203090,8	960,2	0,023
2016	489348000,0	967,7	0,00020	3328800,0	1016,9	0,031
2017	566641000,0	1127,34	0,00020	3397200,0	2692,1	0,08

Важливим інструментом фінансового забезпечення туристичної сфери є система її оподаткування. З 2010 року, коли був прийнятий новий Податковий кодекс України, та з 2014 року, після прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» сучасна система оподаткування суб'єктів туристичної діяльності суттєво змінилася [10].

Необхідною складовою фінансування сфери туризму в Україні є залучення інвестицій та створення і здійснення ефективної державної інвестиційної політики. Інвестиційна активність в Україні останнім часом характеризується надзвичайно високою нестабільністю за різними критеріями свого прояву.

Динаміка обсягів інвестицій у туристичну сферу за період з 2010 по 2017 рр. мала різноспрямований характер. У 2012 році обсяги інвестицій в основний капітал туристичної сфери становили 5702 млн. грн., що на 3027 млн. грн. більше, ніж у 2010 році. Після зростання показників, що спостерігались у період з 2010 по 2012 рр., відбулося зниження обсягів інвестування у цю сферу у 2013 році на 10,3%. У 2017 році обсяги інвестицій в основний капітал туристичної сфери склали 6801 млн. грн., що є найвищим рівнем за досліджуваний період. Частки інвестицій у туристичну діяльність у загальному обсязі інвестицій у сферу послуг у 2017 р. складала 6,1%, у 2013 р. - 5,3%, у 2012 р. - 4,5%, у 2011 р. - 3,1%, у 2010 р. - 3%. Як бачимо, найкращий показник, починаючи з 2010 по 2017 роки, у 2017 році - 6,1%.

Ці дані свідчать про недостатній рівень інвестування туристичної сфери. Як приклад, питома вага інвестицій у діяльність транспорту і зв'язку за даний

період в усі роки була значно більшою і коливалась від 19% у 2013 році до 26% у 2012 р.

Важливим чинником розв'язання проблем фінансування сфери туризму у державі є залучення іноземних інвестицій. На даний час система міжнародного інвестування туристичної сфери України забезпечується з боку світових організацій і установ, головною з яких є ВТО, а також з боку приватного сектора.

За період 2009-2017 років обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України мали тенденцію до зростання (табл. 5.7). У 2017 році загальний обсяг іноземних інвестицій складав 62134,1 млн. дол. США, що на 55% більше, ніж у 2009 році. Дані табл. 5.7 свідчать про те, що, незважаючи на зростаючу динаміку залучення іноземних інвестицій у сферу туризму з 2009 по 2017 роки, питома вага обсягів інвестування демонструвала спадну тенденцію. Ситуація свідчить про недосконалість проведення інвестиційної політики у державі та необхідність удосконалення механізмів інвестування туристичної сфери в Україні.

Проте необхідно зазначити, що залучення іноземних інвестицій та фінансової допомоги не повинно перетворюватись на головне та майже єдине джерело інвестиційних надходжень.

Важливе значення в інвестиційному процесі повинна відігравати держава.

Таблиця 5.7

Показники прямих іноземних інвестицій у рекреаційно-туристичну сферу за 2009-2017рр. [4-10]

Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2015	2017	Зміни за 2009-2017рр., %
Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України, млн дол. США	40026,8	44708	49362,3	54462,4	58156,9	60124,1	62134,1	+45
Обсяг прямих іноземних інвестицій у туристичну сферу, млн. дол. США	954,9	1041,8	1071,5	1198,4	1073,1	1199,3	1201,1	+26,0
Питома вага, %	2,4	2,3	2,2	2,2	1,84	2,0	1,9	-0,5

Серед основних державних напрямів сприяння інвестиціям у туризм можна назвати такі:

- захист майнових прав інвесторів у державні туристичні проекти;
- надання землі в оренду за ціною, що нижча за ринкову;
- податкові пільги, захист від подвійного оподаткування за допомогою затвердження договору з іншими державами;
- зниження митних тарифів;

- прямі субсидії, або надання гарантій на інвестиції з метою залучення іноземних інвесторів.

Дуже важливим завданням інвестиційної політики держави є відбір найбільш вагомих та цінних туристичних проектів.

Серед основних недоліків забезпечення процесу регулювання державою інвестиційної туристичної діяльності можна назвати:

- відсутність чіткого визначення того, що представляє державний туристичний інвестиційний проект (наприклад, визначення поняття «туристичний кластер»);
- відсутність чіткого зв'язку між державними туристичними інвестиційними проектами і стратегіями розвитку сфери на загальнодержавному та регіональному рівнях;
- відсутність ефективного оцінювання інвестиційних проектів і процедур їх аналізу.

Результатом цих недоліків є мала кількість офіційно створених та функціонуючих туристичних кластерів в Україні (9) [17, с. 48].

Аналіз сучасної інституційної структури підготовки та відбору державних туристичних інвестиційних проектів дає підстави зазначити, що цей процес має багато етапів, відзначається складністю інституційного забезпечення й потребує координації та узгодження дій різних органів державної влади, а головне - законодавчого їх визнання та процесу оформлення (щоб більша частина з них не була громадськими об'єднаннями).

Також слід зазначити, що інвестування туризму – ризикований вид діяльності, оскільки ця сфера є чутливою до багатьох змін - соціальних, економічних, політичних, кліматичних, екологічних тощо, які можуть призвести до зменшення надходжень від туристів до державного та місцевих бюджетів. Тому держава, проводячи політику щодо залучення інвестицій в туристичну сферу, повинна застосовувати набагато більше зусиль та інструментів, ніж в інших галузях і секторах економіки.

Висновки:

Таким чином, туристична сфера України має суттєвий вплив (прямий і опосередкований) на розвиток національної економіки, а саме: створює умови для збільшення національного доходу країни, підвищує рівень зайнятості населення, збільшує надходження до місцевих і державного бюджетів, а також стимулює інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання та чинить помітний вплив на багато секторів і галузей країни та її регіонів.

Аналіз економічних механізмів державної туристичної політики України засвідчує необхідність розробки та активнішого впровадження сучасних механізмів фінансового сприяння (пільгове кредитування, цільові державні субсидії та дотації, залучення можливості міжнародних організацій і фондів тощо).

Аналіз механізмів державного фінансування туристичної сфери України доводить ідею створення єдиного профільного міністерства щодо державного

регулювання даної сфери. Завдяки цьому туризм зможе отримувати бюджетне фінансування не за залишковим принципом.

Необхідно вдосконалити механізм адміністрування податків і зборів, що мають відношення до туризму, а також норми законодавства, що регулюють відносини у цій сфері.

Податкові надходження необхідно використовувати як важливу складову фінансового регулювання туристичної сфери, тобто створювати сприятливі умови щодо оподаткування суб'єктів туристичної діяльності, наприклад, шляхом зменшення ставки податків на прибуток і додану вартість. Також потрібно до них частіше застосовувати систему бюджетних трансфертних платежів (дотації, субвенції, субсидії).

Недосконалість проведення інвестиційної політики у державі ілюструє необхідність удосконалення механізмів інвестування туристичної сфери в Україні на основі розробки основних напрямів державного регулювання інвестиційної діяльності та визначення потенційних джерел інвестиційної політики у туристичній сфері.

Необхідна термінова розробка пропозицій щодо вдосконалення інституційної структури підготовки та відбору державних туристичних інвестиційних проектів.

Таким чином, у туристичній сфері існує ще багато невирішених проблем. Зазначені проблеми необхідно вирішувати через створення єдиної системи державної координації туристичної сфери й розроблення ефективної та послідовної державної політики щодо досліджуваної сфери. Також необхідно створити нову державну стратегію розвитку туристичної сфери в Україні, яка повинна спиратися на досвід світових організацій та інших країн.

Література:

1. Про туризм.- Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР у поточній редакції від 04.11.2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95>.

2. Про туризм.- Закон України: редакція від 28.06.2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.

3. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки розвитку туризму, створення умов безпеки туристів, розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2012, №241 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

4. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.2010, №2857-VI // Урядовий кур'єр. - 30 грудня 2010 р. - №246.

5. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011, №4282-VI // Урядовий кур'єр. - 29 грудня 2011 р. - №224.

6. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України від 06.12.2012, №5515-VI // Урядовий кур'єр. - 18 грудня 2012 р. - №233.

7. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014, №719-VII // Урядовий кур'єр. - 21 січня 2014 р. - №11.

8. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 29.12.2015, №80-VIII // Урядовий кур'єр. - 4 лютого 2015 р. - №20.

9. Про державний бюджет України на 2016 рік .- Закон України (Відомості Верховної Ради, 2016, №5» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19>

10. Про державний бюджет України на 2017 рік .- Закон України (Відомості Верховної Ради, 2016, №3» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 №1621-VII// Відомості Верховної Ради України. - 26 вересня 2014 р. - №39.

12. Про створення Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях .- Постанова Кабінету міністрів України № 819 від 15.09.1995 у поточній редакції від 21.12.2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-93>.

13. Про морські порти України .- Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI у поточній редакції від 04.10.2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>.

14. Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України .- Закон України від 04.11.1999 № 1212-XIV у поточній редакції від 04.10.2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1212-14>.

15. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI у поточній редакції від 11.01.2019 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

16. Звіт про фінансові результати АМПУ за 2018 рік /Офіційний сайт Адміністрації морських портів України [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.uspa.gov.ua/finansova-zvitnist>.

17. Іванов А.М. Особливості управління рекреаційно-оздоровчими підприємствами в системі туристичного кластеру / А. М. Іванов // Бізнес-навігатор: Науково-виробничий журнал. - 2011. - № 1 (23). - С. 47-51.

18. Інформація щодо фінансово-економічних показників туристичної сфери за I півріччя 2016-2018 років / Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/447499abcdd6&tag=Analitika>.

19. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. — Документ 995_038 у поточній редакції від 01.10.1998 [Електронний ресурс] — Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038.

20. Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України «Про встановлення аеропортових зборів за обслуговування повітряних суден і пасажирів в аеропортах України та внесення змін до наказу від 06.07.99 № 352» № 433 від 14.04.2008 у поточній редакції від 30.11.2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95>.

21. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про портові збори» від 27.05.2013 № 316 у поточній редакції від 30.01.2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0930-13#n17>.

22. Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України «Про встановлення Ставок плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден у повітряному просторі України» від 15.09.2010 № 669 у поточній редакції від 14.03.2011 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0844-10>.

23. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименка. — Одеса : ОНЕУ, 2016. — 262 с.

24. 100 найбільших державних компаній закінчили 2017 рік з прибутком в 44,4 млрд.

грн. / Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk>.

25. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року №2755-VI у поточній редакції від 01.03.2019 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

26. Словник рекреаційних термінів / укладач С. С. Бєляєва. - К.: ВЦ «Академія», 2011. - 184 с.

27. *Tourism Taxation: Striking a Fair Deal* —Madrid:WorldTourism Organization, 1998. — 98 p.

28. Ihalanayake R. *Economics of Tourism Taxation: a Study of Tourism Taxes in Australia*/ R. Ihalanayake—Melbourne :Victoria University, 2007.— 383 p.

29. Gooroochurn N. *The Welfare Effects of Tourism Taxation* / N. Gooroochurn, T. Sinclair // ChristelDeHaan Tourism and Travel Research Institute— 2003. —February—P. 1-37.

30. *The Impact of Taxes on the Competitiveness of European Tourism* / EuropeanParliament—Офіційний сайт парламенту Європейського Союзу [Електронний ресурс] — Режим доступу:<http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/130660/>

31. DossorR. *Wine equalisation tax rebate* / R. Dossor / Parliament of Australia—Офіційний сайт парламенту Австралійського союзу [Електронний ресурс] — Режим доступу :www.aph.gov.au/BudgetReview201617/Wine.

32. *Taxation trends in the European Union: Data for the Member States, Iceland and Norway*. European Commission — Taxation and customs union, 2018 Edition[Електронний ресурс] — Режим доступу :<https://ec.europa.eu/taxation>.

33. *Information for visitors on Berlin's hotel occupancy tax* / TheOfficialWebsiteofBerlin—Офіційний сайт м. Берлін [Електронний ресурс] — Режим доступу :<https://www.berlin.de/sen/finanzen/steuern>.

34. Forsyth P. *Market Power and the Taxation of Domestic and International Tourism*/P.Forsyth, L. Dwyer//Tourism Economics.— 2012. — Vol. 8(4). — pp. 377-399.

35. Crouch G. I. *Tourism, Competitiveness, andSocial Prosperity* / G. I. Crouch, J. R. B. Ritchie //Journal of Business Research. — 1999. — Vol. 44 (3).— pp. 137-152.

РОЗДІЛ 6. ТУРИСТИЧНІ КЛАСТЕРИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

6.1. Кластери як об'єкт стратегічного регулювання розвитку туристичної галузі

У науковій літературі існує безліч визначень поняття «кластер». Найбільш авторитетним є визначення цього поняття американським вченим М. Портером. За його визначенням, кластери – це «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, торговельних, туристичних, будівельних об'єднань) у певних конкуруючих сферах» [25, с. 207].

У цього ж автора зустрічаються й інші визначення кластеру:

1) «... система взаємопов'язаних фірм та інститутів, що є більшою, ніж проста сума складових» [25, с. 206];

2) «... група компаній, які географічно межують між собою, взаємопов'язані між собою та поєднані з тими організаціями, що діють у певній сфері та характеризуються спільністю у діях і взаємодіях» [25, с. 207].

Ідея кластеризації піднімалася у працях французьких вчених, які досліджували розвиток та розміщення торгівлі і сфери послуг (Лимер Е., 1984).

Наприкінці 70-х - початку 80-х років минулого сторіччя у працях з регіональної економіки використовувалось поняття «філь'єри». За допомогою філь'єрів описувались групи технологічно пов'язаних територіально-функціональних секторів (Толенадо Я., 1978, Сол'є Д., 1980). Саме функціональна залежність одного сектору від іншого за технологічною ознакою призводить до утворення філь'єрів. Власне з філь'єрів і була започаткована ідея кластерів, але з наукового обігу визначення «філь'єри» не зникає, воно широко використовується у науковій літературі (особливо у Франції та Італії), коли треба аналізувати технологічні зв'язки між галузями та територіальними секторами з метою реалізації їх потенційних переваг.

У працях деяких вчених кластери майже ототожнюються з виробничо-територіальними комплексами і визначаються як «індустріальні комплекси, сформовані на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, пов'язаних технологічними ланцюжками та такими, що виступають альтернативою секторальному підходу» [23, с. 97]. З цього визначення випадає соціальна інфраструктура, підготовка та перепідготовка кадрів, науково-дослідні заклади, інноваційні установи, інституції. Поняття «кластер» сприймається як концентрація.

Серед українських вчених вперше найбільш фундаментальне визначення кластерів було запропоновано Соколенко С.І. [31]. Однак більшість вчених погоджується з тим, що найголовнішою є та обставина, що з технологічної

точки зору кластери сприяють темпам запровадження інновацій, визначають їх напрямки і тим самим створюють фундамент для майбутнього економічного зростання. Отже, теорія кластерів тісно пов'язана з концепціями інноваційного розвитку, з концепцією нової економіки.

Дослідження у сфері кластеризації спираються не тільки на розробки останніх десятиліть, але й на фундаментальні праці більш раннього періоду, у тому числі на теорію промислової дислокації М.Вебера (1929 р.), а також теорію «індустріальних округів» А.Маршалла (1920 р.). Франсуа Перру ще у 1950 році стверджував, що потрібно акцентувати увагу на тих галузях, які домінують над іншими секторами завдяки своїм великим розмірам, значному ринковому потенціалу або провідній ролі у сфері інновацій. Згідно з думкою іншого економіста Д.Дарвента (1969 р.), галузі або окремі підприємства, що швидко розвиваються, являють собою так звані «полюси росту», які мають можливість залучати до сфери свого впливу інші підприємства, визначати коло їх інтересів або управляти іншими економічними структурами та ресурсами. Такі «полюси», що складаються з виробників, постачальників та інших економічних партнерів, нагадують кластерні утворення.

Теорія кластеризації стосується й України, адже це не тільки оптимальна форма організації виробництва, але й об'єкт стратегічного партнерства уряду та регіональних органів влади. Зокрема Соколенко С.І. провів фундаментальні дослідження теорії та історії кластерів. Він вважає, що «в умовах глобалізації тим регіональним структурам, яким не вдається створити кластери на основі кластерного аналізу, загрожує втрата конкурентоспроможності та ринкової рівноваги» [31, с. 154]. Визначення «кластер» у Європі стало настільки загальноприйнятим, що його вільно використовують стосовно будь-якої проблеми, яка має бути вирішена на основі колективного підходу.

Український вчений Руденко Л.Г. вважає, що «кластер» і давно опрацьовані на теренах України «виробничо-територіальні системи» – майже тотожні поняття. Різниця тільки в орієнтації кластерів на інновації, виробництво продукції світового рівня з великою конкурентоспроможністю [26, с. 78].

Найважливішою різницею між кластером і виробничо-територіальною системою є, по-перше, те, що кластер максимально враховує ринковий механізм, а, по-друге, діє в умовах відсутності директиви. Кластер не тільки найбільш оптимальна форма організації виробництва у світі, але ще й приклад швидкого економічного зростання регіонів та ефективний спосіб залучення іноземних інвестицій. Концепція кластерів відображає новий спосіб бачення економіки території, а також дозволяє чітко визначити роль кожного з учасників: бізнесу, органів влади, громадськості. Кластери можуть формувати нові механізми управління не тільки у комерційних, але й у громадських організаціях, органах влади. Слід зазначити, що кластери можуть бути створені лише за ініціативою бізнес-товариств і за згодою усіх учасників.

В цілому ж дослідження вітчизняних вчених, що проводились протягом останніх десятиріч, характеризують такі об'єднання як дієвий засіб підвищення

конкурентоспроможності й завоювання ринку. Конкурентні переваги таких організацій залежать від можливості використання багатьох чинників: вільний доступ до дешевих ресурсів, стимулювання інвестицій, подолання торгівельних бар'єрів, доступ до стратегічно важливих ринків збуту тощо.

Кластер дає змогу в межах певного ядра привабити до себе на системній основі нові підприємства й установи та бачити при цьому перспективні напрямки розвитку туристичного бізнесу. Кластери краще узгоджуються з самим характером конкуренції та джерелами досягнення конкурентних переваг. Кластери краще, ніж галузі, охоплюють важливі зв'язки, взаємодоповнюваність між галузями, маркетинг, розуміння потреб споживачів, розповсюдження технологій, навичок, інформації. Такі зв'язки є головними у конкурентній боротьбі, у збільшенні продуктивності та впровадженні інновацій.

Об'єднання у кластер як чітку систему розповсюдження знань і технологій дає змогу впроваджувати швидкі зміни, оновлювати техніку та технологію за рахунок їх гнучкості. У кластері (коли витрати розподіляються між його учасниками) нижча ціна експерименту, чіткіше бачення та ясніше розуміння ринку, кращі умови доступу до інформації та кращі можливості її аналізу. Позитивною рисою кластерної моделі є зростання продуктивності підприємств у тій місцевості, де створено кластер.

Позитивним ефектом розвитку кластерів як форми регулювання економічних відносин є:

- поліпшення зв'язків між державними і громадськими організаціями;
- створення нового бізнесу у вільних сегментах ринку;
- об'єднання спільних інтересів різних соціальних груп;
- підвищення впливовості некомерційних організацій у процесі регіонального розвитку;
- створення механізму міжрегіональної взаємодії, який має забезпечити умови стабільного і ефективного функціонування туристичного бізнесу країни.

Територіальні масштаби кластеру можуть варіюватись від одного міста, регіону до країни, навіть кількох сусідніх країн. Тобто кластер є територіальним поняттям. Сутність туристичного кластера полягає в тому, що координація діяльності його складових частин і горизонтальні зовнішні зв'язки більш суттєво впливають на ефективність роботи, ніж традиційні вертикальні субординаційні зв'язки.

Основні характеристики кластеру:

- тенденція найефективнішого задоволення потреб споживачів;
- мінімальне число рівнів ієрархії, адже до складу кластера входять автономні підприємства, що здатні вирішувати будь-які завдання замовника;
- наявність потужної інформаційної системи, що дає можливість сконцентрувати свої зусилля на виконанні головних завдань;
- максимальна адаптація до змін середовища з максимально швидкою реакцією на них;
- максимальна гнучкість організаційної структури;
- здатність до постійної самоорганізації;

- гнучкі форми конкуренції з перевагою кооперації та співробітництва над домінуванням і поглинанням.

Важливою є роль державного регулювання у формуванні ефективної діяльності кластерів. Державне регулювання сферою туризму – це цілеспрямований вплив держави на економічні, адміністративно-правові та організаційні відносини між суб'єктами туристичної діяльності й державними органами влади та місцевого самоврядування.

Метою державного регулювання туристичної галузі є координація та контролювання діяльності суб'єктів туризму з урахуванням завдань та напрямів розвитку, а також для виконання економічних програм. Також важливим напрямом державного регулювання туристичного бізнесу є досягнення раціонального використання туристичних ресурсів та економічного потенціалу регіону. Для цього необхідно обрати управлінську модель та організаційну структуру подальшого розвитку. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку сфери туризму повинен реалізовуватись у межах певних організаційно-господарських форм просторової організації території: туристичних районів, курортів, курортополісів, заповідних територій, спеціальних економічних зон.

Наукові дослідження практики функціонування туристичного бізнесу України свідчать, що сьогодні ще не знайдена оптимальна модель регулювання розвитку туристичної галузі на рівні регіонів, окремих територій та підприємств. Все більше науковців та практиків сходяться на думці про те, що туристичний кластер повинен стати ефективним механізмом оптимізації розвитку туристичного бізнесу в регіонах України.

Туристичний кластер – це специфічний економічний механізм взаємодії підприємств матеріального і нематеріального виробництва, соціальної та туристичної сфери, що одержують прибуток від надання туристичних послуг. Продукування, виготовлення туристичних послуг є головною функцією туристичного кластеру. Функціонально-галузева структура туристичного кластеру складається з суми послуг, які надаються численними підприємствами. Очевидно, що актуальними для успішного функціонування туристичного кластеру є такі складові, як маркетинг територій, реклама, інформаційні послуги, консалтингові послуги.

Головною причиною успіху кластерної моделі у туристичному бізнесі є створення критичної маси для конкурентних переваг. Малі та середні підприємства, якщо працюватимуть поодиночі, ніколи не досягнуть тих успіхів і тих переваг, яких досягають кластери. Туристичні кластери – це форми територіальної організації, що стимулює економічне зростання не тільки у сфері туризму, але й у регіоні. Вони дають можливість поєднати зусилля для вирішення регіональних проблем, ефективного та раціонального використання капіталу в умовах обмеженості обігових коштів та низької інвестиційної активності.

Про необхідність об'єднання багаточисельних фірм, що працюють на туристичному ринку йшлося у рекомендаціях Гаазької декларації з туризму,

яка була прийнята міжпарламентською конференцією по туризму (1989): «У секторі туризму існують певні межі, далі яких процес децентралізації і деконцентрації йти не може, як би там не було, без національного механізму, що забезпечує координацію туристичної політики держави на національному та регіональному рівнях, не обійтись» [7, с.191]. Межі ці можуть визначитись у процесі діяльності суб'єктів туристичної діяльності і за допомогою прийняття відповідних законодавчих актів.

Туристичні кластери характеризуються відкритою розподільчою та перемінною мережевою структурою з наступними ознаками:

- на найбільшому підприємстві накопичуються найголовніші ресурси та знання;
- незначні процеси та компоненти виводяться за межі кластеру і довіряються постачальникам, посередникам та іншим зовнішнім партнерам;
- створюється структура, що складається з автономних модулів.

Концептуальні переваги туристичного кластера полягають у створенні нових можливостей за рахунок нелінійних синергетичних ефектів при об'єднанні підприємств.

Усі конкурентні переваги туристичного кластера дають максимальний ефект через мінімізацію витрат порівняно з окремо існуючими підприємствами, які нерідко не витримують конкуренції на локальному та національному ринках з боку сильніших бізнес-одиниць чи іноземних компаній і згортають свою діяльність.

Членство у кластері для підприємств туристичного бізнесу означає:

- широкий доступ до інформації щодо різних аспектів діяльності;
- можливості виходу на національний або світові ринки;
- залучення капіталовкладень для покращення якості послуг та посилення конкурентних переваг;
- доступ до юридичних та маркетингових консультацій;
- участь керівного складу бізнес-одиниць (туристичних підприємств) у семінарах, що проводяться для ознайомлення з особливостями ведення бізнесу.

Передумовою виникнення туристичного кластера є концентрація туристичної діяльності на певній території. Окрім безпосередньо суб'єктів господарювання, до туристичних кластерів відносяться різні ресурси – людські, фінансові, стимули для розвитку (наприклад, податкові пільги), природні (наприклад, рекреаційний ресурс лиманів Одеської області або Нижнього Дунаю). Суттєвими складовими такого кластеру мають бути фізична інфраструктура (наприклад, шляхи), інформаційна та науково-технічна інфраструктура.

Основна ідея створення туристичних кластерів полягає у взаємній координації роботи, коли різні за функціональними характеристиками суб'єкти реалізують спільну мету, тим самим підвищуючи ефективність роботи, прискорюючи досягнення запланованих результатів, впроваджуючи нові технології, сприяючи отриманню позик, започатковуючи конкурентні засади в

розподілі контрактів, формуючи оптимальну структуру виробництва продукції, визначаючи пріоритетні напрями розвитку.

Отже, можна стверджувати, що ефективність функціонування туристичного бізнесу може бути пов'язана з реалізацією ідеї про необхідність координації дії усіх підприємств, що беруть участь у створенні туристичних послуг. Ця ідея може бути реалізована у межах туристичного кластеру. Визначення і характерні ознаки кластерів дають можливість запропонувати його коопераційну систему, яка розроблена за відомими аналогами промислових кластерів [31, с. 307] (рис. 6.1.).

Активна роль у процесі кластеризації туристичної сфери належить органам влади, але важливу роль у створенні туристичного кластеру можуть відіграти такі утворення, як, наприклад, Національна Туристична Організація або місцеві туристичні асоціації. Ці установи займають ланку між бізнесом, виконавчою та законодавчою владою і можуть проявити розумну ініціативу з урахуванням інтересів усіх сторін. До завдань місцевих туристичних асоціацій може входити ініціювання і координація процесу вияву, аналізу, активізації компаній туристичного спрямування та фірм, що можуть мати з ними ділові стосунки. Саме місцеві туристичні асоціації можуть розробити конкретну програму щодо розвитку кластера.

Кластер є новітнім способом структурування туристичної діяльності, забезпечення довгострокових можливостей розвитку, встановлення основ державної та регіональної політики. І якщо перші теоретичні погляди на кластери спиралися виключно на галузеві комбінації, то сьогодні кластери слід розглядати як інноваційно-територіальні об'єднання, що краще за галузі узгоджуються з характером конкуренції та джерелами досягнення конкурентних переваг, охоплюють зовнішньоекономічні зв'язки, взаємовідносини між сферами виробництва, поширення технологій, інформації, маркетингу.

Кластер іманентно забезпечує можливість ведення конструктивного та ефективного діалогу між спорідненими сферами виробництва, їх постачальниками, інститутами та державними установами, у чому проявляється його головний довгостроковий ефект. За словами В. Прайса, створення кластерів та запровадження кластерної моделі поведінки підприємств є «способом відновлення довіри між урядом і бізнесом та трансформації ізольованих фірм у підприємницьку спільноту».

Що стосується співвідношення державного і ринкового регулювання туристичного бізнесу у формуванні ефективної діяльності кластерів, то ця роль надзвичайно важлива, хоча і значною мірою делікатна. З одного боку, треба забезпечити необхідні базові умови, з іншого – не допустити монополізму. Теорія М. Портера передбачає існування «ромба взаємних інтересів» (модель «Даймонд»), де виділяються чотири взаємопов'язані блоки:

- 1) умови для чинників виробництва;
- 2) контекст для стратегії фірми і конкуренції;

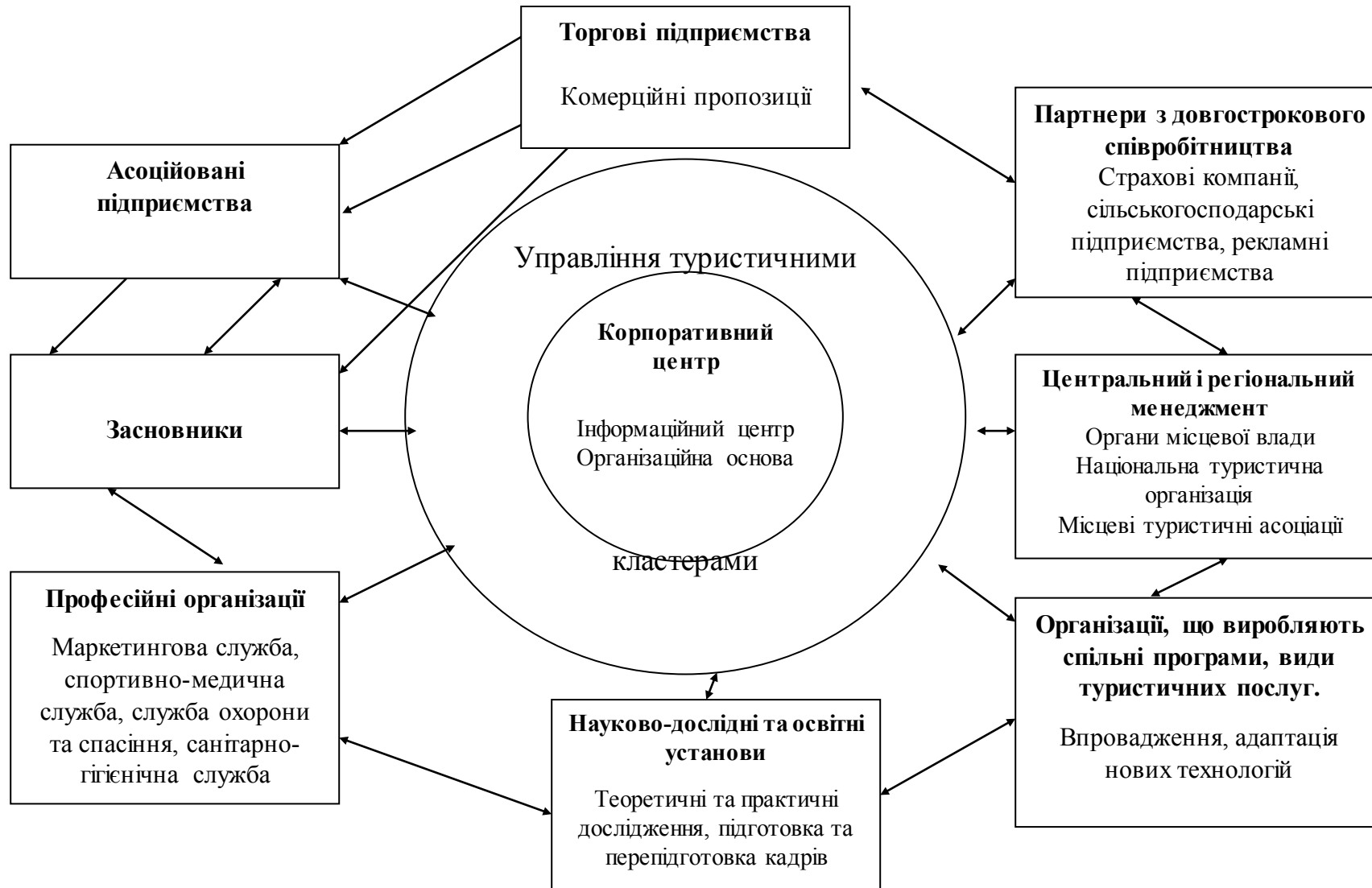

Рис. 6.1. Коопераційна система туристичного кластеру

Джерело: розроблено автором [12, с. 14]

3) стан попиту;

4) споріднені галузі та галузі, що підтримують виробництво [1, с. 261].

Деякі дослідники додають до цієї моделі блок «міжнародна ділова активність», у якості зовнішньої сили, що враховує глобальні економічні процеси.

Розуміючи стратегічну важливість кластерних утворень для розвитку країн і регіонів, в основу регіональних програм ЄС на період 2007-2013 рр. покладено саме кластерний підхід, причому це стосується не тільки урбанізованих територій, а й і сільських [41]. Усі рішення в ЄС щодо регіонального розвитку приймаються з урахуванням переваг кластерного підходу і стосуються процесів різноманітної кооперації.

Необхідність застосування кластерного підходу усвідомлюється і в Україні. Ще у 2011 році одним із завдань держави було визначено ініціювання пілотних проектів щодо створення кластерних об'єднань за участю держави та створення інституційних передумов для розвитку мережевої взаємодії компаній [42]. Практично реалізація цього завдання можлива лише на регіональному або місцевому рівнях, оскільки кластерні структури передбачають територіальну близькість її учасників. Тому відповідні дії влади мають здійснюватись саме на цих рівнях.

Таким чином, кластери можуть стати ефективними засобами макроекономічного регулювання економіки України, а туристичні кластери будуть сприяти регулюванню розвитку туристичного бізнесу.

6.2. Напрями кластерної політики держави

Питання про ступінь втручання держави у процес кластеризації залишається дискусійним протягом декількох десятиліть. У 1999 році в дослідженні ОЕСР були визначені напрями політики держави, які можна застосовувати на рівні кластерів, щоб реагувати на провали ринку і системні проблеми. Тоді ж були зроблені три головні висновки про те, якою повинна бути державна кластерна політика:

- кластери не створюються за бажанням держави, а повинні бути результатом дії ринкових чинників;
- державна кластерна політика не повинна бути спрямована на субсидування галузей або підприємств;
- державна кластерна політика повинна уникати прямого втручання і оперувати в основному непрямыми інструментами [42, с. 65].

Однак, подальші дослідження спростували висновок про те, що кластери створюються ініціативно, виключно «знизу» і заходи кластерної політики повинні носити підтримуючий характер, а не проактивний. Зазначалося, що самоорганізація компаній, університетів та інших структур зустрічається досить рідко, більш розповсюдженою практикою є ініціювання кластерів на державному та регіональному рівнях. Більш того, роль державної кластерної політики постійно зростає.

Дослідження кластерної політики різних країн свідчить про те, що у 85% досліджуваних країн є національні кластерні стратегії або програми. Країни, які активно розроблюють та здійснюють такі кластерні стратегії, - Німеччина, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Франція, Італія. У рамках ЄС кластерна політика, як правило, реалізується як складова частина інноваційної, промислової або регіональної політики. Приблизно 70% країн відносять кластерну політику до інноваційної, 25% - до регіональної політики [43].

Кластерний підхід надає органам влади інструментарій ефективної взаємодії з бізнесом, призводить до глибшого розуміння його характерних особливостей і тактичних завдань, дає можливість цілеспрямованого і мотивованого стратегічного планування ресурсів регіону, розвитку територій та підвищення конкурентоспроможності економіки.

При цьому держава виступає як:

- регулятор, який визначає правила взаємодії між усіма елементами кластеру (держава – бізнес – науково-освітні установи);
- гарант збереження і розвитку сприятливих умов для інвестицій, інновацій та розвитку горизонтально орієнтованих мережевих бізнес-спільнот;
- підприємець, тобто безпосередній учасник інноваційних кластерів.

В останні десятиліття все більший розвиток отримує кластерна концепція економічного розвитку і підвищення конкурентоспроможності регіонів. Зростання кількості та якості кластерів у багатьох країнах світу підтверджує життєздатність означеної моделі. Кластерний підхід надає низку переваг (інституційні, інноваційні, підвищення ефективності діяльності), за рахунок яких можливо забезпечити економічне зростання, залучення прямих іноземних інвестицій, вирішення проблеми зайнятості.

Про це свідчить досвід західноєвропейських країн, у яких роль держави у формуванні кластерів в останній час істотно зросла. Напрями та форми державної підтримки відрізняються різноманіттям. Це і пряма фінансова підтримка специфічних проєктів; і зниження податкового навантаження; і інвестиції в інфраструктуру регіонів; і освіта, тренінги, маркетинг; і забезпечення мережевої взаємодії з університетами, адміністраціями, фірмами.

Залежно від того, яку роль відіграє держава у розвитку кластерів, розрізняють підтримку повного циклу і фрагментарну підтримку. У першому випадку держава, маючи довгостроковий план розвитку території або галузі діяльності, створює сприятливі умови для компаній, які виступають у ролі потенційних лідерів, локомотивів розвитку кластерів. Другий варіант означає підтримку вже сформованого кластера і коригування напрямів його розвитку за допомогою застосування різних інструментів економічної політики.

Під кластерною політикою можна розуміти комплекс заходів державного регулювання, який здійснюється органами державної влади з метою підвищення конкурентоспроможності економіки країни шляхом створення умов для розвитку кластерів. В Україні поки що кластерна політика держави знаходиться на етапі формування. На наш погляд, основними завданнями кластерної політики держави повинно бути:

- формування сприятливих умов для ефективного організаційного розвитку кластерів, включаючи виявлення потенційних учасників кластеру;
- усунення певних обмежень, забезпечення збільшення конкурентних переваг учасників кластеру;
- координація діяльності місцевих органів виконавчої влади та об'єднань підприємств у напрямках реалізації кластерної політики;
- забезпечення ефективної методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки реалізації кластерної політики на регіональному та галузевому рівні;
- забезпечення ефективної підтримки проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера з урахуванням пріоритетів розвитку кластерів.

За думкою Істоміної Л.А. [15] у залежності від ролі держави можна виділити чотири типи кластерної політики:

1) **каталітична кластерна політика** - уряд зводить зацікавлені сторони (наприклад, приватні компанії та дослідницькі організації) між собою, але забезпечує обмежену фінансову підтримку реалізації проекту;

2) **підтримуюча кластерна політика**, при якій каталітична функція держави доповнюється інвестиціями в інфраструктуру регіонів, освіти, тренінги та маркетинг для стимулювання розвитку кластерів;

3) **директивна кластерна політика** - підтримуюча функція держави доповнюється здійсненням спеціальних програм, націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів;

4) **інтервенціоністська кластерна політика**, при якій уряд разом з виконанням своєї директивної функції переймає у приватного сектора відповідальність за прийняття рішення про подальший розвиток кластерів та за допомогою субсидій, обмежень або регулювання, а також активного контролю над фірмами у кластері, формує його спеціалізацію [15].

Найбільш прийнятною для туристичного бізнесу в Україні може бути саме підтримуюча кластерна політика держави, яка б орієнтувалась на розвиток туристичної інфраструктури у країні, стимулювання інновацій, ініціювання проведення освітніх програм, проектів для суб'єктів господарювання, працюючих у сфері туризму, запровадження певних пільг та преференцій для стимулювання розвитку підприємницької діяльності у певних регіонах, наприклад, у сільській місцевості.

6.3. Правові засади створення та функціонування кластерів в Україні

Інтенсивний розвиток туризму в Україні вимагає пошуку нових інноваційних форм регулювання цієї сфери діяльності, напрямів координації діяльності органів влади, територіальних громад та суб'єктів господарювання. Саме таким інноваційним напрямом розвитку туризму є створення туристичних кластерів.

Кластери – продукт ринкової економіки, нові економічні відносини актуалізують проблему посилення конкурентних позицій регіону в ринковому середовищі. Оскільки в основу формування кластера покладено ресурсні можливості конкретного регіону, то його територіальна основа забезпечує унікальність цього утворення. Це і забезпечує кластерам конкурентні переваги, копіювання яких є досить складним.

В Україні процес кластеризації сфери туризму розпочався на початку 2000-х років. З того часу деякі кластери вже припинили своє існування, однак й зараз виникають та формуються нові утворення. Визначення «кластер» активно застосовується в Україні як суб'єктами господарювання, так і органами влади. Однак, аналіз українського законодавства не дає чіткої відповіді щодо трактування поняття «кластер», хоча у створенні та функціонуванні туристичних кластерів, що є інструментом підвищення конкурентоспроможності економіки, повинна бути зацікавлена держава.

У 2008 році було здійснено спробу прийняти документ, що визначав деякі поняття стосовно кластерів, передбачав проведення інформаційної роботи серед потенційних учасників кластерів. Однак, цей документ «Концепція створення кластерів в Україні», розроблений Кабінетом Міністрів України, так і не набрав чинності. Цією концепцією визначались види кластерів - виробничі, інноваційно-технологічні, туристичні й транспортно-логістичні. У проекті цього розпорядження Кабінету Міністрів України вказувалось на те, що найважливішим показником діяльності кластерів є їх висока конкурентоспроможність на світовому ринку. Тому кластерний розвиток країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Окрім того, кластери є комбінацією конкуренції та кооперації, отже, об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкурентну боротьбу в інших [18].

Проект Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» №1256 від 04.12.2014 р. передбачав визначення понять «кластер», «кластеризація суб'єктів малого і середнього підприємництва», «кластерна стратегія». Відповідно до цього законопроекту кластер – це галузеве або міжгалузеве, територіальне добровільне об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності, які тісно співпрацюють з науковими (освітніми) установами, громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади, з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону [3]. Однак, пройшовши перше читання у 2015 році, цей законопроект так і не було розглянуто у другому читанні, а відповідно не було й прийнято.

Ст. 120 та 127 Господарського кодексу України [33] передбачають різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств, а саме: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом (союзи, спілки, асоціації підприємців, тощо). Кластер як організаційно-правова форма Господарським кодексом України не передбачений. Якщо порівнювати існуючі форми об'єднань підприємств з кластерною формою об'єднання, то можна зробити висновок, що кластер може існувати в одній з

таких організаційно-правових форм або бути окремою формою об'єднання підприємств. В Україні більшість підприємств обирають перший варіант, у зв'язку із законодавчою неврегульованістю поняття «кластер» [14].

У статті 6. «Реалізація середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності» закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [1] вперше на офіційному рівні згадується поняття «кластер»: «розвиток інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, технологічних парків, наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів, венчурних фондів тощо).

Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. визначає, що держава забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості населення шляхом розвитку кластерів народних художніх промислів.

У розпорядженні КМ України від 27 січня 2010 року «Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів» [5] зазначено:

1. Визначити Івано-Франківську область, на території якої створено кластер народних художніх промислів "Сузір'я", базовою для впровадження кластерної моделі розвитку таких промислів з наступним поширенням досвіду створення кластерів в інших регіонах України.

2. Міністерству культури і туризму, Івано-Франківській обласній державній адміністрації розробити за погодженням з Міністерством економіки заходи щодо підтримки діяльності кластера народних художніх промислів "Сузір'я" в рамках програм, спрямованих на розвиток та підтримку народних художніх промислів.

Слід зазначити, що в українському законодавстві існує ще низка нормативно-правових документів, де використовується поняття «кластер». Відмітимо «Стратегію розвитку морських портів України на період до 2038 р.», затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 р. №548-р, де одним із завдань вказано створення мережі кластерів у морських портах шляхом залучення приватних інвестицій [4].

Слід зазначити, що існують істотні відмінності кластерної форми організації діяльності від інших форм об'єднань підприємств. До таких відмінностей відносять:

- діяльність кластерів не визначає спеціальних особливостей його органів управління (на відміну від корпорацій та концернів);
- кластери мають постійний характер діяльності (на відміну від консорціумів);
- кластери створюються не лише з метою постійної координації господарської діяльності підприємств (на відміну від асоціацій);
- кластери тісно взаємодіють із навчальними закладами, органами місцевого самоврядування тощо [33];
- кластери можуть отримувати підтримку від держави або місцевих органів влади, навіть можуть створюватися за ініціативи органів влади.

Не зважаючи на все це, питання щодо визначення поняття «кластер», види кластерів, порядку створення та державної реєстрації кластерів залишаються в українському законодавстві неврегульованими.

Таким чином, створення об'єднання підприємств у формі кластера є сучасним напрямом регулювання туристичної діяльності в Україні та може створювати певні конкурентні переваги, але відсутність спеціальних нормативно-правових актів щодо діяльності кластерних об'єднань не дає можливості повноцінно регулювати їхню діяльність на даному етапі.

6.4. Існуючі і перспективні кластери туристичної сфери країни

Епоха постіндустріального розвитку суспільних відносин призвела до значного підвищення ролі сфери послуг у житті суспільства. Це відноситься і до туризму, який зараз є фундаментальною основою розвитку економік багатьох країн і регіонів світу. Значно зросла роль туризму як джерела валютних надходжень, у процесі розширення міжнародних зв'язків, в забезпеченості зайнятості населення; збільшився його вплив на ключові галузі економіки - транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство і харчову промисловість, виробництво товарів народного споживання тощо.

При цьому туристичний продукт зазнає значних змін – він трансформується у сферу духовного переживання споживача, у сферу сприйняття туристом культурно-історичного і природно-рекреаційного багатства регіону відвідування. Тому необхідна розробка нових підходів до формування та просування туристичного продукту території з боку всіх зацікавлених сторін.

Кластерну модель організації туризму активно впроваджують такі європейські країни, як Італія, Франція, Норвегія, Греція, Бельгія та інші. Кластерний підхід перетворився в останні роки у ключовий інструмент туристичної політики провідних європейських держав. Однак його практичне застосування для формування ефективного підприємницького середовища, створення туристичної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності туристичних дестинацій ще недостатньо вивчені та оцінені в Україні. Аналіз показує, що кластеризація туристичного бізнесу, як перспективного напрямку розвитку економіки України, відбувається повільними темпами, хоча спостерігається позитивна динаміка.

Реалізація кластерної політики сприяє зростанню конкурентоспроможності туристичного бізнесу за рахунок реалізації потенціалу ефективної взаємодії учасників кластера, пов'язаного з їх географічно близьким розташуванням, включаючи розширення доступу до інновацій, технологій, «ноу-хау», спеціалізованих послуг і висококваліфікованих кадрів, а також завдяки зниженню трансакційних витрат, що забезпечує формування передумов для реалізації спільних коопераційних проєктів і продуктивної конкуренції.

Основними ознаками кластера є:

1. Сильні конкурентні позиції на регіональному, національному і (або) міжнародному ринках і (або) високий експортний потенціал учасників кластерів; високий потенціал експорту продукції та послуг.

2. Наявність конкурентних переваг, до яких можуть бути віднесені: вигідне географічне положення, наявність спеціалізованих кадрових ресурсів, наявність субконтракторів, спеціалізованих навчальних закладів та дослідницьких організацій, необхідної інфраструктури та інші чинники.

3. Географічна концентрація і близькість розташування учасників кластера, що забезпечує можливості для їх активної взаємодії.

4. Ефективна взаємодія між учасниками кластера, партнерство підприємств з освітніми та дослідницькими організаціями; практика координації діяльності щодо колективного просування товарів і послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках.

5. Більш високі показники темпів зростання нових робочих місць, виручки і рентабельності учасників кластера, ніж на підприємствах аналогічних галузей і сфер бізнесу по країні.

6. Частка кластера на ринку відповідної продукції (регіональному, національному, світовому) перевищує середню частку економіки регіону (ВРП) на цьому ринку.

7. Темп зростання продукції кластера перевищує середній темп зростання ВРП.

8. Конкурентоспроможність кластера з урахуванням питомих витрат і якості продукції не поступається конкурентоспроможності відповідних секторів економіки інших країн і регіонів.

9. Відбувається стійке кооперування галузей, що входять до кластера, формування на цій основі агломераційних процесів, мережових форм організацій та синергетичного ефекту.

10. Розвиток інформаційних та маркетингових зв'язків між підприємствами кластера здійснюється на основі сучасних технологій, у межах міжрегіональної економічної інтеграції.

Основними кластерними утвореннями є:

- підприємства (організації), що спеціалізуються на профільних видах діяльності;

- підприємства, що постачають продукцію чи надають послуги для спеціалізованих підприємств;

- підприємства (організації), що обслуговують основні галузі господарства, а також інноваційну, транспортну, енергетичну, інженерну, промислову, природоохоронну та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру;

- організації ринкової інфраструктури (аудиторські, консалтингові, кредитні, страхові та лізингові послуги, логістика, торгівля, операції з нерухомістю);

- науково-дослідні та освітні установи і організації;

- некомерційні та громадські організації, об'єднання підприємців, торгово-промислові палати;
- організації інноваційної інфраструктури: бізнес-інкубатори, технопарки, промислові парки, регіональні центри інноваційного розвитку;
- організаційні структури підтримки малого та середнього підприємництва: венчурні фонди, центри трансферу технологій, центри та агентства з розвитку підприємництва, регіонального та муніципального розвитку, залучення інвестицій, вітчизняні фінансові установи, агентства з підтримки експорту товарів, фонди підтримки підприємництва, фонди сприяння кредитуванню, інвестиційні фонди, закриті пайові інвестиційні фонди, що залучають інвестиції для суб'єктів малого та середнього підприємництва тощо [9].

Залежно від мети створення, кластери можуть мати внутрішню орієнтацію (наприклад, спрямовані на активізацію підприємницької діяльності у галузі чи регіоні, вирішення проблем зайнятості) або експортоорієнтовану спрямованість.

У процесі формування туристичних кластерів схожі та взаємопов'язані підприємства і організації взаємодоповнюють один одного і кооперуються для створення відносин взаємної довіри, взаємообміну ідеями та інформацією, спільної координації дій.

Кластери створюються у залежності від мети:

- за територіальним принципом – коли потрібно розвивати туристичний потенціал певної території (Одеський туристичний кластер, Карпатський туристичний кластер);
- формуються на певний час для вирішення певної задачі (ситуаційні кластери): проведення виставки, фестивалю (Юморина в Одесі, фестиваль вина у Закарпатті), конференції, спортивного змагання (Олімпійської гри) конгресу, свята (конкурс Євробачення, карнавал у Бразилії), ярмарки (Сорочинський ярмарок) тощо;
- формуються на базі окремих видів туризму – за виробничим принципом (кластер сільського туризму, кластер винного туризму, кластер медичного туризму тощо) [19-22].
- утворюються навколо основного виду діяльності, який генератором розвитку території або галузі (туристичний кластер, морегосподарський кластер, рекреаційно-туристичний кластер, винноградарсько-виноробний кластер тощо).

У вітчизняній науковій літературі можна зустріти перелік значної кількості туристичних кластерів, які діють в Україні. Однак, оскільки на даний час не визначено є нормативно-правовий статус кластерів, то неможливо з'ясувати і їх фактичну кількість, хоча у наукових працях досить часто називаються конкретні цифри.

У своєму дослідженні ми використовували офіційну інформацію Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Згідно цього Реєстру на даний час в Україні офіційно зареєстровано

дев'ять туристичних кластерів (табл. 6.1.). Слід зазначити, що один із вказаних кластерів носить інноваційно-технологічний характер, однак, оскільки мета та основні завдання пов'язані з розвитком підприємництва в туризмі, створенням нових туристичних маршрутів, ми віднесли його до групи туристичних.

У представленій таблиці наочно показано, що українські кластери створюються у вигляді громадських організацій або спілок, що ще раз свідчить про неврегульованість нормативно-правової бази щодо порядку створення та державної реєстрації кластерів.

У багатьох дослідженнях українських вчених вказується, що прикладами найбільш успішних туристичних кластерів є кластер сільського туризму «Оберіг» (с. Гриців, Хмельницької області) та транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України» (м. Херсон) [16, 24, 35].

Кластер «Оберіг» - один з найперших туристичних кластерів України, який був створений у 2002 році й протягом багатьох років активно працював над розвитком еко- та агротуризму.

Кластер «Південні ворота України» спеціалізувався на відновленні ярмаркових та торговельних заходів, які мають глибокі історичні витоки. На даний момент кластер не діє. Фактично, він проіснував не більше семи років. За цей час у певній мірі була налагоджена більш-менш прийнятна модель комунікації між учасниками, а також створено інформаційну базу для розширення кластеру та залучення інвесторів. Оскільки управління кластером відбувалося переважно за рахунок адміністративного впливу з боку органів влади, то і цілі та задачі кластеру були масштабними, проте наявні учасники не могли досягнути їх, оскільки їх спільних зусиль було замало навіть для реалізації хоча б одного спільного напрямку, задекларованого у флагманському проекті транспортно-туристичного кластеру «Південні ворота України».

Причин занепаду кластеру багато:

- функціональний розподіл обов'язків не відбувався, а також не велася робота навіть на рівні партнерських домовленостей, тобто усе залишалося на рівні домовленостей або угод про наміри співпраці;

- окремі підприємства мали переваги участі у кластері в якості інформаційного супроводу своєї діяльності;

- усі учасники кластеру переслідували власні цілі, які не співпадали із загальними цілями кластеру або їх методи роботи не співпадали із методами досягнення загальних цілей;

- відсутність керівних органів кластеру, які б відповідали за його роботу. Фактично ця функція лежала на представниках органів місцевого самоврядування, які окрім своїх функціональних обов'язків мали додатково займатися кластером;

- стратегія розвитку кластеру не розроблялася або не дотримувалася, оскільки не було послідовної реалізації цілей кластеру, а його задачі в довгостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі для кожного із напрямків роботи кластеру не були зрозумілі усім його учасникам;

Таблиця 6.1

Туристичні кластери України

№	Назва	Організаційна форма	Території діяльності	Мета та завдання
	Туристичний кластер «Кам'янець» (2001 рік створення)	Громадська організація	Хмельницька обл., м. Кам'янець Подільський	- реконструкція та будівництво готелів, закладів харчування; - розробка нових туристичних маршрутів; - розвиток сувенірної промисловості; - проведення семінарів, круглих столів для власників сільських садиб; - ініціювання та координація проектів розвитку туризму в регіоні.
2	Туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» (2006 рік створення)	Громадська організація	Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський район, с. Колибаївка	- реконструкція та будівництво готелів, закладів харчування; - розробка нових туристичних маршрутів; - розвиток сувенірної промисловості; - проведення семінарів, круглих столів для власників сільських садиб.
3	Кластер туризму мальовнича Бережанщина (2007 рік створення)	Громадська організація	Тернопільська обл., місто Бережани	- сприяння розвитку туризму в сільській місцевості; - участь у розробці програм та проектів розвитку сільського туризму; - організація і проведення заходів, які популяризують села Бережанщини як рекреаційну зону; - поширення набутого досвіду, організація виставок, ярмарок, конференцій, семінарів, фестивалів та інших культурно-масових заходів; - сприяння підвищенню ділової кваліфікації і професіоналізму керівників та членів кластеру.
4	Туристичний кластер Славутич	Громадська організація	Київська обл., місто Славутич	- розвиток ділового туризму; - розвиток екстремального туризму в зоні відчуження (майданчик ЧАЕС, саркофаг, м. Прип'ять – «мертве місто»)
5	Обласний туристичний кластер	Громадська організація	м. Полтава	- сприяння вирішенню соціальних, культурних, освітніх, наукових та управлінських проблем членів кластеру; - сприяння розвитку та координації туристичної галузі на Полтавщині; - організація культурного спілкування, відпочинку членів кластеру, встановлення й підтримка зв'язків між ними, у тому числі для надання взаємної допомоги; - забезпечення ефективних форм підвищення професійної кваліфікації членів кластера у

				навчальних закладах України та за кордоном, а також шляхом проведення семінарів, майстер-класів, конференцій, круглих столів, спрямованих на просування Полтавського обласного туристичного продукту на всеукраїнському та міжнародному ринках.
6	Інноваційно-технологічний кластер «Сорочинський Ярмарок» (2010 рік створення)	Громадська організація	Полтавська обл., Миргородський район, село Великі Сорочинці	- сприяння розвитку сільських територій; - розвиток малого підприємництва в галузі туризму; - розробка нових туристичних маршрутів на сільських територіях; - збереження, відродження й розвиток народних художніх промислів; - підвищення рівня зайвості населення сільських територій.
7	Волинський туристичний кластер	Асоціація	Волинська обл., місто Ковель	- популяризація та залучення людей до екотуризму; - дослідження кон'юнктури ринку та виявлення громадської думки; - розвиток транскордонного туризму.
8	Туристичний кластер «Посулля» (2013 рік створення)	Громадська організація	Сумська обл., Недригайлівський район, с.м.т. Недригайлів	- сприяння культурному відродженню українського народу та духовному збагаченню особистості, всебічному розвитку культури, традицій та звичаїв; - координація спільних дій та спільного маркетингу туристичної інфраструктури регіону, задля поліпшення екологічного стану, оздоровлення населення; - аматорсько-спортивна і просвітницької діяльність.
.	Агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» (2018 рік створення)	Громадська спілка	Одеська обл., Тарутинський район, сільрада Веселодолинська	- підвищення туристичної привабливості та збільшення туристичного потоку до Тарутинського району; - збереження культурної та природної спадщини регіону; - розвиток сільського господарства, тваринництва і стимулювання до індивідуального підприємництва.

* Аналіз проводився без урахування території АР Крим

Джерело: Складено автором за даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [14].

- керівні органи влади змінювалися, переходили на нові посади, в інші відділи, при цьому обов'язки за веденням кластеру частково залишалися за ним, але змінювалися повноваження, відповідно, змінювалася можливість впливати на роботу кластеру та контролювати його.

Для консолідації сил підприємців та влади і створення єдиної системи залучення інвестицій в туризм Херсонської області був створений Таврійський Туристичний Кластер. На сьогоднішній день організація має успішний досвід співпраці з проектами LED USAID, LINK USAID, LEV USAID, GIZ, GTZ, продовжує активно співпрацювати з CIPE (Міжнародний центр підтримки підприємництва) та Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій, є партнером Британської Ради в Україні [38].

У Чернігівській області створений кластер водного туризму. Конкурентна перевага туристичного кластера полягає у можливості розвитку водного, екологічного, сільського, зеленого, активного і культурно-історичного видів туризму. Ключові учасники кластера: туристичні фірми, ФОП, готельно-ресторанні і транспортні підприємства, наукові та навчальні заклади, фінансові інституції, місцеві органи влади, а також підприємці, які надають непрофільні (супутні) послуги (організація дозвілля, місцеві промисли, музеї, рекламні фірми, розважальні заходи тощо).

Основна мета діяльності: розвиток конкурентних переваг регіону шляхом активізації розвитку водного, екологічного, сільського, зеленого, активного і культурно-історичного видів туризму. Водний туризм є об'єднуючим фактором формування кластера, оскільки у проекті закладено взаємодію з активним, сільським, зеленим, екологічним видами туризму і передбачає використання ландшафтів регіону і його природних можливостей.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства в Україні почали своє формування п'ять агротуристичних кластерів, які вже було презентовано на Міжнародній агропромисловій виставці «Агро-2017». Це такі кластери як агроекологічний кластер «Медвін» в Іванківському районі Київської області; агротуристичний кластер «Диканька» у Диканському районі Полтавської області; агроекологічний кластер «Фрумушика-Нова» у Тарутинському районі Одеської області; агрорекреаційний кластер курорт «Коблево» у Березанському районі Миколаївської області; агротуристичний кластер «ГорбоГори» у Пустомитівському районі Львівської області [19]. Однак, на даний час пройшов офіційну процедуру реєстрації тільки кластер «Фрумушика-Нова». Про інші вказані утворення інформація в Єдиному державному реєстрі відсутня.

Також на стадії формування знаходиться комунальна установа «Кластер зеленого туризму територіальних громад Кременчуцького району», засновниками якого є чотири об'єднані територіальні громади Кременчуцького району Полтавщини [34].

Загальними проблемами, що стримують розвиток кластерних структур, є такі:

- низький рівень прозорості і довіри між потенційними учасниками кластерів, у тому числі довіри до органів влади;
- відсутність достатнього досвіду державно-приватного партнерства, а також правові проблеми з його реалізації;
- недостатнє розуміння сутності кластерного підходу, його переваг та ефективності з боку органів влади та суб'єктів господарювання, а отже, і відсутність кластерних ініціатив та відповідної політики їх реалізації;
- нестача кваліфікованих кадрів, пов'язана з невідповідністю змісту і якості освітніх програм установ вищої, середньої та початкової професійної освіти потребам економіки;
- недостатня якість і доступність транспортної та інженерної інфраструктури;
- недостатній рівень організаційного розвитку кластера, включаючи відсутність практики стратегічного планування розвитку кластера, відсутність системи ефективних інформаційних комунікацій між учасниками кластеру;
- обмежений доступ до зарубіжних ринків.

Для розв'язання проблеми щодо створення кластерів необхідно здійснити комплекс заходів щодо [11]:

1. Внесення змін до законодавства щодо визначення поняття "кластер". Сприяння реалізації проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера.

4. Сприяння підвищенню ефективності системи підготовки кадрів професійного та безперервного навчання.

5. Використання (створення) промислових парків і технопарків в якості інфраструктури для розвитку кластерів.

6. Зниження адміністративних бар'єрів.

Виконання цих умов дасть змогу: прискорити створення інноваційних регіональних туристичних кластерів; підвищити конкурентоспроможність туристичних об'єктів у регіоні; забезпечити розвиток підприємницької та інституційної інфраструктури; поліпшити інвестиційну привабливість регіону і забезпечити зростання залучення вітчизняних та іноземних інвестицій; підвищити ефективність системи підготовки кадрів для туризму; забезпечити інформаційно-освітню діяльність в галузі кластерного розвитку.

Існуючі і перспективні кластери у туристичній сфері Одеської області. У туризмі, як і в інших секторах економіки, спостерігається стійка тенденція до створення концернів, картелів, угод і союзів туристичних підприємств. У туристичні концерни з єдиним керівництвом об'єднуються численні туристичні підприємства, які зберігають організаційно-правову самостійність. Як правило, керуючий орган концерну має форму холдингу - товариства з відповідною часткою участі. Ці структури виникають у результаті згоди партнерів по концерну, які для досягнення загальної мети - спільного управління концерном - вносять свої капітали і створюють організаційно і юридично самостійний орган керівництва.

На практиці переважну більшість складають концерни, у яких туристичні підприємства, що належать до різних сфер діяльності, об'єднуються з підприємствами, пов'язаними з обслуговуванням туристів. Учасники холдингу виробляють різні продукти й оперують на різних ринках, але їхні профілі завжди є ланками одного ланцюга, який веде до клієнта. Завдяки цьому концерн має можливість надавати комплекс послуг - готельних, транспортних, банківських, страхових та інших - часто об'єднаних в один пакет. Таким чином, спостерігається тенденція розширення концернів за рахунок підприємств, які не належать до туристичного сектора економіки, але здійснюють діяльність, пов'язану з туризмом у технічному або комерційному плані. Прикладом такої тенденції можуть слугувати фінансові інститути - банки, ощадні каси, інвестиційні фонди, кредитні спілки, страхові компанії тощо.

Значно рідше функції органу управління концерном виконує представницька структура, створена на контрактній основі, без вкладення капіталів і створення товариства.

Туристичне підприємство може спрямувати свою стратегію на формування картельних структур. Картельними називають угоди підприємств, які обмежують конкуренцію. У відповідності з антимонопольним законодавством, такі угоди, в принципі, вважаються незаконними. До домовленостей, що передбачають як багаторічну кооперацію підприємств, так і їх злиття або створення господарських союзів (міжгалузових з участю туризму, внутрішньогалузових тощо), висуваються дуже жорсткі вимоги для того, щоб вони могли бути визнані законними. Такий порядок передбачає забезпечення ринкової свободи кожного партнера. Для укладання угоди необхідне обґрунтоване звернення до державного антимонопольного комітету. Угода набуває чинності через відповідний проміжок часу, якщо державний орган не буде заперечувати проти її укладання. Рішення і рекомендації антимонопольного управління повідомляються структурі, яка здійснює державний нагляд за туристичною діяльністю, яка за результатами перевірки формує офіційне роз'яснення про можливі порушення антимонопольного законодавства.

Угоди типу "пул" означають об'єднання туристичних підприємств різних галузей із громадськими партнерами, наприклад з органами місцевого або господарського самоуправління, в організацію, яка має публічний характер. Учасники подібної угоди на одних і тих самих умовах зобов'язані зробити свої внески в організацію заходів - предметів цієї угоди - з тим, щоб мати чітко визначену частку для покриття витрат або отримання прибутку. Домовленості між партнерами за угодою типу "пул" укладаються при організації особливо дорогих, а через це важких для індивідуального здійснення заходів, а також акцій із сфери лобювання, успіх яких залежить від солідарності туристичного бізнес-товариства. Підприємства укладають між собою договір про розподіл витрат на їх проведення та про колективну відповідальність за результати.

Як приклад можна навести такі заходи, охоплені угодами схожого типу:

- проведення довгострокових і витратних наукових досліджень технологій або ринків;
- створення капіталомістких компонентів інфраструктури туризму, що вимагають значних інвестицій;
- створення певних туристичних кластерів;
- впровадження новітніх і капіталомістких інформаційних технологій;
- лобіювання необхідних правових рішень;
- дорогі рекламні кампанії і кампанії щодо просування, організації і проведення закордонних ярмарків, навчання за кордоном тощо.

Залежно від типу договорів, що укладаються, угоди типу "пул" поділяються на дві групи:

1. Партнери домовляються про дольову участь у витратах на захід, який здійснюється.

2. Один із партнерів спочатку бере на себе усі витрати на здійснення заходу, а потім ці витрати компенсуються іншими учасниками угоди за заздалегідь погодженою схемою.

У туристичній сфері Одеської області, окрім визначеного М.Портером, діє декілька форм кластеризації:

- територіальні кластери: туристичний кластер Одеси, агорекреаційний туристичний кластер Фрумушика-Нова, туристичний кластер Одеської області та інші; у перспективі створення: туристичного кластера м. Вилкове;

- функціональні туристичні кластери за видами туризму: кластер сільського (зеленого) туризму (рис. 6.2), кластер рекреаційного туризму, кластер винного туризму, ODESSACARD (додаток Г), кластер медичного туризму та інші.

- галузеві кластери, пов'язані з туристичною діяльністю: Асоціація «Туризм Одеси», Українська туристична Асоціація, Одеська Асоціація Туристичних агенцій, Асоціація розвитку туризму «Велика Одеса», кластер СПА комплексу «Загублений світ та інші;

- ситуаційні (події) туристичні кластери, які створюються під певну подію: фестиваль, конференцію, виставку, конгрес, свято тощо (таблиця 6.2);

Основними суб'єктами та об'єктами ринкових відносин є [37]:

- 1) органи державного управління і контролю;
- 2) підприємства-виробники туристичних послуг (туристичні бази, бази відпочинку, лікувально-оздоровчі установи тощо);
- 3) туристичні оператори та турагенти (формують та продають туристичний продукт);
- 4) підприємства, що надають послуги з розміщення та харчування туристів (готелі, пансіонати, мотелі, кафе, ресторани тощо);
- 5) підприємства та установи сфери дозвілля;
- 6) підприємства транспорту;
- 7) об'єкти туристичних відвідувань (історичні, культурні пам'ятки, природні ресурси тощо);
- 8) рекламно-інформаційні підприємства та установи.

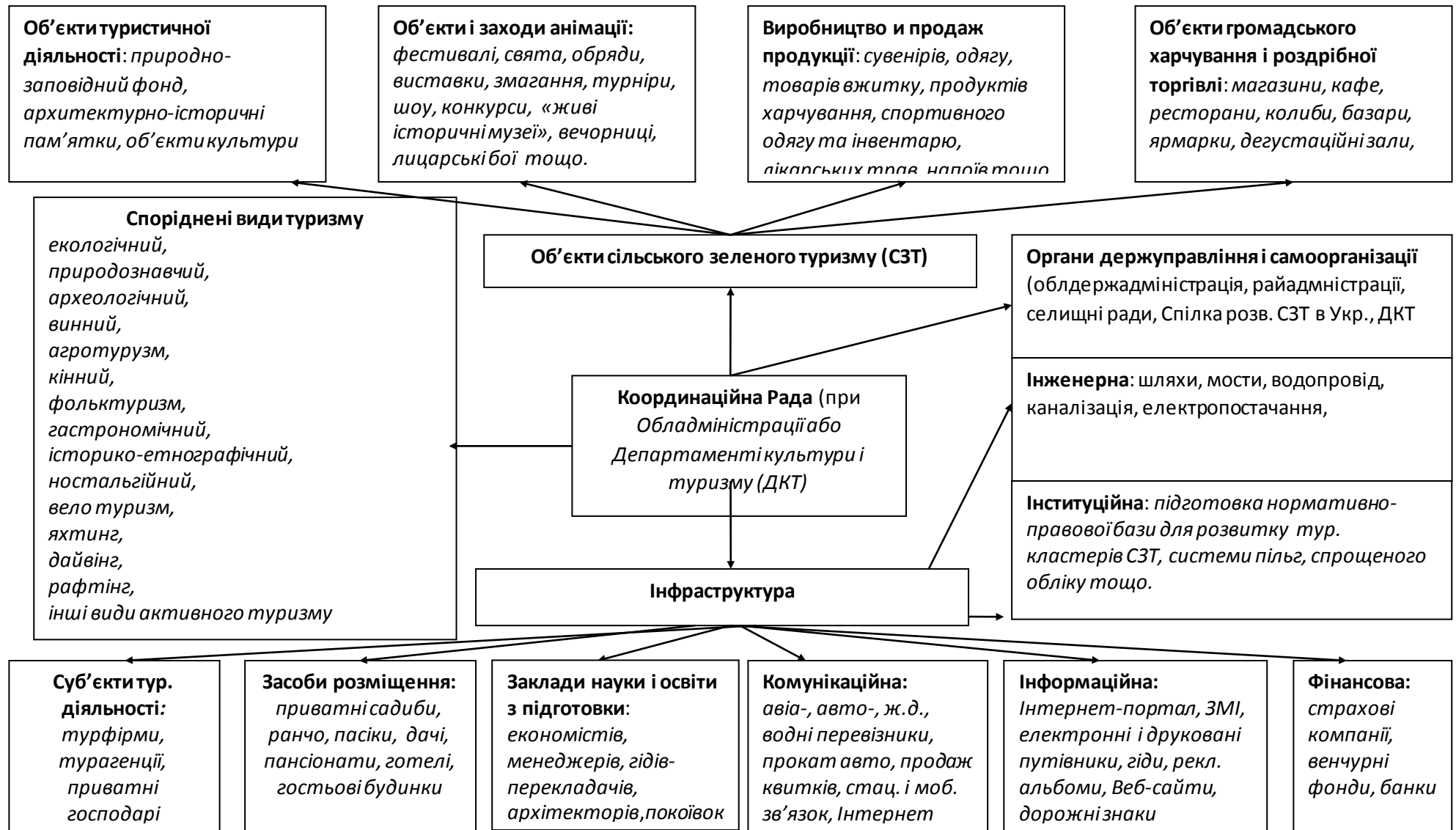

Рис. 6.2. Модель кластера сільського (зеленого) туризму в Одеській області [20]

Таблиця 6.2

Ситуаційні (події кластери) Одеси (2017 рік)

Назва заходу, дата проведення	Перелік заходів	Організатори та учасники
ПОРОХОВА ВЕЖА”. Одеський міжнародний фестиваль середньовічної культури	Змагання з середньовічного бою між представниками лицарських дворів з різних міст України та зарубіжжя, Майстер-класи майстрів народного промислу, Конкурсні програми, Художні виставки, Антуражні фотосесії Театралізовані вистави, Фаєр-шоу Ярмарок предметів народного промислу; Майстер-класи у ковальській і гончарній справі; Різнманітна кухня і всіякі напої. Блюда, приготовані по старовинних рецептах; Конурси і квести на історичну тематику; Виступи акторів бродячого цирку; Майстер-класи по середньовічному танцю; Фотосесії в рицарських обладунках і з середньовічною зброєю; Стрільба з лука і арбалета; Конкурс-показ середньовічних костюмів Вечірні виступи колективів фольклорної музики і танцювальні конкурси На території фестивалю буде працювати мережа таверн, які запропонують різноманітну кухню і задовольнять найвишуканіші гастрономічні пристрасті. У рамках фестивалю пройде рок-фестиваль “ПОРОХОВА ВЕЖА”	Центральний парк культури та відпочинку імені Т.Г. Шевченка Одеська обласна державна адміністрація Одеська обласна рада Управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини Одеської міської ради Комунальне Підприємство “Туристичний інформаційний центр міста Одеси” Фонд вивчення та збереження спадщини Одеси “Пам'ять” Фонд історичного фехтування і рекон “Тангар”

	На території фестивалю буде працювати лучний тир	
У рамках фестивалю «Хочу до Одесу» - міжнародний конкурс "Miss Tourism International Ukraine, Black Sea". 24-28 червня	Конкурс на «Кращий національний костюм» Конкурс талантів	Національний комітет «Міс Україна-Південь» Департамент культури та туризму Одеської міської ради Ювелірні фабрики України Одеська обласна державна адміністрація Одеська обласна рада Туристичний портал міста «Одеса туристична» http://www.odessatourism.org/ua/news
Фестиваль «Хочу до Одеси 24-28 червня	Міжнародний конкурс «Miss Tourism International, Ukraine, Black Sea», Всеукраїнський фестиваль «Зрима пісня України», міжнародні змагання з плавання «Чорноморська перлина», Одеський морський фестиваль, фестиваль двійнят, Міжнародний фестиваль вуличної культури «RISING STARS», фестиваль одеської музики, I Міжнародний фестиваль хореографічних колективів «Перлина Чорномор'я», IV Міжнародний музичний фестиваль «BLACK SEA MUSIC», фестиваль молоді	Департамент культури та туризму Одеської міської ради Асоціація розвитку туризму Одеського регіону «Велика Одеса» Готелі Ресторани Одеська обласна державна адміністрація Одеська обласна рада Туристичний портал міста «Одеса туристична» http://www.odessatourism.org/ua/news
Вишиванковий фестиваль 23-27 серпня	Майстер-класи з косоплетення, орігамі, Виготовлення вітальних листівок до Дня Незалежності Концерт молодих українських артистів і народних колективів Інтелектуальний квест на основі історичних подій 1917-2017 років Кращі модельєри представляють свої колекції	

	сучасних вишиванок Конкурс серед українських художників на кращий бодіарт – вишиванку Ярмарок народних майстрів з усіх куточків України	
Туристичний квест «День міста» 1-2 вересня	«Одеса у старих фотографіях» Виставки робіт одеських фотохудожників, які розповідають про багатовікові духовні зв'язки Київської Русі та Візантії, України і Туреччини, Одеси і Стамбула Культурологічна акція «Константинополь - Стамбул - Одеса: зв'язок часів і поколінь» II Фестиваль світлових, архітектурних, проєкційних технологій та інсталяцій «Odessa Light Fest» Світлове інтерактивне шоу, під час якого центральні будівлі та історичні пам'ятки міста перетворюються в унікальні художньо-світлові об'єкти Фестиваль декоративно-прикладного мистецтва Майстер-класи переможців міського фестивалю-конкурсу «Зоряна юність Одеси» Проект «Городок USAID» - інформаційний ярмарок, на якому представники USAID розповідають про свою діяльність у певному місті і в навколишніх територіальних громадах Конкурс малюнків «Мое гарне місто» Проект «Одеський німецький трамвай», присвячений річниці будівництва жителями німецької колонії трамвайної електричної лінії, яка з'єднала селище Люстдорф з Одесою Концерт творчих колективів німецьких товариств з різних регіонів України Майстер-класи та виставки декоративно-прикладного мистецтва Гала-концерт на Потьомкінських сходах	Департамент культури та туризму Одеської міської ради Асоціація розвитку туризму Одеського регіону «Велика Одеса» Готелі Ресторани Одеська обласна державна адміністрація Одеська обласна рада Туристичний портал міста «Одеса туристична» http://www.odessatourism.org/ua/news Музей сучасного мистецтва Музей Свято-Архангело-Михайлівського монастиря Одеський музей західного і східного мистецтва Естрадно-симфонічний оркестр Парку ім. Т.Г. Шевченко Музей-квартира Леоніда Утьосова

Для ефективного функціонування ринку туристичних послуг необхідним є виконання наступних умов:

- 1) політична та економічна стабільність, високий рівень доходів населення;
- 2) гармонізація податкового, валютного, митного, прикордонного та інших форм регулювання;
- 3) залучення інвестицій у розвиток туристичної галузі;
- 4) розвиток транспорту, засобів зв'язку;
- 5) забезпечення високого рівня безпеки подорожей;
- 6) збереження та розвиток туристичних ресурсів (заходи щодо збереження довкілля, збереження та відновлення історико-культурної спадщини);

7) підвищення рівня обслуговування;

8) забезпечення реклами [17]. Прикладом може слугувати туристичний кластер міста Одеси (рис. 6.3.), який сформувався сам по собі і, незважаючи на солідний перелік потенційних органів управління і координації, управляється виключно ринковими умовами. Його складовими є:

- органи управління і координації: Департамент культури та туризму Одеської міської ради, Асоціація розвитку туризму Одеського регіону «Велика Одеса», Департамент культури та туризму Одеської міської ради, КП "ТЩ м.Одеси", Асоціація "Туризм Одеси", Асоціація «Регіональний центр компетенцій «КБС», ООР, ОАТ), Одеська Асоціація туроператорів і агентств, та інші;

- підприємства-виробники туристичних послуг;
- підприємства та установи сфери дозвілля;
- колективні засоби розміщення;
- санаторно-курортні організації;
- підприємства, що надають послуги з харчування туристів;
- об'єкти туристичних відвідувань: музеї; історичні, культурні пам'ятки; природні ресурси;

- рекламно-інформаційні підприємства та установи;
- підприємства транспорту;
- навчальні заклади з підготовки фахівців;
- інфраструктурні підприємства.

Для ефективного розвитку сільського туризму в Одеській області пропонується здійснити поділ об'єктів зеленого туризму на 4 зони (табл. 6.3.) в залежності від характеристики природно-ресурсного потенціалу: приморські степові з виходом до судноплавних річок, озер і лиманів; приморські степові з виходом до моря або/та грязевих лиманів; степові (суходіл); північ Одеської області (холмиста місцевість Лісостепу).

Розвивати сільський туризм необхідно на базі створення туристичних кластерів з іншими видами туризму та спорідненими і взаємодоповнюючими видами діяльності.

Розвиток кластерів сільського туризму ускладнюють наступні чинники:

- недосконалість законодавчої бази для функціонування кластерів і, як наслідок, відсутність підтримки кластерних ініціатив з боку держави;
- відсутність довіри між органами державної влади і бізнесом, а також між окремими компаніями, небажання компаній розкривати та ділитися внутрішньою інформацією через можливість зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;
- брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим джерелом розвитку кластерів у розвинутих країнах.

Винний туризм в Одеській області вже набув міжнародного значення - регіон включений в загальноєвропейські карти винних турів. Серед основних проблем, що перешкоджають розвитку туризму в регіоні, фахівці та представники влади відзначають відсутність і низьку якість доріг, питної води, каналізації.

Пропонується до існуючих видів туризму, (рекреаційного, туристичного, екскурсійного, ностальгійного) додати:

1. Поєднання іноземного круїзного туризму з винним. Включити до круїзного туризму по Дунаю відвідини об'єктів винного туризму не тільки у Шабо, але й у регіонах Придунав'я та Буджакського степу.

2. Поєднати рекреаційний туризм з медичним (стоматологічним) і СПА-туризмом на базі «Маристелла-клуб» або інших СПА-об'єктів в Одесі і включати до нього об'єкти винного туризму.

4. Розвивати рекреаційний і бальнеологічний туризм (на базі грязей Куяльницького та інших лиманів) і поєднувати його із винним.

5. Розвивати сільський зелений туризм або агротуризм з винним і гастрономічним туризмом (регіон – Буджакський степ).

6. Розвивати археологічний туризм на базі розкопок в Ізмайльській та Белгород-Дністровській фортеці, археологічний дайвінг біля о. Зміїний.

Одним із механізмів сталого розвитку сільської місцевості є створення агро-рекреаційних кластерів. Створення ефективного ланцюгу державно-приватного партнерства дозволить створити комплексний туристичний продукт, розширити спектр послуг, забезпечити сільське населення постійними робочими місцями.

Результатом розвитку таких формувань стане реальна участь органів місцевого самоврядування усіх рівнів у розробці проектів сталого розвитку, підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, зокрема, шляхом складання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку із залученням коштів Державного фонду регіонального розвитку сільською територіальною громадою.

Розвиток кластерів полягає у поєднанні ресурсів громад, виробника сільськогосподарської продукції та інших елементів для створення єдиного продукту із високою доданою вартістю.

При сукупності туристичного, історичного, географічного, виробничого, фінансового та інших потенціалів регіону та держави в цілому, буде відповідний

вплив на розвиток громад. Досвід із створення агро-рекреаційних кластерів буде поширений на всю територію України.

Мінагрополітики презентувало Концепцію розвитку сільських територій, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р. [6]. Зокрема, було висвітлено шляхи її реалізації у частині розвитку туризму на сільських територіях та створення агро-рекреаційних кластерів.

Як один із механізмів підприємництва на селі Мінгагрополітики розглядає створення агро-рекреаційних кластерів на основі успішного поєднання ресурсного потенціалу території та аграрного виробництва.

Для створення кластерів визначено «Фрумушику Нова» Тарутинського району Одеської області на території Веселодолинської сільської ради.

Створення господарства Фрумушика-Нова почалося влітку 2006 року на місці молдавських сіл Фрумушика-Нова і Рошія, виселених навесні 1946 року в зв'язку з утворенням військового полігона [39].

Це - найбільший у Європі вівчарський комплекс з вирощування овець каракульської породи, етнографічний музей під відкритим небом «Бессарабське село Фрумушика-Нова». Тут туристи можуть побачити національні подвір'я 19-20 століття Бессарабії (молдавське, українське, російське, болгарське, німецьке, гагаузьке, єврейське); церкву, пасіку, корчму (додаток Б). Споруджено меморіальний комплекс «ХОЛМ ПАМ'ЯТІ», присвячений знедоленим жителям, виселеним з сіл Фрумушика-Нова, Рошія, Гофрумсталь, Кантемир і Зурум.

Кластер сформувався за фінансовою підтримкою та ідеєю сім'ї Паларіїв. Основою став вівчарський комплекс. Поголів'я овець у групі підприємств «Бородіно» налічує понад 8600 голів. Це каракульские вівці - жирнохвости грубошерсті смушково-молочно-м'ясного напрямку. Тут побудований найбільший у Європі цех автоматичного доїння овець компанії «ДеЛаваль» на 120 постів доїння. Усі дані про тварину зберігаються у програмі управління стадом компанії ДеЛаваль - ALPRO.

У господарстві ведеться поглиблена селекційно-племінна робота над створенням заводських стад овець чорного, сірого і сурового забарвлення. Поставлена задача вивести породний тип - муаровий.

Смушки - шкурки, зняті з ягнят каракульської породи на 1-3-у добу після народження. Особливістю каракульських смушек є густий, пружний, шовковистий і блискучий волосяний покрив, який утворює щільні, різної форми і розмірів завитки: валькуваті, бобовинні тощо. Найбільш цінними вважаються шкурки з вальковатими завитками, розташованими паралельно-концентричними або прямими рядами.

У 2009 році вичинені смушки відправили як давальницьку сировину до Італії для пошиття хутряних виробів по лекалах, придбаних у провідних модельєрів світу. Каракуль отримав оцінку 8 балів за 10 бальною системою фахівцями і модельєрами, які беруть участь у виставці «MIFUR» (Італія, Мілан). Ведуться переговори з Одеською обласною адміністрацією щодо виділення земельних ділянок під пасовища і пошуки інвестиційних коштів для збільшення поголів'я до 50 тис.

В основному туристичний кластер вже сформувався (рис. 6.4), але розміри його поки що незначні і розваг у ньому замало. Кращою моделлю агро-рекреаційно-туристичного кластеру на базі Фрумушико-Нова було б створення Організаційної Ради з представників РДА та бізнесу Арцизького, Тарутинського, Саратовського і Татарбунарського районів.

Вона могла б включати наступні кроки - організація спільно з адміністрацією Арцизького, Саратовського та Татарбунарського районів:

а) фестивалів:

- винного «Тарутино-столиця каберне»;
- етно-гастрономічного «Культура Бесарабії».
- регіонального фестивалю майстрів домашнього виноробства

(с. Новоселівка Саратовського району);

- регіонального фольклорно-етнографічного фестивалю «Artsy Open Fest» (м. Арциз);

- фестивалю «Vinogradovka Country Fest» і змагання зі швидкісної ручної стрижки овець (м. Арциз);

б) ярмарок:

- Бесарабський ярмарок у Тарутино (презентація культури, кухні та звичаїв німецьких, гагаузьких, болгарських садиб);

в) спільних туристичних маршрутів:

- дводенний з ночівлею у Фрумушико-Нова: «Тузловські лимани» - «Тарутинський степ»;

- дводенний з ночівлею у Фрумушико-Нова: етнографічний тур «Траянів вал» (на межі сіл (Борисівка та Глибоке Татарбунарського району) – етнопоселення «Бесарабське подвір'я».

Перспективи формування «Туристичного кластера Вилково». Проблема Придунайського регіону і майбутнього туристичного кластеру «Вилково» полягає у тому, що туристів потрібно розважати мінімум п'ять – максимум 8-9 діб. І поки що це одна з головних перешкод разом з якістю доріг і відсутність належного рівня комфорту проживання.

Для реалізації задуму необхідно:

- сформувати пул інвесторів, зацікавлених у розвитку проекту;

- подати заявку на отримання гранту ЄС для фінансування;

- капітально відремонтувати шляхи у містах, селах і між ними;

- вирішити проблему централізованого водопостачання та водовідведення, утилізації сміття;

- впровадити у найближчих фермерських господарствах виробництво органічної продукції для забезпечення нею туристів і рекреантів у с. Приморському;

- заручитися підтримкою органів управління і координації (рис. 6.5.);

- знайти кошти на капітальний ремонт будівель у м. Вилкове та Кілія, які мають непрезентабельний вигляд.

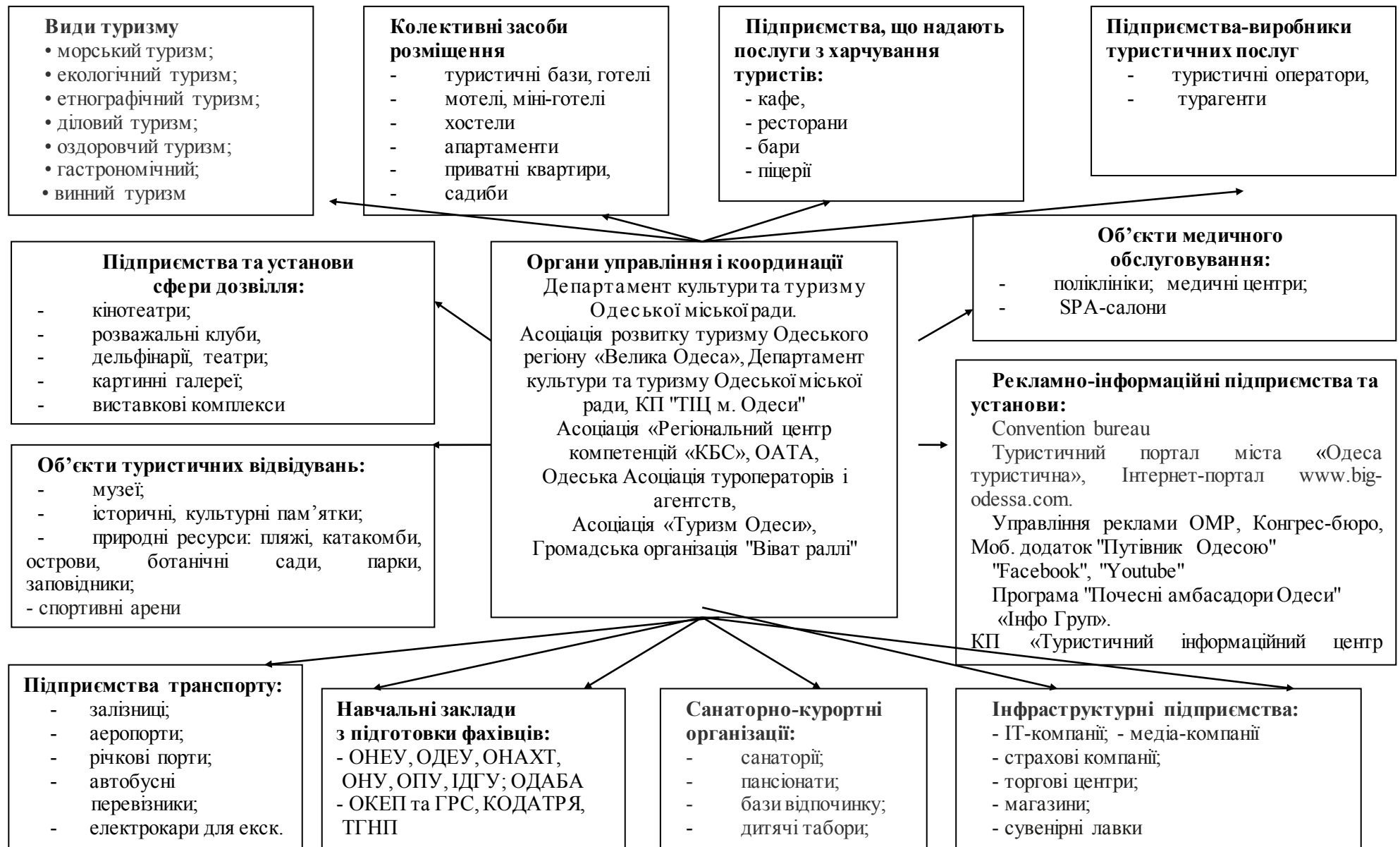

Рис. 6.3. Модель туристичного кластера Одеси [22]

Таблиця 6.3

Перспективні напрямки розвитку туризму в окремих зонах Одеської області

Зонування регіонів	Перелік адміністративних районів	Традиційні/існуючі види туризму. <i>Назви садиб.</i>	Нові види туризму, що пропонуються у складі туристичних кластерів
Приморські степові з виходом до судно плавних річок, озер і лиманів	Ренійський, Ізмаїльський, Кілійський, Овідіупольський,	Сільський, рекреаційний <i>КУБА-ДАЛЕКО, Бесарабське подвір'я, «У Миколи», «Усадьба»</i>	Яхтинг (чорноморські лимани, Дунай, Чорне море, Дніпро, Дністер, Південний Буг), винний туризм (Шабо, ТМ "Колонист"- с. Кринчне, ін-т Таїрова «Таїровські вина, Одеський коньячний завод, музей коньяку, СП «Аквавинтекс» - смт Великодолинське, Ізмаїльський винзавод, «Грос-Лібенталь» та «Виноградна Долина» - смт Великодилинське, ООО «АМФИКТИОН» - смт Овідіуполь), науковий і екологічний туризм (Дунайський біосферний заповідник, археологічний туризм (Ольвія, о. Березань, о. Зміїний), дайвінг (о. Зміїний), екстремальний /полювання (пойми річок, подорожі на квадранциклах), рафтинг по річках, вейкбордінг по лиманах та річках, промисловий туризм (екскурсії на кращі промислові підприємства і фермерські господарства), етнічний туризм (місця компактного проживання німців, болгар, гагаузів, липован), кінний туризм
Приморські степові з виходом до моря або/та грязевих лиманів	Татарбунарський, Комінтернівський Б-Дністровський,	Сільський, рекреаційний (бальнеологічний), етнографічний <i>«Еко-дача», «У Меланьї», «Вулик»,</i>	Винний туризм («Одесская жемчужина» - с. Базарьянка, ООО «Виноконцерн» м. Б-Дн., «Шабо»), бальнеологічний (Якимівський р-н – джерела лікувальної води, Тузловська і Шаболатська група лиманів), екологічний, науковий (Чорноморський біосферний заповідник, Дністровські плавні), яхтинг (лимани, Дніпро, Дністер, Південний Буг), вейкбордінг по лиманах та річках,

		«Вишнева», «У Кузі», Гостинний дім: «Кароліно», «Катранка», «Гуцульська хата», Приватна садиба «У Марії», «Сміливий чумак».	екстремальний (подорожі на квадрациклах), культурний туризм (лицарські бої у Б-Дн. фортеці), промисловий туризм (екскурсії на кращі промислові підприємства і фермерські господарства), кінний туризм велотуризм
Степові (суходіл)	Арцизький, Ширяєвський, Іванівський, Роздільнянський, Березівський, Біляївський, Болградський, Тарутинський,	Сільський, етнографічний, кінний «Фромушика Нова», «Ранчо дядечки БО», «Лагуна» Гостьовий дім «Саф'яни», «Садиба»	Кінний (організація кінних прогулянок в околицях садиб на возі) велосипедний історико-етнографічний (екскурсії по історичних, релігійних та іншим цікавих місцях); агротуризм (збір овочів і ягід, робота у саду або на фермі, прополка рослин). винний («Шампань України» - Арцизький р-н, с. Надєждівка, ООО ВИНХОЛ ОКСАМИТНЕ – с. Оксамитне, «Вина Троян» - Болградський р-н, с. Нові Трояни, «Жечужина ручья» - с. Струмок, «Бостардо» - с. Красноармійське, гірсько-лижний туризм і сноубординг у Березовському р-ні
Північ Одеської області (холмиста місцевість Лісостепу)	Кодимський, Балтський, Подольський, Любашівський, Ананьївський, Окнянський райони	Сільський Гостинний дім «Білочі» «Садиба на Кодимі»	Активний туризм (риболовля, полювання, збирання грибів, ягід, лікарських рослин, прогулянки на конях, стрілянина з лука). велотуризм (по лісовій та холмистій місцевості) гастрономічний туризм (приготування на вогнищі: борщу, плову з овочами або м'ясом, смажене сало на шампурах, шашлики). етнографічний туризм (майстер класи: виготовлення ляльок з ниток, флористика; виготовлення декоративних гобеленів). агротуризм (збір лікарських рослин, робота у саду, збір овочів, випас худоби, робота на пасіці).

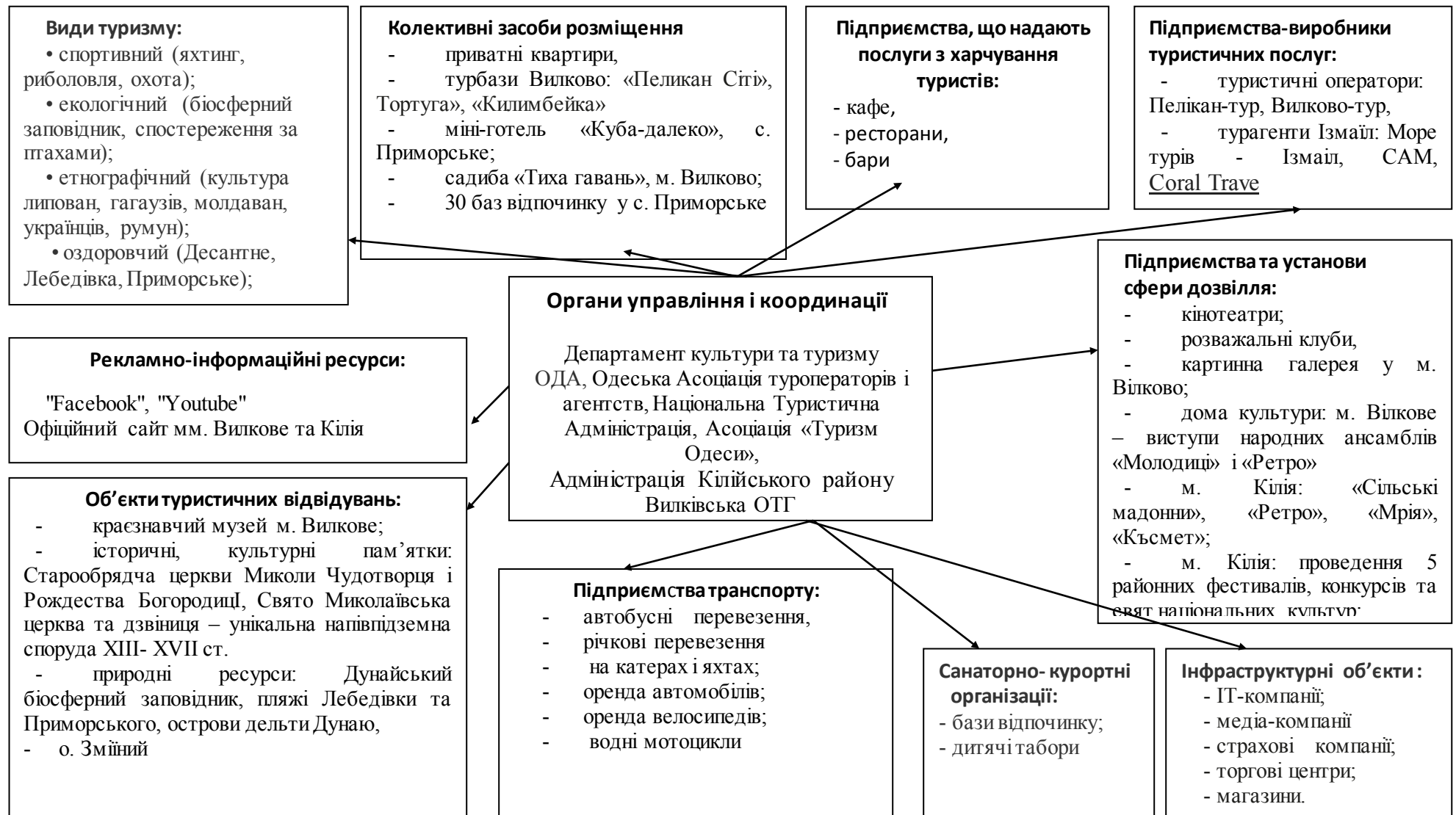

Рис. 6.5. Туристичний кластер Вилково [22]

Висновки і пропозиції:

Процес кластеризації туристичного бізнесу в Україні триває. Припиняють свою дію одні кластерні утворення, формуються інші об'єднання, в інших регіонах України. Слід зазначити, разом з незаперечними перевагами кластерів, можуть існувати і певні загрози, пов'язані з формуванням таких об'єднань. До таких загроз можна віднести:

- значну «брендизацію» кластера, коли поняття «кластер» автоматично асоціюється з високою конкурентоспроможністю, що активно використовується для просування регіонів і залучення інвесторів. В основі лежить постулат концепції М.Портера: якщо у регіоні є кластер, то регіон обов'язково конкурентоспроможним, а це не завжди відповідає дійсності. Так, наприклад, в Португалії у 1994 р було створено 33 кластери. Проте після кількох років стало зрозуміло, що низька результативність проведеної державної кластерної політики пояснюється тим, що сформовані кластери або з самого початку були неконкурентоспроможними, або являли собою скупчення не пов'язаних між собою фірм [8, 13]. В Україні також були приклади, коли туристичні кластери створювались лише формально, їх учасники не мали спільної зацікавленості у взаємодії, реалізації спільних проектів. Тому «брендизація» кластерів може призвести до невиправданих витрат, а також ввести в оману потенційних приватних інвесторів;

- спеціалізація виробництва у рамках кластера може призводити до зниження диверсифікації регіональної економіки, підриваючи її стійкість;

- зниження конкурентного тиску - кооперація може викликати скорочення конкурентного тиску, тобто скорочення рушійної сили інновацій. Інноваційність багато в чому є наслідком зіткнення людей, що володіють істотно різними знаннями і досвідом. Протилежний підхід породжує групове мислення з переважанням консервативних підходів і стереотипів;

- синдром самодостатності - кластери, як форма підвищення конкурентоспроможності, передбачають, як правило, активну наукову діяльність, створення нових технологій, впровадження інновацій. Однак, зважаючи до минулих успіхів, кластер може не розпізнати сучасні тенденції, зміни попиту та вподобань. Самодостатність може також призвести до зниження внутрішньої конкуренції у кластері;

- блокування одиночних підприємств, як імовірність того, що поодинокі підприємства можуть бути більш конкурентоздатними у порівнянні з об'єднаними у кластер.

Таким чином, ми вважаємо, що Україна обрала для себе шлях інтенсивного інноваційного розвитку, де пріоритетне місце займає кластерна модель організації економіки. В умовах глобалізації туристичного ринку кластери можуть стати консолідуючою силою, що направляє підприємства на досягнення максимальної ефективності виробництва і отримання значущих конкурентних переваг, що, в свою чергу, призведе до підвищення конкурентоспроможності країни. Однак, кластери не потрібно розглядати як єдиний дієвий засіб для вирішення гострих проблем структурного характеру.

Результати кластеризації у повній мірі проявляються лише через декілька років. Тому регулювання розвитку туристичного бізнесу та окремих територій необхідно здійснювати комплексно, враховуючи особливості організації туристичної діяльності в Україні, спеціалізацію регіонів країни та прийняті довгострокові стратегії розвитку.

Створення об'єднань підприємств у формі кластера є вигідним та має багато переваг, але відсутність спеціального закону щодо кластерів не дає можливості повноцінно регулювати їхню діяльність.

Відмінності кластерів від інших форм об'єднань підприємств:

- діяльність кластерів не визначає спеціальних особливостей його органів управління (на відміну від корпорацій та концернів);
- кластери мають постійний характер діяльності (на відміну від консорціумів);
- кластери створюються не лише з метою постійної координації господарської діяльності підприємств (на відміну від асоціацій);
- кластери тісно взаємодіють із навчальними закладами, органами місцевого самоврядування тощо;
- кластери отримують підтримку від держави або місцевих органів влади.

Література:

1. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=23566&id=1150>
2. Проект Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» №1256 від 04.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52717
3. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки : Розпорядження КМ України від 28.08.2013 р. № 641-р // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 69. – Ст. 2543.
4. Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року : Розпорядження Каб. Міністрів України від 11.07.2013 р. № 548-р // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 61. – Ст. 2194.
5. Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів .- Розпорядження КМУ від 27 січня 2010 р. N 145-р .- Київ // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/145-2010-%D1%80>.
6. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій.- Постанова КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995-р Київ.- Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>
7. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
8. Бойко Л. І. Кластери як одна із ефективних форм співробітництва / Л. І. Бойко, С. В. Кудря // Економічний простір. – 2009. – № 1. – С. 327–331.
9. Броншпак Г.К., Московкин В.М. Кластерная организация производственной деятельности молочных комплексов // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4(58). – с.75–82.

10. Бурковський А.П. Кластерна форма організації та механізми її дії в сучасних умовах господарювання // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. - 2012. - Вип. 6. - С. 67-73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkprnueu_2012_6_17.
11. Горлачук В.В., Січко С.М. Кластерна модель розвитку туризму // Економіка і регіон. - 2009. - №2(21). - С.28-31.
12. Давиденко І.В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.02.03. / І.В. Давиденко; Одеськ. держ. екон. ун-т. – Одеса, 2006. – 19 с.
13. Дегтярьова І.О. Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова // Державне управління: теорія та практика: електрон. наук. фах. вид. – 2011. – № 1. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Degtyaryova.pdf>
14. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch>
15. Истомина Л.А. Кластеры и кластерна политика: генезис, эволюция, инструменты. – Совет по развитию предпринимательства, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ced.by/media/publication/books/klastery-i-klasternaja-politika/11_klastery_i_klasternaja_politika.pdf
16. Кирилюк Л.М. Перспективи створення туристичних кластерів на території Поділля // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2014. – №2(13). – Том 10. – С.580-584.
17. Ковальова Ю. М. Практичні приклади функціонування кластерів у світі / Ю. М. Ковальова, Н. В. Алишева // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3 (2). – Т. 1. – С. 92–100.
18. Концепція створення кластерів в Україні (проект).-[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=3
19. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jsru/handle/123456789/5476>
20. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери на базі сільського (зеленого) туризму // Зелена економіка. Зелені інвестиції. Зелений туризм : матеріали II Міжнародного форуму 25-26 вересня 2014 р., м. Одеса / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. та ін. – Одеса Пальміра, 2014. – 248 с. (с.230-234.)
21. Михайлюк О.Л. Перспективи розвитку винних туристичних кластерів на Півдні України // Науковий вісник, ОНЕУ, №1 (181), 2013, С. 29-41.
22. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку туристичних кластерів в Одеській області .- Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2018 р.) / Одеський національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2018. – 678 с. (с. 49-57).
23. Мингалёва Ж.А., Ткачёва С.В. Кластеры и формирование структуры региона // МЭиМО. – 2000. – №5. – С. 97–102.
24. Ніколаєв Ю.О. Туристичні кластери в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса: ОНЕУ. – Вип. 4(47). – 2012. – С. 336-341.
25. Портер Майкл Э. Конкуренция.: Пер. с англ.: Уч. пос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.
26. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Львів: Світ, 1993. – 238 с.
27. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / Соколенко С.І. – К. : Логос, 2004. – 848 с.

28. Соколенко С.І., Бузинський М. Д. Проект „Розвиток сталого сільського туризму. Зміцнення спроможності лідерів сільського розвитку” 2005-2007. „Гармонізація розвитку туризму в сільській місцевості Карпатського регіону” Режи доступу: <http://www.aedif.if.ua>.
29. Соколенко С. І. Сучасний економічний розвиток регіону на основі інноваційних промислових кластерів / С. І. Соколенко // Матеріали семінару – наради “Розвиток територіальної громади на основі кластерної моделі виробництва”. – Сміла, 2009.
30. Соколенко С.І. Інноваційні кластери допомагають подолати кризу / С. І. Соколенко [Електронний ресурс] // Шляхи виходу з кризи економіки України: Матеріали “круглого столу” в КТПП та ІЕП НАНУ:, 5.11.2008. – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/clusters/49>.
31. Соколенко С.І. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. Контекст. – К.: Логос, 2002. – 646 с.
32. Створення агротуристичних кластерів – новий виток розвитку регіонів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aigu.org.ua/agro-cluster.html>
33. Терсіна О. Кластерна революція в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/klaster-na-revoluciya-v-ukrayini.html>
34. У Кременчуцькому районі громади створили унікальну комунальну установу, аби розвивати зелений туризм // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.decentralization.gov.ua/news/item/id/7191>
35. Щербак Н.О. Особливості формування та розвитку туристичних кластерів // Науковий журнал «Економіка та управління на транспорті». – Вип. 3. – 2016. – С. 92-96.
36. Черторижський В. М. Кластерна модель організації туристичної діяльності - чинник виходу та закріплення туристичних фірм на зовнішніх ринках / В. М. Черторижський, А. В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. - Львів : РВВ НЛТУ України. - 2009. - № 19. – С. 76-81.
37. Швецов А. Пространственный кластер как инструмент активизации инновационного развития / А. Швецов // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – № 4. – С. 51 – 61.
38. Шилкіна К. О. Аналіз діяльності туристичних кластерів Херсонщини в умовах ринкової самоорганізації // ВІСНИК КНУТД №1 (83), 2015 Серія «Економічні науки» .- С. 113-117.
39. Фрумушика-Нова. Центр етнографічного, сільського зеленого туризму та сімейного відпочинку // frumushika.com
40. Федоренко Ф.Д., А. М. Тугай, А. Ф. Гойко. Концепція кластерної політики в Україні // Економіка та держава №11/2008.- С.5-15.
41. Communication from the Commission to the council, the European Parliament, the European economic and social committee and the committee of the regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0502:FIN:en:PDF>
42. Boosting Innovation. The Cluster Approach. – OECD Proceedings. –1999. – 427 p.
43. The Concept of Clusters and Cluster Policies and Their Role for Competitiveness and Innovation: Main Statistical Results and Lessons learned [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/clusters-working-document-sec-2008-2635_en.pdf

РОЗДІЛ 7. АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНО-ІНФРАСТРУКТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

7.1. Порівняльний аналіз розвитку ресторанного бізнесу в Україні

Однією із найбільш вагомих складових туристичної індустрії є ресторанний бізнес. Він є одним із найбільш розповсюджених видів малого бізнесу у світі, оскільки забезпечує можливість високоліквідного використання капіталу і у той же час характеризується високим ступенем конкурентності. Ресторанні заклади ведуть між собою постійну боротьбу за певні сегменти ринку, за пошук нових та утримання постійних споживачів їх продукції та послуг. Велике значення у боротьбі за виживання на ринку ресторанних послуг має володіння інформацією про його кон'юнктуру та тенденції розвитку.

Основні тенденції розвитку підприємств ресторанного господарства визначають зміну якості добробуту населення у період зміни економіко-політичного вектору життя країни. Така особливість пов'язана з тим, що діяльність підприємств ресторанного господарства певним чином залежить від купівельної спроможності споживачів, розвитку мереж ресторанного господарства та асортиментної забезпеченості наданими послугами.

Теоретичними питаннями розвитку ринку ресторанних послуг в Україні займаються науковці Київського національного торговельно-економічного університету, Харківського державного університету харчування та торгівлі, Львівської комерційної академії: Аветисова А.О., Антонова В.А., Беляєва А.М., Благополучна Н.П., Гайовий І.І., Левченко М. М., Мазаракі А.А. та ін. Конкретні дослідження ринку ресторанних послуг проводять експерти спеціалізованих журналів «РестораторЪ» та «Ресторанное дело». Проте, ці дослідження стосуються лише м. Київ. Систематизовані дані про тенденції розвитку ринку ресторанних послуг по регіонах у наукових публікаціях відсутні [5].

Це зумовлено тим, що у Держкомстаті була проведена «реформа», і тепер обіг ресторанного ринку враховується не у роздрібній торгівлі, а у нефінансових послугах, які демонструють зовсім інші показники. З 2014 року відсутні офіційні статистичні дані відносно чисельності підприємств ресторанного господарства України, обсягів роздрібного товарообороту в цілому та за типами закладів.

На даний час немає жодних офіційних теоретичних узагальнень, досліджень, які б повністю розкривали це питання, окрім публікацій у періодичних виданнях статей вітчизняних професіоналів ресторанної справи та статистичних даних компанії «Ресторанний консалтинг». Вони діляться досвідом подолання кризи 2008 року, аналізують нинішню кризову ситуацію й намагаються скоординувати свої подальші дії за різних можливих обставин.

Ресторанне господарство є специфічною галуззю економіки, яка дуже чутливо реагує на зміну макроекономічних показників. В умовах ринку зміна у часі параметрів його розвитку може бути своєрідним індикатором соціально-

економічного стану у країні. Пов'язане це з тим, щопослуги ресторанного господарства є альтернативою домашньому або «вуличному» харчуванню та іншим формам проведення дозвілля. З ростом добробуту суспільства, зростанням доходів громадян все більша їх кількість звертається до послуг закладів харчування, тим самим вивільняючи час, необхідний для приготування їжі, для роботи та відпочинку. У великих містах, де на подолання відстані між місцями роботи та проживання доводиться витратити до декількох годин, заклади ресторанного господарства допомагають також організувати раціональне харчування впродовж дня. Вони ж залишаються популярними місцями проведення дозвілля. Натомість, під час економічних криз послуги харчування виявляються у числі перших, від яких відмовляються, заощаджуючи на більш дешевих видах харчування і проведення дозвілля [5].

Якщо в Україні частка витрат на харчування поза домом у загальних витратах на харчування становить 11,5%, то у США - 47%. Окрім того, за оцінками експертів, частка мережевих ресторанів в Україні не перевищує 20%, у той час як у США, де ринок ресторанного господарства більш розвинений, на частку мереж припадає фактично половина усіх діючих ресторанів, кафе і барів.

За останні три роки кількісне скорочення мережі ресторанного господарства у цілому по країні пояснюється цілим комплексом причин. Серед основних слід назвати: стійку тенденцію скорочення чисельності населення; зниження питомої ваги зайнятих у віці від 15 до 70 років; стрімкий відтік робочої сили після встановлення безвізового режиму до країн Євросоюзу, низький рівень якості життя населення; соціально-політичну кризу у країні.

За інформацією «Ресторанного консалтингу», у Києві - лідера ресторанного ринку - наприкінці 2013 року працювало 1692 рестораних закладів, а наприкінці 2015-го - 1492. Всього за 2014-2015 роки з ринку пішло 204 ресторани і кафе: за перший рік - 119, за другий - 85. Загалом тільки за 2014 рік столичний ресторанный ринок відкотився до 2011 року, втративши усе, що придбав за час бурхливого зростання. Однак, на думку фахівців, реальна цифра у два рази більша - на місці частини зниклих з'явилися нові заклади. Але вже у 2015 році темпи скорочення ринку зменшилися - «чистий мінус» склав на 40 закладів менше, ніж у 2014 р. А відкриттів, навпаки, виявилось більше: якщо у 2014 році їх було 40, то в 2015-му - вже 68.

Отже, у другій половині 2015 року ресторанный бізнес України зумів вибратися з кризової ями, в яку потрапив у депресивному 2014 році. У ресторани повернулися постійні клієнти, а їх відвідуваність виросла на 30% на рік, компенсуючи падіння 2014 року.

Завантаження ресторанного ринку на кінець 2015 року складало:

- у Києві - не більше 70%;
- у Львові - не більше 50%;
- в Одесі - не більше 50%;
- у туристичних місцях Карпат - не більше 20%.

Станом на початок 2016 року, за даними «Ресторанного консалтингу», в Україні (без урахування окупованого Криму та зони АТО) налічувалося

близько 15 тис. закладів харчування, що на 5,6 тис. менше, ніж на початку 2014 року. З них близько 1,5 тис. ресторанів закрилися, не витримавши кризи, а ще трохи більше 4 тис. залишилися в окупованому Криму та зоні АТО.

Знизився і розмір середнього чеку закладів: гості стали заощаджувати на дорогому алкоголі, кількості замовлених страв і, навіть, на чайових. У важкій ситуації опинилися власники тих ресторанів, орендна ставка яких була прив'язана до долара або євро - окрім скорочення виручки у них збільшилися і витрати.

Труднощі на ринку змусили усіх без винятку скорочувати витрати і працювати над цінами.

2016 рік став для ресторанного ринку роком підйому - у столиці вперше з початку кризи відкрилося більше ресторанів, ніж закрилося, збільшилась їх відвідуваність. За даними Інтернет-ресурсу «delo.ua» з посиланням на журнал «ТОП-100. Найбільші компанії сфери послуг» тільки у Києві за 2016 рік відкрилося 100 нових ресторанних закладів, а закрилося всього 35, тобто вперше з початку кризи ринок продемонстрував позитивну динаміку. До кінця 2016 року у Києві їх число досягло 1600 [8].

У розрізі міст найбільшу кількість об'єктів громадського харчування представлено у Києві, який за цим показником майже у 2,5 рази випереджає Харків та Одесу, більш ніж у 4 рази Дніпро і майже у 10 разів - Запоріжжя. Львів, який вважається одним з центрів гастротуризму в Україні, також значно відстає від столиці і налічує всього 1300 закладів громадського харчування.

За даними компанії «Ресторанний консалтинг», у 2015 році обсяг ресторанного ринку Києва порівняно з 2014 роком виріс на 20% до 5,6 млрд. грн. проти 3,5 млрд. грн. До кінця 2016 року ресторанний ринок столиці збільшився до 6,9 млрд. грн. (табл. 7.1).

У цілому ж обсяг усього ресторанного господарства України склав у 2015 році близько 25 млрд. грн. За підсумками 2016 року увесь український ресторанний ринок досяг обсягу майже у 30 млрд. грн.

Таблиця 7.1

Динаміка розвитку ресторанного господарства в м. Києві
за 2014-2016 рр. [34]

Показники	Роки		
	2014	2015	2016
Кількість закладів ресторанного господарства, од.	1573	1488	1593
Загальна виручка закладів, млрд. грн.	3,5	5,6	6,9

Однак, якщо оцінювати у доларовому еквіваленті, обіг київського ресторанного ринку у 2016 р. склав 250 млн. дол. США, у той час як у докризовому 2013 р. він становив 400 млн. дол. США, тобто загальна ефективність інвестицій зменшилася.

Що стосується інших двох міст з трійки лідерів ринку - Одеси та Львову,

то динаміка «відродження» тут була позитивною. Життестійкості львівським і одеським рестораторам надав приплив туристів.

За літній сезон 2015 року кількість відпочиваючих в Одесі і області збільшилася удвічі, до 5 млн. осіб., відкрилося близько 50 ресторанів, а закрилося близько 40 (за даними «Ресторанного консалтингу» за 2015 рік).

У 2017 році у порівнянні з 2016 роком туристичний потік до Одеської області зріс майже на 1 млн. осіб і загальна кількість туристів досягла 5,7 млн. осіб. Одеська область за підсумками 2018 року очікує збільшення туристичного потоку на 10,5%, а число туристів має досягти 6,3 млн. осіб.

Все більшу популярність набувають гастрономічний, лікувально-оздоровчий та екотуризм. Частка туристичного збору по Одеській області у 2017 році склала 26% загального збору по Україні, досягнувши 9,3 млн. грн.

У Львові, де число туристів у 2015 році зросло на 20%, відкриттю нових ресторанів сприяли низький поріг входу на ринок і міграція капіталу з Донбасу. Львівський ресторатор А. Худо, співвласник холдингу «Fest», до якого входять більше 20 концептуальних закладів («Криївка», «Мазох-cafe», «Найдорожча ресторація Галичини», «Львівська копальня кави», «Дім легенд», мережа франшиз «Львівська майстерня шоколаду» та «Львівські плячки» та ін.) відзначає це як позитивну тенденцію.

Львів є безумовним лідером концептуальних закладів ресторанного господарства, де є безліч ресторанів незвичайних форматів. Прикладом закладів є «Криївка», «Мазох-кафе», «Старий трамвай» (для нього спеціально викупили призначену на брукхт колісну базу старого трамвая, за старими фотографіями відновили й побудували вагончик) [4].

Львову вдалося зберегти статус «цінового заповідника», не впасти ринку допоміг чинник міграції у зв'язку з подіями на сході України і в Криму: мігрували фінанси і сам бізнес. Але у той же час міграція спричинила багато негативу для учасників ринку, адже задля порятунку капіталу нові власники платили необґрунтовано високі суми за оренду або купівлю приміщень, що, природно, сильно вдарило по стабільності ринку. У результаті закрилося багато старих закладів, на їх місці з'являлися нові, нікому не відомі проекти, змінилися можливості туристів, майже відсутні відпочиваючі з Європи, відбувається подальше зuboжіння населення [34].

У Харкові, Дніпрі та інших містах, де не було великого припливу туристів, ситуація схожа з київською: кількість закритих ресторанів більша, ніж відкритих нових, але, звичайно, не у такій кількості, як в столиці, а нові заклади відкриваються у низькому і середньому цінових сегментах.

Дослідницька компанія «Nielsen» проаналізувала ринки HoReCa (ресторанні заклади) у шести найбільших містах України, підрахувавши загальну кількість торгових точок і сегментувала їх за форматами.

Результати цього аналізу, який охопив період з листопада 2016 року по січень 2017 року, компанія презентувала на форумі HoReCaUp. За наявною у «Nielsen» інформацією, у Києві, Дніпрі, Львові, Харкові, Одесі та Запоріжжі у цілому функціонує близько 11 000 підприємств ресторанного господарства

(табл. 7.2). Найбільша частка закладів - у форматі ресторан/кафе - більше 45% від загальної кількості. У форматі фастфудів - близько 40% закладів. Ще близько 15% закладів - це бари, паби і нічні клуби [47].

В основному в Україні за останні роки закрилися ресторани, де у меню основною була імпортна складова та висока орендна плата. Пішли з ринку такі російські мережі ресторанів японської кухні, як «Якіторія» і «Планета суші». Після падіння національної валюти та різкого підняття цін спорожніли кафе мережі «Сушия», але її керівники вчасно зреагували і зменшили ціни.

Таблиця 7.2

Кількість закладів ресторанного господарства
у найбільших містах України у 2017 році

Назва міста	Кількість закладів за типами, од.			Усього, од.
	ресторан, кафе	бар, паб, нічний клуб	заклади фаст-фуду	
Київ	2665	523	1308	4496
Харків	508	290	1056	1854
Одеса	457	330	1062	1849
Львів	460	175	659	1294
Дніпро	221	125	676	1022
Запоріжжя	116	115	248	479
Усього	4427	1558	5009	10994

Наслідки нинішньої кризи для підприємств ресторанного господарства відрізняються від кризи 2008-2009 років. Тоді у першу чергу постраждали ресторани середньої цінової категорії, оскільки їхні клієнти - представники середнього класу - мали валютні кредити і стрибок курсу долара надовго вибив їх зі звичної колії. При цьому елітні і дешеві ресторани майже не втратили клієнтів. Зараз же постраждали якраз заклади нижньої цінової категорії й елітні ресторани.

Останні втратили до половини клієнтів - багато заможних людей з сім'ями просто виїхали з країни. Так, через сильне зменшення потоку відвідувачів у столиці закrywся «Егоїст», закрила деякі дорогі ресторани мережа «Козирна Карта».

З тієї ж причини довелося закривати заклади нижнього цінового сегмента. Їхні клієнти - люди з невеликим доходом - взагалі перестали виділяти гроші на харчування поза домом. А ресторани середньої цінової категорії постраждали менше. Відвідувачі цих закладів - представники середнього класу - валютними кредитами на не були обтяжені і у них збереглися доходи, що дозволяють відвідувати ресторани.

Відбувається також зміна пріоритетів при виборі ресторанного закладу. Якщо у 2014 році головним чинником вибору ціна, а вже потім - якість і сервіс, то з 2015р. ситуація змінилася. Представники середнього класу хочуть отримувати смачну їжу, хороший сервіс, чистоту в залах. Фахівці ресторанного ринку, що спостерігають за поведінкою споживачів у кризу, констатують, що

люди стають більш вимогливими. З початком кризи відвідувачі стали частіше повертати погані страви і залишати негативні відгуки у соціальних мережах.

Однією з тенденцій останніх трьох років є експансія рестораторів з інших міст, у тому числі з Криму і східного регіону, які намагаються завоювати столичний ринок. Найуспішнішими серед них є ресторан «Улюблений дядько», відкритий харків'янином Дмитром Запорожцем, перший у Києві «Аргентина-гриль», відкритий також харків'янином Павлом Морозом, ресторан «Собака з'їла голуба» кримчанина Олексія Юсупова, а також луганські «Срібні ложки». У зв'язку з цим на відвідуваність ресторанів, які відкривають переселенці, впливає так званий «синдром біженця», коли люди, що переїхали з іншого регіону, намагаються ходити «до своїх» рестораторів.

У 2015 році у столиці відкрилося багато барів і кав'ярень з кавою свіжого обжарювання, адже ніша була не заповнена, а інвестиції у відкриття таких закладів вкладати потрібні відносно невеликі. Вони заповнили нішу, яку активно втрачають «Кава Тайм», «КаваХауз» і «Шоколадниця», що виживають виключно за рахунок вдалого розташування закладів, придбаних давно, і жорсткого мережевого адміністрування.

Окрім того, київський ринок активно заповнюється регіональними кухнями, серед яких закарпатський «Кіфлік», одеський «Компот», чотири грузинських ресторани.

Першим незвичайним проектом Львова був ресторан «Криївка», який приніс великий успіх, а інформація про заклад розповсюдилася по всій Україні та за її межами. За перший місяць роботи ресторан відвідало більше 50 тисяч осіб.

Наведемо деякі з самих популярних незвичайних ресторацій Львова:

- Театр пива «Правда»;
- Ресторанція-музей «Гасова лампа»;
- Дім легенд;
- Львівська копальня кави;
- Львівська майстерня шоколаду;
- Найдорожча ресторація Галичини;
- Перша львівська грильова ресторація м'яса та справедливості;
- «Під Золотою Розою».

Фахівці ресторанного бізнесу серед чинників, що найбільше вплинули на ринок ресторанного господарства в Україні, називають відсутність реформ у податковій системі, брак доступного кредитування, девальвацію гривні, виведення капіталу з країни, високі тарифи на комунальні послуги, а також значне зменшення кількості компаній-імпортерів продуктів харчування (риби, морепродуктів, зелені, овочів, ягід, м'яса, сирів) і у підсумку - відсутність конкуренції на ринку імпортних продуктів, що веде до постійного подорожчання сировини.

Ресторанний бізнес у всьому світі сьогодні орієнтується на місцеві продукти, і це ніяк не пов'язано ні з політичною, ні з макроекономічною ситуацією - так працювати ефективніше.

Однак, в Україні зовсім з інших причин власники та керівники закладів змушені були максимально скорочувати наявність закордонних компонентів у найбільш популярних стравах, змінювати асортимент страв у меню, враховуючи їх складову – імпорту з різким падінням гривні став занадто дорогим.

Однак, повністю ліквідувати залежність від імпорту дуже складно, адже знайти українську альтернативу традиційним спеціям, оливкам, какао-бобам, деяким овочам і екзотичним фруктам, які в силу кліматичних умов у нас не ростуть, неможливо. Шеф-кухарі переробляють меню у своїх закладах під продукти вітчизняного виробництва, використовуючи замість лосося чорноморську камбалу, карпатську форель і судак, замість оливкової олії – гарбузову, горіхову та обліпихову. Вітчизняні виробники опановують технології виробництва пікантних сирів як альтернативу італійським, німецьким, голландським. Все більше за останні роки підприємці займаються вирощуванням та розведенням устриць, мідій, креветок, равліків, лосося.

Щоб максимально скоротити залежність від імпортової продукції, багато інгредієнтів ресторатори почали виготовляти самі – йогурти, копчені рибу і м'ясо, хлібобулочні вироби.

На сьогодні для успішного ведення ресторанного бізнесу в Україні потрібно враховувати такі чинники:

1. Собівартість готових страв має зменшуватись не за рахунок якості продуктів, а, наприклад, за рахунок більш ощадного використання електроенергії, миючих засобів тощо.

2. Під час кризи потрібно відкривати атмосферні заклади: кав'ярні, паби, бари. Варто звернути увагу на алкогольну карту, адже під час кризи люди набагато більше вживають спиртних напоїв.

3. Найуспішнішими є демократичні й водночас креативні ідеї. Зараз найбільш популярні вулична їжа і все, що стосується гнучких, швидких, мобільних форматів.

4. Потрібно приділяти більше уваги Інтернет-маркетингу, активному просуванню закладів у соціальних мережах, адже криза - це час можливостей і втрачати їх не варто.

Одночасно тим, хто прагне відкрити свій ресторан, потрібно добре оцінювати ризики, адже ситуація на ринку змінюється, тому що попит на ресторани прямо пропорційний доходам, а доходи в українців продовжують падати. Окупність проектів у останні чотири роки становить від трьох до шести років, тоді як до кризи вони окупалися за період від шести місяців до двох років. Зменшилась і рентабельність закладів ресторанного господарства, зараз вона на рівні 15-18%, тоді як раніше сягала 30-35%.

Зараз відкриваються переважно заклади у середньому і нижньому сегменті, що відповідає ціновим очікуванням ресторанної аудиторії. Для України нижній сегмент - це заклади із середнім чеком до 100 грн., майже завжди з самообслуговуванням. Середньоцінові – від 100 до 300 грн., з великим відривом йде елітний сегмент із середнім чеком на людину 800-1200 грн. [6].

Однак, провідні фахівці ресторанного бізнесу упевнені, що ринок ресторанних послуг буде рости, а це ще більше посилить конкуренцію у середньому і вище середнього сегментах.

У сучасних умовах глобалізації світу розглядати тенденції подальшого розвитку ресторанного ринку України неможливо без розуміння, які процеси на даний час відбуваються у цій сфері у розвинених країнах світу.

Аналіз функціонування ресторанного бізнесу за кордоном дозволив виявити загальні тенденції його розвитку у сучасних умовах. У останні десятиліття в розвитку закладів ресторанного господарства намітилися наступні тенденції:

1. Ресторани високого цінового сегмента покращують якість страв, продуктів і рівень сервісу.

2. У демократичних закладах, орієнтованих на середній клас, спостерігається кілька тенденцій розвитку: з'явилися ресторани з «відкритою кухнею», а також моно продуктові тематичні ресторани («стейкхаус», «фішхаус» та ін.)

3. Підвищення попиту на корисну для здоров'я продукцію сприяло налагодженню прямих тривалих господарських зв'язків підприємств ресторанного господарства безпосередньо з виробниками сільгосппродукції.

4. Поширення національних кулінарних традицій по всьому світу.

5. Удосконалення форм роботи і впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Розвиток кухні «фьюжн», що означає «злиття, сплав».

6. Посилення орієнтації на якість продукції.

7. Формування нових напрямків сучасної кулінарії. Активний розвиток «молекулярної кухні».

8. Створення мереж і подальше збільшення їх розмірів (слід виділити 2 основних типи мереж: уніфіковані, що передбачають стандартизацію усіх складових концепції та змішані, що передбачають сукупність маркетингової, рекламної компанії, а також цінової програми лояльності та ін.).

9. Розвиток спеціалізованих підприємства зі скороченим набором пропонованих послуг та страв.

Спеціалізація їх може бути різноманітною, ресторани можуть спеціалізуватися, як правило, на приготуванні національних страв, вечерь, сніданків. А іноді ресторани спеціалізуються на створенні певної атмосфери, наприклад, «Дикий Захід» та ін.

Неможливо не відзначити такий вид ресторанів, як «фрі-фло» (у перекладі означає «вільний рух»), або демократичні ресторани. Як свідчить світова практика, демократичні ресторани - досить динамічний сегмент ресторанного ринку. Основні споживачі таких підприємств - люди середнього достатку.

Ознаками таких підприємств є відсутність офіціантів, приготування їжі у присутності гостей, насичений асортимент страв. Такі ресторани дозволяють відвідувачам самотійно обрати місце, комфортно розміститися, відчувати себе невимушено. Усе це забезпечується поєднанням «відокремлених островів»:

кавового, пивного, лінії гарячих страв, а також системи самообслуговування з обслуговуванням офіціантами [4].

У 2017 році у ресторанного бізнесу США виникли труднощі, пов'язані з тим, що з'явилися нові продовольчі компанії, які зриваються тільки доставкою готових страв та кулінарних наборів, постачальники відкривають власні ресторани. Однак, найбільшою проблемою є вплив падіння цін на продовольчі товари на підсумкові фінансові показники. Оптові ціни на м'ясо, курятину, яйця та інші товари першої необхідності різко впали. Ресторани, особливо мережеві, всюди закриваються, стають банкрутами [59].

Причина одна: висококонкурентні супермаркети надають більш низькі ціни, навіть при тому, що їх маржа завжди була незначною. Ресторани, ж у загальному і цілому, підвищують ціни, оскільки вони стикаються з ростом орендної і заробітної плат, збільшенням витрат на охорону здоров'я та іншими виплатами.

Усе більше людей працює і робить покупки, не виходячи з дому. Як наслідок, вони не ходять до ресторанів на бізнес-ланчі і не заходять перекусити до кафе. Міністерство сільського господарства США прогнозує подальше зниження цін на яловичину і свинину протягом найближчих десяти років на 10%. Усе це завдає шкоди фермерам, власникам ранчо і продовольчих магазинів, тому що їм доводиться продовжувати знижувати ціни. Навіть популярні мережі швидких і демократичних ресторанів у даний час стикаються зі скороченням обсягів продажів.

Якщо ціни на продовольчі товари продовжать падати, ресторани будуть змушені знизити ціни в меню, у той час як витрати продовжують рости. Дорогі ресторани високої кухні з хорошими піар-менеджерами працюють зовсім у другій реальності, де інвестиції течуть нескінченним потоком, численні блогери у соціальних мережах пишуть захоплені відгуки, а відвідувачі стоять у чергах, незважаючи на високі ціни, що продовжують рости.

2. Нові незалежні стартапи і навіть мережі ресторанів відкривають «центри доставки» - комерційні кухні у незвичних місцях з низькою орендною платою, повністю укомплектовані професійними кухарями. У них не можна замовити столик, їх єдина мета - це ефективна доставка їжі додому. Ці ресторани не потребують особливих інвестицій, у них немає обладнаної обідньої зони.

З 2015 року відбулася «уберізація» доставки їжі, що дозволяє американським споживачам замовляти їжу додому та отримувати її за максимально короткий час. Наприклад, у ресторану «GreenSummit» у Нью-Йорку є фантомні ресторани - існуючі тільки в онлайн-форматі вісім брендів зі спеціалізованим меню, у кожного з яких є свій власний сайт, і дві кухні, що забезпечують їжею Манхеттен і частину Брукліна.

Електронні стартапи по всій країні збирають мережі домашніх кухарів, щоб готувати їжу і доставляти її до їдальні інших людей. Домашні кухарі розміщують онлайн свої меню, а клієнти використовують різні додатки для пошуку, замовлення та оплати, після чого їжу доставляють за адресою,

незважаючи на заборону продажу їжі домашніми кухнями.

У США, Новій Зеландії, Великій Британії тестують можливість доставки їжі до споживачів безпілотниками.

Ще однією світовою тенденцією з 2017 року є збільшення овочів на обідній тарілці, які витісняють тваринний білок частково або повністю. Стейк-хаузи переглядають склад гарнірів і ставлять овочі у центр меню. Відкриття закладів ресторанного господарства з концепцією, спрямованою на овочі, стало масовим явищем. При цьому усі вони повторюють одну й ту ж схему: хліб, салат або закуска; усе частіше зернові та овочеві закуски обираються замість хліба.

Американці вживають усе менше м'яса (26% споживачів заявили про це у минулому році), а вегетаріанські дієти стали панівною тенденцією.

Споживачі вимагають, щоб великі продовольчі компанії відмовилися від наборів хімії і забезпечували більшу прозорість інформації про свої продукти: чисті етикетки з використанням меншої кількості інгредієнтів; мінімальна кількість або відсутність перероблених продуктів харчування; м'ясо, вирощене на пасовищі; м'ясо курки, вирощеної на вільному вигулі; можливість відстеження харчування кожної тварини; відсутність добавок, відсутність хімікатів, відсутність «штучних» консервантів тощо.

Швидкий розвиток демократичних закладів, які постійно перетягують весь клієнтський і грошовий потік у мережі демократичних ресторанів і підприємств швидкого харчування, призвів до перенасичення ринку. З'явилося безліч закладів з кухнею «фьюжн», де гармонійно поєднуються смаки, стилі, традиції Сходу і Заходу, старого і нового; екзотичні інгредієнти вміло замінюються місцевими продуктами, а чужі кулінарні традиції адаптуються до звичних місцевих смаків. Часто за стиль «фьюжн» приймають або видають навмисне включення до складу страви непоєднуваних інгредієнтів, наприклад, пельмені з горіхами або м'ясо, замариноване у міцній каві. При приготуванні страв за рецептами «фьюжн» не можна використовувати майонез, тому його замінюють різними оліями: кукурудзяною, соняшниковою, оливковою. Також активно використовують різноманітні прянощі: кінзу, м'яту, базилік, корицю, цедру апельсина або лимона.

Креативні підприємці пристосовують усю кухню до цих 1-2-3 форматів: курка - гриль або смажена; хумус, фалафель і шаурма; індійський фьюжн; азійський фьюжн; китайський фьюжн; закуски усіх видів, корейська кухня, яка швидко входить у моду, безліч середземноморських імітацій, смажений сир, буріто; роли з лобстерами, салатні бари, поке і севиче.

Щодо основних відмінностей європейського ресторанного ринку, то у Європі вкоренилася традиція харчування поза домом, тим паче, що кошти, необхідні для цього, має значна частина населення європейських країн. Але тут також проходять процеси демократизації закладів.

Найцікавішою тенденцією у розвитку сучасної європейської гастрономічної сфери стала бістрономія - відмова від накрохмалених скатертин та послуг офіціантів на користь простого інтер'єру та доступної їжі високого

гастрономічного рівня. Концепція необістро з'явилася у Франції і стала яскравим трендом у світовій гастрономії.

Багато закладів відходять від традиційних обідів і вечерів з декількох страв, пропонуючи невеликі блюда (маленькі тарілки протистоять величезним калорійним порціям традиційних ресторанів), а також тримають свої двері відкритими для всіх цілий день (а не тільки на обід і вечерю, як класичні французькі ресторани), готуючи для гостей сім днів на тиждень без вихідних у неділю і понеділок, обслуговуючи клієнтів не тільки за столами, а й у барі.

Висока кухня стає менш консервативною. Атмосфера на маленьких кухнях необістро більш схожа на сімейну, ніж на опорний уклад класичних ресторанів.

Український ресторанний ринок відрізняється від американського та європейського, насамперед, своєю увагою до інтер'єру. У цілому, це можна охарактеризувати так: закордонний ресторан більше уваги приділяє кухні, ніж інтер'єру, а в Україні - навпаки. Тому найчастіше стають популярними заклади, у яких кухня залишає бажати кращого, а інтер'єр дуже привабливий. Цей феномен називають «їсти інтер'єр».

Окрім того, важливу роль відіграє компетентність самого ресторатора. Так, в Україні стало «модно» серед людей високого достатку відкривати ресторани, салони краси тощо. Відкривають і, як правило, надалі за бізнесом не стежать. У Європі ж більшість ресторанів – це зазвичай основний бізнес власника, де господар проводить у своєму закладі день і ніч, піклуючись про кожний крок його розвитку. Як наслідок - різниця у якості.

В іншому ж очевидної різниці у тенденціях розвитку ресторанного ринку США, Європи і України не існує. Ресторани стають більш демократичними, ресторатори – більш професійними, а конкуренція – більш жорсткою. У таких умовах виживають найсильніші, утворюються ресторан імережі та ведеться постійна боротьба за клієнта, якого постійно дивують, заохочують і цінують.

Вітчизняні ресторатори у пошуках нових ринків збуту почали відкривати свої заклади у сусідніх країнах. Як відзначають фахівці компанії «Ресторанний консалтинг», починаючи з 2016 року інвестори вкладають кошти у відкриття закладів у Польщі, Іспанії, на Кіпрі, у Грузії і Росії. Засновник мережі «Львівська майстерня шоколаду» В. Дубовий організував три однойменних магазину-кав'ярні у Польщі (Кракові та Варшаві) і тепер у компанії розглядають можливість розвитку бізнесу на умовах франчайзингу у Нью-Йорку і Шанхаї.

Третій за рахунком ресторан – «Crab's Burger» - відкрив у Барселоні минулого літа Д. Борисов, інвестувавши у проект близько 300 тис. євро. Найближчим часом подібні заклади з'являться у Лондоні і Нью-Йорку.

Компанія «FM Group» («Мураками», Tarantino, «Рукола», «ЛакіЛучано»), що відкрила наприкінці минулого року ресторан у Лондоні, займається пошуком ще одного майданчика у столиці Великої Британії. Можливість розвивати бізнес за межами країни розглядає ресторатор А. Білецький (засновник концептуальних закладів «Банка» і «Жовток»). Мережа «Mafia»

отримала пропозицію від бізнесменів з Німеччини та Об'єднаних Арабських Еміратів.

У найближчі роки мережа «Salateira» має намір розширитися на 100 закладів (зараз їх всього сім і усі у столиці), значна частка яких буде розташовуватися за кордоном. Формат закладу - це їжа для людей, які поспішають, але все одно приділяють багато уваги здоров'ю і віддають перевагу якісним стравам. Кожен відвідувач може обрати смаковий варіант, що підходить саме йому. Власники мережі розраховують, що подібна пропозиція буде конкурентна на Сході: в Ізраїлі і ОАЕ (Дубай) [57].

Ресторанний бізнес задає темп розвитку франчайзингу в Україні: у 2015 році близько 30% ресторанів в Україні представляли власні проекти, тоді як у 2016-му цей показник знизився до 17%. У 2016 році на ринку було близько 60 пропозицій франшиз у сфері ресторанного господарства, а у 2017, як стверджують експерти хмарної системи обліку «Poster», на ринку налічується вже близько 80 пропозицій. Інвестиції у відкриття популярної мережі громадського харчування по франшизі складають від 130 000 грн. (міні-пекарні, фуд-траки, міні-кав'ярні) до 4-5 млн. грн. Привабливість інвестицій у відкриття власного кафе чи ресторану по франшизі поступово зростає [43].

Безсумнівно, український ресторанний ринок має величезний потенціал і перспективи розвитку, а запозичення закордонного досвіду - це перший крок до високорозвиненого ресторанного господарства, що поєднує у собі як міжнародні, так і національні риси.

Досвідчені ресторатори упевнені, що ресторанний ринок буде тільки зростати. За їх прогнозами, ще більше посилиться конкуренція у середньому і середньому плюс сегментах. Активно будуть відкриватися ресторани української кухні у різних інтерпретаціях, нішеві бари, кав'ярні та кондитерські, невеликі сімейні ресторани із смачною кухнею, дуже маленькі заклади з демократичними цінами, вулична їжа і усе, що стосується мобільних форматів.

Ціни будуть потроху зростати (навіть при відсутності подальшої девальвації), тому що постійно зростають витрати на комунальні послуги, також потрібно підвищувати заробітну плату, щоб утримати від пошуку роботи за кордоном.

Однак, головний тренд можна позначити як «смачна їжа за справедливую ціну». На сьогодні основна цільова аудиторія ресторанів - середній клас - готова платити розумні ціни за якісну їжу і сервіс, а ось креативний дизайн для них уже не в пріоритеті. Подальша демократизація закладів змусить піти з ринку красиві «дизайнерські» ресторани, на яких робили імена архітектори, а не кухарі.

У всьому світі зараз розвивається локальна кухня, це актуально й для України, адже простіше застосовувати вітчизняні локальні продукти, тому що вони прив'язані до гривні. Таким прикладом є моно продуктовий барний концепт у Львові «П'яна вишня», де є однойменна настоянка і торт, формат із шоколадом, який львівські підприємці відпрацювали спочатку в Україні, а

потім відкрили аналогічні заклади у Польщі, Чехії та Азербайджані.

Відкриття численних міні-кав'ярень, що спеціалізуються на приготуванні кави і кави «на винос», свідчить не стільки про гіпертрофовану кавоманію українців, скільки про те, що у вітчизняних інвесторів дуже мало грошей, а у цих закладів - низький поріг інвестиційних вкладень [34].

В Україні і відкривається багато ресторанів, створених повністю у відповідності з останніми модними світовими тенденціями. У всьому світі зараз користуються великою популярністю бургери з найрізноманітнішими складовими. Законодавцями моди на бургери в Україні стали відразу кілька рестораторів. Наприкінці 2013 р Р. Шибасєв і Д.Заходякін відкрили у центрі столиці перший заклад «TheBurger». Протягом наступного року реалізувалися аналогічні проекти - ресторан «TrueBurgerbar», бургербар «StarBurger» [44].

Оскільки рибні ресторани в Україні автоматично виявилися елітними, власники ресторанних закладів роблять ставку на м'ясо. Багатьом українцям бургери заміняють піцу, яка вже встигла приїстися відвідувачам. За підрахунками експертів, по виходу у грамах собівартість бургера набагато нижча, ніж аналогічної страви японської або італійської кухні. До того ж у ньому реально використовувати абсолютно усі вітчизняні компоненти.

З вільних перспективних ніш потрібно розглянути веганські ресторани у середньому сегменті. Це відповідає тренду здорового способу життя, адже останні декілька років світові тенденції сконцентровані на комфортному і здоровому харчуванні [34]. Кількість українців, які відмовилися від м'яса, в основному успішних молодих людей, досягло 2 мільйонів і продовжує зростати. Тільки у столиці за останні три роки число закладів для вегетаріанців зросло втричі.

Вегетаріанські, пісні і дієтичні страви вже зараз користуються попитом у ресторанах, особливо якщо об'єднати їх у загальну групу в меню. Це ж стосується дієтичних концепцій, що набирають популярність - безглютенових і безлактозних, про які ще 10 років тому ніхто не чув.

Для вегетаріанців в Україні зараз відкрито більше 40 закладів такої спрямованості. Велика частина з них (20) відкриті у Києві, 6 - у Львові, по 4 - в Одесі і Харкові, 3 - у Дніпрі.

У вітчизняному ресторанному бізнесі швидкого харчування цей напрямок також проявляється дуже активно. Наприклад, у розвитку фаст-фудів, що пропагують здорову їжу. Прикладами можуть бути мережеві заклади «FreshLine», «Salateira», «Salatnik», «VeganoHooligano», які готують їжу, що вважається корисною [6].

Більш здоровими здаються страви, які приготовлені на очах у відвідувачів. Тому зараз актуальна тенденція відкритих кухонь. Тут ключовим є саме психологічний момент - якщо споживач бачить, що блюдо приготовлено при ньому, на підсвідомому рівні воно здається більш свіжим. Зараз практично усі намагаються винести хоч якийсь процес «на огляд» гостям. Тому в подальшому тенденція здорового харчування продовжиться і для ресторанів проявиться саме у наявності таких відкритих кухонь.

Також будуть розвиватися м'ясні ресторани. В Україні м'ясо набагато дешевше риби, особливо імпоротної. Частка вегетаріанців хоч і збільшується, але поки що незначно, тому в компіляції з відкритою кухнею м'ясні ресторани будуть розвиватися дуже активно. Вибір на користь вітчизняного або імпортного м'яса буде визначатися вибором сегмента. На ринку вже є вітчизняні фермери або компанії, що виробляють гідну альтернативу дорогому імпорту, з єдиним недоліком - відсутністю стабільності. Будуть розвиватися не просто стейк-хауси, а й заклади, що працюють над реалізацією практично усієї туші.

Світовий тренд до спрощення меню аж до моно продукту затвердився і на українському ринку ресторанного господарства («Chicken Kiev», «Rebra i Kotleti», «Rooster», «Ципа Craft Pub», «Ципа Oriental Pub», «Oriental Pub» «Реберня» у Львові, «Slow Pig» в Одесі). Курятина і свинина лідирують у списку, демонструючи різноманітність підходу до продукту - від ностальгічно-радянського у «Chicken Kiev» до радикально азіатського «ЦипаOrientalPub».

Наступна тенденція пов'язана з копченням і в'яленням м'яса та риби. Цей напрямок зараз користується широким попитом, тому відкривається багато закладів такого формату, наприклад, ресторан «У ребро» повністю створений на основі цієї концепції. Перевага цих ресторанів у тому, що таке м'ясо або рибу не можна купити у магазині або приготувати самому. У всіх цих закусок специфічний смак, пов'язаний з унікальними особливостями приготування саме у цьому місці. Іноді особливістю закладу може бути навіть наявність власних сирів, адже криза і тут підштовхнула появу мікро-сироварень, які виробляють вишукані вітчизняні сири.

Щодо напоїв, то основний тренд останніх років - крафт. З'явилося багато нових пивоварень і навіть крафтове віскі і джин; спостерігається розквіт настоянок, які виробляють заклади ресторанного господарства [34]. Напої, вироблені крафтовим, а по суті кустарним способом, вважаються менш шкідливими і навіть корисними, ніж продукція масового виробництва. З часом будуть ставати популярними ресторани, що реалізують крафтову продукцію і ця тенденція протримається ще найближчі роки десяти.

Пивні ресторани розвивалися і будуть розвиватися, адже наша країна ментально пшенично-ячмінна, а не винна. До того ж у винних магазинах зараз широкий асортимент якісних, але часто дорогих напоїв, відповідно вузьке коло їх споживачів сформувалося і вже не розшириться суттєво. Якісних українських вин небагато, тому розвитку в сегменті винних закладів не передбачається. Тому пивна тематика зараз на підйомі. По-перше, легше купити сировину, її не треба вирощувати багато років як виноград. По-друге, пиво дозріває набагато швидше і може варитися прямо у ресторані невеликими партіями. По-третє, крафтове пиво зараз надзвичайно популярне, тому якщо існує вдала концепція закладу, під нього добре давати популярні страви та закуски із м'яса, ковбасок, копчених та в'ялених виробів і навіть азіатську кухню.

Слід відзначити також тенденції, пов'язані з барною культурою. Переважна частина людей старше 40 років полюбують напої у чистому

вигляді, а от молодь віддає перевагу пиву та коктейлям. Зараз мікологія напоїв стає дуже популярною, такі заклади миттєво заповнюються людьми, тому що там є і елемент шоу: за барною стійкою, яка є по суті сценою, виступають бармени. Це можуть бути театралізовані лазерні шоу з музичним супроводом, і фрістайл, і красива та оригінальна подача коктейлів. Коктейль-бари стають дуже популярними, хоча там фактично немає ніякої кухні.

Наступна тенденція, яка отримала розвиток - кондитерські та пекарні, які найшвидше поширюються у Києві, наприклад, «Франс.уа» - кав'ярня-пекарня, де продають свіжу французьку випічку [35]. Формат «Франс.уа» простий і зрозумілий як для європейців, так і для українців. Почалося все з невеликої кав'ярні-пекарні Франс.уа, відкритої ще у 2012 році у Кривому Розі, а на сьогодні це велика мережа, де працюють більше 130 закладів.

Популярність пекарень пов'язана з тим, що соціальні сорти хліба багатьом набридли, тому хочеться чогось особливого: різний бездріжджовий хліб, хліб із зернами тощо. Створивши цех з виробництва хлібобулочних і кондитерських виробів, компанія може відкривати точки збуту, де продукція буде тільки допікатися або ж відразу реалізовуватися.

Фаст-фуди й стріт-фуди – як і раніше будуть актуальні, особливо у місцях з великими потоками людей і у містах із високим темпом життя [10].

З 2016 в Україні стрімко розвивається напрямок, який називається «фудтрак», тобто «кафе на колесах» - це сотні фудтраків різного типу: кав'ярні, морозиво, кондитерські, гриль-бари, традиційні фастфуди, піцерії і навіть пересувні пивоварні. Сучасні фудтраки - повністю обладнані автомобілі з приготування та продажу їжі на винос, причому, сам фудтрак є ще і пересувною рекламою бренду. Головним плюсом такого бізнесу є можливість зміни локацією, у залежності від щільності вуличного потоку і часу доби.

Ще однією цікавою і популярною тенденцією останнім часом є поєднання рітейлу і ресторанного бізнесу. До цього напрямку особливу увагу проявляють мережеві магазини, наприклад «Сільпо», де у торговельних залах обладнані ресторани з різноманітною кухнею. Цей напрямок актуальний і для кондитерських, і для м'ясних магазинів, і для магазинів морепродуктів.

Останнім часом активно розвиваються і продовжують бути популярними ресторани азіатської кухні, що також пов'язано з тенденцією здорового харчування. Люди асоціюють азіатську кухню зі здоровою їжею і здоровим способом життя, оскільки у ній використовують велику кількість овочів і морепродуктів. На додаток, зміцнюється східний світогляд, пов'язаний з популярністю йоги, поїздок до Азії і збільшенням емігрантів-азіатів. У порівнянні із Заходом, в Україні ніша китайської і тайської кухні ще вільна, тому вона буде активно займатися.

Паназійська кухня - східна за походженням, але пристосована під смак європейців, і, особливо судячи з тенденцій 2017 року, набирає популярності в Україні. Відкриттям 2017 року можна вважати ресторани «Chi», «Бао», «Pho.Kiev», «PostEat», «Чанг» і «KinKao», також активно розвиваються мережі швидкого харчування «NoodleDoodle». Вже завоювали популярність заклади

в'єтнамської кухні. Китайська кухня досить спірна з точки зору здорового харчування (у порівнянні, наприклад, з середземноморською), адже часто передбачає використання підсилювачів смаку і сильних спецій [35].

Також дуже актуальним став так званий «халяльний» або близькосхідний напрям. Стародавня кухня, заснована на нуті, кунжуті і оливковій олії, завойовує своїх прихильників і в Україні. У цій кухні виключається жирна свинина, деякі поєднання інгредієнтів і страви з них. Це кухня Близького Сходу, країн з ісламськими традиціями. У порівнянні з меню ресторанів десятирічної давності, телятина, яловичина і баранина зараз стали дуже популярними, а свинина відходить на другий план (окрім пивних ресторанів). Популярність близькосхідної кухні проявляється також у вживанні спецій і поширенні хумусу, фалафелі, кебабів і кисломолочних соусів на основі айрану, адже тільки з таким соусом можна нормально переварити досить важке м'ясо - баранину. Близькосхідна кухня буде і далі проникати до меню сучасних ресторанів, адже популярність цих страв дуже висока завдяки їх ситності і вдалому поєднанню спецій. Також популярності набирає традиційна для Близького Сходу кава по-турецьки, приготована у турці і з додаванням кардамону.

Наступна цікава тенденція, що особливо активно проявилася у 2016 році - грузинська кухня. Найвідоміші грузинські ресторани «Міхо», «Чачапурі», «Мама Нана», «Хачапурі і вино», «Сулугуні», «У Гоги» та ін. Грузинська кухня дуже вигідна у реалізації, для рестораторів дешева за собівартістю, ситна, а значить близька до українського менталітету. У її складі велика кількість м'яса, тіста, бобових і цікавих спецій. Більш успішними будуть грузинські заклади у сучасному стилі, з сучасної подачею страв і напоїв, так би мовити, грузинські сіті-кафе.

Ще однією тенденцією є відкриття сучасних українських ресторанів. Традиційні українські ресторани оформлені в етнічному стилі і дуже схожі один на одного. Полегшені українські страви все більше стають популярними, навіть карпатський банош, дуже калорійний і призначений для відновлення сил у холодну пору року, можна зробити менш жирним. Цікавим прикладом актуалізації подачі страви є чорні вареники з чорнилом каракатиці. У ресторанних закладах з національною концепцією зараз у меню багато страв з кухонь різних регіонів країни - карпатської, закарпатської, україно-польської та інших [60].

Останнім часом стає популярною регіональна італійська кухня, адже кожен з 20 регіонів Італії славиться величезним розмаїттям страв. Це венеціанські закуски чіккеті у Андреа Норі, апулійські пасти орекьєтте і пакеру Буковелі, сицилійська паста «а ля норма» у київській тратторії «Zussa», регіональні пасти в одеській «Tavernetta», ліворнійській суп качукко в заміському «ToscanaGrill» [35, 60].

Європейський досвід впровадження безпеки продуктів харчування

Для подальшого розвитку туристичної і готельно-ресторанної діяльності в Україні важливою складовою є забезпечення якості продуктів харчування.

Поки що Україна суттєво відстає від країн Європи у виконанні настанов своєї законодавчої бази.

У раціон пересічного українця понад 70% усіх забруднювачів надходять з продуктами харчування, які несуть загрозу здоров'ю, закладаючи причини майбутніх розладів і захворювань.

Виділяють такі види фальсифікації:

1. Асортиментна фальсифікація – підробка виконується за допомогою повної чи часткової заміни товару його замінником іншого виду чи найменування із збереженням схожості одного чи декількох ознак.

2. Якісна фальсифікація – це підробка товарів за допомогою харчових чи нехарчових добавок для поліпшення органолептичних властивостей при збереженні чи втраті інших споживчих властивостей або заміна товару вищого гатунку нижчим.

3. Кількісна фальсифікація – це обман споживача за рахунок значного відхилення параметрів товару (маса, об'єм, довжина тощо.), які перевищують граничні норми відхилення. Кількісна фальсифікація – це один з найбільш давніх способів обману споживачів. Практично цей вид фальсифікації називають недоважуванням та недомірюванням.

4. Вартісна фальсифікація – обман споживачів шляхом реалізації низькоякісних товарів за ціною високоякісних, або товарів менших розмірних характеристик за ціною товарів більших розмірів. Цей вид фальсифікації найбільш поширений, оскільки проводиться спільно з усіма іншими видами фальсифікації.

5. Інформаційна фальсифікація – обман споживачів за допомогою неточної чи перекрученої інформації про товар. Цей вид фальсифікації проводиться через перекручування інформації у товаросупровідних документах, маркуванні та рекламі [20].

До проблеми безпеки продуктів харчування відносять:

- мікробіологічні патогени (бактерії, що викликають хвороби, віруси, паразити, гриби та їхні токсини);
- залишки пестицидів;
- харчові добавки;
- токсини довкілля, такі як важкі метали (наприклад, свинець і ртуть);
- стійкі органічні забруднювачі (наприклад, діоксин);
- нетрадиційні агенти, такі як пріони, які пов'язують з «коров'ячим сказом»;
- зоонози, що можуть передаватися через їжу від тварин до людей (наприклад, туберкульоз).

Не менш важливим є питання харчових добавок у продуктах харчування. Останнім часом з'явилося багато синтетичних продуктів, які виготовлені на основі органічних речовин. Надмірний вміст барвників, загусників, які містяться у харчових продуктах, можуть викликати отруєння та захворювання.

В Україні, таким чином, середньостатистичний споживач при вживанні звичайних продуктів за рік споживає до трьох кілограмів хімічних речовин.

У міжнародній практиці застосовується Кодекс аліментаріус (Codex Alimentarius). Кодекс аліментаріус – це збірник міжнародно схвалених і поданих в однаковому вигляді стандартів на харчові продукти, розроблених під керівництвом FAO/WHO.

Відповідно до закону обов'язково має бути введена система управління якістю та безпекою харчових продуктів НАССР, яка визнана у світі. Крім Комісії з Кодексу аліментаріус у світі діють інші міжнародні організації, які покликані розробляти та координувати міжнародні та національні стандарти такі як Міжнародна організація з стандартизації (ISO), Європейська економічна комісія ООН, Європейський комітет зі стандартизації (CEN).

Причини погіршення якості харчової продукції:

- різке ослаблення виробничого і галузевого контролю у зв'язку з ліквідацією органів господарського управління, а також прагнення виробників скоротити витрати на контроль якості продукції;
- використання неякісної сировини і компонентів;
- вкрай низький рівень санітарної і виробничої культури;
- слабка матеріально-технічна база та недостатня оснащеність багатьох підприємств харчової промисловості і торгівлі [11].

При цьому, українська продукція, що експортується до країн ЄС, відповідає стандартам якості. Останнім часом Євросоюз значно посилив вимоги до перевірки на кордонах. Якщо раніше проводилося дослідження з партії, яку визначав виробник, то тепер – з одного транспортного засобу.

В ЄС все, що стосується здоров'я громадян, перш за все регулюється профільним законом про безпечність та якість. Український аналог цього документа – закон "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" (№771) [1].

20.09.2015 набув чинності Закон України №1602-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» [2], який спрямований на гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпеки та якості харчових продуктів у рамках підписаної Угоди про Асоціацію.

Законом закріплене обов'язкове запровадження системи контролю за якістю та безпекою харчових продуктів НАССР, яка вже давно була визнана найбільш якісною системою, спрямованою на запобігання виробництва небезпечних харчових продуктів у світі.

НАССР (Hazard Analysis and Critical Controlpoints) – одна із складових Системи менеджменту безпеки харчової продукції, яка забезпечує попередження виникнення небезпек на усіх етапах харчового ланцюжка, від первинного виробника сировини до кінцевого споживача.

В Україні система менеджменту безпеки харчової продукції обов'язкова для впровадження та функціонування відповідно до закону України " Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" (№771) [1].

Існує безліч стандартів, які реалізують принципи HACCP. Найпоширеніші: ДСТУ 4161 (Національний стандарт України), ISO 22000, FSSC 22000 (поліпшена версія ISO 22000), IFS Food Standard (внутрішній стандарт європейських торгових мереж), BRC GLOBAL STANDARD FOR FOOD SAFETY (британський стандарт).

Для відповідності законодавчим вимогам України достатньо запровадити і при бажанні сертифікувати систему менеджменту безпеки харчових продуктів у відповідності зі стандартом ДСТУ 4161 або ISO 22000.

За низкою показників у ЄС вимоги жорсткіші. Усі товари, які імпортуються на митну територію ЄС в обов'язковому порядку повинні відповідати усім вимогам Європейського Союзу, спрямованим на забезпечення захисту споживачів. Ці вимоги суттєво різняться у залежності від конкретного товару, але у цілому можуть бути згруповані за такими напрямками:

- технічні вимоги;
- екологічні вимоги;
- вимоги у сфері санітарних та фітосанітарних заходів.

До певних видів продукції на рівні ЄС встановлюються маркетингові стандарти, а також застосовуються імпорту обмеження, що також можуть розглядатися як механізми захисту внутрішнього ринку від імпортованих товарів, якість і безпека яких не відповідає вимогам Євросоюзу [36].

Для реалізації функцій контролю та нагляду в Україні створено єдиний контролюючий орган для всієї харчової продукції – Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Відтепер держава буде безпосередньо здійснювати контроль за всіма етапами виробництва харчової продукції. На відміну від принципу боротьби із негативними наслідками, який існував дотепер, запровадження превентивного принципу спрямоване на виявлення загрози на перших етапах та, відповідно, можливості запобігти або зупинити виробництво небезпечної для життя і здоров'я продукції та її постачання на торгівельній мережі.

Основними підставами для проведення перевірок буде наявність скарг від операторів ринку та/або споживачів. Завдяки цьому Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів зможе приділяти більше уваги найбільш проблемним підприємствам, щоб не допустити випуск неякісної продукції на ринок [26, 37].

Україна повинна запровадити еквівалентну європейській систему держконтролю з усіма необхідними механізмами та принципами виробництва безпечних продуктів харчування.

Найбільш сучасною попереджувальною системою, яка забезпечує якість та безпеку харчової продукції, є система на основі принципів HACCP. У сучасних умовах економіки виробник має реалізовувати свій товар тільки при умові виконання вимог, які відповідають та задовольняють міжнародним стандартам.

Висновки:

Мультиканальність, тобто комбінація «онлайн» і «офлайн» продажів –

один із найбільш популярних сучасних напрямків у роботі підприємств ресторанного господарства. Більшість закладів, які вже взяли це на озброєння, ефективно використовують свої ресурси для збільшення продажів, пропонуючи клієнтам не тільки відвідати заклад, а й замовити їжу додому, або оформити замовлення і забрати його самим. Для успішного ресторанного бізнесу рестораторам необхідно максимально використовувати потенціал свого закладу і одночасно керувати різними каналами взаємодії з клієнтами.

Позитивною тенденцією за останні роки є посилення рестораторами уваги до сервісу та навчання персоналу. Витрати на персонал є другою статтею витрат після закупівлі продуктів. Сюди входять усі заплановані витрати з навчанням включно. Різні тренінги, тим-білдінг (team-building), вже звичні і у ресторанний бізнес введені на системній основі. Окрім цього, ресторани постійно запрошують в Україну іноземних фахівців і посилають українців на навчання за кордон.

Сучасні реалії вимагають також підвищення активності у соціальних мережах. Це стосується в основному великих міст, де є активні користувачі. Все це сприяє підвищенню рівня якості надання послуг у закладах ресторанного господарства, залученню більшої кількості споживачів і, як результат, збільшенню їх прибутку.

7.2. Сфера дозвілля та розваг як перспективний напрям туристичної діяльності

З розвитком потреби у розвагах, утворився значний сектор економіки, що включає підприємства розважальної спрямованості, і який має мільярдні обіги. Індустрія розваг стала однією з найважливіших сфер повсякденного життя суспільства, за допомогою якої людина не просто задовольняє свої духовні потреби, але й формує уявлення про власний добробут і рівень розвитку економіки усієї країни.

Активний розвиток індустрії відпочинку і розваг та підвищення їх ролі у сфері туризму зумовлюють актуальність наукових досліджень на ринку розважальних послуг туристичної дестинації. Наявність емпіричної інформації дозволяє створити умови для розробки ефективної національної, державної, регіональної та місцевої політики розвитку туристично-рекреаційного комплексу.

Спостерігається зростання ролі послуг індустрії відпочинку і розваг у соціальному житті сучасної людини. Вільний час стає одним з головних змістоутворюючих чинників нашого життя. Усе більше свого часу люди витрачають на відпочинок і рекреацію, саморозвиток особистості, оволодіння досягненнями культури і створення культурних цінностей.

Різноманіття видів дозвілля, різна технологія, що вимагає особливих засобів відпочинку, і характер використовуваних ресурсів визначають множинність організацій, що забезпечують той чи інший вид відпочинку. У

будь-якому розвиненому суспільстві формується та діє ціла система таких підприємств, а також пов'язаних з ними структур, які утворюють особливу сферу національного господарства - індустрію дозвілля та розваг. Головним завданням цієї індустрії є обслуговування та організація культурного дозвілля громадян.

Для туристів послуги розваг є невід'ємною частиною туристичного продукту. Розважальні послуги формують їх уявлення про сучасність курорту, впливають на загальне враження про якість проведеного відпочинку.

Для місцевих жителів різноманітні і якісні розважальні послуги дають можливість найбільш повно задовольнити не тільки потреби туристів, а й власні запити. Тому, з одного боку, місцеві жителі отримують додатковий дохід від продажу послуг організацій індустрії дозвілля та розваг туристам і сприяють підвищенню лояльності відпочиваючих, а з іншого - самі отримують набір послуг, що перевершує аналогічну пропозицію в інших регіонах країни [17].

Нажаль, розвиток індустрії розваг у нашій країні гальмує низка гострих проблем. Складність діяльності організацій індустрії дозвілля та розваг у туристичних дестинаціях, зростання ступеня ризику, соціально-економічна та політична обстановка в Україні в останні роки вимагають фундаментальних досліджень, спрямованих на вивчення ключових проблем і перспектив розвитку індустрії розваг.

Традиційно глобальна індустрія розваг позначається акронімом REST (Recreation, Entertainment, Sports, Tourism) і включає бізнес, який спеціалізується на відпочинку, видовищних розвагах, спорті та туризмі.

Оскільки індустрія дозвілля є однією із складових туристичної сфери - її різні аспекти розглядаються географією туризму та рекреаційною географією.

Дослідження організації розважальних послуг у туризмі відображені у працях вітчизняних та зарубіжних авторів: Герасименко В.Г. [12], Дулікова В.З. [13], Задорожнюк Н.А. [14], Ігнатенко Г.М. [17], Пацюк В.С. [38], Стальної В.А. [50].

Поняття «індустрія розваг» чи «індустрія розважальних послуг» або «індустрія дозвілля» застосовується у складі таких дефініцій як «туристична галузь», «індустрія туризму», «міжгалузовий комплекс», «сфера туризму», «сектор туристичних послуг» тощо.

У широкому сенсі *розваги* - це задоволення, викликане комплексом позитивних емоцій, вражень, які супроводжують процес розваги або є його результатом. Джерелами розваг можуть стати різні види діяльності суб'єкта, що приносять задоволення і формують позитивний емоційний фон. У сучасному світі більшість таких напрямків стали об'єктами комерціалізації і сформували сучасну індустрію розваг [50].

Спираючись на те, що індустрія туризму розглядається як міжгалузовий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення у проведенні дозвілля під час подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного

призначення [24, с.60], Пацюк В.С. [38] пропонує трактувати *індустрію дозвілля* як складову туристичної індустрії, куди входять підприємства розважального, культурно-просвітницького, спортивного та оздоровчого типу, основною метою яких є створення умов для повноцінного проведення відпочинку, задоволення духовних потреб людини, відновлення її психічних та фізичних сил.

На думку Ігнатенко Г.М. [17], «до індустрії дозвілля та розваг (ІДР) відносяться організації, чия основна діяльність пов'язана із задоволенням потреб людини у дозвіллі, здійснюваних людьми у вільний час і не пов'язаних з отриманням доходу - цирки, зоопарки, атракціони, ігротеки, парки відпочинку, кінотеатри, спортивні зали, бібліотеки, підприємства туризму, включаючи засоби розміщення туристів, зони відпочинку, історичні пам'ятки тощо».

Заслуговує на увагу точка зору випускника Пермського державного інституту мистецтв і культури (2001) Ю. А. Ротанова [45, с. 13], який у своїй роботі «Організація дозвілля у Японії» стверджує: «Індустрія дозвілля - це група виробництв, що спеціалізуються на функції задоволення потреб у використанні вільного часу і випускають різні види продукції, яка призначена для виконання цієї функції» [13, с.123].

Вчений Дуліков В.З. надає наступне визначення: «*індустрія дозвілля* – це галузь зі створення оптимальних умов для дозвільно-рекреаційної діяльності людини, у тому числі надання їй різноманітних дозвіллевих послуг - на основі використання інформаційно-комп'ютерних технологій і новітніх технічних засобів» [13, с.125].

Також, у повсякденному житті та науковій літературі виділяють поняття «атракція». Так, на думку вчених Герасименко В.Г. та Галасюк С.С., *атракція* – це «система розваг і заходів, яка спрямована на те, щоб сформувати позитивне враження у туриста від проведеного туру» [12, с. 165].

Атракція є найважливішим елементом повноцінного відпочинку; тим, заради чого людина залишає свій дім і відправляється у туристичну подорож. Система розваг відіграє вирішальну роль в успішності проведення туру. Люди вирушають у подорож за новими незабутніми враженнями, позитивними емоціями і гострими відчуттями.

Після повернення з туристичної поїздки туристи насамперед будуть згадувати не про умови перевезення і розміщення, не про сніданки з вечерями, тому що транспортні перевезення, розміщення та харчування – це тільки передумови для відпочинку. Туристи, як правило, згадують приємні враження, отримані під час розваг. Вони із задоволенням будуть ділитися відчуттями, пережитими під час якої-небудь забави, розповідати про морські занурення або сходження на гірські вершини, про відвідування знаменитого музею або огляду стародавніх пам'яток архітектури, або просто про приємні дні, проведені на морському пляжі. Тому атракції – це той компонент, що перетворює звичайне проведення вільного від роботи часу в повноцінний відпочинок [12, с. 165-166].

Основними функціями індустрії розваг і відпочинку є [14, с.47]:

- забезпечення різними емоціями, головним чином, позитивними для підняття настрою;
- виховання і розвиток особистості;
- надання відповідних послуг і, при необхідності, створення додаткових товарів;
- отримання доходу суб'єктом господарювання і поповнення дохідної частини бюджету країни;
- забезпечення роботою населення, особливо людей з креативним мисленням і новаторським підходом.

Види і характер розваг різноманітні. На даний час до індустрії розваг відносять підприємства, організації та установи, основна діяльність яких пов'язана із задоволенням потреб людей у розвагах. Таким чином, до підприємств індустрії розваг відносять ті підприємства, у яких яскраво виражений розважальний характер діяльності. Виділяють розваги: спортивні, культурні, ігрові, кулінарні, пляжні, індивідуальні та масові; для різного віку і людей будь-якого статусу. Це можуть бути різні видовищні об'єкти: цирки, зоопарки, атракціони, театри, кінотеатри.

Звичайно, неможливо скласти універсальний перелік розваг, що буде ідеальним для кожного туриста. Їх оптимальний підбір може бути визначений тільки з урахуванням таких чинників, як національність туриста, його традиції та звичаї, спосіб життя тощо.

Основними видами атракцій у сфері туризму, на думку вчених Герасименко В.Г. та Галасюк С.С., є наступні [12, с. 166]:

- **екскурсії** (відвідування протягом екскурсії об'єктів туристичного інтересу: музеїв, картинних галерей, історичних пам'яток, релігійних святинь, спостереження природних явищ або гарних ландшафтів);
- **різноманітні культурно-масові заходи**, наприклад: спектаклі у театрах, концерти у філармонії, фільми у кінотеатрах;
- **спортивні змагання** – Олімпійські ігри, чемпіонати світу та континентів по різних видах спорту, автогонки «Формула-1», морські регати;
- **фестивалі мистецтв**, карнавали, маскаради, конкурси, різноманітні шоу;
- **виставки, ярмарки, тематичні салони**;
- **особиста участь у розважальних програмах**, які організуються аніматорами;
- **тематичні парки** різних видів;
- **задоволення особливих інтересів** – шопінг, казино, боулінг, більярд, скачки тощо.

Перелічити усі види атракцій неможливо. Окрім того, потрібно враховувати, що атракції не можуть приваблювати усіх туристів однаково. Наприклад, одна людина може вважати атракцією те, що іншу зовсім не цікавить. Потрібно пам'ятати лише про одне – без атракцій повноцінний відпочинок неможливий, а значить і туризм теж.

У таблиці 7.3 представлено класифікаційний ряд основних видів розваг, які з певним ступенем умовності можна віднести до тієї чи іншої групи, відповідно до обраного класифікаційного критерію.

Отже, виходячи з даних таблиці 7.3, стає зрозумілим, що індустрія дозвілля та розваг у нашій країні розвинута не належним чином, у порівнянні з іншими країнами світу, та потребує значного розвитку і вдосконалення.

Оцінемо становище національного ринку дозвілля окремо за кожним напрямком.

Музеї та об'єкти культурно-історичної спадщини. Згідно з матеріалами Департаменту документообігу та контролю секретаріату Кабінету Міністрів України [9], на території України близько 130 000 об'єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, з них – 9562 пам'ятки, внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (914 пам'яток національного значення та 8648 – місцевого значення), близько 34 000 нещодавно виявлених об'єктів та 6 унікальних культурних об'єктів, включених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які мають виняткову загальнолюдську цінність.

З 130 000 об'єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, внесено до Реєстру лише 7%. Найбільше пам'яток, внесених до Реєстру, розташовано у Дніпропетровській (20 %), Одеській (11 %), Харківській (10 %) областях, м. Київ (11 %) та АР Крим (12 %).

Станом на 1 січня 2018 року до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО увійшли 6 об'єктів культурної спадщини, розташованих на території України що становить близько 0,65 % від загальної кількості об'єктів всесвітньої спадщини, а саме:

- Київ: Собор Святої Софії прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра (внесені у 1990р.);
- Ансамбль історичного центру м. Львів (1998 р.);
- Транскордонний (10 країн) об'єкт «Дуга Струве» (геодезичні пункти Баранівка, Катеринівка, Старонекрасівка, Фельштин, 2007 р.);
- Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (2011 р.);
- Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі (2013 р.);
- Античне місто-держава Херсонес Таврійський та його хора (2013 р.).

Основними проблемами у сфері діяльності об'єктів культурно-історичної спадщини є [51]:

- недостатність фінансування;
- недосконалість нормативно-правового регулювання;
- відсутність інформаційної бази об'єктів культурної спадщини;
- відсутність режимів використання об'єктів культурної спадщини та територій, пов'язаних з ними;
- неефективність заходів контролю у сфері охорони культурної спадщини;
- низький рівень залучення органами державної влади та органами місцевого самоврядування громадських інституцій, які репрезентують охорону культурної спадщини;

Таблиця 7.3

Порівняльна характеристика класифікаційного ряду основних видів розваг в Україні та світі

№	Класифікаційна ознака	Вид атракції	Приклади атракцій в Україні	Приклади атракцій у світі
1	Музеї	Класичні музеї (археологічний, краєзнавчий, літературний, зоологічний, ботанічний, музей мистецтв, картинна галерея)	Одеський археологічний музей НАН України (Одеса), Національний музей «Київська картинна галерея (Київ), Національний Музей Історії України (Київ)	Лувр (MuséeduLouvre), Національний центр мистецтва і культури Жоржа Помпіду (Париж, Франція)
		Спеціалізовані музеї (музеї, присвячені одному письменнику, поету, художнику, вченому; оригінальні музеї, музеї, присвячені окремим явищам, предметам; музеї-квартири; музеї науки; музеї, присвячені специфічними особливостям певного міста чи регіону)	Музей історії євреїв Одеси «Мігдаль-Шораши» (музей-квартира), музей вогню, музей контрабанди, музей цікавої науки, Одеський муніципальний музей особистих колекцій ім. О. В. Блещунова (Одеса), Водно-інформаційний центр – музей води, музей сиру (Київ)	Музей Ріплі (Паттайя, Таїланд), музей магії (Париж, Франція), театр-музей Сальвадора Далі (Фігерас, Іспанія), науковий центр Універсум (Бремен, Німеччина)
		Музеї воскових фігур	Музей «У Баби-Уті» (Одеса), Київський музей воскових фігур	Музей Мадам Тюссо (Лондон, Амстердам, Стамбул), Музей Луї Тюссо (Паттайя, Таїланд)
		Музеї фото-ілюзій	Харків	Паттайя, Чангмай, Пхукет (Таїланд)
		Музеї під відкритим дахом (скансени), етнографічні музеї, парки мініатюр	Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту (Чернівці)	Мініатюрк (Стамбул, Туреччина), Мадюродам (Гаага, Нідерланди)
		Замки, фортеці	Замки «Золотої підкови» Львівщини (Львів), Кам'янець-Подільська фортеця (Кам'янець-Подільськ), Хотинська фортеця (Хотин), замок Любарта (Луцьк)	Замки Луари (Франція), Нойшванштайн (Німеччина), Великий королівський палац (Бангкок, Таїланд)
		Релігійні святині (церви, собори, костели, мечеті, синагоги та релігійні об'єкти)	Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, Собор Святої Софії (Київ), Спасо-Преображенський кафедральний собор (Одеса)	Храм Гробу Господнього, Стіна Плачу (Єрусалим), Пагода Шведагон (М'янма (Бірма))

2	Об'єкти культурно-історичної спадщини	Інші популярні об'єкти туристичного показу	Воронцовський маяк (Одеса), Золоті ворота (Київ), Університет (Чернівці)	Ангкор-Ват (Камбоджа), Мачу-Пікчу (Перу), Ейфелева вежа (Франція)
3	Театри та кінотеатри	Класичні театри (опери та балету, драматичний, театр ляльок, філармонія)	Одеський національний академічний театр опери і балету (Одеса), Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької (Львів)	Опера Гарньє (Париж, Франція), Віденська державна опера (Відень, Австрія)
		Театральні простори, театральні лабораторії, театральні та циркові шоу	ТЕО, Театр на Чайній (Одеса), Театр тіней TEULIS (Київ)	Театральне шоу Сіам Ніраміт (Бангкок, Таїланд), Театр тіней Helianthus (Німеччина)
		Інтерактивні шоу-театри	-	LondonDungeon, The London Bridge Experience (Лондон, Великобританія), філіали у Амстердамі, Берліні, Гамбурзі
		Класичні кінотеатри	Сінемасіті, IMAX Планета кіно (Одеса)	Гран Рекс (Париж, Франція)
		Кінотеатри з використанням спецефектів	5d cinema, 4dx cinema (Одеса)	Кінотеатр Жеод (Париж),
4	Події	Спортивні події (футбольні чемпіонати, авто гонки, олімпійські ігри)	Євро 2012 (Київ, Львів, Харків, Донецьк), Ліга Чемпіонів (Київ)	Тур де Франс (Париж, Франція), Зимові Олімпійські ігри 2018 (Пхончхан, Республіка Корея)
		Культурні події (конкурси пісень, музичні шоу, покази мод, кінофестивалі)	Євробачення (Київ), Одеський міжнародний кінофестиваль, OdessaFashionWeek (Одеса)	Тюркбачення (Казахстан, Астана), Міжнародний Канський кінофестиваль (Кані, Франція)
		Фестивалі та свята (міжнародні, національні, регіональні, місцеві, карнавали)	День міста, 1 квітня, Хочу до Одеси, Вишиванковий фестиваль, Всесвітній День туризму (Одеса), KoktebelJazzFestival (Чорноморськ)	Карнавал у Ріо-де-Жанейро (Ріо-де-Жанейро, Бразилія), Венеціанський карнавал (Венеція, Італія)
		Виставки, ярмарки, тематичні салони, форуми	Туристична виставка UITT (Київ), Індустрія гостинності (Одеса), Форум гідів (Львів)	Виставка Contemporary Istanbul 2018 (Стамбул, Туреччина),

				Туристична виставка ITB Berlin (Берлін, Німеччина)
5	Парки	Парки тварин (зоопарки, біопарки, дельфінарії, серпентарії) та національні парки (заповідники, парки-сафари)	Дельфінарій «Немо», Біопарк, Контактний зоопарк (Одеса), Нью Васюки (Молодіжне), Асканія-Нова (Херсонська обл.)	Зоопарк Паттайя (Паттайя, Таїланд), Національний парк Яла (Хамбантота, Шрі-ланка)
		Природні парки	Шацький національний природний парк (Світязь), Олешківські піски (Раденськ)	Йеллоустоун, Великий каньон (США), Плітвіцькі озера (Хорватія), Лос-Гласьярес (Аргентина), Парк Чжанцзяцзе (Китай)
		Дендропарки	Олександрія (Біла Церква), Парк Перемоги (Одеса), Кіровоградський дендропарк (Кіровоград), Софіївський парк (Умань)	Дендропарк (Кишинів, Молдавія), Степанаванський дендропарк (Вірменія), Риджентс-Парк (Лондон, Великобританія)
		Ботанічні парки та сади	Ботанічний сад ЧНУ (Чернівці), Ботанічний сад (Одеса)	Королівський ботанічний сад (Шрі-Ланка), Національний парк орхідей (Сінгапур), Парк квітів (Дубай, ОАЕ)
		Історико-культурні комплекси, центри культури та історії, історичні реконструкції, історичні парки	Хортиця (Запоріжжя), парк «Київська Русь» (Київська обл.)	Пюї дю фу (Лез Епес, Франція), Парк Йосіногарі (Японія)
		Парки атракціонів	Гідропарк (Київ), Парк ім. Горького (Харків)	Європа-парк (Руст, Німеччина), Діснейленд (Париж, Франція)
		Аквапарки	Аквапарк «Одеса» (Одеса), Аквапарк «Затока» (Затока)	Мерінленд (Антіб, Франція), Dubai Parks and Resorts (Дубай, ОАЕ)
		Ескейп-руми, квест-кімнати	Квести від компанії «Вихід», «Мишоловка», «Павутина» (Одеса), « <u>EscapeQuest</u> », «SecretOruM» (Львів)	Клаустрофобія (Барселона, Іспанія), <u>EscapeRoom</u> (Бангкок, Таїланд), Questerland

6	Квест-розваги			(Прага, Чехія), TheEscapeLAB (Париж, Франція)
		Квест-перформанси	Кімнати страху Insomnia (Одеса, Львів), Ательє, Чумний лікар (Одеса)	Клаустрофобія
		Гра із зануренням	Гра «InTime» (НСК «Олімпійський», Київ), MysteryPlay «Втеча із Шоушенку», «Боллівуд», «Таємний клуб», «Шерлок Холмс» (Одеса, Київ)	Live Action Escapes (Вустер, США), Teambonding (США)
		Авто-квести (міські квести)	OdessaQuest (Одеса), Сіті квест (Київ)	TheCityHunt (Відень, Австрія), CityQuester (Прага, Чехія)
		Жанрові ігри та квести	Questoria (Одеса, Київ, Харків), Вертіго (Одеса)	Questoria (USA, San-Francisco)
		VR-квести	«Замкнені» (Київ)	The Escape LAB (Париж, Франція)
7	Ігрові клуби	VR-клуби	The Lab, CUBE (Одеса), Game Core VR Club, Club of the Virtual reality (Київ)	VirtualRoom (Париж, Франція), PlayVR (Будапешт, Угорщина)
		Плей-бари (play-bars, e-sports bars)	Plays (Одеса), Play Zone (Київ)	Le Melt Down (Париж, Франція)
8	Командні активні ігри	Пейнтбол, страйкбол	X-sport, Легіон (Одеса), Гепард (Київ)	Paintballgame (Прага, Чехія)
		Лазертаг	X-sport, Штаб, Сталкер, Hunter (Одеса)	Laser Game Evolution (Париж, Франція), W5 Arena (Варшава, Польща)
	Екскурсії та тури	Винні та гастрономічні тури з відвідуванням фабрик та заводів, ресторанів	Винний тур до заводу торгової марки «GrandeVallee» (пмт. Великодолинське, Одеська область), винний тур до заводу торгової марки «Шабо» (с. Шабо, Одеська область); екскурсія «Виноробним господарством князя П.М. Трубецького» (с. Веселе, Херсонська область), Екскурсії на заводи CarlsbergUkraine (Львів, Запоріжжя)	MegaTour, Експрес тур (Прага, Чехія). Пивні Spa, Фольклорний вечір, пивна екскурсія Прагою
		Квест-екскурсії	Екскурсії від компанії BeeTravel: «Вперше у Львові», «Старі вулиці міста», «Пригоди	CityQuester (Прага, Чехія), MegaTour (Прага, Чехія)

9			кам'яних левів», «Вартові середмістя» (Львів), «Від серця до серця», «Сад скульптур», «Класний квест (для школярів)», «Етюд в одеських тонах» (Одеса)	
		Театралізовані екскурсії	Агентство «Тудой-Сюдой» (Одеса)	MegaTour, Експрес тур (Прага, Чехія)
		Фото-тури	Фотосесія у лавандовому полі Молдови (з Одеси)	<u>Provence photography tour</u> (Прованс, Франція) (Франція), EdinburghPhotographicTours (Едінбург, Великобританія)
10	Водний відпочинок	Відпочинок на яхті	Яхт-клуб (Одеса), КАТЕРА.UA (Київ)	SeafarerSailing (Греція), Прогулянки по Босфору (Стамбул, Туреччина), DubaiMarinaYachtClub (Дубай, ОАЕ)
		Каякінг, рафтинг, каноїнг, байдарки	Одеський центр каякінгу (Одеса), Мегея Рафтинг тур (с.Мигея, Миколаївська обл.), прогулянка на байдарках по дніпровським «джунглям» (Херсон)	Рафтинг (Китулгала, Шрі-Ланка), Каякінг (Вест-фьорд, Норвегія), Каноїнг (Крабі, Таїланд)
11	Незвичайні ресторації	Ресторани	М'ясо та справедливості, Масони, Дім легенд, Криївка (Львів)	Ithaa Restaurant (Мальдиви), Dinner in the Sky (Бельгія), Restaurant (Нова Зеландія), Villa Escudero Restaurant (Філіппини), Sirocco Bar (Таїланд)
		Кофейні	Львівська копальня кафи, Львівська майстерня шоколаду (Львів)	O'Noir (Канада), Le Café Des Chats (Франція), Bau House Dog Cafe (Корея), Barbie Café (Тайвань)

- відсутність спеціалізованих органів охорони культурної спадщини на місцях;
- відсутність спеціальної професійної підготовки та недостатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері охорони і збереження об'єктів культурної спадщини;
- нерозвиненість державно-приватного партнерства у сфері охорони культурної спадщини.

З метою популяризації та збільшення туристичної привабливості, у заповідниках, які належать до сфери управління Міністерства культури, проводяться різноманітні заходи, майстер-класи, фестивалі. Щороку збільшується кількість відвідувачів. У 2017 році загальна кількість відвідувачів заповідників, склала 2 148 945 осіб. Для отримання додаткових коштів для збереження пам'яток культурної спадщини, заповідники активно приймають участь у відповідних грантових програмах.

У 2018 році на збереження культурної спадщини з державного бюджету виділено 412 140 900 грн. Ця цифра зросла у порівнянні з попередніми роками: у 2017 - близько 338 млн. грн., у 2016 - близько 223 млн. грн., у 2015 - близько 221 млн. грн. При цьому, близько 80% витрат - це зарплати працівникам заповідників і музеїв. Тобто на розвиток, ремонт, реставрацію - коштів практично не залишається. Згідно зі звітом Державної аудиторської служби, сфера охорони спадщини фінансується у недостатньому обсязі, що призводить до того, що на охорону заповідників і музеїв залишається усе менше коштів. Наприклад, існують заповідники, які охороняються не щодня.

В Україні функціонує 567 музеїв, де зберігається 11,6 млн. об'єктів. З них 711 тисяч вимагають реставраційного втручання. Причина - аварійний стан 51% будівель музеїв, порушення температурного і вологісного режимів і неправильні умови зберігання об'єктів [7].

Останнім часом музейна справа в Україні набуває поступового розвитку, але для неї більш характерна певна традиційність і навіть консервативність. Тому, на фоні європейського та загальносвітового розвитку, музеї України поки що потребують значних змін та перетворень. У той час, коли у світі виникають й успішно функціонують нові типи музеїв, так звані культурні центри, у яких культурно-просвітницька діяльність ведеться за допомогою творів мистецтва, книг, кіно, театру, аудіовізуальних програм, екскурсій та лекцій, в українських музеях спостерігається фінансове напруження, потреба у реконструкції та впровадженні нових форматів подання інформації. У країнах Європи, наприклад, відвідувачі музеїв можуть не лише ознайомитись з основною експозицією та тематичними виставками, але й мати у своєму розпорядженні книги, фільми, слайди, електронні видання та інші джерела, які допомагають знайти відповіді на різноманітні питання [25, с.73].

До нових типів музеїв також відносяться інтерактивні дитячі музеї з бібліотеками, лабораторіями, кінотеатрами, різноманітними колекціями, у яких відвідувачі є не лише спостерігачами, але й активними дослідниками, а також

екомузеї, присвячені людині та її природному і культурному оточенню. В Україні таких музеїв поки що немає.

Театри та кінотеатри. За даними Державної служби статистики України [15], на 2017 рік у країні діяло 113 театрів, які прийняли 6,2 млн. глядачів. Це менше, ніж у попередніх роках. Для порівняння, у 2010 році у Україні діяло 128 театрів.

На жаль, театральне мистецтво у сучасній Україні має чимало проблем. І головна з них - матеріальна. Так, згідно результатам звіту Рахункової палати про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету [42], Міністерством культури України не забезпечено економного і законного використання коштів державного бюджету, що виділялися на фінансову підтримку національних театрів. Фактично відбувається утримання семи національних театрів, які здебільшого є державними підприємствами. Задекларовані законодавством принципи розвитку театрів не виконувалися, натомість 99,6 % виділених бюджетних коштів спрямовано на виплату заробітної плати працівників.

Останнім часом, відкриваються нові формати театрів, так звані «театральні простори» та «театральні лабораторії». Наприклад, в Одесі у 2017 році розпочав роботу театральний простір «ТЕО», який пропонує своїм відвідувачам неординарні та цікаві вистави. Першою постановкою на сцені підземного театру стала грецька трагедія «Іфігенія. Апофеоз», за мотивами легендарного Евріпіда. Місце розташування театру - підвали старого будинку в історичній частині Одеси. Основна мета театального простору полягає в тому, щоб демонструвати нестандартні постановки. Окрім вистав підземний театр привертає любителів культури виставками, камерними концертами, кінопоказами, лекціями. Також, тут надається можливість для реалізації молоді. Творча лабораторія «Вхід вільний» дозволяє молодим колективам втілювати у життя свої ідеї.

Події. Одним з найкращих засобів привертання уваги до дестинації та залучення туристів є проведення різноманітних культурних, фестивальних, карнавальних, гастрономічних подій та свят. Останнім часом наша країна та деякі її регіони, працюють над організацією заходів, які можуть бути цікавими не тільки для українського, але й для іноземного туриста. Наша країна стала більш помітною на світовому ринку туристичних послуг завдяки проведенню «Євро 2012», «Євробачення», «Ліги Чемпіонів 2018». Також, виділяються події, які проводяться по регіонах та містах:

- Одеса - Одеський міжнародний кінофестиваль, Odessa fashion week, День міста, 1 квітня, Хочу до Одеси, Вишиванковий фестиваль, Всесвітній День туризму, виставка Індустрія гостинності, Koktebel Jazz Festival (Чорноморськ);

- Київ - Туристична виставка UITT;

- Львів - Форум гідів;

- Кам'янець-Подільський – фестиваль повітряних куль.

Парки. Особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатий природний, історико-культурний та туристично-рекреаційний комплекси, роблять Україну потенційно привабливою країною для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Однак, на сьогоднішній день розвитку такого важливого сектору індустрії туризму, як парки, приділяється недостатньо уваги.

Потенційний фонд природоохоронних, оздоровчих та рекреаційних територій становить 12,1 млн. га, тобто 20% площі території України, що відповідає міжнародним показникам раціонального збереження природно-рекреаційних ресурсів. Одноразова місткість ландшафтів України, враховуючи допустимі природоохоронні норми, становить понад 40 млн. осіб.

Найбільшу питому вагу територій і об'єктів природно-заповідного фонду мають: від 8 до 13 % – Тернопільська, Херсонська, Закарпатська, Івано-Франківська, Хмельницька області; 5–7 % – Сумська, Рівненська, Чернівецька області; – 3–5 % – Чернігівська, Львівська області, АР Крим; до 3 % – Донецька, Миколаївська, Полтавська області; до 2 % – Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська, Черкаська області;– до 1 % – Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Харківська області [25, с. 78].

В Україні не поширено практику створення та функціонування таких інноваційних типів розважальних закладів, як тематичні парки, які значною мірою сприяють зміцненню туристичного потенціалу країни. Такі парки відвідують не лише туристи, але й місцеве населення, переважно молодь. На сьогоднішній день у країні не має жодного з всесвітньо відомих брендів тематичних парків таких, як Діснейленд, Леголенд, Європа парк тощо. У деяких великих містах (Київ, Харків) можна знайти декілька невеличких парків атракціонів, розташованих у парках відпочинку, але цього недостатньо. За часів свого створення, тематичні парки перетворилися у туристичний магніт і джерело значних доходів для своїх інвесторів, успішно змагаючись з відпочинком на пляжі та вивченням історичних пам'яток Старого Світу.

Квест-розваги. Квест-кімнати стали дуже популярними останнім часом. Такий формат ігор для розуму є цікавим не тільки для молоді, але й для осіб середнього віку та дітей. Вони являють собою інтелектуальну розвагу для невеликої компанії (зазвичай 2-4 людини, але бувають квести для однієї або 5-6 осіб). Сутність гри полягає в тому, щоб встигнути за 60 хвилин (іноді більше) розгадати усі загадки, відшукати необхідні предмети, здогадатися, як їх можна застосувати, щоб досягти мети: вибратися з кімнати, знайти скарб, розгадати таємницю, дізнатися, хто вбивця тощо. Таким чином, кожна квест-кімната занурює у свою атмосферу і реальність. На 60 хвилин гравці опиняються у зовсім іншому світі. Цей новий формат розваг приваблює не тільки туристів, але й місцевих жителів.

Ігрові клуби. Знайшли своє місце у секторі розваг і VR-клуби та плей-бари (play-bars, e-sports bars). VR – означає «віртуальна реальність» - це технологія, яка дозволяє створити дуже реалістичний цифровий світ і перенести

гравця до нього. Максимальне занурення досягається завдяки тому, що гравець може як впливати на віртуальне оточення, так і отримувати відповідну реакцію. Спеціальні окуляри дають картинку HD-якості з дозволом 1200x1080 пікселів на кожне око, тому гравець дійсно відчуває себе героєм гри.

Командні активні ігри. Пейнтбол, страйкбол, лазертаг – стають також дуже популярними у сучасному світі. Лазертаг - це лазерний бій, високотехнологічна гра, яка відбувається у реальному часі і просторі. Сутність гри полягає в ураженні гравців-супротивників безпечними лазерними пострілами з бластеру-автомату.

Екскурсії та тури. У ситуаціях, коли не вистачає часу чи коштів на довгі подорожі, на допомогу приходить організація «турів вихідного дня», чи одноденних турів. Це можуть бути гастрономічні або винні тури, театралізовані екскурсії, фото-тури, квест-екскурсії. Зазвичай, екскурсіями по місту цікавляться навіть мешканці цього міста. Популярними є фото-тури, екскурсії до винної, коньячної фабрики, чи заводу шампанських вин.

Водний відпочинок. Відпочинок на яхті, каякінг, рафтинг, каноеінг, байдарки – підходить для тих, хто захоплюється морськими та річковими пригодами. Цей напрям розвивається в Одесі, Києві, на Південному Бузі (селище Мігеї), а також у Херсоні.

З 2016 року в Одесі діє туристична карта. Проект «ODESSACARD» [22] реалізується компанією «Укрсітікард» спільно з Одеською міською радою у рамках Програми розвитку туризму м. Одеса на 2016-2020 рр., за підтримки Одеської обласної державної адміністрації та Одеської обласної ради. Карта гостя «ODESSACARD» (додаток Г) - це унікальний туристичний продукт, який являє собою єдину електронну карту для гостей і жителів регіону і є аналогом туристичних програм, які успішно працюють у Нью-Йорку, Римі, Парижі, Лондоні, Берліні, Мадриді, Празі та багатьох інших туристичних центрах світу.

Це так звана смарт-карта, що дозволяє жителям Одеси і туристам відвідувати визначні пам'ятки, не купуючи окремі квитки. На даний момент для покупки доступні 2 типи карт - на одну і дві особи з терміном дії у якості єдиного квитка протягом 24-х, 48-ми або 72-х годин після активації.

Для нашої країни - це новий унікальний туристичний сервіс, який використовує інноваційні технології і можливості сучасного програмного забезпечення.

Таким чином, инок розваг України характеризується поступовим зростанням обсягу реалізованих послуг [15] (табл. 7.4):

Для активізації цієї сфери послуг доцільними будуть дії у наступних напрямках:

- створення сприятливих умов для залучення іноземних інвесторів;
- розробка доступних установ відпочинку та розваг для усіх категорій населення;
- заохочення та стимулювання інвестицій в індустрію розваг;
- включення індустрії дозвілля та розваг до програми економічного і соціального розвитку держави та регіонів;

Таблиця 7.4

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери розваг та відпочинку
різним споживачам за 2015-2017 рр.

Показник	2015	2016	2017
Обсяг реалізованих послуг, тис.грн.	952996,1	968122,3	1076945,5
у т.ч. реалізовано послуг: населенню, грн	644427,6	542318,1	699710,7
у % до заг.обсягу	67,6	56	65
підприємствам (установам)	296934,8	402882,9	356586,3
у % до заг.обсягу	31,2	41,6	35,1
іншим категоріям споживачів	11633,7	22921,3	20648,5
у % до заг.обсягу	1,2	2,4	1,9

- постійне удосконалення та розширення інфраструктури індустрії дозволя;
- розповсюдження інформації про об'єкти індустрії розваг за допомогою мас-медіа;
- підвищення рівню конкурентоспроможності на ринку музейних послуг через припинення дії консервативного і традиційного підходів організації обслуговування туристів;
- диверсифікація пропозиції розважальних послуг, враховуючи інтереси та можливостей всіх вікових, професійних та соціальних верств суспільства;
- активізація розвитку туристичних кластерів, що передбачає інтеграцію представників туристичної індустрії, науки, освіти, органів державного управління, органів місцевого самоврядування та громадських організацій;
- забезпечення підвищення якості та розширення асортименту розважальних послуг, поліпшення умов обслуговування відпочиваючих;
- впровадження і використання нових технологій та інновацій.

7.3. Аналіз динаміки макроекономічних показників туристичних перевезень на внутрішніх водних шляхах України

Наша держава, підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, взяла на себе низку зобов'язань щодо розвитку внутрішнього водного транспорту. Позитивним напрямком у співробітництві з ЄС та на основі орієнтирів національної транспортної політики України щодо розробки стратегії розвитку річкового транспорту є включення його у систему мультимодальних перевезень та до мережі пріоритетних транспортних маршрутів. Це є доцільним, у першу чергу, на підтримку необхідності впровадження державної політики України як транзитної держави та з огляду важливості у сьогоденні імплементації до національного законодавства норм європейського права у сфері внутрішнього водного транспорту. На сучасному етапі розвитку економіки України, перед

вітчизняними підприємствами водного транспорту постає проблема формування динамічного попиту на послуги щодо транспортування туристів водними шляхами України. Сьогодні водний сектор транспорту потребує оптимізації діяльності річкових та морських портів, модернізації пасажирського флоту та заходів щодо якісного обслуговування туристів.

Значний внесок в опрацювання теоретичних і практичних проблем з організації перевезень та напрямів розвитку підприємств сфери водного транспорту зробили автори: Буркинський Б. і Єфімова Г. обґрунтували концептуальні засади реструктуризації українського суднобудування [9]; Підлісний П., який досліджував основні проблеми сучасного стану та перспективи розвитку внутрішнього водного транспорту [39]; Котлубай В.О. розглянув проблеми відродження прибережних пасажирських перевезень в системі морського туризму України [24]; Тимощук О. М., Горошко К. О. провели аналіз європейського досвіду розвитку внутрішнього водного транспорту [52] та ін. В цілому, їх висновки зводяться щодо необхідності розвитку міжнародної інтеграції транспортних комунікацій держави, розробки інвестиційних проектів, модернізації інфраструктури портів України. Проте, науковий доробок не охопив проблеми розвитку туристичних перевезень у галузі внутрішнього водного транспорту, що актуалізує потребу в подальших наукових дослідженнях у даному напрямі.

Метою дослідження є аналіз макроекономічних показників галузі у контексті розвитку ринку туристичних перевезень на річковому водному транспорті. Для дослідження макроекономічних показників інституційного транспортного сектору економіки та їх впливу на розвиток національного туристичного ринку, використовувалися Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження зі статистики водного транспорту (Наказ Державної служби статистики України від 06.05.2016 № 70), які визначають систему показників та інструментарій статистичного спостереження. А саме на державному рівні: зведена інформація за видами перевезень (морські перевезення, річкові перевезення) та видами сполучення (каботажне (внутрішнє), закордонне (міжнародне), між іноземними портами), по країні в цілому, у розрізі регіонів; показники щодо обсягів пасажирообороту, кількості перевезених пасажирів водним транспортом за видами сполучення.

Україна має досить високий судноплавний потенціал річок - довжина водних шляхів, придатних для експлуатації, складає близько 6,2 тис. км. Основними судноплавними шляхами залишаються р. Дніпро - 1,205 тис. км та (його притоки р. Десна – 520 км і р. Прип'ять – 60 км, р. Дунай - 160 км та частково р. Південний Буг – 155 км). На водних шляхах України розташовано 12 річкових портів, які мають інфраструктуру для обслуговування туристичних перевезень (рис. 7.1). Проте держава, маючи розгалужене річкове покриття, займає аутсайдерські позиції серед країн із найменшою часткою перевезень річками – менше 1% [41].

За останні роки внутрішні водні шляхи українських річок за показником гарантованих глибин неповністю відповідають вимогам щодо безпеки судноплавства. Регулярне водне сполучення з Білоруссю у верхній течії р. Дніпро та р. Прип'ять, рух по р. Десна практично припинилися, що пов'язано з обмілінням згаданих річок у цьому районі. У 2014 році ресурсний парк річкових суден України складав 1 648 од., 20 % з яких непридатні до експлуатації. У структурі придатних до експлуатації суден найбільшу частку – 46,7 % (770 од.) і 44,4 % (731 од.) складають

Рис. 7.1. Річкові порти України

службово-допоміжні і транспортні судна. Також є: технічні судна, частка яких 6,9 % (113 од.) і судна спеціального призначення – 2,1 % (34 од.). Транспортні судна мають загальну вантажопідйомність 899,8 тис. тон і пасажиромісткість – 16,4 тис. пасажирів. Це: вантажні наливні – 38 од; вантажні суховантажні – 590 од.; пасажирські та вантажопасажирські – 103 од. Транспортні річкові судна здебільшого належать таким судноплавним компаніям, як ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» (м. Ізмаїл), АСК «Укррічфлот» (м. Київ), KDM ShippingPublicLtd (Кіпр) – холдингової компанії судноплавного оператора ТОВ «Столична судноплавна компанія» (м. Київ), ТОВ СП «НІБУЛОН» (агропромислова група) та іншим. Середній термін експлуатації річкового флоту 21 – 25 років, лише 18 % флоту має вік менший, ніж 20 років. Технічний стан річкового флоту постійно погіршується. Значна частка суден наближається до критичного терміну служби.

У структурі транспортного флоту найбільша частка застарілих суден припадає на: вантажопасажирські (97,1 %), вантажні наливні (89,5 %) і суховантажні (84,4 %). У структурі флоту спеціального призначення найбільша частка застарілих суден припадає на: рейдове-маневрові, буксирні і роз'їзні судна – 90,7 %; технічні – 79,6 % і службово-допоміжні судна – 77,7 %. Наявна інфраструктура річкових причалів (вокзалів) не відповідає сучасним міжнародним технічним характеристикам та стандартам і використовується лише на 5 – 10 % від своєї пропускної спроможності. Переважна більшість річкових портів заснована за радянських часів [48]. Відсутність сучасної законодавчої бази функціонування річкового транспорту, коштів для державного фінансування розвитку інфраструктури та недостатня зацікавленість приватних інвесторів брати участь у її розбудові, створили загрозу розвитку потенціалу річкових перевезень туристів [61].

За часів незалежності галузь водного транспорту пережила багато подій, які так чи інакше призвели до занепаду річкової інфраструктури. У 1992 р. було приватизовано "Укррічфлот", до якого входило 53 підприємства річкового транспорту держави. У 1993-му розпочався продаж акцій підприємства, 500 тис. акцій потрапило до фондової біржі. Цього ж року було створено перші приватні стивідорські компанії, що почали співпрацювати з державними підприємствами. Це був перший етап приросту інвестицій у галузь, були залучені додаткові вантажопотоки. Але у 2003 р. під тиском Міністерства транспорту угоди з майже усіма компаніями (окрім трьох) було розірвано у добровільному чи судовому порядку. У 2008-му Мінтранс України остаточно заборонив державним портам співпрацювати з приватними компаніями. Натомість давали можливість здавати державні підприємства в оренду, приклад тому - історія з підприємством "Азовське морське пароплавство". У 1993 р. його здали в оренду на десять років, під кінець орендного строку з 146 суден пароплавства залишилося 33. Кінець "Азовського морського пароплавства" припав на 2003 р. Тоді увесь флот, що залишився у підприємства, було передано ТОВ "Торговельний флот Донбасу". Трохи пізніше через великі борги та тяжке фінансове становище зупинив свою роботу розташований в Одесі судноремонтний завод "Україна". Фахівці вважають, що реформа внутрішнього водного транспорту в Україні назріла. За 28 років незалежності держави, рівень пасажирських перевезень по річках зменшився у 40 разів. У країні з 2,5 тисяч суден залишилося близько 115, з них 12 – на підводних крилах, працюючих – лише чотири [46].

Аналіз проблем розвитку галузі показав, що для успішного функціонування ринку, необхідним є комплексний розвиток усіх елементів пасажирського судноплавства і відповідної йому інфраструктури, кооперація з туристичними операторами та розробка маркетингових заходів. Серед основних проблем галузі, на наш погляд, найбільш вагомими є недостатні обсяги залучення інвестицій щодо модернізації портової круїзної та туристичної інфраструктури, у будівництво сучасного круїзного флоту. Так, інвестиції у сфері водного транспорту у загальному обсязі капітальних

інвестицій галузі у 2016 р. склали 233,8 млн. грн. або 9%. А обсяг капітальних інвестицій у секторі пасажирського річкового транспорту у 2016 році, складав 0,3% у загальному обсязі інвестицій щодо водного транспорту, що недостатньо для модернізації річкового пасажирського флоту (табл. 7.5.) [54].

Таблиця 7.5

Капітальні інвестиції підприємств видів економічної діяльності
«Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» за
2012-2016 рр.

За галуззю та видами транспорту	2012	2013	2014	2015	2016
	У фактичних цінах, млн. грн./				
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, у т. ч.:	32807,9	18833,3	15498,2	18704,0	25107,8
Водний транспорт:	117,3	132,6	204,8	302,5	233,8
вантажний морський транспорт	27,5	83,9	100,3	33,9	48,4
пасажирський річковий транспорт	0,4	... ¹	... ¹	... ¹	0,8
вантажний річковий транспорт	74,2	44,5	... ¹	268,3	184,7

¹ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Загальний обсяг пасажирообороту у 2016 році, за усіма видами транспорту України, складає 102,2 млрд. пас. км, що становить 105,4% від обсягу 2015р. та свідчить про позитивну динаміку щодо пасажирського та внутрішнього туристичного руху загалом (рис. 7.2) [54]. Показник пасажирообороту – це загальний обсяг пасажирської роботи, який дорівнює сумі добутків кількості пасажирів (групи пасажирів) на відстань їх перевезення, вимірюється у пасажиро-кілометрах (на морському транспорті - у пасажиро-милях).

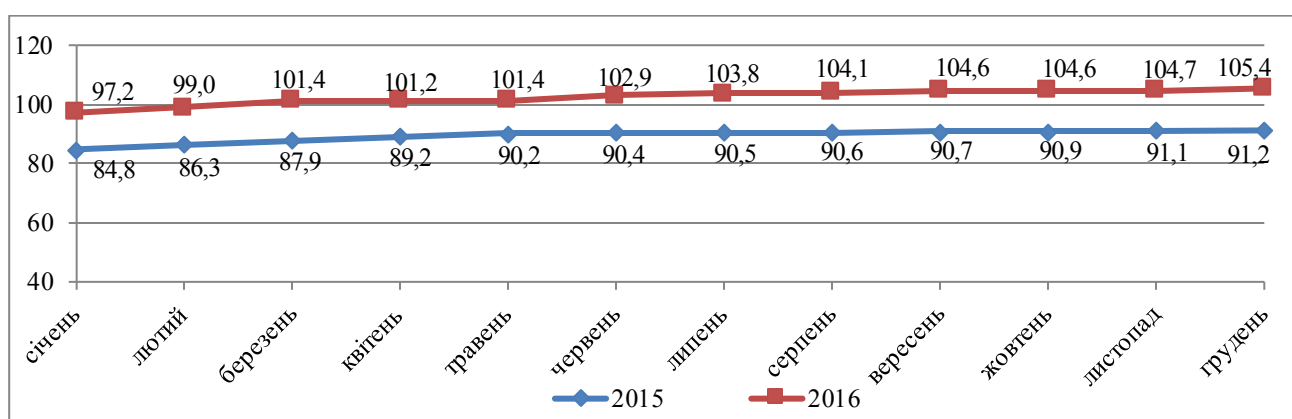

Рис. 7.2. Пасажирооборот підприємств транспорту у 2016 р. (у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)

У 2016 р. послугами пасажирського транспорту скористалися 4854,4 млн. пасажирів, або 94,0% від обсягу 2015р. (табл. 7.6). Тобто, перевезення

пасажирів водним транспортом також скоротилося на 17% порівняно з 2015 р. Також спостерігається негативна динаміка щодо пасажирообороту річкового транспорту за видами сполучення (табл. 7.6). Але у 2017 році спостерігається невелике збільшення руху перевезень за рахунок туристичних перевезень малотоннажним флотом (рис. 7.3) [40].

Таблиця 7.6

Пасажирські перевезення за видами транспорту у 2016 р.

Види перевезень	Пасажирооборот		Перевезено пасажирів	
	млн. пас. км	у % до 2015	млн. осіб	у % до 2015
Усього за видами транспорту, у т. ч.:	102239,4	105,4	4854,4	94,0
- залізничний	36954,0	104,5	389,5	99,9
- автомобільний	34488,0	99,7	2025,0	90,0
- водний	30,4	136,3	0,5	83,1
- авіаційний	15525,1	136,6	8,3	131,3

Розвиток водних туристичних перевезень, на наш погляд, активізує загалом туристичний рух у державі. Так, за даними Світового економічного

Таблиця 7.7

Пасажирооборот річкового транспорту за видами сполучення (тис. пас. км) за 2005 – 2016 рр.

За видами сполучення	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
- міжнародне	31117,4	24053,0	24277,9	17208,3	20047,8	2682,1	7813,2
- внутрішнє	22593,8	17550,8	15220,4	16314,2	4753,3	5358,4	4740,9
В цілому по Україні	53711,2	41603,8	39498,3	33522,5	24801,1	8040,5	12554,1

Рис. 7.3. Кількість перевезених пасажирів за видами транспорту у 2017 році, млн.

форуму, Україна наразі використовує менше ніж третину від наявного туристичного та рекреаційного потенціалу. За експертними оцінками, при повноцінному розкритті українського туристичного потенціалу, надходження до бюджетів усіх рівнів можуть становити до 10 млрд. дол. США на рік, скільки отримують країни, співставні з Україною за туристично-рекреаційним потенціалом [29].

Інтеграція України до міжнародного співтовариства, реалізація стратегій регіонального розвитку, впровадження ринкових методів управління як економікою у цілому, так і окремими підприємствами сфери рекреації та туризму повинне ґрунтуватись на маркетингових дослідженнях динаміки туристичного потоку та попиту на регіональний туристичний продукт, який виробляється і пропонується у регіонах України.

Масштабність туристичного руху обумовила попит на транспортування туристів до туристично-рекреаційних територій та організацію подорожей на водному транспорті. Одним з показників розвитку туризму може слугувати обсяг туристичного потоку, що кількісно відображує фактичне перебування туристів на певній території. Розглядаючи структуру туристичного потоку країни, можна констатувати про наявність потенціалу розвитку окремих напрямків туризму в Україні. У 2015 році розподіл серед окремих видів туризму в Україні виглядав наступним чином: загальна кількість обслужених туристів - 2019576 осіб (100%), в'їзний туризм 15159 осіб (0,75%); виїзний туризм - 1647390 осіб (81,57%); внутрішній туризм - 357027 осіб (17,68%).

За офіційними даними статистики, досліджень науковців щодо стану організованого туризму, Україна є туристичною країною, яка відправляє своїх громадян за кордон у більших обсягах, ніж приймає іноземців на своїй території. До політичної кризи питома вага в'їзного туризму у загальному обсязі складала 7,21% у 2013 р. та 9,80% у 2012 р. Зменшується питома вага внутрішнього туризму у цілому в державі, як у відносному, так і в абсолютному значенні – у 2012 р. вона становила 24,00%, а у 2015 р. – 17,68% [62].

Як свідчить світовий досвід, сучасні транспортні послуги є невід'ємною складовою здійснення подорожі, умовою розвитку туризму і належать до основних послуг туристичної галузі. Якість, обсяг та характер транспортних послуг у туризмі залежать від рівня розвитку транспортного комплексу і стану транспортної інфраструктури, як невід'ємних складових господарського комплексу країни.

Туристичний потік, у свою чергу, забезпечує водному пасажирському транспорту обсяги діяльності, ритмічність його руху, а структура туристичного попиту впливає на географію перевезень, організаційні форми діяльності. Туристичні транспортні послуги, що здійснюються за видами пасажирського транспорту і надаються практично на усіх етапах подорожування, є основою комплексного туристичного продукту.

Розподіл витрат туроператорів на транспортне обслуговування туристів водним транспортом за регіонами України у 2016 р. (тис. грн.)

Україна та регіони	Розподіл витрат туроператорів на транспортне обслуговування		
	Усього витрат на транспортне обслуговування	з них	
		водний транспорт	% витрат на транспортування туристів водним транспортом у загальному обсягу, %
Україна	3780374,6	36417,4	0,96
Вінницька	3968,1	-	-
Волинська	3002,7	-	-
Дніпропетровська	995,1	319,4	32,1
Донецька	538,2	-	-
Житомирська	191,3	-	-
Закарпатська	491,6	-	-
Запорізька	385,4	21,5	5,58
Івано-Франківська	26537,6	-	-
Київська	154,0	-	-
Кіровоградська	10,4	-	-
Луганська	-	-	-
Львівська	37055,0	7,5	0,02
Миколаївська	48,4	-	-
Одеська	24824,1	166,9	0,67
Полтавська	226,3	-	-
Рівненська	253,0	-	-
Сумська	-	-	-
Тернопільська	95,5	-	-
Харківська	1244,7	51,3	4,12
Херсонська	711,7	-	-
Хмельницька	1119,9	-	-
Черкаська	1753,6	255,8	14,59
Чернівецька	4079,3	-	-
Чернігівська	-	-	-
м. Київ	3672688,7	35595,0	0,97

Дослідження вказують на потенціал ринкового попиту туристів щодо організації водних подорожей по р. Дніпро. Так, згідно зі статистикою Річкової інформаційної служби водних шляхів України, протягом 2014 р. по р. Дніпро перевезли 75778 пасажирів. Кількість перевезень пасажирів річковим транспортом по р. Дніпро збільшилася у 5 разів порівняно з 2013 р.

Привертає увагу розвиток нових трендів пасажирських перевезень по р. Дніпро – одноденних турів, у 2016 р. було здійснено 120 тис. пасажиро-одноденних перевезень за туристичною програмою.

Аналіз джерел статистики щодо витрат туроператорів на послуги за видами транспорту при виробництві туристичного продукту у 2016 році, дає підстави вважати, що найбільш популярні водні подорожі у туристів Дніпровського, Запорізького, Харківського, Одеського, Черкаського регіонів та м. Київ.

Розподіл витрат суб'єктів туристичної діяльності України на послуги транспортування туристів за видами транспорту у 2012 – 2016 рр., вказує на загальне їх збільшення і становить 207,6% від обсягу 2012 р. [55], а за водним транспортом збільшення майже у три рази за рахунок попиту туристів на закордонні круїзи. Але скорочення кількості пасажирських суден, придатних до експлуатації, призвело до зменшення витрат туристичних підприємств на транспортування туристів водними шляхами в Одеській області, яка є приморським регіоном, та складає у 2016 році - 4,22% від обсягу витрат у 2012 р. Як бачимо, найбільші витрати туроператорів припадають на авіаперевезення

У той же час, дослідження даних статистики стосовно витрат суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність свідчать, що залишається попит туристів на екскурсії на водному транспорті в Одеському, Черкаському, Вінницькому регіонах, а питома вага витрат на транспортування екскурсантів за сектором водного транспорту складає 31,51% у загальному обсязі витрат на послуги транспортування у 2016 році (табл. 7.9).

Таблиця 7.9

Розподіл витрат суб'єктів туристичної діяльності (туроператори та туристичні агенти) України на послуги транспортування туристів по видах транспорту у 2012 – 2016 рр., (тис. грн.)

Регіон	Роки	Зміни у 2012 – 2016, %	Загальний обсяг витрат на послуги транспортування туристів	у т. ч. по видах транспорту		
				залізничний транспорт	повітряний транспорт	водний транспорт
Україна	2012	збільшення на 207,6%	1825956,8	18009,3	1752427,0	11057,9
	2013		1584743,1	30651,3	1455693,9	24410,1
	2014		1565247,4	16773,1	1521721,7	3282,1
	2015		2308483,1	12865,5	2243680,6	7915,8
	2016		3790552,9	118308,8	3542954,6	36898,4
Одеська область	2012	збільшення на 208,9%	120019,1	4444,0	103389,1	9481,2
	2013		38540,9	7546,7	28923,0	947,6
	2014		39716,2	5458,4	29795,6	2520,6
	2015		33042,9	2307,2	28171,1	1773,5
	2016		250767,7	7379,1	15631,0	400,5

На ринку водних транспортних подорожей по р. Дніпро та р. Дунай, туристичні перевезення за круїзною програмою, здійснюють судноплавні компанії «Червона рута» та ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство»(УДП), які мають 8 суден загальною місткістю 1618 пасажиро–місць. УДП має 4 круїзних пасажирських теплохода і 2 екскурсійно-прогулянкових судна. Круїзний флот УДП здійснює круїзи по маршрутам Пассау-Відень-Будапешт-Пассау, Пассау-Відень-Будапешт-Вилкове-Пассау. За 2014 р. перевезено 9,0 тис. пасажирів. Круїзні судна ПрАТ «УДП» здійснюють туристичні перевезення на самому конкурентному ринку річкових круїзів. Щорічно спостерігається зростання цього ринку на 5-7%. Всього на Дунаї, перевезення туристів здійснюють близько 230 річкових суден. У 2015р.

Таблиця 7.10

Розподіл витрат суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність, на послуги водного транспорту у 2016 році за регіонами України (тис. грн.)

Україна та регіони	Розподіл витрат суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність, на послуги транспортування		
	Усього витрат на транспортне обслуговування	з них	
		водний транспорт	Питома вага витрат на транспортування туристів водним транспортом у загальному обсязі, %
Україна, у т.ч.:	1294,2	407,8	31,51
Вінницька	87,4	7,8	8,92
Одеська	205,0	191,4	93,37
Черкаська	231,1	208,6	90,26

загалом, на круїзних суднах в Дельту Дунаю перевезено близько 83 тис. туристів, що становить 93% від показника 2014 р. [30].

В українську частину дельти Дунаю у 2016-2017 рр. круїзні судна ПрАТ «УДП» не заходили. За обсягами внутрішніх пасажирських перевезень по річці Дунай у 2013-2016 рр., річковий флот України значно поступається Румунії, а Болгарії в міжнародних туристичних перевезеннях (табл. 7.11.) та складає 6% від загального обсягу міжнародних перевезень туристів по р. Дунай [49].

Вивчаючи стан пасажирських перевезень на р. Дунай, звернемо увагу на їх основні види:

- міжнародні круїзні лінії на суднах з каютами (rivercruises), основу яких складають туристичні круїзи у районі Верхнього Дунаю і круїзи до дельти Дунаю;
- короткі національні та міжнародні лінійні перевезення на суднах без кают (linerservices), основу яких складають лінії з придунайських центрів туризму (Відень, Будапешт, Братислава);
- перевезення на суднах, які працюють без розкладу (nonscheduledservices) в основних центрах туризму.

Таблиця 7.11

Динаміка перевезень пасажирів національними перевізниками
по р. Дунай в 2013 – 2016 роках

Показники	2013			2014			2015			2016		
	Україна	Болгарія	Румунія	Україна	Болгарія	Румунія	Україна	Болгарія	Румунія	Україна	Болгарія	Румунія
Кількість пасажирських суден, що знаходяться в експлуатації, (од.)	6	5	6	6	13	8	6	14	6	6	14	6
Кількість перевезених пасажирів в межах кордонів країни (тис. осіб)	7,0	–	173,0	4,0	2,0	150,0	7,0	5,0	169,0	3,0	5,0	156,0
Кількість перевезених пасажирів в закордонному сполученні (тис. осіб)	8,0	20,0	–	5,0	24,0	6,0	1,0	89,0	–	7,0	89,0	–

Пасажирські перевезення на судах з каютами є динамічнішою частиною дунайського судноплавства; зростання пасажиропотоку на круїзних лініях Верхнього Дунаю за 2012-2016 рр. складає 72%. За останні 15 років індустрія круїзного відпочинку Європи істотно розширилася і має стабільну тенденцію зростання. На р. Дунай, це знайшло віддзеркалення, перш за все на кількості введення нових пасажирських круїзних суден.

Так за період з 2010 р. по 2015 р. річковий круїзний флот звеличився на 70 одиниць і складає 170 круїзних лайнерів (табл. 7.12). У загальному обсязі круїзного пасажиропотоку 30% перевезень пов'язані з портами відбуття/прибуття річки Рейн і припадають на лінії Верхнього Дунаю [27]. У той же час круїзний пасажирський флот ПрАТ «УДП», який працює на лінії Верхнього Дунаю з іноземними туристами, за цій період зменшився на 2 одиниці. Але, на відміну від 2015 року, навігаційний сезон 2016 приніс «УДП» прибуток у розмірі понад 800 тисяч євро. Причому, три чверті цієї суми забезпечило екскурсійне обслуговування, решта - супутні послуги. У цілому, за пасажирськими перевезеннями, доходи «УДП» за 2016 рік склали близько 3 млн. євро [16].

Необхідно відзначити, що у той час, як в усьому світі спостерігається тенденція до відродження судноплавства внутрішніми водними шляхами як найбільш економічного та екологічного виду транспорту, в Україні

Таблиця 7.12

Динаміка розвитку потенціалу круїзного флоту на р. Дунай

Рік	Кількість суден, од.	Кількість місць, тис. од.
2012	124	19980
2013	137	22300
2014	150	24700
2015	170	28100

скорочується попит на річкові перевезення і, відповідно, зменшуються обсяги перевезень вантажів та пасажирів, скорочується кількість торговельних суден, у тому числі під національним прапором. Найбільше скорочення пасажирообороту річкового транспорту за регіонами, з 2005 року спостерігається в Одеському регіоні, майже у 11 разів, а у цілому по Україні у 6,7 разів (табл. 7.13) [54].

Таблиця 7.13

Пасажирооборот річкового транспорту за регіонами України
у 2005-2015 рр., млн. пас. км

Україна та області	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	53,7	41,6	44,5	39,5	33,5	24,8	8,0
області:							
Дніпропетровська	1,4	–	0,3	0,3	0,6	0,4	0,5
Запорізька	6,7	0,6	1,3	1,4	1,0	0,9	1,2
Київська	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,01	–
Миколаївська	2,1	–	0,6	0,4	0,4	0,4	0,3
Одеська	31,6	24,5	26,2	24,7	17,6	20,3	2,9
Тернопільська	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3
Херсонська	4,6	–	2,2	2,1	1,7	2,1	2,4
Чернігівська	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2
Місто Київ	6,6	16,0	13,3	9,9	11,6	0,1	0,2

Якщо простежити динаміку руху прикордонного річкового іноземного пасажирського водного транспорту через державний кордон України, то можна звернути увагу на те, що у порівнянні з 2000 роком, рух водного пасажирського транспорту зменшився у три рази; з 2005 року призупинився в'їзд іноземних туристів з Румунії, а з 2015 року - з Білорусі, які подорожували річковими водними шляхами України (табл. 7.26) [54]. Таким чином, сегмент ринку іноземного туризму щодо річкового транспортування через прикордонні регіони України, річками Дунай (Болгарія, Румунія) та Прип'ять (Білорусь) і подальша організація подорожей водними або авто туристичними маршрутами не задіяна у національному туризмі.

Аналізуючи статистичну інформацію про зовнішню торгівлю послугами водного транспорту, звернемо увагу на те, що українські підприємства річкового водного транспорту не здійснювали оренду іноземного флоту щодо транспортування і обслуговування українських туристів та пасажирів у 2016

році, але спостерігаємо позитивне сальдо щодо морських перевезень (табл. 7.14.) [54].

Відсутність коштів для державного фінансування розвитку пасажирського водного транспорту, річкової інфраструктури та недостатня зацікавленість приватних інвесторів брати участь у її розбудові, створили загрозу для подальшого

Таблиця 7.14

Пропуск іноземного водного пасажирського транспорту через державний кордон України за 2000 – 2016 рр. (суден)

Ділянки державного кордону	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Рух водного пасажирського транспорту за усіма ділянками, од	708	424	836	1119	417	258	233
у т.ч. за ділянками кордону							
румунська	508	–	–	–	–	–	–
білоруська	–	–	208	222	22	–	–
морська	200	424	628	897	395	258	233

Таблиця 7.15

Експорт-імпорт послуг водного транспорту в 2016 році (тис. дол. США)

За видами транспортних послуг	Експорт послуг	Імпорт послуг	Сальдо
послуги пасажирського морського транспорту	139,0	17,2	121,8
послуги пасажирського річкового транспорту	2732,8	–	2732,8

розвитку водного транспорту та призвело до занепаду річкових перевезень туристів водними шляхами України, про що свідчать дані щодо ступеню зносу основних засобів галузі, які у 2014 році досягли 97,9%, але у 2015 р. вже спостерігаємо позитивну тенденцію (табл. 7.16) [54].

Розглядаючи, сучасні тренди внутрішніх водних туристичних подорожей відзначимо, що позитивною тенденцією 2017 року у сфері пасажирських перевезень було те, що судноплавної компанії «НІБУЛОН» (Миколаїв) вдалося відновити регулярні пасажирські рейси на судах на підводних крилах між Дніпром і Південним Бугом. За рік на високошвидкісних «ракетах» змогли перевести більше 24 000 пасажирів та екскурсантів у ході рейсів по Дніпру у Києві, Каневі, Кременчуці, Черкасах, Миколаєві та інших містах України. Пасажирський флот компанії складається з чотирьох суден на підводних крилах

(два судна типу «Восход» пасажиромісткістю 77 осіб та два судна типу «Полісся» пасажиромісткістю 53 осіб). Проводиться модернізація двох останніх придбаних компанією суден: встановлення мультимедійних систем, систем відеоспостереження та сповіщення тощо. Розглядаються нові туристичні

Таблиця 7.16

Основні засоби підприємств видів економічної діяльності «Транспорт,
складське господарство» за 2013-2015 роки

Транспорт, складське господарство			
Основні засоби	2013	2014	2015
Введення в дію нових основних засобів, млн. грн.	12071	11914	9925
Ступінь зношення основних засобів, %	96,7	97,9	51,7

маршрути Очаків – Кінбурнська коса–Очаків, відновлення пасажирських перевезень до Одеси, Залізного Порту та Скадовська, У планах компанії - придбання суден типу «катамаран», щоб здійснювати пасажирські перевезення туристів між містами узбережжя Чорного моря. Після цього компанія зможе розширити і маршрути пасажирських перевезень у верхній частині Дніпра (Дніпро, Кременчук, Запоріжжя, Черкаси, Київ та інші). Судноплавна компанія «НІБУЛОН» планує запустити у новому сезоні пасажирських перевезень 2018 року систему продажу квитків через Інтернет. Відроджуючи пасажирське судноплавство, компанія має намір у майбутньому будувати власні пасажирські судна нового покоління на підводних крилах і невеликі пасажирські лайнери, щоб розвивати водні перевезення між населеними пунктами на Дніпрі, а також туристичні перевезення між великими українськими містами у Чорноморсько-Азовському басейні. З цією метою підприємство веде повномасштабну реконструкцію суднобудівного та ремонтного заводу «НІБУЛОН» таким чином, щоб у майбутньому розмістити на його території дві потокові суднобудівні та ремонтні лінії: для пасажирського і спеціалізованого флоту, а також торгових суден [31].

Згідно з оприлюдненою інформацією, за результатами навігації 2017 року на річці Дніпро, у порівнянні з показниками 2016 року, загальна кількість проходів суден збільшилася на 13%. При цьому, кількість вантажних суден зросла на 9%, пасажирських - на 32%, яхт - на 3%. Кількість іноземних суден збільшилася на 20%, суден у каботажному плаванні - на 12% [58]. Ще одним з перспективних напрямків розвитку внутрішніх водних туристичних перевезень є організація подорожей типу «річка-море», за водними шляхами річок Дунай та Дніпро, з відвідуванням Української дельти Дунаю. У навігацію 2016-2017 років базовим портом з прийому українських та зарубіжних круїзних лайнерів був морський порт Усть-Дунайськ. Круїзні заходи до порту забезпечують 2 іноземних оператора, компанії «GTA-Sky-Ways» та «PhoenixReisen», судна яких здійснюють навігацію по маршруту Пассау - Вилкове - Пассау з заходом у порти Румунії, Болгарії та Словаччині. В Україні туристам пропонують екскурсії по дельті Дунаю та визначним пам'яткам м. Вилкове. У 2016 р. порт прийняв 13 пасажирських суден. Загальна кількість круїзних пасажирів склала

1340 осіб. З українських круїзних операторів на даному напрямку працює компанія «Червона Рута», яка є оператором круїзного теплохода «Принцеса Дніпра». У 2017 році «Принцеса Дніпра» здійснила 10 круїзів з іноземними туристами, з'єднавши Дунай з Дніпром. Стартуючи у румунському порту Фетешті, судно рухалось по Дунаю. Туристи відвідували міста: Ізмаїл, Вилкове, Одесу, Херсон, Запоріжжя і Дніпро та завершували круїз у столиці України. Зворотний круїз слідував із заходом у ті ж порти. За період круїзної навігації порт Усть-Дунайськ прийняв 27 суден і 4532 туристів, що надає підстави для нарощування туристичного потенціалу рекреаційних територій Нижнього Дунаю [56].

Висновки і пропозиції:

Першою ключовою проблемою у контексті відродження внутрішніх водних шляхів є розробка довготривалої стратегії їх розвитку. Стратегія повинна передбачати вирішення таких питань як розвиток і відновлення портової інфраструктури; впровадження стандартів ЄС у цієї сфері; відродження судноплавства по інших річках, у тому числі малих; приєднання до зовнішніх шляхів річкового сполучення, зокрема до водного європейського маршруту E-40 (рис. 7.4).

Другою ключовою умовою розвитку галузі є розвиток суднобудування в Україні. У рамках стратегії повинні бути означені перспективи перевезень суднами класу «річка-море», вирішення проблем стабільного функціонування об'єктів водотранспортної інфраструктури, прийняття нових законів і підзаконних актів, у яких будуть прописані прозорі механізми регуляції діяльності у цій сфері. На теперішній час в Україні практично відсутня законодавча база, що регулює виконання річкових перевезень та роботу портової інфраструктури. Єдиним сучасним правовим актом на рівні закону, що регулює питання функціонування річкових портів та туристичних пасажирських перевезень є Закон України «Про транспорт». У цій сфері також дотепер використовують «Статут внутрішнього водного транспорту СРСР» від 1955 р.

Рис. 7.4. Схема відродження водного сполучення E – 40 «Дніпро – Вісла»

3. Не найкращим чином на розвиток та вартість перевезень впливає і низький рівень конкуренції. Більшість суден річкового флоту знаходиться у власності обмеженої кількості компаній, які займаються перевезеннями. Станом на 2016 рік загалом нараховувалося більше 200 судновласників, яким належали річкові судна зареєстровані в Україні. Проте більш детальний аналіз свідчить, що більшість судновласників мають у своєму розпорядженні незначну кількість суден, яка не перевищує 10 одиниць [32, с.64]. Внутрішні водні шляхи – одна з ключових складових ресурсного потенціалу річкового транспорту України.

4. Отже, для покращення макроекономічних показників галузі, розвитку ресурсного потенціалу туристичних перевезень на водному транспорті, підприємствам заважає низка негативних чинників, до яких належать наступні:

- відсутність базового законодавства щодо внутрішнього водного транспорту;
- скорочення капітальних інвестицій у галузь;
- високий рівень амортизації основних фондів річкового транспорту, включаючи інфраструктуру портів і флот;
- скорочення державного фінансування, необхідного для утримання, обслуговування та модернізації річкових водних шляхів, проведення днопоглиблювальних робіт, ремонту шлюзів тощо;
- низький рівень конкуренції у галузі та відсутність сучасного річкового малотоннажного пасажирського флоту.

5. Для розвитку ресурсного потенціалу річкового транспорту України необхідно розробити і впровадити науково обґрунтовану стратегію його розвитку як на довгострокову перспективу, так і на середньостроковий і короткостроковий періоди [39]. Сучасний розвиток європейського ринку річкових туристичних перевезень відбувається за рахунок освоєння нових регіонів, зменшуючи навантаження на вже освоєні рекреаційні території, формування конкурентних переваг на основі якісного обслуговування і мобільності туристичного флоту нового покоління. Необхідність розвитку потенціалу річкових перевезень туристів диктується високою прибутковістю ринку круїзних послуг, завдяки визнанням у світі конкурентним перевагам транспортування водними шляхами.

6. Впровадження сучасних інструментів управління туристичними перевезеннями на водному транспорті, вимагають розробки програмних заходів щодо відродження річкового пасажирського транспорту, модернізації транспортної інфраструктури. На нашу думку, активізації туристичних перевезень водним транспортом буде сприяти розробка у співробітництві з ЄС стратегії розвитку річкового транспорту на основі національної транспортної політики, включення річкового транспорту до системи мультимодальних перевезень та мережі пріоритетних транспортних маршрутів з огляду на підтримку впровадження державної політики щодо розвитку України як транзитної держави, імплементації до національного законодавства норм

європейського права у галузі внутрішнього водного транспорту та туризму. Необхідно знизити економічне навантаження на загальний обсяг видатків судновласників, що пов'язані з користуванням внутрішніми водними шляхами (плата за шлюзування, плата за спеціальне водокористування, акциз на паливо, оплата за розведення мостів тощо); побудувати і ефективно використовувати сучасний малотоннажний пасажирський флот для забезпечення водних перевезень туристів.

7. Сучасна інфраструктура, чесні ринкові умови та вільна ринкова конкуренція, ефективний розвиток і координація діяльності різних видів транспорту, разом із запровадженням ефективної системи державного регулювання та управління, забезпечать основу для розвитку та функціонального зростання національної транспортної системи України. Покращення ефективності, якості та рівня надання транспортних послуг дозволить підвищити конкурентоспроможність, стимулюватиме український експорт і сприятиме розвитку внутрішнього туризму, виробництва та торгівлі.

Література:

1. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів .- Закон України .- Відомості ВР, 1998. №19, ст. 98 // zakon.rada.gov.ua/go/771/97-вр
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів Закон України .- №1602-VII. // zakon.rada.gov.ua/go/1602-18.
3. Про внесення змін до Закону України "Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини" .- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 50, ст.533
4. Анализ ресторанного бизнеса в мире и Украине. -Воловельская И.В., Калинковская Е., Гончарова А., (УкрГУЖТ) // Вісник економічного транспорту і промисловості.- №59, 2017.- С. 265-270.
5. Алешугіна Н.О., Зеленська О.О.Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія: Економіка. - 2012. - №1(13). - С.92-98.
6. Актуальные ресторанные тенденции 2016-2017 в Украине[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://lasoon.net/kyiv/mnenie-eksperta/aktualnye-restorannye-tendentsii-2016-2017-v-ukraine>
7. Бадьер Д. Факты и цифры о состоянии сферы охраны культурного наследия в Украине[Електронний ресурс].URL: https://lb.ua/culture/2018/04/20/395765_fakti_tsifri_sostoyanii_sferi_ohrani.html.
8. Бум концептуальных ресторанов заканчивается. Что дальше? — обзор ресторанного рынка [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://delo.ua/lifestyle/sytnyj-god-obzor-restorannogo-rynka-329410/>
9. Буркинський Б. Концептуальні засади реструктуризації суднобудування України / Б. Буркинський, Г. Єфімова //Економіст. – 2010. – №. 7. – С. 39-42.
10. В Украине ожил ресторанный бизнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://korrespondent.net/business/economics/3855177-v-ukrayne-ozhyl-restoranniy-biznes>
11. Висоцький Т., Акуленко Л., Майструк С.Чому українські продукти на експорт безпечніші, ніж для себе // Європейська правда від 8 червня 2017р. // <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/8/7066818/>
12. Герасименко В. Г. Організація надання туристичних послуг. Одеса, 2014. 244 с.
13. Дуликов В. З. Индустрия досуга: к интерпретации понятия // Вестн. Моск. гос. ун-та культуры и искусств. 2014. №3. С. 121-127.

14. Задорожнюк Н.А., Ковтун К.В. Проблемы и перспективы развития индустрии развлечений в Украине // *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв, 2015. №7. С. 350-353.

15. Заклади культури, фізичної культури та спорту України у 2017 році [Електронний ресурс] : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К. : ДССУ, 2018. 95 с. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/>

16. Завоевываем Европу возрастным флотом. [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://cfts.org.ua/articles/zavoevyvaem_evropu_vozrastnym_flotom_intervyu_s_rukovodi_telem_ukrainskogo_dunayskogo_parokhodstva_1149

17. Ігнатенко Г.М., Матющенко Н.С. Динамика изменений и сравнительный анализ показателей удовлетворенности индустрией досуга и развлечений туристов и местных жителей Краснодарского края // *Ученые записки Крымского федерального ун-та им. В. И. Вернадского. География. Геология. Том 2 (68). № 3. 2016. С. 82–94.*

18. Как это работает: квест-комната [Електронний ресурс]. URL: <http://mayak.org.ua/news/how-it-works-the-quest-room/>.

19. Карамушка В.І. Просторове планування розвитку прибережної смуги морів України / *УкрНЦЕМ*. - Одеса: Типографія —Принт Бистрол, 2009. - 55 с.

20. Коломієць Т.М., Притульська Н.В., Романенко О.Л. Експертиза товарів: Підручник. – К.: КНТЕУ, 2001. – 274 с.

21. Квест-комнаты: Как развивался молодой бизнес в Украине [Електронний ресурс]. URL:<http://dengi.ua/business/286662-Kvest-komnati-Kak-razvivalsya-molodoi-biznes-v-Ukraine>.

22. Карта туриста в Одессе [Електронний ресурс]. URL:<http://odessacard.com/tag/одессакард/>.

23. Котлубай В. О. Відродження прибережних пасажирських перевезень в системі морського туризму України / В. О. Котлубай // *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту*. Сер.: Економіка і управління. – № 26. – 2013. – С.36-42.

24. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). 3-є вид. Київ, 2005. - 436 с.

25. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків, Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.

26. Молнар Д.И., Соскида И.М. Безпека продуктів харчування .- Економіка і суспільство, Випуск № 6, 2016 .- Мукачівський державний університет .- С.266-271.

27. Наблюдение за рынком дунайского судоходства: итоги 2016 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://danubecommission.org/uploads/doc/publication/Market_observation_2016/ru_Market_2016.pdf

28. Необычные экскурсии по Одессе от тур-агентства Тудой-Судой [Електронний ресурс]. URL:<https://tudoysudoy.od.ua/>.

29. Нездоймінов С.Г. Дослідження туристичного руху на водному транспорті в Україні / С.Г. Нездоймінов, Н.М. Андрєєва // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2017. – № 1. – С. 205 – 212.

30. Нездоймінов С.Г. Туристичні перевезення крізь призму функціонування річкового транспорту в Україні / С.Г. Нездоймінов, Н.М. Андрєєва // *Економічні інновації. Збірник наукових праць*. – 2016. – № 62. – С. 50-56.

31. “НІБУЛОН” відкриває водне пасажирське сполучення Дніпром і Південним Бугом. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nibulon.com/news/novini-kompanii/nibulon-vidkrivae-vodnepasazhirske-spoluchennya-na-pivdni-ukraini.html>

32. Огороков А.М., Вернигора Р.В., Цупров П.С. Річковий транспорт України: сучасний стан та перспективи використання // *Транспортні системи та технології перевезень*. №12.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://tstt.diit.edu.ua/article/view/85886>.

33. Одесская область в 2018 г. ожидает увеличения турпотока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ru/news/-/429755/odesskaya-oblast-v-2018-g-ozhidaet-uvelicheniya-turpotoka>
34. Обзор ресторанного рынка Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marketing-ua.com/articles.php?articleId=4795>
35. Ольга Насонова о будущем ресторанного бизнеса. Актуальные тренды 2016-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.recon.com.ua/olga-nasonova-o-budushhem-restorannogo-biznesa.html>
36. Основні вимоги законодавства ЄС до безпеки та якості товарів.- Представництво України при ЄС та Європейському Співтоваристві з атомної енергії // <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/Ukraine+-+EU+export-import+helpdesk+/Non-tariff+regulation>
37. Петренко А. Безпека харчових продуктів: європейський підхід // Юридична газета від 07 жовтня 2015 // <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/bezpeka-harchovih-produktiv-evropeyskiy-pidhid.html>
38. Пацюк В.С. Індустрія дозвілля як складова туристичної сфери / В.С. Пацюк // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. 2008. № 55. С. 51-52.
39. Підлісний П. Внутрішній водний транспорт: історія, проблеми, напрями розвитку/ П. Підлісний //Економіст. – 2016. – №.1. – С. 10-20.
40. Підсумки роботи транспорту в 2016 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm
41. По Дніпру, по Бугу: проблеми і перспективирозвитку водного транспорту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/po-dnipru-po-bugu-problemi-i-perspektivi-rozvitku-vodnogo-transportu>
42. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству культури України на фінансову підтримку національних театрів[Електронний ресурс]: Рахункова палата України. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16750770>.
43. Ресторанный бизнес — драйвер развития франчайзинга в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://retailers.ua/news/management/6827-restorannyiy-biznes--drayver-razvitiya-franchayzinga-v-ukraine>
44. Ресторанный рынок в Киеве динамично развивается [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://allretail.ua/topics/49131/>
45. Ротанов Ю.А. Особенности организации досуга в Японии [Електронний ресурс]. URL: http://www.fmx.ru/kultura_i_iskusstvo/osobennosti_organizacii_dosuga_v_yaponii.html.
46. Семенуха Р. Річковий транспорт України: вийдемо на воду чи сядемо на міліну? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dt.ua/promyshliennost/riчковий-transport-ukrayini-viydemo-na-vodu-chi-syademo-na-milinu-.html>
47. Сколько магазинов, ресторанов и кафе в крупнейших городах Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ubr.ua/market/trade/skolko-mahazinov-restoranol-i-kafe-v-krupnejshikh-horodakh-ukrainy-3855763>
48. Стратегічний план розвитку річкового транспорту на період до 2020 року. Наказ Міністерства інфраструктури України 18 грудня 2015 № 543. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mtu.gov.ua/files/Стратегія%20річкового%20Додаток%20до%20наказу%20543.p>
49. Статистика Дунайского судоходства в 2013-2014 гг. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.danubecommission.org/uploads/doc/STATISTIC/Stat%2020132014%20RU.p>
50. Стальная В.А. Место и роль индустрии развлечений в мировой и отечественной сфере услуг // Общество и экономика, 2009. № 1. С. 118-128.
51. Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні [Електронний ресурс]: інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань /

Департамент документообороту та контролю секретаріату Кабінету Міністрів України. Київ, 2018. 78 с. URL: <https://www.kmi.gov.ua>.

52. Тимощук О. М. Європейський досвід забезпечення розвитку річкових судноплавних компаній / О. М. Тимощук, К. О. Горошко // Проблеми економіки. — 2015. — №4. — С. 73–78.

53. Транспорт і зв'язок України – 2016 р. / Статистичний збірник Державної служби статистики. — Київ, 2017. — С. 67–68.

54. Транспорт і зв'язок України – 2015 р. / Статистичний збірник Державної служби статистики. — Київ, 2016. — С. 67–68.

55. Туристична діяльність в Україні у 2015 році: статистичний збірник. — К.: Державна служба статистики України, 2016. — 76 с

56. Украинский порт в Вилково принял уже более тысячи иностранных туристов. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://cfts.org.ua/news/2016/07/15/ukrainskiy_port_v_vilkovo_prinyal_uzhe_bolee_tysyachi_inostrannykh_turistov_35160

57. Украина: ресторанный бизнес в 2015 году [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrprod.dp.ua/2015/05/06/ukraina-restorannyj-biznes-v-2015-godu.html>

58. Шлюзування суден на р. Дніпро. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://uprom.info/ru/news/other/infrastruktura/shlyuzuvannya-suden-na-richsi-dnipro-u-2017-rotsi-zroslo-na-13/>

59. 13 новейших тенденций развития ресторанного бизнеса в 2017 году [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://restaurantnews.com.ua/feed/reviews/13-noveishih-tendencii-razvitiya-restorannogo-biznesa-v-2017-godu-1512.html>

60. 13 свежих тенденций ресторанных инноваций [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroportal.ua/special-projects/made-in-ukraine-13-svezhikh-tend>

61. Nezdoyminov S. Cruise tourism as a factor of development of the investment potential of the Ukrainian Danube /S.Nezdoyminov//Journal of Danubian Studies and Research. - 2016, Vol 6, No 1, p. 312 - 319.

62. Nezdoyminov S. Prospects of development to ftourist flowin Ukraine / S. Nezdoyminov, O. Shykina // Modern European Researches. Privat universität Schloss Seeburg. — Salzburg, Austria, 2016. — No 4. — P. 82-90.

РОЗДІЛ 8. ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ МАКРОРЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

8.1. Нормативно-правий досвід європейських країн у сфері екологічної безпеки туристичної діяльності

Питання екологічної безпеки для розвитку туризму в Україні є надактуальним через існування широкого спектру екологічних проблем, відсутність або невиконання нормативно-правових зобов'язань як з боку виконавчої влади країни та окремих регіонів, так і бізнесових структур.

Туристична діяльність в Україні і Одеському регіоні – багатофункціональна. Це, насамперед, розвиток різних видів туризму (рекреаційного, водного, сільського, екологічного, оздоровчого, бальнеологічного, пізнавального, подієвого тощо), а також видів діяльності, пов'язаних з ними: готельно-ресторанного бізнесу, транспорту, екскурсійного обслуговування тощо.

Серед нагальних питань першочерговими для розв'язання є наступні:

- нераціональне використання берегової зони морів, річок і водосховищ;
- забруднення поверхневих вод промисловими і побутовими викидами;
- майже повна відсутність сміттесортувальних і сміттєспалювальних заводів;
- невиконання Закону «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» [6], Закону про ГМО [7] та інших.

Аналіз ситуації у використанні берегової смуги морів

Для рекреаційного та водного туризму важливою є узгоджена діяльність різних суб'єктів господарської діяльності у береговій приморській зоні. До 1990 року в Радянському Союзі діяв «Закон про 4-км берегову зону», який обмежував використання цієї території не за пріоритетним призначенням. Пріоритетом були: рекреація, санаторно-курортне господарство, портове і рибне господарство, експлуатація морських гідротехнічних споруд.

З 1990 року в Україні цей закон не діє, що призвело до хаотичної забудови рекреаційних територій, нецільового їх використання, перешкоджання у доступі до місць відпочинку населення.

Так, у 2012 році прокуратура Ялти пред'явила позови про знесення незаконних будівель на пляжах і корневій частині бун у Гурзуфі. Підставою для пред'явлення позовних заяв стало порушення режиму використання берегоукріплюючих споруд, цільове призначення яких несумісне із зведенням на них кафе та інших об'єктів.

У Херсонській області конфліктна ситуація виникла щодо забудови кращого пляжу Білосарайської коси в районі бази відпочинку "Дружба" судоремонтного заводу. Понад один гектар цінної землі біля моря Мелекинська сільрада передала у користування двом громадянам України під будівництво

житлових будинків, згідно з офіційними даними, безкоштовно. Ділянки під забудову було виділено у 100-метровій зоні, на якій, згідно з Водним кодексом України [1], заборонені будь-які будівельні роботи. Базі відпочинку завдано матеріальних збитків: забудовники знищили дитячі та спортивні майданчики пансіонату, пляжні споруди. Залізобетонною огорожею перегороджено прохід відпочивальників до моря. Знищено одні гектар унікальної рослинності Білосарайської коси, багато видів якої охороняються державою.

В Одесі через незаконне будівництво обмежується доступ до моря і руйнуються пляжі. У місті єдиним природним пляжем є "Лузанівка". Усі інші - штучно створені, намівні. У 60-х роках були проведені роботи з укріплення схилів, створення пірсів, систем водовідведення і пляжів. Вони зараз оцінюються приблизно у 3 млрд. доларів. Однак, усі опорні конструкції були розраховані на певний термін експлуатації, який вже вичерпався.

Відповідно до Водного кодексу України, у межах пляжної зони прибережних захисних смуг забороняється будівництво будь-яких споруд, окрім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних.

Після передачі функцій берегозахисту з області місту на початку 2000-х років ситуація погіршилася. Місцеві органи самоврядування здають в оренду узбережжя на свій розсуд через корупційні схеми. Будуються ресторани з дискотеками, в яких відсутні нормальна каналізація і усі відходи безпосередньо скидаються в море. Частина схилів стала приватною власністю.

В Одесі був прийнятий план зонування міста [8]. При його створенні була проведена низка маніпуляцій, яка у майбутньому може призвести до повної забудови пляжів.

Прибережна смуга під виглядом оренди почала розпродаватися з 2000-х років. Причиною стали - з одного боку, корупція, з іншого - особливості законодавства, що дозволяють обходити "незручні" норми.

Наприклад, будується готель або вілла вартістю у кілька мільйонів доларів, а штраф за порушення - 1700 гривень. Якщо навіть у суді мерія виграє процес, то на етапі знесення виникають складності: наприклад, ділянку вже пепродано, будматеріали – власність забудовника. Він може подати до суду і отримати компенсацію. Дуже багато у законодавстві таких моментів, які ускладнюють боротьбу з «нахаббудами».

Забудовники, що зводять багатоповерхівки на узбережжі та схилах, не витримують прописане законом правило охоронної смуги водойми: 100 метрів - це мінімум, який зафіксований у Водному кодексі, а якщо є ухил, то збільшується смуга до 200 метрів і більше. Прикладом такого будівництва став елітний апарт-готель на 13-й станції Великого Фонтану. Складність з об'єктом полягає ще і у тому, що він не забезпечений насосною станцією, тому каналізаційні стоки з трьох дев'ятиповерхових будинків будуть стікати у море.

Будувати готелі та мотелі у прибережній смузі менше ніж за 100 метрів від урізу води - незаконно. Документи на них готуються за допомогою маніпуляцій - наприклад, на рекреаційній землі будують «рекреаційний комплекс з апартаментами». В українському законодавстві будівництво

апартаментів практично ніяк не регулюється. В апартаментах неможливо зареєструватися, тому що вони оформлюються як нежитлові приміщення. Відповідно, не потрібно дотримуватися передбачених для житла санітарних зон та інших обмежень. Немає чітких законодавчих вимог щодо благоустрою, забезпеченості дитячими садочками та школами.

Тимчасові орендарі пляжів усіляко обмежують людям безперешкодний доступ до моря, беручи плату навіть за прохід до води, який має бути безкоштовним. Так, на Дачі Ковалевського за документами побудована лабораторія станції біологічної очистки води, фактично – це розкішна вілла з видовим басейном, ставком та доглянутими рослинами. Цією так званою лабораторією володіє компанія «Інфоксводоканал». Територію біля води компанія отримала для створення лабораторії, а з часом тут з'явився будинок, басейн, причал і зелений газон.

Поруч з монастирем розташувався 4-х зірковий готельний комплекс Grand Pettine.

Від 2007 року, окрім Конституції, Водного та Земельного кодексів [4], діяльність пляжів в Одесі регулюють ще й Правила обладнання та експлуатації пляжів [9]. Ухвалено розподіл: 70% території, яку беруть в оренду - можуть використовувати під платні послуги, а 30% – під безкоштовні. До того ж вільними для проходу мають лишатись 5 метрів уздовж води. Такі інформаційні таблички зі схемою розподілу територій на орендованому пляжі мають стояти біля входу до кожного з них. Натомість, у результаті підробки документів була захоплена частина берегозахисної споруди, яка належить Одеському морському торговельному порту і був відкритий ресторан.

Власники одеського клубу «Боно» не залишили 5 метрів для вільного проходу вздовж берега. Окрім того, іноземні бізнесмени-власники збудували тут просто на піску величезну капітальну споруду.

Згідно «Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси», «платні послуги оздоровчо-пляжного сервісу - послуги, що надаються населенню на пляжах міста комунальними підприємствами та суб'єктами підприємницької діяльності, які експлуатують пляж, за цінами, затвердженими виконавчим комітетом Одеської міської ради, або за договірними цінами. До послуг оздоровчо-пляжного сервісу відноситься: надання пляжного інвентарю (тапчани, шезлонги, пляжні парасольки та інше, прокат спортивного інвентарю для ігор (теніс, більярд, волейбол, човни, морські велосипеди та інше), спорудження тимчасових водних атракціонів, басейнів для малюків та інших розважальних пристроїв, які не перешкоджають купанню та відпочинку іншим громадянам, які знаходяться на пляжі».

Однак, на територію пляжу, де розташований «Боно», не можна зайти, не придбавши квитка до цього закладу. Мінімальна сума, яку доведеться заплатити – 100 гривень.

Пляж Лагуна виглядає як пансіонат. Готель Skopelli, всупереч нормам, побудований просто на піску. Його почали зводити у 2012 році всупереч тому, що будувати у 100-метровій зоні від урізу води забороняють і Водний і

Земельний кодекси. При цьому власники використали підпірну стіну пляжу як фундамент. Зараз за знесення цієї будівлі у суді виступає обласна прокуратура.

Місто могло б приймати близько 112 тисяч відпочивальників на добу, але не більше ніж 30 тисяч туристів можуть прийняти пляжі Одеси. У літні місяці усі пляжі орієнтовно приносять до скарбниці майже 800 тисяч – 1 мільйон гривень, а у зимові місяці і в неактивні – близько 350–400 тисяч гривень [23].

Така ситуація зумовлена низкою чинників, у тому числі незадовільним функціонуванням системи земельних відносин, нечітким визначенням статусу курортних територій державного та місцевого значення, невизначеністю категорій земель оздоровчого та рекреаційного призначення, застарілістю більшості генеральних планів населених пунктів і детальних планів територій, відсутністю місцевих правил забудови населених пунктів.

Світовий досвід і досвід країн ЄС у залагодженні протиріч використання берегової зони

Берегова зона характеризується найбільш інтенсивною взаємодією природних (фізичних, хімічних, біологічних) процесів, масштабами господарської діяльності, що супроводжується посиленням антропогенного впливу на природне середовище.

Соціально-економічна привабливість берегової зони обумовлена особливостями багатовимірного простору Землі, основні комунікаційні вузли якого розташовані на узбережжі відкритих морів.

Берегова зона стала плацдармом розвитку світової економіки - з кінця 50-х років у Західній Європі, США та Японії почали створюватися припортові промислові зони, де розміщувалися металургійні, нафтові та хімічні підприємства, орієнтовані на імпортовану морським транспортом сировину з країн, що розвиваються. Особливий розвиток отримала портова металургія Японії, США і Великої Британії.

Енергоємні, трудомісткі і екологічно небезпечні виробництва почали розміщуватися у припортових зонах в країнах, що розвиваються. Тут створювалися експортно-промислові зони, де здійснювалася первинна обробка та збагачення сировини.

На даний час на узбережжях морів і океанів розташовані найбільші курортно-рекреаційні зони Землі. Численні культурно-історичні та природні пам'ятки дозволяють поєднувати відпочинок і лікування з туризмом, що посилює естетичну привабливість морських узбереж.

Переважаюча частина людства мешкає у потрійній межі розділу літосфери, атмосфери і гідросфери (включаючи річки). Більшість людей планети є по суті приморськими жителями. Понад половини людства проживає у приморській 100-кілометровій зоні, а у США - 80% населення країни. Чисельність населення на узбережжях зростає швидше, ніж у континентальних районах.

Під тими чи іншими назвами виділяють: спеціальні смуги, зони, стрічки на березі моря у різних країнах Європи. Зокрема, у країнах Балтійського моря: у

Данії та Латвії - це 300 м, у Німеччині - 200 м, у Швеції - 200 - 300 м, а місцями – 100 м; у континентальній Естонії ширина досягає 100 м, а на островах - 200м.

В Україні досі не обґрунтований статус берегової зони. Екологічно різноманітні морські береги належать до різних категорій земель - на морському березі можуть бути землі водного фонду, територій та об'єктів з особливим статусом, поселень і сільськогосподарських угідь. Берегова зона може бути у складі округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів.

Концепція розвитку берегового законодавства передбачає реалізацію актуальних завдань берегової політики:

- пріоритетного використання берегової зони для потреб морського транспорту та рекреації;
- збереження специфічних прибережних і морських природних процесів;
- захисту екологічної якості прибережних територій;
- збереження традиційного землекористування, прибережного рибальства, об'єктів культурної та історичної спадщини;
- використання ділянок берегової зони для потреб оборони та безпеки;
- освоєння ресурсів надр.

Нажаль, нечисленні і розрізнені норми не створюють цілісного правового поля. Україна - єдина з європейських країн, яка не має чітко сформульованої політики у сфері охорони та управління береговою зоною [20].

Протиріччя між економічними та екологічними, приватними і суспільними інтересами використання берегової зони морів і океанів викликали гостру необхідність у координації усіх видів діяльності.

Особливо це наочно проявилось у **США**, де у 1972 році Конгрес прийняв Закон про раціональне використання і охорону ресурсів берегової зони. У законодавчому акті було визначено її межі, які включають територіальні води та приморські території, безпосередньо пов'язані з морем. Причому кожен штат встановлює внутрішню межу берегової зони на свій розсуд. Згідно Закону, в береговій зоні вирішуються проблеми «трьох великих Е»: економіки, енергетики і екології. Берегова зона розглядається як простір найбільшої концентрації морських робіт, що представляє собою унікальне фізико-географічне, екологічне, промислове і соціально-економічне утворення.

Природа берегової зони характеризується як безцінне і невідновлювальне багатство, джерело промислової сировини і енергії, продуктів харчування та місць відпочинку для мільйонів людей. У 1975 році було засноване «Берегове товариство США».

Одним з напрямків морської політики **Японії** є інтегроване управління прибережною зоною. У 1998 р. Урядом було прийнято П'ятий всеосяжний національний план розвитку «Перспективи у 21-му столітті», в який були включені питання управління прибережною зоною. У 2000 р. були прийняті «Керівництва по складанню планів інтегрованого управління прибережною

зоною» для сприяння розвитку її експлуатації місцевими організаціями та для стимулювання різних користувачів. Але досі системи інтегрованого управління прибережною зоною, засновані на цих посібниках, на місцях майже не застосовуються.

Основна причина, як вважає Японський фонд з вивчення морської політики, полягає в тому, що законодавством країни поки ще не передбачаються положення, спрямовані на інтегроване управління прибережними зонами. Існують лише окремі закони, які тривалий час застосовуються в Японії при управлінні прибережною зоною. Однак, їх координація на законодавчому рівні не передбачена.

Приморські території, як правило, розвиваються більш швидкими, порівняно із іншими територіями, темпами за рахунок активізації і швидкого розвитку інвестиційно-привабливих галузей економіки, пов'язаних з використанням морських і прибережних ресурсів.

Виникає гострий конфлікт між прагненням використання і споживання прибережних ресурсів і необхідністю забезпечити довгостроковий резерв цих ресурсів.

Рішення міжнародної конференції ООН з охорони навколишнього середовища і сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) [5], визначають необхідність створення у кожній країні чи регіоні, що володіють морським узбережжям, ефективної системи комплексного управління процесами в їх прибережних зонах. Низка документів носить рекомендаційний характер і спрямована на усвідомлення органами управління та широкою громадськістю основних завдань і підходів до розвитку прибережної зони, таких як «Кодекс поведінки у прибережній зоні», «Модельний закон про прибережні зони», підготовлені за ініціативою Європейської Комісії.

В основу розвитку всіх прибережних зон світу покладені принципи, прийняті у низці міжнародних документів і узагальнені на II Всесвітній конференції з навколишнього середовища і розвитку (Ріо, 1992) у Декларації Ріо і Порядку денному на XXI століття. Вони включені до Загальноєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1996) [2], яка включає:

- принцип сталого розвитку, альтернативних витрат;
- обережності;
- переміщення;
- екологічної компенсації;
- екологічної цілісності;
- принцип «забруднювач платить»;
- застосування найкращої з доступних технологій;
- принцип, що відображає право на доступ громадян до екологічної інформації та участь у процесі прийняття рішень з питань, які впливають на якість навколишнього природного середовища та екологічну безпеку.

Як свідчить світовий досвід, при використанні прибережних територій у рекреаційних цілях, провідними чинниками виступають безпосередньо

природні ресурси. Рекреаційна діяльність без природних ресурсів втрачає сенс, оскільки багато фізіологічних процесів (систем) в організмі людини функціонально пов'язані з навколишнім природним середовищем, з її елементами. Тому основну увагу приділено природним рекреаційним ресурсам.

Принципові методологічні положення природокористування у прибережних регіонах:

- у будь-якому вигляді господарської діяльності завжди використовується поєднання природних ресурсів: земельних, водних, атмосферних тощо;

- будь-який вид господарської діяльності завжди здійснює пряме і зворотнє ресурсоспоживання, тобто зміна природно-ресурсного потенціалу відбувається за рахунок техногенних впливів виведення господарських відходів;

- існують різні форми пов'язаності окремих природних ресурсів між собою як через природні процеси, так і процеси господарського освоєння територій.

Країни ЄС для запобігання конфліктів у береговій зоні створили EUCC – Coastal & Marine Union (Прибережний і морський союз (ПМС)). Роль Прибережного і морського союзу [37] полягає у поліпшенні, збереженні, підтримці здорового стану морського середовища та прибережних територій для людей і природи, сприяючи європейській екологічній та кліматичній політиці.

Функції EUCC:

- сприяти впровадженню інтегрованого управління морськими і прибережними територіями, поєднуючи їх розвиток зі збереженням біорізноманіття морської екосистеми, охороною соціальних, історичних і культурних цінностей;

- ініціювати проведення робіт з обмеження наслідків зміни клімату;

- надавати консультації, інформацію, комунікації, політичні інструменти;

- брати участь у прибережних і морських науково-дослідних проектах;

- підвищити рівень інформованості про проблеми навколишнього середовища;

- розвивати партнерські відносини із зацікавленими сторонами.

Діяльність EUCC присвячена збереженню та підтримці здорового стану моря та берегів для збільшення їх привабливості для людей.

Одним з напрямків є сталий туризм. У туристичному секторі ЄС задіяно понад 3,2 млн. осіб, 183 млрд. євро складає більше третини морської економіки ЄС. 51% фонду розміщення у готелях по всій Європі зосереджено в регіонах, що мають вихід до моря.

Прибережний туризм є економічною діяльністю зі значним впливом на навколишнє середовище та кліматичні зміни, але в той же час він володіє могутнім потенціалом для стимулювання охорони довкілля та біорізноманіття. EUCC прагне започаткувати низку заходів, що дозволяють зміцнити позитивні та зменшити негативні наслідки.

Програма EUCC QualityCoast є результатом проекту Європейського Союзу «Мережа по прибережній практичній діяльності» (CoPraNet 2002-2005) на чолі з EUCC. Критерії QualityCoast були розроблені для оцінки успішності комплексного управління прибережними зонами (ICZM) на місцевому рівні, враховуючи рекомендації ЄС по ICZM. Суспільство зацікавлене у сталому розвитку туристичних регіонів. Туризм під екомаркою стає все більш популярним при виборі місць відпочинку.

Так наприклад, блакитний прапор, присвоєний пляжам і пристаням, демонструє, що місце є безпечним для туристів, знаки Travelife і Green Key присвоюються житловим приміщенням.

QualityCoast розглядає зусилля для сталого туризму на всій території прибережної смуги: у містах, невеликих районах, на островах. За допомогою програми QualityCoast, Прибережний і морський союз ставить своєю метою створити міжнародну мережу прибережних спільнот, які мають схожі цінності формування стійкого і соціально відповідального туризму, одночасно зберігаючи високі стандарти якості їх туристичної пропозиції.

З моменту свого створення, QualityCoast виділив фінансування 150 муніципалітетам і регіонам. На даний час 30 муніципалітетів і регіонів («пункти призначення») є активними членами мережі прибережних спільнот.

Процес участі повинен досягти критичної маси для подальшого включення до програми, як з точки зору змісту (вдосконалення критеріїв), так і управління даними і комунікаційними інтерфейсами (вдосконалення веб-сайту).

У 2013 році Європейська комісія запустила Систему індикаторів європейського туризму (ETIS) для сприяння сталому управлінню туристичним сектором. Усі індикатори ETIS тепер включені до програми QualityCoast. Крім того, QualityCoast відповідає Глобальній раді з питань сталого туризму (КМДК), заснованій Всесвітньою туристичною організацією (ЮНВТО) і Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). QualityCoast тісно пов'язана з Глобальним оглядом сталого туризму (GSTR) - новою системою підтримки у галузі сталого розвитку КМДК і отримання оперативних індикаторів ETIS для сфери туризму.

Прибережне і морське просторове планування. З моменту свого створення Прибережний і морський союз надає цінну базу знань і досвіду для підтримки на шляху до дотримання вимог нової Директиви по взаємодії морського середовища і суходолу.

У 2014р. Європейський парламент і Європейська Рада ухвалили нову Директиву з морського просторового планування – MSP (Директива 2014/89/ЄС, що встановлює межі для морського просторового планування та комплексного управління прибережною зоною. Морське просторове планування сприятиме ефективному управлінню морською діяльністю та сталому використанню морських і прибережних ресурсів, створюючи основу для послідовного, прозорого сталого розвитку, що базується на фактичних даних прийняття рішень.

На рівні регіональних морів Прибережний і морський союз стежить і робить свій внесок у роботу в якості спостерігача за дотриманням Конвенції з захисту морського середовища Північно-Східної Атлантики (ОСПАР) і ХЕЛКОМ, стежить за розвитком Чорного і Середземного морів за підтримки свого Середземноморського Центру UNEP MAP Partner.

Проекти, що реалізуються у межах прибережного і морського просторового планування:

OURCOAST – на замовлення Генерального директорату з навколишнього середовища Європейської комісії для підтримки та забезпечення обміну досвідом та передовою практикою прибережного планування та управління. При відсутності належних засобів для обміну досвідом, доступу до передових досліджень, здійснюваних у прибережних європейських країнах, контрольованих різними рівнями влади, OURCOAST прагне допомогти заповнити цей пробіл, представляючи собою платформу для обміну знаннями, демонструючи, що інтегровані підходи переважніше секторальних.

OURCOAST фокусується на проблемах: адаптації до ризиків і наслідків зміни клімату, інформаційних і комунікаційних систем, управління земельними ресурсами та планування, інструментів та інституційних механізмів координації.

OURCOAST є важливим кроком у спільних зусиллях Європейської комісії, держав-членів, прибережних районів і мереж для підтримки і здійснення сталого прибережного планування і управління.

CoastLearn - програма дистанційного навчання комплексного управління прибережними зонами, запущена у 2000 р. в партнерстві з багатьма європейськими організаціями. Цей інструмент самонавчання в першу чергу призначений для керівників прибережних районів, фахівців з планування, які працюють на місцевому, регіональному і національному рівнях. Вторинною цільовою групою є студенти вищих навчальних закладів, співробітники неурядових організацій.

Програма CoastLearn доступна на 13 європейських мовах, працює у режимі онлайн, оперативно реагує на інформаційні запити користувачів і потенційних партнерів.

CoastLearn продовжує розширюватися, додаються нові освітні модулі за відповідними темами, а існуючі модулі CoastLearn проходять процес оновлення, модернізації, переведення на нові мови.

Охорона природи у Центральній та Східній Європі. Для підтримки Natura 2000 та завдань по збереженню і управлінню у 1995р. Прибережним і морським союзом, Eurosite і Європейським фондом природної спадщини (EURONATUR) був утворений Фонд EECONET Action Fund (EAF). Він діє як незалежний фонд для вжиття невідкладних заходів по збереженню природи у Центральній і Східній Європі. EAF керує Рада, що складається з представників EUCC, Eurosite, EURONATUR, ECNC ЕЦОП і незалежного президента.

Порти і морські перевезення є основними секторами для комплексного управління прибережними районами і зеленими берегами. Прибережний і морський союз має досвід роботи в цьому секторі в межах проекту Загальна європейська стратегія (APICE) і місцевих практичних дій щодо пом'якшення впливу портів, промисловості, міських викидів. Середземноморський центр EUCC працює з керівництвом порту Барселони і каталонським урядом, розробивши план щодо пом'якшення наслідків викидів, які забруднюють навколишнє середовище. Мета полягає у поліпшенні якості повітря в районі Барселони, а саме - зниження рівня забруднюючих речовин (PM10 і NOx).

До складу Прибережної і морського союзу входять близько 500 установ, неурядових організацій та експертів з 40 країн світу. В цілому мережа Союзу включає близько 2500 фахівців, працюючих з питань прибережного і морського управління.

Приєднатися до членства у Союзі можуть: компанії, студенти, галузеві фахівці, малі організації (членство для неурядових організацій), великі організації (організації-члени), підтримуючі організації (комунікаційні партнери) і організації підтримки (в межах партнерських програм).

Інформаційні видання:

- журнал «Охорона прибережних територій, планування і управління» – містить теоретичні і прикладні дослідження з питань комплексного і сталого управління наземним, прибережним і морським навколишнім середовищем;

- щоквартальний журнал «Берег і Море» – спрямований на тих, хто професійно займається управлінням прибережними районами, плануванням і збереженням у Європі;

- інформаційні бюлетені різного географічного охоплення;

- Соціально-економічні вигоди від практики ICZM по всій Європі;

- OURCOAST: практика участі у Європі;

- SUSTAIN: звіт про критерії стійкості та їх оцінки;

- brochure DeCyDe for Sustainability.

Ще один напрямок природоресурсної політики ЄС – це розвиток так званого **екологічного менеджменту** [28-30], що включає організаційну структуру, планування, розподіл відповідальності, практичні методи, процедури, процеси і ресурси, необхідні для розробки, впровадження, реалізації, аналізу та розвитку екологічної політики.

Міжнародна промислова палата відіграла ключову роль у створенні Хартії бізнесу в ім'я сталого розвитку, ідея якої офіційно була запропонована у квітні 1991 р. на Другій промисловій конференції з екологічного менеджменту.

Хартія є одним з семи проектів, ініціаторами яких виступили європейські та американські ділові кола.

Основні складові екологічного менеджменту:

- врахування природного чинника при прийнятті господарських рішень;

- здійснення обліку, постійне і відповідне коригування технологічних процесів;

- відкритий характер інформації, що стосується прийнятих господарських рішень;
- прийняття рішень, забезпечених згодою зацікавлених сторін, включаючи населення;
- забезпечення «екологічної чистоти» кінцевої продукції та екологічно безпечної переробки або видалення відходів;
- розвиток співробітництва з партнерами, які поділяють принципи екологічного менеджменту [25, 36].

Політика впровадження нових нормативно-правових механізмів для підвищення екологічної безпеки туристичної діяльності в Україні

1. Для розв'язання проблем - необхідно надання особливо цінним землям узбережжя статусу курортних територій державного значення. Забезпечення їх збереження і подальшого раціонального використання законодавчо врегулює розмежування компетенції органів державної влади різного рівня шляхом внесення відповідних змін до Законів України "Про курорти" [10], "Про місцеве самоврядування в Україні" [11] та інших актів законодавства.

Необхідно внести зміни до статті 150 Земельного кодексу України, визначивши землі узбережжя Чорного і Азовського морів у межах 4-кілометрової зони особливо цінними землями, що належать до категорії земель оздоровчого та рекреаційного призначення.

З метою уникнення неефективного та нецільового використання земель оздоровчого, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення і запобігання пов'язаним з цим зловживанням слід:

- провести інвентаризацію таких земель;
- створити цифрові моделі кадастрових планів територій, прилеглих до узбережжя морів, із зазначенням на них результатів інвентаризації;
- виявити землі, що мають природні лікувальні властивості, визначити їх категорії та встановити на місцевості межі і зони їх санітарної охорони;
- встановити межі територій (населених пунктів, водоохоронних зон і прибережних захисних смуг уздовж морів, заток і лиманів, природно-заповідного фонду, лісового фонду, земель, що мають природні лікувальні властивості та земель історико-культурного призначення);
- провести розмежування земель державної і комунальної власності в населених пунктах, що належать до курортних територій, та за їх межами відповідно до законодавства;
- внести зміни до Земельного кодексу України стосовно заборони виділення земельних ділянок у населених пунктах, де відсутній план генеральної забудови територій;

- внести зміни до статей 60 і 62 Земельного кодексу України, статей 88 і 89 Водного кодексу України, статті 31 Закону України "Про курорти" стосовно визначення ширини прибережної смуги уздовж морів та навколо морських заток і лиманів, а також обмеження господарської діяльності у прибережній смузі;

- удосконалити Методику експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. N 1531 [12], з метою забезпечення відповідності експертної вартості земельних ділянок ринковій вартості.

Потребує врегулювання питання узгодження законодавства та усунення розбіжностей у частині визначення охоронної зони морів.

Так, ДБН 360-92 "Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень" [3], а також Законом України "Про курорти" заборонено будівництво у 100-метровій охоронній береговій зоні морів. Одночасно Державними санітарними правилами планування і забудови населених пунктів [13] дозволено розміщення в цій зоні об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням курортно-рекреаційної зони. Крім того, Законом України "Про курорти" визначена 100-метрова охоронна зона суворого режиму Чорного і Азовського морів, однак у Водному кодексі України таке визначення відсутнє, а статтею 88 встановлена 2-кілометрова захисна смуга моря. Земельний кодекс України містить положення про те, що розмір та межі прибережної захисної смуги уздовж морів та навколо морських заток і лиманів встановлюються за проектами землеустрою, а в межах населених пунктів - з урахуванням містобудівної документації (стаття 60).

Необхідно чітко визначити схему функціонального зонування територій залежно від рівня їх забезпечення рекреаційними ресурсами, рекреаційної ємності та екологічної ситуації. А також визначити на регіональному рівні попит на спеціалізовані види туризму екологічний (зелений), культурно-пізнавальний, пішохідний, кінний, яхтовий та інші) з урахуванням їх цілорічного використання, розробити інвестиційно привабливі проекти в сфері туристичного бізнесу.

Слід розробити концепцію збалансованого розвитку туристичної та санаторно-курортної галузей, в якій передбачити заходи, спрямовані на залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів [9, 14].

Висновки і пропозиції:

1. Берегова зона Чорного та Азовського морів є зоною інтенсивної експлуатації природних ресурсів в інтересах різних видів господарської діяльності, включаючи морський транспорт, житлові та культурно-оздоровчі комплекси, систему водокористування тощо.

Необхідними умовами розробки концепції регіонального управління береговою зоною є практичні дії, що включають:

- інвентаризацію природокористувачів прибережної зони;
- виявлення потреб у природних ресурсах існуючих природокористувачів прибережної зони;
- виявлення планованих потреб у природних ресурсах прибережної зони;
- аналіз економічних і соціальних наслідків господарської діяльності у прибережній зоні;
- кабінетні та польові дослідження гідрологічних, гідрохімічних, гідробіологічних процесів, пов'язаних із забрудненням прибережної зони тощо;
- розробку методичного забезпечення підготовки фахівців у сфері управління береговою зоною на базі міждисциплінарного підходу (гідрометеорологічного, екологічного, соціально-економічного і правового);
- визначення меж прибережної зони та надання їй певного юридичного статусу [24].

2. Управління морським природокористуванням має виходити з раціонального поєднання елементів державного, галузевого та територіального управління з метою запобігання конфліктних ситуацій між морськими природокористувачами та сприянню комплексному вирішенню екологічних проблем морів та узбережжя.

Система територіального планування в Україні включає:

- об'єкт планування (землі та об'єкти загальнодержавної, приватної, комунальної власності та власності місцевих громад);
- інституційні механізми (органи законодавчої, виконавчої, судової влади та місцевого самоврядування, установи, організації та підприємства, що виступають суб'єктами процесу планування і використання територій);
- нормативно-правову базу (закони, законодавчі акти та нормативні документи, що регулюють правовідносини, які склалися при плануванні розвитку та використанні територій);
- ресурсне забезпечення (людські, майнові, фінансові та інші ресурси, необхідні для планування розвитку і використання територій).

3. Оскільки до прибережної смуги морів відноситься не лише смуга суходолу, а й прилегла акваторія, планування її використання, як правило, безпосередньо пов'язують з плануванням використання суходільної частини. Тобто, портове господарство не може розвиватися без використання акваторії, а курортно-рекреаційна діяльність не обмежується використанням лише берегових ресурсів, а й поширюється також на прилеглі морські води (для купання, яхтінгу тощо). Але цілісна система планування використання саме морських територій в Україні не діє [26].

Виходячи з вищесказаного, базовими напрямками модернізації морського територіального управління є:

*Визначення у законодавчому порядку територіальних кордонів прибережних морських акваторій і берегової смуги як особливого специфічного об'єкта управління з домінуючою роллю вирішення екологічних проблем.

*Розвиток системи територіального планування у приморських зонах та створення умов для формування відповідних морських територіальних кластерів.

*Удосконалювання економічного механізму управління морським природокористуванням, його ресурсною та інституційною складовою.

4. Потрібно розробити Закон про 4-кілометрову берегову зону, який узгодить пріоритетність видів діяльності в ній, визначить сутність ключових понять:

- берегова зона;
- берегова лінія;
- державний кадастр берегової зони;
- зона впливу;
- зона захисту (берегова охоронна смуга) - простір шириною 100 метрів в сторону суходолу від берегової лінії;
- зона портового призначення; моніторинг берегової зони;
- користувач - фізична або юридична особа, яка веде дозволену діяльність в межах території берегової зони;
- пляж.

Закон забезпечить сталий розвиток території берегової зони, регулювання відносин, що виникають при її використанні, здійснення державного контролю та управління у береговій зоні, визначення меж берегової зони і її складових; забезпечення гарантій прав громадян на користування морем і частиною берега; раціональне використання природних ресурсів; координацію та визначення порядку прийняття рішень з управління і використання берегової зони.

Закон дасть змогу:

- встановити кордони берегової зони морів;
- розмежувати види власності берегової зони;
- затвердити порядок надання ділянок берегової зони у користування юридичним та фізичним особам;
- відрегулювати фінансово-економічний режим використання берегової зони;
- сформувати порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною берегової зони.

Закон повинен включати розробку державного кадастру берегової зони - сукупності кількісних і якісних показників, що характеризують стан берегової зони і містять відомості за її оцінкою, необхідні для здійснення містобудівної, інвестиційної та іншої діяльності, управління об'єктами нерухомості, створення сприятливого середовища життєдіяльності на даній території

5. Необхідною умовою також є розробка державного моніторингу берегової зони - системи регулярних спостережень, що забезпечує збір і обробку отриманої інформації з метою своєчасного виявлення негативних природних і техногенних процесів, прогнозування їх розвитку, запобігання шкідливим наслідкам і визначення ступеня ефективності здійснюваних захисних заходів.

**Види користування береговою зоною.* Користування береговою зоною, не пов'язане із застосуванням споруд, технічних засобів і пристроїв (загальне користування), здійснюється громадянами вільно і безкоштовно в об'ємі і межах, встановлених чинним законодавством. Користування береговою зоною із застосуванням споруд, технічних засобів або пристроїв (спеціальне користування) здійснюється юридичними особами і громадянами тільки за наявності ліцензії і договору.

**Доступ до берегової зони.* Для забезпечення громадського користування береговою зоною у містобудівній документації щодо забудови міст, курортів і приморських районів мають бути передбачені пішохідні проходи не рідше ніж через кожні 500 метрів і проїзди для автотранспорту не рідше ніж через кожні 1000 метрів межі берегової зони. Проходи і проїзди позначаються знаками і постійно відкриті для вільного громадського доступу до моря. Не допускається розміщення будь-яких постійних або тимчасових споруд, що ускладнюють доступ до моря.

8.2. Особливості формування екологічного каркасу рекреаційних територій України

Проблема формування екологічних мереж, розвитку природного туризму на рекреаційних територіях України впродовж багатьох років залишається надзвичайно важливою, передусім, з точки зору забезпечення стійкого та збалансованого економічного розвитку країни у довгостроковій перспективі. У державі відбувається імплементація положень природоохоронних директив ЄС у сфері змін клімату та захисту озонового шару, що дозволяє використовувати можливості Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для поліпшення стану довкілля. Головним завданням державного та регіонального управління в умовах сталого розвитку є структурна перебудова економіки на засадах обов'язкової інтеграції екологічної політики в стратегію економічних реформ. У регіонах держави спостерігається значне поживлення міжнародних зв'язків у сфері заповідної справи та рекреаційного природокористування. Україна приєдналась до важливих міжнародних конвенцій і прийняла певні зобов'язання, для виконання яких було прийнято низку урядових документів – «Про концепцію збереження біологічного різноманіття», «Про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення» тощо. Поживавився обмін міжнародним досвідом, звичним стало проведення спільних досліджень, у тому числі і щодо створення транскордонних природоохоронних об'єктів.

Одним з напрямів реалізації екологічної політики держави є розбудова екологічної мережі в Україні, метою якої є збереження ландшафтного і біологічного різноманіття та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Збільшення площі ПЗФ, яка згідно Програми формування екологічної мережі у 2020 році буде складати 15% від площі країни (зараз близько 6%), має відбуватися з урахуванням забезпечення шляхів міграції і

поширення видів рослин і тварин (так звані екокоридори). У той же час, фінансування комплексу заходів, передбачених Програмою формування національної екологічної мережі за рахунок держбюджету України, а також підприємств усіх форм власності здійснюється не достатньо. Заходи Національної Програми екологічної мережі України щодо збільшення площі земель з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття у регіонах України, потребують пошуку додаткових інвестицій.

Протягом останніх років природоохоронна діяльність, проблеми формування екологічних мереж стають об'єктом різноманітних досліджень. Для аналізу визначеної проблеми, було вивчено праці вчених, в яких відображені підходи до визначення ролі природного потенціалу в стратегії сталого розвитку територій. Методологічне значення для побудови екологічної мережі у країнах, що розвиваються, мають праці закордонних дослідників, таких як: Graham Bennett [38]; Jongman, Rob HG; Mart Kylvik, and Ib Kristiansen [39]; Opdam, Paul, Eveliene Steingröver, and Sabine Van Rooij [40]. Формуванню екологічної мережі на національному рівні присвячено статті: Ю. Р. Шеляга-Сосонка [32]; Гродзинського М. Д., Романенко В. Д. [33], де автори запропонували одну з перших генеральних схем формування національної екологічної мережі України, розробивши наукові пропозиції щодо вдосконалення схеми формування її природних територій з різним ступенем антропогенного впливу; Г. І. Денисика [17], який звернув увагу на антропогенні ландшафти екомереж; В. М. Швайко, В. В. Манюк [33], які запропонували алгоритм формування екологічної мережі субрегіонального рівня з використанням програмного забезпечення QGIS. Регіональні проблеми сталого розвитку природного потенціалу та екологічні ризики у сфері туризму розглядали О. В. Серова, А. Ф. Кулагина [21]; Izakovičová Z., Świąder M. [41] провели дослідження з проблем формування екологічних мереж у Словаччині та Польщі та багатьох інших учених.

Загальнодержавною програмою формування національної екомережі України на 2000-2015 роки визначено основні структурні елементи (природні регіони та коридори) та складові її структурних елементів, зокрема території та об'єкти природно - заповідного фонду, землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони, землі лісового фонду тощо. У регіонах України затверджено 8 регіональних схем формування екомережі, 47 місцевих схем формування екомережі – у Закарпатській (13), Запорізькій (2), Луганській (4), Львівській (1), Полтавській (1), Тернопільській (1), Харківській (24), Чернівецькій (1) областях. Станом на 2015 рік опрацьовано елементи восьми природних коридорів та одного природного регіону, а саме: здійснено наукове опрацювання заходів щодо створення та розвитку Карпатської екомережі, як складової частини Всеєвропейської екомережі; здійснено обґрунтування просторової локалізації Галицько-Слобожанського міжрегіонального транскордонного екокоридору; розроблено концепцію регіональної схеми формування екомережі Дністровського річкового меридіанного екокоридору та

підготовлено картосхему коридору; розроблено концепцію регіональної схеми формування екомережі Поліського екокоридору.

Науковцями підготовлено концептуальне обґрунтування структури та компонентів Азово-Чорноморського екокоридору; у рамках міжнародних проектів внесені пропозиції щодо створення екомережі Південної Бессарабії, підготовлено концепцію Дніпровського екологічного коридору, опрацьовано елементи Деснянського природного коридору, підготовлено індикативну мапу Південно-Бузького меридіонального екокоридору. Розроблено та затверджено рішеннями відповідних органів місцевого самоврядування схему Турківського екокоридору (для міграції зубра, бурого ведмеда, рисі, дикого кабана та інших диких тварин між природоохоронними територіями Польщі і НПП «Сколівські Бескиди») та схему Буковинського екокоридору (між національним природним парком «Вижицький» та національним парком «Ванаторі Нямц» (Румунія)) для відновлення природних екосистемних зв'язків (екокоридорів) між популяціями зубрів, ведмедів та рисі в Україні та Румунії.

Дослідження вказують про існування транскордонних біосферних резерватів (ТБР) України з сусідніми країнами: українсько-польсько-словацький ТБР «Східні Карпати» у складі з українськими Ужанським національним природним парком та регіональним ландшафтним парком «Надсянський»; українсько-румунський ТБР «Дельта Дунаю» у складі з українським Дунайським біосферним заповідником; українсько-білорусько-польський ТБР «Західне Полісся» у складі з українським Шацьким національним природним парком; а також: транскордонний українсько-словацько-німецький серійний об'єкт Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» з ділянками Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку; транскордонне українсько-білоруське водно-болотне угіддя «Прип'ять-Стохід-Простир» у складі з українськими водно-болотними угіддями міжнародного значення «Заплава р. Прип'ять» та «Заплава р. Стохід». Збільшення площі територій екомережі відбувалося також за рахунок розширення площі лісових насаджень [19]. Такий підхід розбудови національної екологічної мережі відповідає концепції «зеленої інфраструктури», що передбачає комплексне екологічне планування ландшафту, беручи до уваги облік екологічних мереж, особливостей навколишнього середовища та біорізноманіття [42].

Означені досліджень вказують, що усі ліси України віднесені до екологічної мережі. Відповідно до даних державного обліку лісів (1996 і 2011 років) площа вкритих лісовою рослинністю земель збільшилась на 173,7 тис. га (з 9400,2 тис. га до 9573,9 тис. га), а лісистість зросла з 15,6% до 15,9%. У той же час, нарощування обсягів стримувалось недостатнім фінансуванням і обмеженим виділенням земель для їх створення. За цей же період площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в лісах держави збільшилась на 277 тис. га (з 987 тис. га до 1264 тис. га), а заповідність підпорядкованих лісів зросла з 13,9% до 15,7%. У 2015 році до складу території новоствореного

НПП «Нижньодніпровський» включено 30,7 тис. га (у т. ч. 13,4 тис. га з вилученням) земель лісогосподарських підприємств. Площа полезахисних лісосмуг станом на 01.01.2016 становить 446,7 тис. гектарів, площа інших захисних насаджень - 1042,0 тис. гектарів (станом на 01.01.2015 відповідно становила - 446,1 та 1034,8 тис. гектарів). За даними Державної служби статистики України у 2015 році ліси відтворено на площі 60,4 тис. га (на 4,1% більше, ніж у 2014 р.), у тому числі лісорозведення проведено на площі 2,5 тис. га [19]. Склад земельних угідь, які відносяться до національної екологічної мережі України наведено у табл. 8.1.

Аналіз даних свідчить, що площа земельних угідь, які відносяться до складових екомережі, збільшилася у порівнянні з 2000 роком на 201,3 тис. га (або на 3,9%), але з 2014 року ця площа скоротилася на 0,6 тис. га. Збільшилися площі лісів та лісовкриті площі – на 2,8 тис. га, скоротилися площі сіножатей і пасовищ на 7,8 тис. га. Разом з тим, зберігається тенденція щодо збільшення площі ріллі, з 2014 року вона збільшилася на 15,8 тис. га та становить 32541,3 тис. га. У порівнянні з 2014 роком збільшилися на 0,8 тис. га площі земель, які знаходяться під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами (157,1 тис. га) та збільшилися площі земель (на 0,1 тис. га), які використовуються для транспорту і зв'язку (496,8 тис. га). Залишилися без змін площі земель, що знаходяться під тимчасовою консервацією (становлять близько 7,2 тис. га); землі, що перебувають у стадії меліоративного будівництва

Таблиця 8.1

Склад земельних угідь, які відносяться до національної екомережі
України

Складові екомережі	Площа (тис. га) станом на 01.09.2000	Площа (тис. га) станом на 01.01.2015	Площа (тис. га) станом на 01.01.2016	Прогнозна площа (тис. га) на 2015 рік
Сіножаті та пасовища	7772,9	7848,3	7840,55	9536,6
Ліси та лісовкриті площі	10380,2	10630,3	10633,1	10955,7
Відкриті заболочені землі	940,4	982,6	982,3	940,4
Радіоактивно забруднені землі, що не використовуються у господарстві	136,0	123,8	123,7	136
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1180,8	1015,8	1020,6	1180,8
Води	2415	2426,4	2426,4	2415
Загальна площа (тис. га), відсоток від загальної площі України	22825,3 37,8 %	23027,2 38,16%	23026,6 38,16%	25164,5 41,68%

та відновлення родючості скоротилися на 0,3 тис. га (становлять близько 55,6 тис. га); на 0,2 тис. га скоротилися площі зелених насаджень загального користування (становлять 91,0 тис. га) [19].

Основними екологічними загрозами біорізноманіттю екомережі України є антропогенні чинники, які віднесені до трьох груп:

1) пряме фізичне знищення: полювання, рибальство, рубання, заліснення корінних трав'яних типів рослинності, перевипасання, пожежі, цілеспрямоване випалювання, розорювання, розробка кар'єрів, рекреація та урбанізація;

2) зміна природних середовищ: сільватизація, резерватні сукцесії, фрагментація екотопів, модифікація місцезростань;

3) забруднення: біологічне, комунальне.

Також основною загрозою біорізноманіттю у лісах є наслідки зміни клімату. Процеси зміни клімату викликають збільшення кількості екстремальних погодних явищ, що негативно впливають на ліси і лісове господарство (збільшення лісових пожеж, шкідливих комах і спалахів хвороб; поширення вітровалів та ураганів; збільшення кількості посух). Браконьєрство та самовільні рубки також є однією з масштабних загроз біорізноманіттю. Негативними тенденціями залишаються деградація лісового покриву, незважаючи на деяке збільшення його площі, зростання площі еродованих ґрунтів, зниження кількості мисливських видів тварин. Внаслідок зниження чисельності худоби в усій країні, відбуваються сукцесійні зміни у степових та приуслувих екосистемах. Відсутність випасу призводить до заростання болотяних екосистем чагарниками, що у свою чергу призводить до скорочення площ природних середовищ існування багатьох видів тварин і рослин, у т. ч. занесених до Червоної книги України.

Всесвітнім економічним форумом підготовлено та опубліковано результати глобального дослідження із супроводжуючим його рейтингом країн світу за рівнем екологічної ефективності. Позиції у рейтингу розподілені на підставі Індексу екологічної ефективності 2018 (The Environmental Performance Index 2018), що відображають досягнення країн у сфері управління природними ресурсами та їх раціонального використання. Індекс екологічної ефективності 2018 оцінює стан навколишнього середовища та життєздатність екосистем 180 країн світу. Лідером за рівнем екологічної ефективності визнано Швейцарію. У першу десятку лідерів також увійшли Франція, Данія, Мальта, Швеція, Велика Британія, Люксембург, Австрія, Ірландія та Фінляндія. Україна у рейтингу посіла 109 сходинку і опинилась між Туреччиною (108) та Гватемалою (110). У поточному році Індекс України склав 52,87 бали. Найгірше значення отримав показник, який оцінює втрати лісового покриву (14,08). Крім того, низка показників оцінена менше, ніж на 50 балів, наприклад – біорізноманіття та середовище проживання – 49,10 балів [12]. Таким чином, екологічний каркас території у більшості регіонів України потребує формування додаткових природоохоронних заходів. Як визначають фахівці, екологічний каркас території, - це сукупність її екосистем з індивідуальним режимом природокористування для кожної ділянки, що утворюють просторово

організовану інфраструктуру, яка підтримує екологічну стабільність території, запобігаючи втраті біорізноманіття та деградації ландшафту. Екологічний каркас виконує свої функції при наявності відповідних правових, економічних та управлінських механізмів, які повинні бути пов'язані з існуючим рівнем економічної інфраструктури та технологій природокористування [44].

Для проведення ефективної політики щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття у сучасному навколишньому середовищі необхідна більш точна деталізація існуючої на даний час загальної схематичної моделі екологічної мережі України та низки моделей екологічних мереж регіональних рівнів [33]. Фахівці також звертають увагу на імплементацію міжнародного досвіду формування екологічних мереж. У сучасний час Європейська Смарагдова мережа є основним засобом збереження й охорони флори та фауни і природних середовищ існування у Європі [22]. Дослідження даних державної статистики щодо витрат на охорону природного середовища вказує, що протягом 2016 року на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами України було витрачено 32,5 млрд. грн., у 2015р. – відповідно 24,6 млрд. грн. У загальному обсязі капітальних інвестицій України на охорону навколишнього природного середовища, інвестиції в інтегровані технології складають 59%, в очищення – 40% та інші види діяльності – 1%. Основним джерелом фінансування витрат на охорону навколишнього природного середовища, як і у попередні роки, були власні кошти підприємств та організацій – 68%, за рахунок державного та місцевих бюджетів було профінансовано 6% витрат, а решта коштів надійшла з інших джерел фінансування [15]. Частка витрат на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування у загальній структурі складає майже 2%, тобто є вкрай недостатньою для наукового супроводу заходів щодо формування екологічного каркасу територій держави (табл. 8.2).

Аналіз даних вказує, що капітальні інвестиції, які спрямовані на охорону атмосферного повітря і попередження змін клімату у порівнянні з 2006 р. зросли у три рази (табл. 8.3). До механізмів, здатних мінімізувати екологічне навантаження при незначних інвестиціях, таких, що активно впроваджуються в управлінську практику за кордоном, належать інноваційні стратегії екологічно чистого виробництва.

У той же час, у 2016р. викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення порівняно з 2015р. збільшилися на 7,7% та становили майже 3,1 млн. т (рис. 8.1). Окрім того, від стаціонарних джерел забруднення в атмосферне повітря надійшло 150,5 млн. т (на 8,4% більше порівняно з 2015р.) діоксиду вуглецю – основного парникового газу, який впливає на зміну клімату [16].

Таблиця 8.2

Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів (2016 р.)

Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками, тис. грн.	Усього	У тому числі		
		капітальні інвестиції		поточні витрати
		усього	з них на капітальний ремонт	
Усього	32488702,1	13390477,3	612636,1	19098224,8
у тому числі на:				
- охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	4263419,2	2502805,8	181832,1	1760613,4
- очищення зворотних вод	8960117,4	1160029,1	248189,4	7800088,3
- поводження з відходами	8928254,3	2208676,6	32473,3	6719577,7
- захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	1617183,2	419988,9	100903,1	1197194,3
- зниження шумового і вібраційного впливу	361994,2	94788,5	43263,2	267205,7
- збереження біорізноманіття і середовища існування	594125,8	49577,9	1843,9	544547,9
- радіаційну безпеку	7053479,2	6943976,2	76,9	109503,0
- науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	58649,5	2435,1	—	56214,4
- інші напрями природоохоронної діяльності	651479,3	8199,2	4054,2	643280,1

Таблиця 8.3

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за напрямками природоохоронних заходів (2006 – 2016 рр.)

Роки	Усього, тис. грн.	У тому числі на:				
		охорону атмосферного повітря і попередження змін клімату	очищення зворотних вод	поводження з відходами	захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхн. вод	інші заходи
2006	2194188,5	762538,6	777924,5	339529,6	247695,4	66500,4
2007	3080687,6	1379250,6	809677,1	388386,6	393036,8	110336,5
2008	3731400,4	1476343,3	927352,9	422918,6	787303,8	117481,8
2009	3040732,7	1273789,4	882525,4	400016,9	401425,6	82975,4
2010	2761472,1	1139946,7	734663,4	475584,3	319922,0	91355,7
2011	6451034,6	2535632,6	721325,5	1183880,2	639123,1	1371073,2
2012	6589336,5	2462675,3	846955,4	730544,4	540516,8	2008644,6
2013	6038783,0	2411935,1	834114,8	713856,3	324980,1	1753896,7
2014 ¹	7959853,9	1915129,7	1122149,3	783965,4	359925,6	3778683,9
2015 ¹	7675597,0	1422946,6	848881,2	737498,9	388259,2	4278011,1
2016 ¹	13390477,3	2502805,8	1160029,1	2208676,6	419988,9	7098976,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК та частини зони АТО

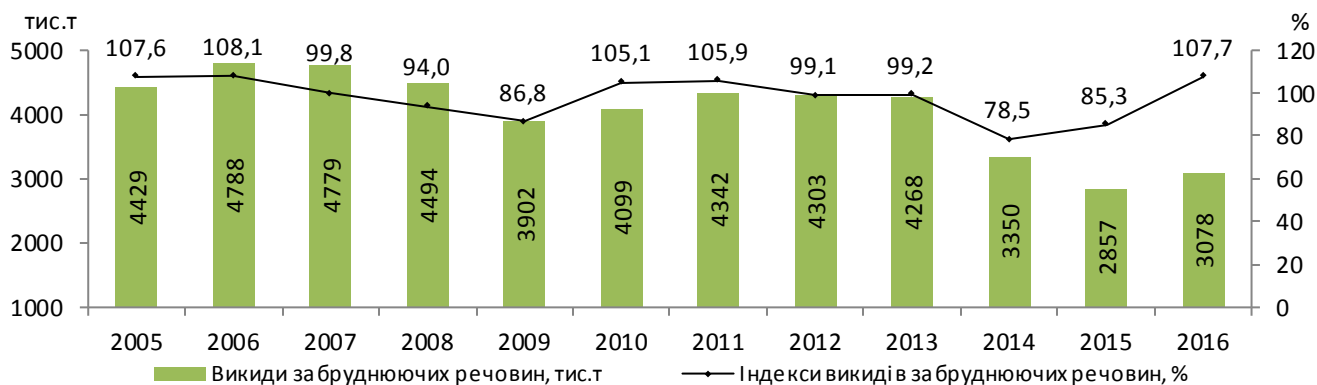

Рис. 8.1. Динаміка викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення у 2005-2016 роках

Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення по регіонах України у 2016 році наведено у таблиці 4. Серед лідерів щодо щільності викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км², знаходиться м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська області [16].

Екологічна безпека і охорона навколишнього середовища забезпечується шляхом екологічної паспортизації промислових підприємств, нормування і лімітування, стягнення зборів за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, здійснення екологічного контролю. Для подальшої розбудови екомережі необхідно забезпечити залучення додаткових інвестицій, ефективну систему охорони навколишнього природного середовища, нагляду за рекреаційними територіями, що пов'язані з функціональною територіальною системою екологічної стабільності. На даний час, Європейський Союз запровадив ще одну ініціативу - побудувати «зелену інфраструктуру» екосистемних послуг [41]. За визначенням фахівців ООН, екосистемні послуги представляють собою безліч вигід, якими природа наділяє суспільство. Біорізноманіття - це різноманітність, що спостерігається серед живих організмів, яке життєве необхідно для функціонування екосистем і надання послуг.

Екосистемні послуги створюють можливості для життя людей, наприклад, шляхом надання їм калорійної їжі і чистої води, регулювання захворювань і клімату, сприяння запиленню культур і формування ґрунтів, а також забезпечення рекреаційних, культурних і духовних потреб населення. Незважаючи на свою оціночну вартість у розмірі 125 трлн дол. США, ці активи не знаходять належного обліку в політичному та економічному житті, тобто інвестиції в їх охорону та управління ними є недостатніми [45].

**Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря
від стаціонарних джерел забруднення по регіонах у 2016 році**

Україна і регіони	Обсяг викидів		Щільність викидів у розрахунку на 1 км ² /кг	Обсяг викидів у розрахунку на 1 особу/ кг
	тис. т	у % до 2015		
Україна	3078,5	107,7	5339,0	72,1
Вінницька	120,0	89,1	4529,5	75,2
Волинська	4,7	98,7	232,4	4,5
Дніпропетровська	833,0	115,1	26093,1	256,9
Донецька	981,4	107,0	37010,9	230,7
Житомирська	9,3	103,2	310,9	7,5
Закарпатська	4,9	110,4	382,1	3,9
Запорізька	167,0	86,2	6143,0	95,6
Івано-Франківська	196,7	87,8	14121,4	142,4
Київська	98,2	125,7	3493,4	56,7
Кіровоградська	11,8	83,5	480,5	12,2
Луганська	155,5	135,0	5826,4	70,7
Львівська	103,1	100,7	4722,9	40,7
Миколаївська	13,9	88,0	565,1	12,0
Одеська	26,1	100,2	784,0	10,9
Полтавська	56,2	101,1	1955,3	39,2
Рівненська	9,1	89,0	454,2	7,8
Сумська	19,8	113,2	831,3	17,9
Тернопільська	9,0	106,8	653,7	8,5
Харківська	100,3	187,7	3191,0	37,0
Херсонська	9,7	109,0	340,0	9,1
Хмельницька	21,7	119,1	1053,6	16,9
Черкаська	52,7	91,8	2520,6	42,6
Чернівецька	3,0	93,6	374,6	3,3
Чернігівська	37,1	109,5	1163,4	35,7
м. Київ	34,3	128,5	41041,5	11,8

Україна має досить потужний потенціал щодо розвитку екосистемних послуг туристичного спрямування на рекреаційних територіях. У державі на 01.01.2016 налічується 649 територій і об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних і 4 біосферних заповідники, 49 національних природних парків, 310 заказників, 134 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Їх загальна площа становила 2244,18 тис. га (в межах території України) або 54,97 % від усієї площі ПЗФ і 3,56 % від площі України. Кількість територій і об'єктів ПЗФ місцевого значення становило 7555 одиниці площею 1,84 млн. гектарів. Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у ПЗФ складала: природних заповідників – 5,03%, біосферних

заповідників – 6,18 %, національних природних парків – 32,13 %, заказників – 33,89 %, пам'яток природи – 0,71 %, регіональних ландшафтних парків – 19,25 %, заповідних урочищ – 2,40 %, ботанічних садів – 0,05%, зоологічних парків – 0,01%, дендрологічних парків – 0,04 %, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 0,32 %. Частка площ ПЗФ від площ адміністративних одиниць («показник заповідності») значно різнилася. Найменшою – до 5 % – вона була у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській Харківській областях, найбільшою – понад 12% – в Івано-Франківській, Хмельницькій, Закарпатській та Чернівецькій областях, а у м. Києві та м. Севастополі становила 14,9 та 30,3 % відповідно. У Волинській, Львівській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях та Автономній Республіці Крим – 6–12 %. Таким чином, в різних регіонах показник заповідності у 2015 р. становив від 2,24 до 15,71% [19].

Регіональні дослідження напрямків розвитку екосистемних послуг та рекреаційно-туристичної діяльності у регіонах України свідчать, що за сприянням ЄС упроваджені два масштабних транскордонних туристичних проекти в Івано-Франківському регіоні: «Розвиток транскордонного туризму та мережі в Івано-Франківську (Україна) і Марамуреші (Румунія)» та «Велокраїна». У рамках першого з них у місті Яремче організовано Центр екотуризму, а другий спрямований на розвиток мережі пішохідних та веломаршрутів у регіоні. Партнерами проекту «Велокраїна» є Карпатський національний природний парк, місцеві громадські організації та румунська партнерська організація Asociația PentuTurisim, Culturasi Tineret. Проект реалізовувався у рамках програми транскордонного співробітництва «Румунія – Молдова – Україна». Заслужовує на увагу досвід реалізації проекту FORZA – комплексного проекту екологічного, соціального та економічного спрямування, де розвиток туризму визначено як один із засобів підвищення доходів населення Закарпаття. За рахунок коштів проекту було утворено Рахівський туристичний центр та Закарпатський туристичний шлях у Рахівському районі. Завдяки означеному проекту, Рахівським лісовим господарством та Карпатським біосферним заповідником у співпраці з гірськими районними адміністраціями було облаштовано близько 80 км Закарпатського туристичного шляху. З 22 українсько-польських інвестиційних проектів туристичного спрямування більшість реалізовується у Львівській, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській і Тернопільській областях [18].

На думку міжнародних експертів, сучасними напрямками «зеленого» туризму в умовах сталого розвитку, визнано:

1) фермерський туризм, – як швидко зростаючий ринок послуг, що дозволяє городянам поєднуватися з природою;

2) туризм на природоохоронних територіях з водними акваторіями та рибальськими селищами. Послуги рекреаційної рибалки – це зростаючий туристичний сектор з приблизно 118 мільйонами рибалок у розвиненому світі;

3) природний туризм у лісах є важливим чинником, який слід враховувати у регіональному плануванні та управлінні лісогосподарською діяльністю. Доходи від туризму можуть стати стимулом для впровадження заходів сталого розвитку територій [45].

Одним із трендів у сфері сталого розвитку туризму є екологізація послуг готельних підприємств. В Україні «еко-готель» - поняття досить нове, проте важливо відзначити, українські готелі активно включаються у процеси екологізації. Так, наприклад, українська мережа готелів «Premier Hotels & Resorts», учасниками якої є 2 одеських готелі - «Premier Geneva Hotel» і «Premier Compass Hotel», розробили програму соціальної відповідальності «Щасливий світ». Основними напрямками програми є: всебічна турбота про навколишнє середовище, її збереження, розумне і ефективне використання природних ресурсів у господарській діяльності готелю; підтримка і розвиток регіональної туристичної інфраструктури, перш за все, історичних і культурних об'єктів.

У рамках екологізації своєї діяльності готелі мережі також дотримуються концепції «Fresh Organic Tradition». До меню сніданку готелі мережі включають національні українські страви і традиційні для регіону, приготовані з місцевих продуктів, вирощених в екологічно чистих зонах. Деякі готелі мережі пройшли сертифікацію у межах міжнародної програми «Зелений ключ» - екологічної сертифікації готелів, яку координує Міжнародна організація з екологічної освіти (Данія). Метою програми є проведення екологічної сертифікації готелів, кемпінгів, будинків відпочинку. Програма екологічної сертифікації «Зелений ключ» несе також і освітній компонент, участь у ній призведе до підвищення екологічної свідомості як співробітників, так і клієнтів. Програма «Зелений Ключ» націлена на виконання трьох основних завдань: екологічна освіта співробітників, зацікавлених сторін і споживачів; зменшення впливу на навколишнє середовище; скорочення витрат на енергоспоживання. Наявність сертифіката «Зелений Ключ» означає, що готелі відповідають екологічним критеріям сертифікації. Так, наприклад, київські готелі мережі «Premier Hotels & Resorts», «Русь» і «Баккара» вже отримали міжнародний сертифікат «Зелений ключ», який свідчить про те, що у своїй роботі вони дотримуються стандартів, які дозволяють мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище. Такий сертифікат отримали ще 5 інших готелів України. Для порівняння, у Франції готельних об'єктів, які пройшли програму екологічної сертифікації «Зелений ключ», більше 600. Всього у світі таких об'єктів 2 900 [46].

Згідно з чинним українським законодавством, якщо готель оголосив себе у категорії «еко», він повинен підтвердити свою заяву шляхом сертифікації. Вимоги до об'єктів, які надають послуги з тимчасового розміщення, встановлює екологічний стандарт СОУ ОЕМ 08.002.30.059 «Послуги з тимчасового розміщення (проживання). Екологічні критерії». Цей стандарт є добровільним і дозволяє визначити екологічні переваги, що надаються готелем. Він розроблений у рамках української програми екологічного маркування відповідно до міжнародного стандарту ISO 14024 «Екологічні маркування та

декларації - Екологічні маркування I типу» [34]. Відзначимо, що в умовах конкуренції, екологічність є важливою конкурентною перевагою для залучення туристів. Проходження такої сертифікації відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 14024 - це гарантія якості, надійності та поліпшених екологічних характеристик у порівнянні з аналогічними пропозиціями, представленими на ринку. Наявність екологічного сертифікату дає можливість ефективно розвивати маркетингові програми для наповнення номерного фонду, а також підтвердити еколого-соціальну відповідальність бізнесу [35].

У 2016 році Міністерство аграрної політики України у декількох регіонах країни ініціювало роботу щодо формування шести агро-рекреаційних кластерів у рамках реалізації Концепції розвитку сільських територій. Функціонування аграрних рекреаційних кластерів дозволить розвивати «зелений» туризм у сільській місцевості. Одеська область також приєдналася до цього проекту, і проводить роботи по створенню «Еко парку - Фрумушика» у Тарутинському районі. За офіційними даними, у 2016 році Одеський регіон відвідали понад 4 млн. туристів. Незважаючи на позитивну динаміку туристичного потоку, спостерігається зниження капітальних інвестицій в сфері рекреації та гостинності на 49,3% в порівнянні з 2010 роком [47].

У контексті розглянутих проблем, сфера туризму і рекреації є важливими секторами національної економіки та інструментом розвитку природно-рекреаційних територій. Так, надходження від сплати туристичного збору в Україні у 2016 році збільшилися на 45,7% у порівнянні з 2015 роком і склали 54,1 мільйона гривень. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, найбільша частка сплаченого туристичного збору у 2016 році припала на Київ - 27,2%, на другому місці - Львівська область - 15,6%, на третьому - Одеська - 13,6%. За даними ДФС, сумарний обсяг податкових платежів від суб'єктів у сфері туризму і курортів у 2016 році виріс на 45,5% у порівнянні з 2015 роком і склав 2,496 млрд. грн. Частка податкових платежів від діяльності готелів та інших засобів тимчасового розміщення у загальному обсязі сплачених податків у сфері туризму в 2016 році склала 39,8%, або 992,886 млн. грн. У порівнянні з 2015 роком обсяг таких надходжень зріс у 1,6 рази [27].

Висновки:

Проведенні дослідження показали, що основною метою розбудови екологічного каркасу рекреаційних територій в Україні є збереження ландшафтного і біологічного різноманіття та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. Державна та регіональна політика щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, екологізації діяльності закладів рекреації та туризму повинно стати невід'ємними умовами сталого економічного та соціального розвитку рекреаційних територій. До механізмів, здатних мінімізувати екологічне навантаження при незначних інвестиціях, таких, що активно впроваджуються в управлінську практику за кордоном, належать інноваційні стратегії екологічно чистого виробництва. Тому в подальшому, державним органам влади необхідно

розробити регіональні економічні механізми залучення інвестицій у сферу природоохоронної діяльності, стимулювання підприємців до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів, впровадження напрямів «зеленого» туризму, спрямованого на розвиток мережі пішохідних та вело-маршрутів. У регіонах України необхідно розвивати збалансовані підходи щодо використання потенціалу природно-заповідної сфери туристичного природокористування, міжнародний досвід реалізації транскордонних туристичних проектів у Карпатському національному природному парку, сформувати комплексні інвестиційні регіональні туристичні проекти екологічного спрямування. Упровадження напрямів «зеленого» туризму буде мати позитивний ефект для формування екологічних мереж. Особливо це необхідно для пошуку додаткових інвестицій на природоохоронні заходи та формування екологічного каркасу рекреаційних територій у регіонах України.

Література:

1. Водний кодекс України .- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 24, ст.189.- Документ 213/95-вр, чинний, поточна редакція — Редакція від 04.06.2017, підстава 1830-19 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>
2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття .- Софія, 23 - 25 жовтня 1995 р. .- Рада Європи; Стратегія, Міжнародний документ від 25.10.1995 // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_711
3. ДБН 360-92** Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. - українська версія зі змінами .- Державний комітет України у правах містобудування та архітектури .- Затверджено наказ Держкоммістобудування 17.04.1992 N 44 // http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/dbn_360_92_ua/1-1-0-116
4. Земельний кодекс України .- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27.- Закон від 25.10.2001 № 2768-III // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
5. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию .- Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 года.- Документ 995_455, поточна редакція .— Підписання від 14.06.1992 // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_455
6. Про внесення змін до Закону України "Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини" .- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 50, ст.533.
7. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів .- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 35, ст.484.
8. Про затвердження плану зонування території (зонінгу) м. Одеси .- Рішення Одеської міської ради № 1316-VII від 19.10.2016 р. // <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/89148/>
9. Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси .- Рішення Одеської міської ради № 1133-V від 05.04.07р. // <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/7107/>
10. Про курорти .- Закон України.- Верховна Рада України; Закон від 05.10.2000 № 2026-III.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 50, ст.435.
11. Про місцеве самоврядування в Україні .- Закон України .- Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

12. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок .- Постанова КМ України від 11 жовтня 2002 р. N 1531 .- N 1248 (1248-2011-п) від 16.11.2011// <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-%D0%BF>
13. Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів.- Наказ КМ України N 173 від 19.06.96 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96>
14. Про схвалення Концепції розвитку морського берега Криму на 2006-2016 роки .- Постанова КМ України від 22 серпня 2005 р. № 789.- Київ // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/789-2005-%D0%BF>
15. Витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2016 році. - [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. Викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у 2016 році. [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua>
17. Денесик Г. И. Розбудова екологічної мережі в Україні: проблеми з погляду географа // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія». – 2010. – № 893. – С. 19-22.
18. Лінтур І. В., Кампов Н. С., Касинець О. В. Інвестиційні проекти розвитку туристичного комплексу України // Економіка і суспільство. – 2018. – №14. – С. 613 – 618.
19. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. К.: ФОП Грін Д. С., 2017. – 308 с.
20. Рябкова О.И. Береговая зона моря как объект экологического права // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. 2011. Вып. 1. С. 157—161.
21. Серова О. В., Кулагина А. Ф. Урало–Поволжский регион: природный потенциал территорий и экологические риски в сфере туризма // Поволжский экологический журнал – 2014. – № 4. – С. 146 – 151.
22. Смарагдова мережа Європи. Retrieved from: <https://rm.coe.int/the-emerald-network-a-tool-for-the-protection-of-european-natural-habi/168072843d>
23. Солдатова С.А. Теоретичні аспекти модернізації морського територіального управління // <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/11386/1/Soldatova.pdf>
24. Сычев С.Л. Комплексное освоение как фактор устойчивого развития прибрежной зоны/ В сб. «Проблемы устойчивого развития регионов рекреационной специализации». Сочи. 2006. с.186-193.
25. Теория и практика морской деятельности . - Серия научных публикаций под редакцией проф. Войтоловского Г.К. - Вып. 18. - М.: СОПС, 2010. – 262 с.
26. Управление морским природопользованием / Под ред. Б.В. Буркинського и В.Н. Степанова. — Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. — 278 с.
27. Уплата туристического сбора в Украине в 2016 году выросла на 45,7% [Електронний ресурс]. – <https://interfax.com.ua/news/economic/416390.html>.
28. Хумарова Н.И. Экологоориентированное стратегическое планирование – базис развития территориальных экономико-экологических систем // Економіка промисловості : наук.-практ. журнал / Під ред. О.І. Амоші. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2011. - №2-3. – 350с.
29. Хумарова Н.І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій .- Монографія.- О.: ІПРЕЕД НАН України, 2011. – 408с.
30. Хумарова Н.І. Голікова О.С. Інституційні передумови впровадження інноваційних стратегій «зеленого» розвитку// Економічні інновації: збірник наукових праць. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2014. - Випуск 58.- С. 354-363.
31. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Головні риси екомережі України // Розбудова екомережі України. Київ : УкрФитосоціоцентр, 1999. – С. 13-22.
32. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Гродзинский М. Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. Киев: УкрФитосоціоцентр, 2004. – 144 с.

33. Швайко В. М., Манюк В. В. Структурування екомережі на субрегіональному рівні (Покровський та Межівський райони Дніпропетровської області) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : геологія, географія. – 2017. – № 25 (1). – С. 119 – 130. DOI: 10.15421/111713
34. Экологическая маркировка [Електронний ресурс]. – <http://www.certicom.kiev.ua/ecomark1.html>
35. Экологизация гостиничного бизнеса. [Электронный ресурс]. <http://old.ucci.org.ua/synopsis/dv/2012/dv1206121.ru.html>
36. Stephen Tromans, Karl Fuller. *Environmental Impact Assessment - Law and Practice*. – London, 2003. – P. 1.
37. EUCC – Coastal & Marine Union / Прибережний и морской союз (ПМС) // Website: www.eucc.net
38. Graham, Bennett (2004). *Integrating Biodiversity Conservation and Sustainable Use: Lessons Learned From Ecological Networks*. Cambridge, UK. Retrieved from: http://www.cenn.ge/electronic_library/Biodiversity/Integrating%20Biodiversity%20Conse
39. Jongman, Rob HG, Mart Külvik, and Ib Kristiansen (2004). *European ecological networks and greenways. Landscape and urban planning*, no 68 (2-3), pp. 305-319.
40. Opdam, Paul, Eveliene Steingröver, and Sabine Van Rooij (2006). *Ecological networks: a spatial concept for multi-actor planning of sustainable landscapes. Landscape and urban planning*, no 75(3-4), pp. 322-332.
41. Izakovičová, Zita, and Małgorzata Świąder. *Building Ecological Networks in Slovakia and Poland* // *Ekológia (Bratislava)*. – 2017. – Vol. 36, № 4. – P. 303 – 322.
42. De Montis, A., Caschili, S., Mulas, M., Modica, G., Ganciu, A., Bardi, A., Ledda, A., Dessena, L., Laudari, L. & Fichera C. R. (2016). *Urban – rural ecological networks for landscape planning. Land Use Policy*, no 50, pp. 312–327.
43. *The position of Ukraine in the rating of environmental efficiency in 2018*. Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciyi-ukrayiny-v-reytyngu-ekologichnoyi-efektyvnosti-u-2018-roci> (accessed May 2018). [in Ukrainian]
44. Elizarov A. *Ecological framework - strategy steppe wildlife of the XXI century*. Retrieved from: <https://www.biodiversity.ru/programs/steppe/bulletin/step-2/step2-2.html>
45. *Ecosystem Services and Biodiversity* (2018). Retrieved from: <http://www.fao.org/ecosystem-services-biodiversity/en/>
46. *Unlocking sustainability in the hospitality industry* [Electronic resource]. – Available at: <http://www.greenkey.global/>
47. Nezdoyminov S. G. *Investment vectors of regional tourism infrastructure development* // *Scientific bulletin of Polissia*. – 2016. – № 4 (8). – P. 196 – 201

ДОДАТКИ

Додаток А

Відомості про центральні органи виконавчої влади у сфері туризму різних країн світу
залежно від певної моделі державного регулювання

№	Країна	Підпорядкованість	НТА	Офіційні сайти	Макро- регіон	Рік вступу до UNWTO
1 модель – окреме міністерство туризму						
1	Аргентина	Міністерство туризму		http://www.turismo.gov.ar	Америка	1975
2	Беліз	Міністерство туризму		http://www.travelbelize.org	Америка	
3	Болгарія	Міністерство туризму		http://www.tourism.government.bg http://www.bulgariatravel.org	Європа	1976
4	Бразилія	Міністерство туризму		http://www.turismo.gov.br http://polpred.com/?ns	Америка	1975
5	Венесуела	Міністерство туризму		http://www.inatur.gob.ve	Америка	1975
6	Гватемала	Міністерство туризму		http://www.visitguatemala.com	Америка	1993
7	Гвінея-Бісау	Міністерство туризму		Email: mtotg-bissau@hotmail.com	Африка	1991
8	Гондурас	Міністерство туризму		http://www.iht.hn	Америка	2001
9	Гренада	Міністерство туризму		http://www.grenadagrenadines.com http://www.grenada.mot.gd	Америка	
10	Греція	Міністерство туризму		http://www.gnto.gr http://www.visitgreece.gr http://www.mintour.gov.gr	Європа	1975
11	Домініканська Республіка	Міністерство туризму		http://www.godominicanrepublic.com	Америка	1975
12	Еквадор	Міністерство туризму		http://www.ecuador.travel	Америка	1975
13	Еритрея	Міністерство туризму		http://www.eritreantourism.tse.com.er	Африка	1995
14	Єгипет	Міністерство туризму		http://www.egypt.travel http://www.touregypt.net	Близький Схід	1975
15	Ємен	Міністерство туризму		http://www.yementourism.com/gov	Близький Схід	1977

Продовження додатку А

№	Країна	Підпорядкованість	НТА	Офіційні сайти	Макро-регіон	Рік вступу до UNWTO
16	Ізраїль	Міністерство туризму		http://www.tourism.gov.il http://www.visitisrael.gov.il	Європа	1975
17	Індія	Міністерство туризму		http://www.tourismofindia.com http://www.incredibleindia.org http://www.tourism.gov.in	АТР	1975
18	Індонезія	Міністерство туризму		http://www.budpar.go.id http://www.tourismindonesia.com http://www.indonesia.travel	АТР	1975
19	Камбоджа	Міністерство туризму		http://www.mot.gov.kh http://www.tourismcambodia.org	АТР	1975
20	Камерун	Міністерство туризму		http://www.cameroontourist.com	Африка	1975
21	Кенія	Міністерство туризму		http://www.tourism.go.ke http://www.magicalkenya.com	Африка	1975
22	Куба	Міністерство туризму		www.cubatravel.cu http://www.cubagob.cu	Америка	1975
23	Ліван	Міністерство туризму		http://www.lebanon-tourism.gov.lb http://mot.gov.lb	Близький Схід	1975
24	Мальдиви	Міністерство туризму		http://www.visitmaldives.com	АТР	1981
25	Мальта	Міністерство туризму		http://tourism.gov.mt/en http://www.visitmalta.com	Європа	1978
26	Мексика	Міністерство туризму		https://www.gob.mx/sectur	Америка	1975
27	Мозамбік	Міністерство туризму		http://www.futur.org.mz www.mozambique.mz http://www.moztourism.gov.mz	Африка	1995
28	Нова Зеландія	Міністерство туризму		http://www.newzealand.com/travel http://www.tourismresearch.govt.nz	АТР	

Продовження додатку А

№	Країна	Підпорядкованість	НТА	Офіційні сайти	Макро-регіон	Рік вступу до UNWTO
29	Оман	Міністерство туризму		http://www.omantourism.gov.om	Близький Схід	2004
30	Пакистан	Міністерство туризму		http://www.tourism.gov.pk	АТР	1975
31	Парагвай	Міністерство туризму		http://www.senatur.gov.py http://www.paraguay.travel	Америка	1992
32	Румунія	Міністерство туризму		http://www.turism.gov.ro	Європа	1975
33	Сальвадор	Міністерство туризму		http://www.elsalvador.travel http://mitur.gob.sv/	Америка	1993
34	Сент-Вінсент та Гренадіни	Міністерство туризму		http://www.gov.vc	Америка	
35	Сирія	Міністерство туризму		http://www.syriatourism.org	Бл. Схід	1975
36	Тринідад и Тобаго	Міністерство туризму		http://www.tourism.gov.tt/	Америка	
37	Туніс	Міністерство туризму		http://www.tunisietaourisme.com.tn http://www.tourismtunisia.com	Африка	1975
38	Уругвай	Міністерство туризму		http://www.mnrt.org http://www.tourismtanzania.go.tz	Америка	1977
39	Філіппіни	Міністерство туризму		http://www.tourism.gov.ph	АТР	1991
40	Хорватія	Міністерство туризму		http://www.mint.hr http://www.croatia.hr	Європа	1993
41	Чад	Міністерство туризму		http://www.primature-tchad.org	Африка	1985
42	Ямайка	Міністерство туризму		http://www.visitjamaica.com http://www.tpdco.org	Америка	1975
43	Ангола	Міністерство готельного господарства та туризму		www.angola.org http://www.minhotur.gov.ao	Африка	1989
44	Зімбабве	Міністерство туризму та готельного господарства		www.tourism.gov.zw www.zimbabwe tourism.net	Африка	1981

Продовження додатку А

№	Країна	Підпорядкованість	НТА	Офіційні сайти	Макро-регіон	Рік вступу до UNWTO
45	М'янма	Міністерство готельного господарства та туризму		http://www.myanmar-tourism.com http://www.hotel-tourism.gov.mm http://www.myanmartourism.org	АТР	
Друга модель – комбіноване міністерство туризму та галузей матеріальної сфери						
1	Чилі	Міністерство економіки та туризму	Департамент по туризму (SERNATUR)	http://www.sernatur.cl	Америка	1975
2	Чорногорія	Міністерство сталого розвитку та туризму	Національна туристична організація (NTOM)	www.montenegro.travel http://www.mt.gov.me	Європа	2007
3	Австрія	Міністерство сталого розвитку та туризму		https://www.bmnt.gv.at	Європа	1975
4	Андорра	Міністерство туризму та торгівлі	Департамент по туризму (Andorra Turisme SAU)	http://www.turisme.ad http://www.andorra.ad	Європа	1995
5	Вануату	Міністерство туризму та торгівлі	Національний офіс туристичного розвитку (NTDO)	http://www.governmentofvanuatu.gov.vu	АТР	2009
6	Перу	Міністерство зовнішньої торгівлі та туризму		http://www.mincetur.gob.pe http://www.promperu.gob.pe	Америка	1975
7	Бахрейн	Міністерство промисловості, торгівлі та туризму		http://www.moci.gov.bh	Близький Схід	2001
8	Сан-Томе та	Міністерство промисловості,		http://www.sao-tome.st	Африка	1985

	Принсіпі	торгівлі та туризму				
9	Фіджі	Міністерство промисловості, торгівлі та туризму	Бюро по туризму Фіджі (FVB)	http://www.fiji.travel	АТР	1997
10	Гайана	Міністерство туризму, промисловості та торгівлі	Гайанська туристична адміністрація (GTA)	http://www.guyana-tourism.com http://www.mintic.gov.gy	Америка	
11	Колумбія	Міністерство торгівлі, промисловості та туризму		http://www.mincomercio.gov.co http://www.colombia.travel	Америка	1975
12	Уганда	Міністерство туризму, торгівлі та промисловості	Департамент по туризму (UTB)	http://www.mtti.go.ug http://www.visituganda.com	Африка	1975
13	Сербія	Міністерство торгівлі, туризму та телекомунікацій	Сектор туризму (Сектор за туризам)	http://www.mtt.gov.rs	Європа	2001
14	Мавританія	Міністерство <u>торгівлі, індивідуального виробництва та туризму</u>		http://www.primature.gov.mr http://www.mauritania.mr	Африка	1976
15	Коморські острови	Міністерство економіки, планування, енергетики, промисловості, індивідуального виробництва, туризму, інвестицій, приватного сектору та земельного кадастру		http://www.beit-salam.km	Африка	
16	Ісландія	Міністерство промисловості, енергетики та туризму	Ісландський департамент по туризму (ITB)	http://www.presspodium.com http://www.visiticeland.com	Європа	
17	Іспанія	Міністерство енергетики, туризму та цифрових технологій	Інститут туризму («Turespaña»)	http://www.tourspain.es http://www.spain.info	Європа	1975
18	Сейшели	Міністерство транспорту та туризму	Сейшельський туристичний	http://www.seychelles.travel http://www.tourism.gov.sc	Африка	1991

			департамент (STB)	http://www.seychelles.com		
19	Багами	Міністерство туризму та авіації		www.bahamas.com http://www.bahamas.gov.bs	Америка	2005
20	Бангладеш	Міністерство цивільної авіації та туризму	Національна туристична організація (NTO)	http://www.tourismboard.gov.bd http://mocat.gov.bd/	АТР	1975
21	Сент-Люсія	Міністерство туризму та цивільної авіації	Сент-Люційський департамент по туризму	http://www.stlucia.org http://www.stlucia.gov.lc	Америка	
22	Барбадос	Міністерство туризму та міжнародного транспорту	Туристична адміністрація	http://www.visitbarbados.org/about-barbados-tourism.aspx	Америка	2015
23	Ірландія	Міністерство транспорту, туризму та спорту	Національна туристична адміністрація («Tourism Ireland»)	http://www.arts-sport-tourism.gov.ie http://www.tourismireland.com	Європа	
24	Домініка	Міністерство туризму, правових питань та цивільної авіації	Національна корпорація з розвитку туризму (NDC)	http://www.ndcdominica.dm http://www.tourism.gov.dm	Америка	
25	Кірібаті	Міністерство зв'язку, транспорту та туризму	Кірібатська національна туристична адміністрація (KNTO)	http://www.kiribatitourism.gov.ki	АТР	
26	Суринам	Міністерство транспорту, зв'язку та туризму	Дирекція по туризму	http://www.mintet.sr	Америка	
27	Непал	Міністерство культури, туризму та цивільної авіації	Непальський туристичний	http://welcomenepal.com http://www.tourism.gov.np	АТР	1975

			департамент (NTB)			
28	Японія	Міністерство землі, інфраструктури, транспорту та туризму	Японське туристичне агентство (JTA)	http://www.mlit.go.jp	АТР	1978
29	Самоа	Міністерство громадських підприємств та туризму	Самоанська туристична адміністрація (STA)	http://www.samoa.travel	АТР	
30	Люксембург	Міністерство малого бізнесу, туризму та житла	Національна Рада по туризму (ONT)	http://www.ont.lu http://www.mdt.public.lu	Європа	
31	Бенін	Міністерство туризму та індивідуального виробництва		http://www.gouv.bj http://www.benintourisme.com	Африка	1975
32	Кот-д'Івуар	Міністерство туризму та індивідуального виробництва	Івуарський департамент по туризму та готельному господарству (O.I.T.H.)	http://www.tourismeci.org	Африка	1975
33	Малі	Міністерство туризму та індивідуального виробництва	Малійський департамент по туризму та готельній справі (OMATH O)	http://www.tourisme.gov.ml http://officetourisme-mali.com http://www.malitourisme.com http://www.omatho.com	Африка	1975
34	Нігер	Міністерство туризму та індивідуального виробництва	Центр з просування туризму	http://www.niger-tourisme.com	Африка	1979
35	Центрально-Африканська	Міністерство туризму та індивідуального виробництва		http://www.kodro.net http://www.centrafrique-gouv.com/art-	Африка	1995

	Республіка			tourisme		
36	Марокко	Міністерство туризму, індивідуального виробництва та економіки	Національний офіс туризму (ONMT)	http://www.tourisme.gov.ma http://www.tourisme-marocain.com http://www.tourism-in-morocco.com	Африка	1975
37	Сенегал	Міністерство іноземних справ, індивідуального виробництва та туризму		http://www.tourisme.gouv.sn http://www.ministere-tourisme.sn	Африка	1975
38	Гвінея	Міністерство туризму, готельної справи та індивідуального виробництва	Національний туристичний офіс (ONT)	http://ontguinee.free.fr http://www.guinee.gov.gn http://www.mirinet.com/ont	Африка	1985
39	Гаїті	Міністерство туризму та творчої індустрії	Державний секретаріат по туризму (SST)	http://www.haititourisme.org http://www.tourisme.gouv.ht http://www.visithaiti.gouv.ht	Америка	1975
40	Австралія	Міністерство природних ресурсів, енергетики та туризму	Австралійська туристична комісія (ATC)	http://www.australia.com www.btr.gov.au http://www.austrade.gov.au	АТР	2004
41	Бруней	Міністерство первинних ресурсів та туризму	Рада по туризму Брунею	http://www.tourismbrunei.com http://www.bruneimipr.gov.bn	АТР	2007
42	Палау	Міністерство природних ресурсів, екології та туризму	Туристична адміністрація Палау (PVA)	http://www.visit-palau.com http://www.palau.gov.net	АТР	
43	Танзанія	Міністерство природних ресурсів та туризму	Танзанійський туристичний департамент (TTB)	http://www.tanzania-touristboard.com http://www.mnrt.org http://www.tourismtanzania.go.tz	Африка	1975
44	Того	Міністерство туризму, навколишнього середовища та лісових ресурсів	Управління зі сприяння культурному та туристичному надбанню	http://www.gouvernement.tg http://www.to-go-tourisme.com	Африка	1975
45	Сан-Марино	Міністерство території, навколишнього середовища,	Сан-Маринський туристичний	http://www.visitsanmarino.com	Європа	1975

		сільського господарства та туризму	департамент (SMBT)			
2 модель – комбіноване міністерство туризму та галузей невиробничої сфери						
1	Болівія	Міністерство культури та туризму	Туризм Болівії (TB)	http://www.minculturas.gob.bo	Америка	1975
2	Італія	Міністерство культури та туризму	Державний департамент з туризму (ENIT)	http://www.enit.it http://www.italiantourism.com http://www.governo.it http://www.beniculturali.gov.it	Європа	1978
3	Ефіопія	Міністерство культури та туризму		http://www.tourismethiopia.org http://www.visitethiopia.org	Африка	1975
4	Туреччина	Міністерство культури та туризму		http://www.kulturturizm.gov.tr http://www.goturkey.com	Європа	1975
5	Малайзія	Міністерство туризму та культури	Департамент з просування туризму (MTPB)	http://www.tourism.gov.my http://www.motour.gov.my http://www.tourism.gov.my	АТР	1991
6	Сьєрра-Леоне	Міністерство туризму та культури	Національний департамент туризму	http://www.sierraleonetourism.sl http://www.visitsierraleone.org	Африка	1975
7	Киргизстан	Міністерство культури, інформації та туризму	Департамент туризму	http://www.minculture.gov.kg	Європа	1993
8	Сомалі	Міністерство інформації, культури та туризму			Африка	
9	Лаос	Міністерство інформації, культури та туризму	Лаоська національна туристична адміністрація (LNTA)	http://www.tourismlaos.org http://www.visit-mekong.com http://www.tourismlaos.org	АТР	1975
10	Ліберія	Міністерство інформації, культури та туризму		http://www.micat.gov.lr	Африка	
11	Екваторіал. Гвінея	Міністерство інформації, культури та туризму	Генеральна Дирекція по	http://www.ceiba-guinea-ecuatorial.org	Африка	1995

			туризму			
12	Лесото	Міністерство туризму, навколишнього середовища та культури	Департамент по туризму	http://www.lesotho.gov.ls/lstourism.htm	Африка	1981
13	Папуа-Нова Гвінея	Міністерство туризму, мистецтв та культури	Адміністрація з просування туризму (PNGTPA)	www.pngtourism.org.pg http://www.papuanewguinea.travel	АТР	2005
14	Буркіна Фасо	Міністерство культури, мистецтв та туризму	Національний офіс по туризму (ONTB)	http://www.ontb.bf	Африка	1975
15	Східний Тимор	Міністерство туризму, мистецтв та культури		www.timor-lesle.gov.tl	АТР	2005
16	Замбія	Міністерство туризму та мистецтв	Національний департамент по туризму (ZNTB)	http://www.zambiatourism.com	Африка	1975
17	Йорданія	Міністерство туризму та стародавностей	Йорданський департамент по туризму (JTB)	http://www.tourism.jo через http://www.mota.gov.jo http://www.visitjordan.com	Близький Схід	1975
18	Ірак	Міністерство туризму та стародавностей		http://www.mta.gov.iq	Близький Схід	1975
19	Албанія	Міністерство туризму та навколишнього середовища	Національна туристична організація (NTO)	http://www.turizmi.gov.al http://www.albania.al	Європа	1993
20	Антигуа та Барбуда	Міністерство туризму та навколишнього середовища		http://www.antigua-barbuda.org	Америка	
21	Монголія	Міністерство навколишнього середовища та туризму	Монгольська національна туристична організація (MNTTO)	http://www.mnto.org http://www.mongoliatourism.gov.mn	АТР	1990

22	Намібія	Міністерство навколишнього середовища та туризму	Намібійський департамент по туризму (NTB)	http://www.met.gov.na http://www.namibiatoirism.com.na	Африка	1997
23	Південно-Африканська Республіка	Міністерство навколишнього середовища та туризму	Національний департамент по туризму (NDT)	http://www.environment.gov.za www.tourism.gov.za	Африка	1994
24	Алжир	Міністерство освоєння території, навколишнього середовища та туризму	Національний туристичний офіс (O.N.T.)	http://www.ont-dz.org http://www.matet.dz http://www.tourisme.dz	Африка	1976
25	Мадагаскар	Міністерство навколишнього середовища, лісу та туризму	Національний департамент по туризму	http://www.madagascar-tourisme.com http://www.meeft.gov.mg	Африка	1975
26	Конго ДР	Міністерство навколишнього середовища, збереження природи та туризму			Африка	1979
27	Малаві	Міністерство туризму, дикої природи та культури	Малавійський консорціум по туристичному маркетингу (Malawi TMC)	http://www.malawitourism.com www.malawi.gov.mw	Африка	1975
28	Ботсвана	Міністерство навколишнього середовища, дикої природи та туризму	Департамент по туризму Ботсвани (BTB)	http://www.botswanatourism.co.bw http://www.mewt.gov.bw	Африка	1995
29	Судан	Міністерство туризму та дикої природи		http://sudan-tourism.gov.sd	Африка	1975
30	Південний Судан	Міністерство охорони дикої природи та розвитку туризму		http://www.goss.org	Африка	
31	Свазіленд	Міністерство туризму, навколишнього середовища та комунікацій		http://www.mintour.gov.sz http://www.welcometoswaziland.com	Африка	1976
32	Габон	Міністерство туризму та державних заповідників		http://www.gabontour.com/ http://www.internetgabon.com/tourism	Африка	1975

33	Білорусь	Міністерство спорту та туризму	Департамент по туризму	http://www.mst.by/tourizm http://belarustourism.by	Європа	2005
34	Польща	Міністерство спорту та туризму	Департамент по туризму	https://www.msit.gov.pl/en http://www.poland.travel	Європа	1976
35	Таїланд	Міністерство туризму та спорту	Туристична адміністрація Таїланда (TAT)	http://www.tourismthailand.org	АТР	1996
36	Південна Корея	Міністерство культури, спорту та туризму	Корейська туристична організація	http://kto.visitkorea.or.kr http://www.mcst.go.kr http://www.knto.or.kr/	АТР	1975
37	В'єтнам	Міністерство культури, спорту та туризму	В'єтнамська національна туристична адміністрація (VNAT)	http://www.vietnamtourism.gov.vn	АТР	1981
38	Сент-Кітс і Невіс	Міністерство туризму, спорту та культури		http://www.gov.kn	Америка	
38	Джибуті	Міністерство молоді, спорту, дозвілля та туризму	Національний туристичний офіс Джибуті (NOTD)	http://www.office-tourisme.dj http://www.intnet.dj	Африка	1997
40	Маврикій	Міністерство туризму, дозвілля та зовнішніх комунікацій	Маврикійська адміністрація з просування туризму (МТРА)	http://tourism-mauritius.mu http://tourism.gov.mu	Африка	1975
41	Гана	Міністерство туризму та діаспори	Ганський Департамент по туризму (GTB)	http://www.ghanatourism.gov.gh http://www.ghanatourism.gov.gh	Африка	1975
42	Шрі-Ланка	Міністерство туризму та християнських справ	Адміністрація по розвитку туризму в Шрі-Ланці (SLTDA)	http://www.srilankatourism.org	АТР	1975

3 модель – НТА у складі багатопрофільного міністерства

1	Нідерланди	Міністерство економіки	Департамент по туризму (NBTC)	http://www.nbtc.nl https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-economische-zaken http://www.holland.com	Європа	1976
2	Португалія	Міністерство економіки	Департамент по туризму	http://www.turismodeportugal.pt http://www.min-economia.pt	Європа	1976
3	Латвія	Міністерство економіки	Агентство з розвитку туризму	http://www.em.gov.lv http://www.latviatourism.lv	Європа	2005
4	Литва	Міністерство економіки	Державний департамент туризму	http://www.tourism.lt http://www.travel.lt http://ukmin.lrv.lt/en/	Європа	2003
5	Македонія	Міністерство економіки	Сектор по туризму та гостинності	http://www.economy.gov.mk http://www.macedonia-timeless.com	Європа	1995
6	Швейцарія	Міністерство економічних справ	Національна туристична корпорація «Switzerland Tourism»	http://www.myswitzerland.com http://www.seco.admin.ch	Європа	1976
7	Росія	Міністерство економічного розвитку	Федеральне агентство по туризму (Ростуризм)	http://www.russiaturism.ru	Європа	1975
8	Естонія	Міністерство економіки та комунікацій	Центр розвитку туризму «Enterprise Estonia»	http://www.eas.ee/	Європа	
9	Монако	Міністерство фінансів та економіки	Адміністрація по туризму та конгресам	http://www.gouv.mc http://www.visitmonaco.com	Європа	2001

10	Вірменія	Міністерство економічного розвитку та інвестицій	Державний комітет по туризму	http://www.stcarmenia.am http://www.armenia.travel	Європа	1997
11	Німеччина	Міністерство економіки та енергетики	Німецький центр туризму (DZT)	http://www.germany-tourism.de http://www.bmwi.de http://www.germany.travel	Європа	1976
12	Грузія	Міністерство економіки та сталого розвитку	Грузинська національна туристична адміністрація	http://www.gnta.ge http://www.georgia.travel	Європа	1993
13	Данія	Міністерство торгівлі, бізнесу та економічного зростання	Державне агентство з туризму «Visitdenmark»	http://www.visitdenmark.com http://www.oem.dk	Європа	
14	Україна	Міністерство економічного розвитку та торгівлі	Департамент туризму і курортів (ДТК)	http://www.me.gov.ua/	Європа	1997
15	Кабо-Верде	Міністерство економіки, розвитку та конкурентоспроможності	Департамент з розвитку туризму	http://virtualcapeverde.net http://www.governo.cv	Африка	2001
16	Фінляндія	Міністерство зайнятості та економіки	Туристична адміністрація «Visit Finland»	http://www.mek.fi http://www.tem.fi	Європа	
17	Канада	Міністерство промисловості	Канадська туристична комісія (СТС)	http://en-corporate.canada.travel http://uk.canada.travel	Америка	2000
18	Конго	Міністерство промисловості та навколишнього середовища		http://www.congo-site.cg/	Африка	1979
19	Боснія та Герцеговина	Міністерство зовнішньої торгівлі та економічних відносин	Департамент туризму	http://www.turizamrs.org	Європа	

20	Угорщина	Міністерство закордонних справ та торгівлі	Департамент міжнародного туризму	http://www.hungarytourism.hu http://www.ngm.gov.hu	Європа	
21	Норвегія	Міністерство торгівлі, промисловості та рибальства	Норвезький департамент по туризму (NTB)	http://www.visitnorway.com http://www.regjeringen.no	Європа	2008
22	Руанда	Міністерство промисловості та торгівлі	Руандійський департамент по туризму (RTB)	http://www.rwandatourism.com http://www.minicom.gov.rw	Африка	1975
23	Сінгапур	Міністерство торгівлі та промисловості	Сінгапурський департамент по туризму (STB)	http://app.mti.gov.sg https://app.stb.gov.sg	АТР	
24	Словаччина	Міністерство транспорту та будівництва	Сектор туризму	http://www.mgrt.gov.si/en/	Європа	
25	Словенія	Міністерство економічного розвитку та технологій	Словенський департамент по туризму (STB)	www.slovenia.info/board http://www.mg.gov.si	Європа	
26	США	Міністерство торгівлі	Офіс по подорожам та туристичній індустрії (ОТІІ)	http://www.commerce.gov http://trade.gov http://trade.gov/mas http://tinet.ita.doc.gov	Америка	
27	Чехія	Міністерство регіонального розвитку	Туристична адміністрація «CzechTourism»	http://www.mmr.cz http://www.czechtourism.cz	Європа	1993
28	Швеція	Міністерство підприємництва енергетики та зв'язку	Туристична адміністрація « <u>Turist delegationen</u> »	http://www.tillvaxtverket.se http://www.sweden.gov.se	Європа	
29	Афганістан	Міністерство інформації та культури	Департамент по туризму «Афган Тур»	http://www.afghan-tours.com	АТР	1975
30	Велика	Міністерство культури, ЗМІ та	Британська	http://www.visitbritain.org	Європа	

	Британія	спорту	туристична адміністрація «Visit Britain»	http://www.culture.gov.uk		
31	Казахстан	Міністерство культури та спорту	Комітет індустрії туризму	http://www.mks.gov.kz/eng/index.php	Європа	1993
32	Кувейт	Міністерство інформації		https://www.media.gov.kw	Близький Схід	2003
33	Нігерія	Міністерство інформації та культури	«Nigeriatourism»	http://www.nigeriatourism.net http://www.kanocommerceminiistry.org	Африка	1975
34	Франція	Міністерство закордонних справ та міжнародного розвитку	Агентство по туристичному розвитку «Atout France»	http://www.diplomatie.gouv.fr/en http://france.fr	Європа	1975
3 модель – НТА при уряді країни						
1	Азербайджан	Уряд	Державне туристичне агентство	http://azerbaijan.travel http://salambaku.travel	Європа	2001
2	Бутан	Уряд	Бутанський департамент по туризму (TCB)	http://www.tourism.gov.bt	АТР	2003
3	Ватикан	Уряд	Офіс із обслуговування прочан та туристів	http://www.vaticanstate.va	Європа	1979 (спост.)
4	Гамбія	Уряд	Державний департамент туристу та культури	http://www.visitthegambia.gm	Африка	1975
5	Іран	Уряд	Іранська організація культури,	http://www.ichto.ir http://www.president.ir	АТР	1975

			виробів індивідуального виробництва та туризму			
6	Катар	Уряд	Катарська туристична адміністрація (QTA)	http://www.qatartourism.gov.qa	Близький Схід	2002
7	Кіпр	Уряд	Кіпрська організація по туризму (СТО)	http://www.visitcyprus.com www.mcit.gov.cy	Європа	1975
8	Китай	Уряд	Китайська національна туристична адміністрація (CNTA)	http://en.cnta.gov.cn	АТР	1983
9	КНДР	Уряд	Національна туристична адміністрація	Email 1: nta@star-co.net.kp Email 2: info@rpdcomb-madrid.com	АТР	1987
10	Коста-Ріка	Уряд	Костаріканський департамент по туризму (ICT)	http://www.visitcostarica.com	Америка	1995
11	Лівія	Уряд	Генеральний Департамент по туризму та традиційним галузям промисловості	http://www.libyan-tourism.org http://www.libyan-td.com	Близький Схід	1977
12	Ліхтенштейн	Уряд	Департамент по туризму «Liechtenstein Tourism»	http://www.tourismus.li http://www.liechtenstein.li	Європа	

13	Маршалові острови	Уряд	Туристична адміністрація (MIVA)	http://www.visitmarshallislands.com http://www.rmigovernment.org	АТР	
14	Молдова	Уряд	Національне агентство по туризму	http://www.turism.gov.md	Європа	2002
15	Нікарагуа	Уряд	Нікарагуанський Інститут туризму (INTUR)	http://www.intur.gob.ni http://www.visitnicaragua.com	Америка	1991
16	Панама	Уряд	Панамська туристична адміністрація (АТР)	http://www.atp.gob.pa	Америка	1996
17	Саудівська Аравія	Уряд	Саудівська комісія зі справ туризму та стародавностей (SCTA)	http://www.scta.gov.sa	Близький Схід	2002
18	Таджикистан	Уряд	Комітет по справах молоді, спорту та туризму	http://travel.tajikistan.tj	Європа	2007
19	Туркменістан	Уряд	Державний комітет Туркменістану по туризму	http://tourism.gov.tmen/	Європа	1993
20	Узбекистан	Уряд	Державний комітет з розвитку туризму	https://uzbektourism.uz/uz/	Європа	1993
21	Федеративні	Уряд	Федеративний	http://www.visit-fsm.org	АТР	

	Штати Мікронезії		Департамент по туризму (FSMVB)	http://www.fsmgov.org		
4 модель – відсутність центрального органу виконавчої влади у сфері туризму						
1	Бельгія	Усі питання, пов'язані з розвитком туризму, вирішуються на регіональному рівні	Tourism Flanders; Office de Promotion du Tourisme de Wallonie et de Bruxelles	http://www.visitflanders.com http://www.visitbelgium.com http://www.opt.be http://www.belgium.be	Європа	
2	Бурунді				Африка	1975
3	Науру				АТР	
4	ОАЕ	Усі питання, пов'язані з розвитком туризму, вирішуються на регіональному рівні	Департамент туризму та комерційного маркетингу уряду Дубая (DTCM); Комітет з розвитку торгівлі та туризму уряду Шарджа	www.dubaitourism.co.ae http://www.sharjah tourism.ae	Близький Схід	
5	Соломонові острови			http://www.pmc.gov.sb	АТР	
6	Тонга			http://www.govt.to	АТР	
7	Тувалу			www.gov.tv	АТР	

Додаток Б

Порівняльна характеристика основних положень Закону України «Про туризм» і Закону Чеської Республіки «Про умови ведення бізнесу та ефективності окремих видів діяльності туризму» та Програми, розробленої Міністерством регіонального розвитку Чехії «Законодавство для туризму»

Основні положення	Закон України «Про туризм» [9]	Закон Чеської Республіки (ЧР) «Про умови ведення бізнесу та ефективності окремих видів діяльності туризму» та Програма, розроблена Міністерством регіонального розвитку Чехії «Законодавство для туризму» [10; 11]
<i>Характеристика поняття «туризм»</i>	Туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає.	Туризм – це діяльність людини, яка тимчасово переміщується на місце за межами постійного проживання, основна мета якої полягає у тому, щоб не займатись оплачуваною роботою у місці відвідування (постійною або тимчасовою роботою). Зазначене визначення виключає із концепції туризму: - подорож за місцем проживання; - регулярні поїздки за кордон; - тимчасова імміграція для роботи; - довгострокова міграція. Туризм включає діяльність людей, здебільшого з метою відпочинку та дозвілля, відвідування, подорожі та перебування у місцях, які знаходяться за межами їх місця проживання на строк, що не перевищує шести місяців. Для туризму є важливими три фактора: зміна місця, тимчасове перебування та проживання у відвідуваному місці з некомерційною метою.
<i>Туристичні ресурси</i>	Туристичними ресурсами України є пропонувані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної	Туристичними ресурсами ЧР є природні, історичні та соціально-культурні об'єкти, матеріально-технічна база та трудові ресурси, які є основою для формування туристичного продукту.

	власності.	
<i>Форми і види туризму</i>	Організаційні форми туризму: - міжнародний (в'їзний та виїзний туризм); - внутрішній. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: - дитячий; - молодіжний; - сімейний; - для осіб похилого віку; - для інвалідів; - культурно-пізнавальний; - лікувально-оздоровчий; - спортивний; - релігійний; - екологічний (зелений); - сільський; - підводний; - гірський; - пригодницький; - мисливський; - автомобільний; - самодіяльний тощо.	Внутрішній туризм включає внутрішній туризм населення власної країни (подорожі у межах країни) та іноземний в'їзний туризм (відвідування країни іноземцями). Національний туризм включає внутрішній туризм населення власної країни та вихідний міжнародний туризм (виїзний туризм), тобто відвідування населенням країни інших країн. Міжнародний туризм включає в'їзний іноземний туризм та вихідний міжнародний туризм. В залежності від мети та спрямованості подорожі, виділяють наступні види туризму: - лікувально-оздоровчий; - сільський; - гірський; - екологічний; - культурно-пізнавальний; - спортивний та інші.
<i>Суб'єкти, що здійснюють</i>	Туристичні оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення	Туристичне агентство – підприємство, яке на підставі державного дозволу, отримавши відповідну ліцензію, уповноважений: - пропонувати та продавати тури (набір туристичних послуг);

<i>та/або забезпечують туристичну діяльність</i>	створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на тур операторську діяльність; Туристичні агенти - юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг; Інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; Гіди-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування; Фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо.	- пропонувати до продажу іншим турагенствам туристичні послуги та здійснювати посередницький продаж туристичних послуг інших турагенств; - організовувати, пропонувати і продавати, у т.ч. вести посередницький продаж поєднання супутніх туристичних послуг (проживання, харчування, послуги гіда, продажу і бронювання квитків на різноманітні види транспорту й т.п.). Туристичне агентство не може організувати продаж туру суб'єкту, який за своїм статусом, не є туристичним агентом. Туристичним агентом також є підприємець, який займається туристичною діяльністю в іншій країні Європейського Союзу (не в Чехії) та має статус туристичного агентства у країні створення. Туристичне агентство, створене на території іншої держави (яка входить до Європейського Союзу) повинні здійснювати поїздки на підставі повноважень та встановлених вимог цієї країни повинні мати страхову чи банківську гарантію, на випадок банкрутства туристичного агентства, у обсязі, передбаченому законодавством Чеської Республіки (ЧР). Банківська гарантія може бути оформлена тільки в банку або в іноземній компанії банку, який уповноважений діяти на території ЧР. Інші суб'єкти підприємницької діяльності, які на підставі отриманого дозволу державних органів, на право її здійснення та підтвердження професійної кваліфікації на її здійснення (за необхідності) займаються підготовкою та продажем продуктів харчування, надають готельні, транспортні послуги, послуги гідів, у т.ч. гірських, фахівців з спортивного відпочинку та інші туристичні послуги.
<i>Органи, що здійснюють регулювання у сфері</i>	Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у	Центральним органом державного регулювання та управління в галузі туризму є Міністерство регіонального розвитку ЧР. Важливою задачею Міністерства є використання законодавчих інструментів для створення сприятливих умов для розвитку туризму в ЧР і за

<i>туризму</i>	сфері туризму та курортів, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції.	допомогою чіткого встановлення правил для роботи туристичних агентств, забезпечити захист інтересів споживачів. Міністерство приймає активну участь у діяльності міжнародних організацій в галузі туризму та представляє свою діяльність на професійних конференціях і торгових ярмарках. Через Чеське агентство по туризму CzechTourism– ЧР представлена за кордоном, а також на внутрішньому ринку як цікавий туристичний напрямок. Міністерство також реалізує ряд проектів, які фінансуються структурними фондами Європейського Союзу та сприяють розвитку туризму в ЧР. Враховуючи встановлений порядок ведення туристичної діяльності, можливо говорити, що контроль за наданням туристичних послуг за профільним напрямком опосередковано здійснюють також Міністерство освіти, молоді та спорту, Міністерство торгівлі (в частині виконання зобов'язань передбачених Законом про захист прав споживачів), Міністерство землеробства, Міністерство охорони навколишнього середовища та інші.
<i>Безпека в галузі туризму</i>	Безпека в галузі туризму - сукупність факторів, що характеризують соціальний, економічний, правовий та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму.	Безпека в галузі туризму – дотримання всіма суб'єктами туристичної діяльності встановленого порядку ведення бізнесу в зазначеній галузі, що забезпечує захист економічних, соціальних і правових інтересів споживачів та держави в галузі туризму.
<i>Захист інтересів українських туристів за межами України</i>	Держава гарантує захист законних прав та інтересів громадян України, які здійснюють туристичні подорожі за кордон. У разі виникнення надзвичайних ситуацій держава вживає заходів щодо захисту інтересів українських туристів за межами України, у тому числі заходів для їх евакуації з країни тимчасового перебування.	Держава забезпечує захист законних прав та інтересів громадян ЧР під час здійснення ними туристичної подорожі за межі країни.
<i>Фінансове</i>	З метою забезпечення прав та законних	Туристичне агентство зобов'язано отримати страховку на випадок

забезпечення відповідально сті туроператор ра та турагента	інтересів громадян - споживачів туристичних послуг туроператор та турагент зобов'язані здійснити фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності (гарантією банку або іншої кредитної установи) перед туристами. Туроператор та турагент для покриття своєї відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні туристу в разі виникнення обставин його неплатоспроможності чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, які пов'язані з необхідністю покриття витрат туриста з його повернення в місце проживання (перебування – цей вид витрат стосуються виключно туроператора), відшкодування вартості ненаданих послуг, передбачених договором, повинен надати підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи) перед туристом, в установленому порядку.	банкрутства туристичного агента, відповідно до якої, клієнт застрахованого турагентства має право на компенсацію у тих випадках, коли туристична фірма винна. Договір страхування повинен бути укладений таким чином, щоб страхування поширювалось на усі тури, які продані впродовж терміну дії договору страхування, якщо в тур фірмі не укласти новий договір страхування. Про припинення договору страхування туристичне агентство та страхова компанія зобов'язані негайно повідомити Міністерство регіонального розвитку. Зазначена страхова гарантія може бути укладена тільки із страховою компанією, яка згідно з Законом, регулюючим страхування, має право здійснювати діяльність з ведення страхового бізнесу, у т.ч. страхування гарантійних зобов'язань, на території ЧР. Турфірма зобов'язана надати гарантію страхування (шляхом оплати страхових внесків) із страховою сумою не менше 30% від запланованого річного доходу від продажу турів або, якщо ці продажі будуть нижче ніж у попередньому році, тоді у обсязі 30% продажу у попередньому році. Туристичне агентство зобов'язано дотримуватись ліміту на строк дії договору страхування, для можливості виплати страхового відшкодування та задоволення усіх вимог клієнтів при настанні страхового випадку. Туристичне агентство повинно зберігати за кожен календарний місяць докази проданих поїздок, включаючи об'єм продаж як за індивідуальними турами, так і за ваучерами. Туристичне агентство зобов'язане надавати страховику щомісяця, не пізніше 25 числа наступного календарного місяця, данні щодо кількості пасажирів, кількості проданих турів, загальної суми за продані поїздки, суми резерву для поїздок, кількості колійних квитанцій і суми виручки від продажу ваучерів. Турагент повинен повідомити страхову компанію про зміни страхового ризику, особливо при збільшенні продажу турів і відповідній зміні суми, яку турагент надавав при укладенні договору

		із страховою компанією. Страхова компанія надає зазначену інформацію до Міністерства регіонального розвитку для розгляду та прийняття рішення щодо необхідності збільшення турагентом страхових виплат для ведення подальшої туристичної діяльності. Якщо туристичне агентство не має страхового забезпечення (необхідної умови для здійснення туристичної діяльності), необхідна банківська гарантія на випадок неспроможності турагенства, яка відповідає усім вимогам при укладенні страхового договору. Банківська гарантія може бути оформлена лише в банку або в іноземній компанії банку, який уповноважений здійснювати свою діяльність на території Чеської Республіки.
<i>Страхування туристів при здійсненні туристичних поїздок</i>	Страхування туристів (медичне та від нещасного випадку) є обов'язковим і забезпечується суб'єктами туристичної діяльності на основі угод із страховиками. Туристи вправі самостійно укласти договори на таке страхування. У цьому випадку вони зобов'язані завчасно підтвердити туроператору чи турагенту наявність належним чином укладеного договору страхування. Договором страхування повинні передбачатися надання медичної допомоги туристам і відшкодування їх витрат при настанні страхового випадку безпосередньо в країні (місці) тимчасового перебування. Інформація про умови обов'язкового страхування має бути доведена до відома туриста до укладення договору на туристичне обслуговування. Обов'язкове (медичне та від нещасного випадку) страхування здійснюється один раз на весь період туристичної подорожі. За вимогою туриста туроператор чи турагент	Страхова компанія при укладенні з туристичним агентом обов'язкового договору на випадок банкрутства туристичного агента, також направляє йому документи призначені для клієнтів. Вказаний документ повинен містити інформацію із укладеного тур агентом договору, у т.ч. назву страхової компанії, умови страхування та спосіб повідомлення про страховий випадок. Туристичне агентство зобов'язано передати вказаний документ клієнту разом з підтвердженням туру або копією документу про подорож.

	забезпечують страхування інших ризиків, пов'язаних із здійсненням подорожі.	
<i>Ліцензування туристичної діяльності</i>	З метою створення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, захисту навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування здійснюється ліцензування туроператорської діяльності. Суб'єкт підприємницької діяльності, який отримав ліцензію на туроператорську діяльність, має виключне право на надання послуг з оформлення документів для виїзду за межі України. Туроператор може здійснювати також і турагентську діяльність. Загальний розмір частки туроператора в статутних фондах інших туроператорів України не може перевищувати 20 відсотків їх статутних фондів. Суб'єкт господарювання не має права у своїй назві використовувати слово «туроператор» без отримання ним ліцензії на здійснення туроператорської діяльності	Для можливості здійснення туристичної діяльності необхідно отримати ліцензію в Міністерстві регіонального розвитку. Заявник на отримання ліцензії повинен надати необхідний пакет документів, встановлений Міністерством, у т.ч.: - офіційно засвідчену копію договору із страховою компанією або банківської гарантії на випадок банкрутства туристичного агента, з одночасним підтвердженням оплати здійснених ним внесків; - бізнес-план, який містить детальну інформацію про запланований характер та напрямки здійснення туристичної діяльності, для переконання, що очікувана кількість клієнтів вказаного турагента буде забезпечена усіма необхідними туристичними послугами (транспорт, харчування й т.п.); - заяву про заплановану дату начала діяльності та інші. Міністерство веде перелік туристичних агентств, який є загальнодоступним на веб-сайті Міністерства та містить: - назву турагента; - назву компанії, зареєстрований офіс та ідентифікаційний номер турагента в комерційному реєстрі; - ім'я, прізвище, місцезнаходження та ідентифікаційний номер особи-власника турагента, який є фізичною особою і не зареєстрований у комерційному реєстрі; - дійсний поліс страхування подорожей або банківської гарантії або інформацію, що туристичне агентство не надало до Міністерства дійсний договір із страховою компанією чи банківську гарантію; - зазначення інформації на заборону здійснення тур агентом туристичної діяльності, у т.ч. шляхом укладення туристичного договору, з подальшим виключенням вказаного турагента із переліку діючих туристичних агентств. Претендент на отримання ліцензії повинен досягти 18-річного віку та продемонструвати наявність професійної кваліфікації, а

		саме: - вища освіта та 1 рік досвіду в цій галузі, або професійна освіта і професійний досвід у обсязі трьох років, або закінчена середня освіта чи повна загальна середня освіта та шість років досвіду в цій галузі, або встановлені законодавством документи про призначення професійної кваліфікації та компетенції інших громадян країн-членів ЄС.
Органи, уповноважені на здійснення контролю за діяльністю в галузі туризму	Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи у випадках і в порядку, визначених законом, здійснюють контроль за дотриманням вимог законодавства з питань туристичної діяльності, проводять перевірки якості надаваних (наданих) туристичних послуг, дотримання ліцензійних умов, стандартів, норм і правил щодо здійснення туристичної діяльності та відповідно до закону накладають стягнення і вживають інших заходів за порушення законодавства в галузі туризму.	Центральним органом державного контролю в галузі туризму є Міністерство регіонального розвитку Чехії. Контроль за дотриманням зобов'язань, встановлених законодавством, у межах своєї компетенції здійснюють адміністративні органи Міністерства торгівлі, Міністерства землеробства, Міністерства охорони навколишнього середовища, органи продовольчої інспекції, охорони здоров'я, ветеринарної медицини, громадська служба: «Гірська служба Чеської Республіки» та інші. Вказані органи мають право видавати обов'язкові для виконання вказівки по веденню туристичної діяльності, за видом напрямку, що контролюється певним органом, та виправленню недоліків. Чеське законодавство також передбачає здійснення громадськими організаціями задач з моніторингу дотримання в галузі туризму встановленого порядку діяльності та захисту прав споживачів, та ініціювання покарання за виявлені порушення. За порушення порядку організації та ведення туристичної діяльності передбачена відповідальність у вигляді накладення штрафу у розмірі від 100 000,00 чеських крон до 1 000 000,00 чеських крон, у залежності від виду скоєного порушення вимог, встановлених законодавством.

Додаток В

Порівняльна характеристика основних положень Проекту Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» і Програми, розробленої Міністерством регіонального розвитку Чехії «Сільський туризм, його специфіка і умови для розвитку»

Основні положення	Проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» [8]	Програма, розроблена Міністерством регіонального розвитку Чехії «Сільський туризм, його специфіка і умови для розвитку» [12]
<i>Характеристика понять: сільський туризм; сільський зелений туризм та екотуризм</i>	Сільський туризм – відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі); Сільський зелений туризм - відпочинковий вид сільського туризму, пов'язаний з перебуванням туристів в власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства; Екотуризм – вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами територій, що мають природничу, культурологічну, етнографічну цінність.	Сільський туризм – вид туризму, який передбачає надання туристичних послуг у сільській місцевості. До цих туристичних послуг належить: походи, їзда а велосипеді або верхом, спостереження за тваринами та догляд за ними, споживання продуктів харчування, які вироблені на фермі та інші. Розвиток сільського туризму пов'язаний з розвитком сільських регіонів, будівництвом пішохідних і велосипедних трас, розвитком фермерських і альтернативних сільських господарств. Сільський туризм включає в себе різноманітні форми стійкого туризму, який включає в себе агротуризм, екотуризм. Агротуризм є специфічною формою сільського туризму, який одночасно з використанням природи та сільських ландшафтів передбачає безпосереднє відношення та участь у сільськогосподарській діяльності. Міністерство сільського господарства визначає агротуризм як форму сільського туризму, який знаходиться у розпорядженні підприємців сільськогосподарського виробництва та служить їм у якості додаткових фінансових або інших ресурсів для підтримки чи розширення бізнесу, тобто виробництва сільськогосподарської продукції. Еко-агротуризм – є туризм на органічних фермерських господарствах по виробництву біо-продуктів, які розташовані у екологічно чистих районах. Органічна ферма не використовує у селекції рослин та тварин будь-яких синтетичних хімічних речовин, добрив, гормональних препаратів, штучних барвників та консервантів.

		Тварин розміщують та годують природним чином, без використання м'яса, кісткового борошна й т.п. Органічні продукти підлягають суворому контролю і відповідають міжнародним стандартам, та можуть використовувати товарний знак БІО. Екотуризм передбачає вивчення природи та орієнтований, у першу чергу, на вивчення природних заповідників, національних парків, охоронюваних територій та інших природних красот. Екотуризм розвивається в основному у сільській місцевості і цінних природних територіях, с трасами для одно- чи багатоденних походів.
<i>Туристичні ресурси</i>	Туристичними ресурсами України в сфері сільського та сільського зеленого туризму є унікальні природничі, соціально-побутові, культурологічні, етнографічні, історичні та інші особливості сільських територій України і пропонувані, або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції суб'єктів туристичної діяльності, що здійснюють роботу в цієї сфері на основі використання об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.	Туристичними ресурсами ЧР у сфері сільського туризму є природні, історичні та соціально-культурні об'єкти, матеріально-технічна база та трудові ресурси, які є основою для формування туристичного продукту у сільській місцевості. При використанні туристичних ресурсів у сільському туризмі дотримуються принципи стійкого туризму, а саме: задоволення потреб нинішнього покоління без збитку для можливості майбутніх поколінь задовольняти їх потреби. Тобто, надання туристичних потреб таким чином, щоб це допомагало розвитку територій, з урахуванням економного використання природних і культурних цінностей, та сприяло довгостроковому процвітанню регіону, без збитку для задоволення потреб наступних поколінь. При розробці планів по розвитку туризму, передбачаються дії щодо усунення негативного впливу туризму на навколишнє середовище та підтримки розвитку областей з максимальним залученням місцевого населення.
<i>Організаційні форми та види сільського туризму</i>	Організаційними формами сільського туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До міжнародного сільського туризму належить в'їзний туризм – подорожі в межах України із тимчасовим перебуванням у сільській місцевості (селі) осіб, які постійно не проживають на території України. Внутрішнім сільським туризмом є	Організаційними формами сільського туризму є внутрішній, національний та міжнародний туризм. До внутрішнього сільського туризму належить внутрішній туризм населення власної країни (подорожі у межах Чехії), з відвідуванням та тимчасовим перебуванням у сільській місцевості осіб, які не мають в ній постійного місця проживання та іноземний в'їзний туризм (відвідування крани іноземцями), з відвідуванням та тимчасовим перебуванням іноземних громадян у сільській місцевості.

	відпочинковий вид туризму, що передбачає подорожі в межах території України із тимчасовим перебуванням у сільській місцевості (селі) громадян України та осіб, які постійно проживають на її території. Сільський туризм включає в себе елементи інших видів туризму, які передбачають тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі), зокрема таких, як сільський зелений туризм і екотуризм.	Національний сільський туризм це внутрішній туризм населення власної країни (подорожі у межах Чехії), з відвідуванням та тимчасовим перебуванням у сільській місцевості осіб, які не мають в ній постійного місця проживання. Міжнародний сільський туризм включає в себе в'їзний іноземний туризм (відвідування країни іноземцями), з відвідуванням та тимчасовим перебуванням іноземних громадян у сільській місцевості. Сільський туризм включає в себе різноманітні форми стійкого туризму, який включає в себе агротуризм, екотуризм, еко-агротуризм.
<i>Суб'єкти, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність в сфері сільського туризму</i>	Туроператори та турагенти; Суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; Фізичні особи, що проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом; Фізичні особи (сільські господарі та члени їх родини) які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання) туристів у власному житловому будинку сільського господаря, в окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства; послуги з харчування туристів, послуги туристичного супроводу, а також інші послуги, пов'язані з перебуванням туристів у даному господарстві (сільській зеленій туризм) та у даній місцевості (сільський туризм).	Туристичне агентство, туристичним агентом також є підприємець, який займається туристичною діяльністю в іншій країні Європейського Союзу (не в Чехії) та має статус туристичного агентства у країні створення. Суб'єкти підприємницької діяльності або фізичні особи, які мають відповідний дозвіл/пройшли необхідну сертифікацію/ підтвердження професійної кваліфікації на надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійного обслуговування, розважальних та інших туристичних послуг у сільській місцевості.
<i>Органи, що здійснюють регулювання в</i>	Регулювання у сфері сільського туризму як однією з ланок туристичної галузі України здійснюється ВР України, Кабінетом міністрів	Центральним органом державного регулювання та управління в галузі сільського туризму є Міністерство регіонального розвитку ЧР. Контроль за наданням туристичних послуг за профільним напрямком

<i>сфері сільського туризму</i>	України, центральним органом виконавчої влади з питань туризму, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх повноважень.	опосередковано здійснюють також Міністерство освіти, молоді та спорту, Міністерство торгівлі (в частині виконання зобов'язань передбачених Законом про захист прав споживачів), Міністерство землеробства, Міністерство охорони навколишнього середовища, PRO-BIO Асоціація органічних фермерів Республіки та інші.
<i>Безпека у сфері сільського та сільського зеленого туризму</i>	Суб'єкти туристичної діяльностікрім заходів, що передбачені Законом України "Про туризм", зобов'язані: - з врахуванням місцевих особливостей місцевості, флори і фауни, а також характером поведінки самих туристів, інформувати туристів про можливі джерела небезпеки під час подорожі, відпочинку, ночівлі, користування природними продуктами харчування; - знайомити туристів з правилами безпеки при знаходженні на маршруті подорожі, відпочинку, ночівлі; - здійснювати контроль за підготовкою туристів до подорожей, походів, змагань, інших туристичних заходів, які організуються суб'єктами туристичної діяльності в сфері сільського зеленого туризму; - при розміщенні туристів в особистому селянському (фермерському) господарстві – в будівлі або на території господарства – попереджувати туристів про можливі джерела небезпеки, що знаходяться на території господарства; - запобігати контактам туристів на час їх перебування в особистому селянському (фермерському) господарстві із тими домашніми тваринами, птахами, худобою, які можуть	Безпека в галузі сільського туризму – дотримання всіма суб'єктами туристичної діяльності встановленого порядку ведення бізнесу в зазначеній галузі, що забезпечує захист економічних, соціальних і правових інтересів споживачів та держави в галузі туризму. Рятувальна гірська служба Чехії здійснює діяльність за рахунок державного бюджету та виконує функції стосовно своєчасного виявлення критичних ситуацій, прийняття заходів щодо зменшення або усунення негативних наслідків кризисних ситуацій, виконує рятувальні та пошукові дії у гірських районах, створює умови для безпеки гірських відвідувачів, виконує лавинні та природні спостереження, веде інформаційну роботу з відвідувачами (установлення та супроводження інформаційних пристроїв, розповсюдження профілактичних матеріалів й т.п.), підготовку і навчання працівників гірських служб, у процесі діяльності співпрацює з державними органами, природоохоронними органами, муніципальними та регіональними органами влади.

	становити загрозу для безпеки туристів; - ознайомлювати туристів з місцем знаходження засобів першої медичної допомоги, засобів зв'язку для виклику невідкладних служб і місцем розташування цих служб в селі; - ознайомлювати туристів з правилами пожежної безпеки, із знаряддям для боротьби з пожежею та місцем його розташування; - здійснювати інші необхідні заходи із забезпечення безпеки туристів.	
<i>Фінансове забезпечення відповідальності туроператорів та турагентів</i>	Фізичні особи (сільські господарі та члени їх родини) які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання) туристів у власному житловому будинку сільського господаря, в окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства; послуги з харчування туристів а також інші послуги, пов'язані з перебуванням туристів у даному господарстві (сільській зеленій туризм) або у даній місцевості (сільський туризм), для покриття своєї відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні туристу і які пов'язані з необхідністю відшкодування вартості ненаданих послуг, передбачених договором, на вимогу туриста (а також турагента або туроператора, які направляють туристів до особистого селянського (фермерського) господарства), повинні надати в установленому порядку підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи, наявні особисті збереження)	Туристичне агентство зобов'язано отримати страховку на випадок банкрутства туристичного агента, відповідно до якої, клієнт застрахованого турагентства має право на компенсацію у тих випадках, коли туристична фірма винна. Зазначена страхова гарантія може бути укладена тільки із страховою компанією, яка згідно з Законом, регулюючим страхування, має право здійснювати діяльність з ведення страхового бізнесу, у т.ч. страхування гарантійних зобов'язань, на території Чеської Республіки. Турфірма зобов'язана надати гарантію страхування (шляхом оплати страхових внесків) із страховою сумою не менше 30% від запланованого річного доходу від продажу турів або, якщо ці продажі будуть нижче ніж у попередньому році, тоді у обсязі 30% продажу у попередньому році. Туристичне агентство зобов'язано дотримуватись ліміту на строк дії договору страхування, для можливості виплати страхового відшкодування та задоволення усіх вимог клієнтів при настанні страхового випадку. Якщо туристичне агентство не має страхового забезпечення (необхідної умови для здійснення туристичної діяльності), необхідна банківська гарантія на випадок неспроможності турагентства, яка відповідає усім вимогам при укладенні страхового договору. Банківська гарантія може бути оформлена лише в банку або в іноземній компанії банку, який уповноважений здійснювати свою діяльність на території

	перед туристом (турагентом, туроператором). Мінімальний розмір фінансового забезпечення відповідальності таких фізичних осіб має становити суму, еквівалентну не менше 500 євро.	ЧР.
<i>Ліцензування туристичної діяльності в сфері сільського та зеленого туризму</i>	Ліцензування туроператорської та турагентської діяльності здійснюється у порядку, визначеному Законом України "Про туризм". Не ліцензується діяльність сільських господарів та членів їх родини - суб'єктів туристичної діяльності в сфері сільського та сільського зеленого туризму, які надають послуги з тимчасового розміщення (проживання) туристів у власному житловому будинку сільського господаря, в окремому (гостьовому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства; послуги з харчування туристів а також інші послуги, пов'язані з перебуванням туристів у даному господарстві (сільській зеленій туризм) або у даній місцевості (сільській туризм), якщо така діяльність не підпадає під категорію турагентської або туроператорської діяльності.	Ліцензування у галузі сільського туризму здійснюється відповідно до порядку, встановленого Законом Чеської Республіки «Про умови ведення бізнесу та ефективності окремих видів діяльності туризму» та Програми, розробленої Міністерством регіонального розвитку Чехії «Законодавство для туризму». Для можливості здійснення туристичної діяльності необхідно отримати ліцензію в Міністерстві регіонального розвитку.
<i>Страховання та медичне забезпечення туристів при здійсненні туристичних поїздок та відпочинку в сільській місцевості</i>	Страховання туристів проводиться у порядку, визначеному Законом України "Про туризм". Фізичні особи (сільські господарі та члени їх родини) які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з сільського та сільського зеленого туризму, мають право на основі угод із страховиками забезпечувати обов'язкове медичне та від нещасного випадку страхування туристів, а також інших видів страхування, зазначених у Законі України "Про	Страхова компанія при укладенні з туристичним агентом обов'язкового договору на випадок банкрутства туристичного агента, також направляє йому документи призначені для клієнтів. Вказаний документ повинен містити інформацію із укладеного турагентом договору, у т.ч. назву страхової компанії, умови страхування та спосіб повідомлення про страховий випадок. Туристичне агентство зобов'язано передати вказаний документ клієнту разом з підтвердженням туру або копією документу про подорож.

	туризм". Туристи, користувачі послуг з сільського та сільського зеленого туризму, які самостійно укладали договори на обов'язкове медичне та від нещасного випадку а також інше страхування, а також туроператори та турагенти, за допомогою яких (за договорами з якими) фізичні особи (сільські господарі) здійснюють свою діяльність з надання зазначених туристичних послуг, зобов'язані завчасно підтвердити цим фізичним особам наявність у туристів належним чином укладених договорів страхування.	

Туристичний кластер ODESSACARD

ODESSACARD реалізується компанією «Укрсітікард» спільно з Одеською міською радою в рамках Програми розвитку туризму в м. Одесі на 2016-2020 рр., за підтримки Одеської обласної державної адміністрації та Одеської обласної ради.

ODESSACARD - це унікальний туристичний продукт, який являє собою єдину електронну карту для гостей і жителів регіону і є аналогом туристичних програм, які успішно працюють у Нью-Йорку, Римі, Парижі, Лондоні, Берліні, Мадриді, Празі та багатьох інших туристичних центрах світу

Це так звана смарт-карта, що дозволяє жителям Одеси і туристам відвідувати визначні пам'ятки, не купуючи окремі квитки. Це досить зручно у використанні, а також заощаджує час для відвідування туристичних об'єктів і переміщення по місту.

Доступні два типи ODESSACARD: на одну і дві персони, з терміном дії в якості єдиного квитка протягом 24, 48 або 72 годин після активації.

ODESSACARD має у своїй програмі більше 80 пропозицій, які найбільш повно дають уявлення про історію, культуру та туристичну палітру Одеси.

З них відвідування 18-ти пам'яток не вимагає оплати в період її дії. За прийнятими у всьому світі правилами такі об'єкти позначаються у програмі як «FREE with ODESSACARD». До них відносяться усі комунальні та муніципальні музеї Одеси (10 музеїв), музей коньячного справи ім. Н. Шустова, екскурсії по історичному центру Одеси і до катакомб Молдаванки, Одеський зоопарк, Дельфінарії «Немо», Біопарк, морська прогулянка, а також дегустація шедеврів одеської кухні.

У перелік послуг входить морська прогулянка на комфортабельному теплоході «Валенсія» або катамарані «Хаджибей», куштування одеських страв у колоритному одеському ресторані-музеї «Сонькіна малина».

Діють знижки у ресторанах, кафе, барах і розважальних закладах, в аквапарку «Одеса», на кращі екскурсійні тури по Одесі, в тому числі по Оперному театру, Бессарабії і Причорномор'ю, на дегустацію колекційних коньяків у музеї Шустова, на сувеніри, книги, пляжні послуги, квест-кімнати та багато іншого.

Атракціони аквапарку «Одеси» можна відвідати з ODESSACARD, отримавши 50% знижку одноразово, а всіма іншими дисконтними пропозиціями можна користуватися багато разів упродовж року (їх понад півсотні), в тому числі, близько 20 пропозицій щодо проживання зі знижкою у готелях і хостелах Одеси, Грибівки, Кароліно-Бугазу, Затоки і Коблева.

Купуючи ODESSACARD необхідно знати, що реалізація можливості відвідування пам'яток з вільним входом, позначених як «FREE with ODESSACARD», а також аквапарку «Одеса», починається не відразу після покупки, а з моменту першого електронного сканування карти на будь-якому з цих об'єктів. Карта може бути активована протягом 12 місяців з моменту покупки.

Для отримання права на відвідування закладів партнерів, необхідно пред'явити ODESSACARD відповідальному співробітнику на об'єкті (касиру або контролеру) для її обліку спеціальним зчитувальним пристроєм.

До кожної картки ODESSACARD надається докладний путівник з картою-схемою Одеси, який допоможе спланувати подорож і вільно орієнтуватися у місті.

ODESSACARD можна придбати онлайн, сплативши банківською картою, з подальшим обміном електронного ваучера з кодом безпосередньо на саму електронну карту і путівник у одному з пунктів обміну. Також придбати ODESSACARD можна в одному з пунктів продажу: в пунктах Туристичного Інформаційного Центру, в усіх театральних касах UKRTICKET і точках продажу екскурсійних квитків ECAR (екскурсії на електромобілях), магазині «Одеська книга», а також в офісах туристичних агенств "Plaske Travel", "OdEN tour", "Вилкове-Тур" та "Аркадія Тревел".

Наукове видання

**Галасюк Світлана Сергіївна
Герасименко Віктор Григорович
Гончаренко Яніслава Євгенівна
Давиденко Ірина Володимирівна
Єгупова Ірина Миколаївна
Іванов Андрій Миколаєвич
Лебедєв Ігор Васильович
Михайлюк Олена Леонідівна
Наймарк Катерина Артурівна
Нєчева Наталя Валеріївна
Нездоймінов Сергій Георгійович
Опанасюк Наталія Анатоліївна
Павлоцький Володимир Якович
Семенов Василь Федорович
Ткаченко Тетяна Іванівна
Шикіна Ольга Василівна
Ярьоменко Сергій Григорович**

Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції

Монографія

Формат 60x84/16. Наклад 100 прим.

Ум.-друк. Арк. 19,3
Друк цифровий. Папір офсетний.
Підписано до друку 02.04.2019 р.

Замовлення № 13735

Друкарня ФОП Гуляєва В.М.

Київська обл., м. Обухів, вул. А. Малишка, 5.
044 495 0279
drukaryk.com

